INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„BOGDAN PETRICEICU-HASDEU”
AL UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA

Lecturi *in memoriam* acad. Silviu Berejan

(ediția a VI-a)

Chișinău • 2023

Conferința științifică națională
Lecturi *in memoriam* acad. Silviu BEREJAN
ediția a VI-a

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„BOGDAN PETRICEICU-HASDEU”
AL UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA

LUCRĂRILE CONFERINȚEI ȘTIINȚIFICE NAȚIONALE

LECTURI *IN MEMORIAM* ACAD. SILVIU BEREJAN
EDIȚIA A VI-A

Chișinău, 16 mai 2023

Coordonatori: **dr. Viorica Răileanu**
dr. Ecaterina Brăguță

CEP USM
Chișinău, 2023

CZU: 80/81:821.09(082)

L 37

Culegerea a fost recomandată pentru tipar de Consiliul științific al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, proces-verbal nr. 3 din 22 iunie 2023.

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII DIN REPUBLICA MOLDOVA

„Lecturi *in memoriam* acad. Silviu Berejan”, conferinţă ştiinţifică naţională (6; 2023; Chişinău). Lucrările conferinţei ştiinţifice naţionale „Lecturi *in memoriam* acad. Silviu Berejan”, Ediţia a 6-a, Chişinău, 16 mai 2023/ coordonatori: Viorica Răileanu; Ecaterina Brăguță. – Chişinău: CEP USM, 2023. – 215 p.

Antetit.: Inst. de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al Universității de Stat din Moldova. – Rez. paral.: lb. rom., engl. – Referinţe bibliogr. la sfârşitul art. – 100 ex.

ISBN 978-9975-3430-7-7.

80/81:821.09(082)

L 37

Procesare computerizată: Galina Prodan

Materialele publicate în acest volum reflectă punctul de vedere al autorilor.
Responsabilitatea pentru conţinutul fiecărui articol aparţine în exclusivitate semnatarului.

© Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM, 2023

SUMAR

PREFAȚĂ 5

ȘEDINȚA ÎN PLEN

Ana VULPE, *Revalorificarea concepțiilor lexicografice novatoare berejaniene* 7

Daniela BUTNARU, *Pe când Prutul nu era hotar. Mărturii toponimice ale unității românilor* 14

SECȚIUNEA I
GRAMATICĂ, STILISTICĂ ŞI SOCIOLINGVISTICĂ

Elena CONSTANTINOVICI, *Schema semantico-sintactică a verbelor sinonime în limba română* 22

Ion BĂRBUȚĂ, *Principii de gramatică funcțională* 30

Liliana POPOVSCHI, „Arhiva fonogramică a graiului popular” *de la Chișinău în context general românesc și european* 38

Alexandru COSMESCU, *Autointerpretarea ca strategie conversațională* 47

Tatiana SÎMBOTEANU, *Transferul ilocuţionar în cazul actelor de vorbire expresive de tip salut, felicitare, amenințare, jurământ, blestem, urare* 55

SECȚIUNEA II
SEMANTICĂ, LEXICOLOGIE ȘI TERMINOLOGIE

Vasile BAHNARU, *Contribuția acad. Silviu Berejan la dezvoltarea semasiologiei moderne* 63

Eugenia MINCU, **Dorina MACOVEI**, **Natalia ROTARU**, **Cristina NEGRU**, *Amorul mitic și metaforele* „tocite” 78

Viorica RĂILEANU, *Antroponime colorate: nume de familie în* „alb” 88

Inga DRUȚĂ, *Valențe semantico-stilistice ale verbului* „a mânca” *în unele expresii frazeologice românești* 96

Livia CARUNTU-CARAMAN, *Englezismele în DOOM[3]: înregistrare și normare* 103

Liliana BOTNARI, *Traseul sinuos al limbii române din spațiul basarabean și gardienii adevărului științific* 111

SECȚIUNEA III
PROBLEME ACTUALE DE CERCETARE LITERARĂ

Ion PLĂMĂDEALĂ, „Cultura anulării” *în viaţa academică occidentală* 121

Natalia HARITON, *Statutul conceptelor de continuitate și ruptură în discursul criticii literare* 132

Svetlana KOROLEVSKI, *Un nume consacrat în istoria culturii române, cărturarul preot Avva Paul Mihail* 144

Sergiu COGUT, *O operă exponențială a modernismului literar ajunsă la centenar*..... 154

Cristina DICUSAR, *Mutațiile poeziei române postoptzeciste. Noul autenticism în context postuman* 162

SECȚIUNEA IV
TRADIȚIE ȘI CONTINUITATE ÎN ȘTIINȚA LITERARĂ ȘI ÎN CREAȚIA POPULARĂ

Dumitru APETRI, *Dialog folcloric româno-ucrainean în perioada 1954-1985: hermeneutica receptării* 170

Oxana GHERMAN, *Dimensiunile sacre ale conștiinței po(i)etice* 176

Olesea GÎRLEA, *Reprezentări malefice ale apei* 184

Tatiana BUTNARU, *Un simbol arhetipal al imortalităţii* 191

Dan VEREJANU, *Omul* „nevinovat”, „paradisiac, „omul deplin” *în creația lirică și filosofică a lui Lucian Blaga* 199

Cristian SERDEȘNIUC, *Simboluri și modalități artistice de reîntoarcere în copilărie la Grigore Vieru* 206

PREFAȚĂ

Volumul de față cuprinde lucrările prezentate la Conferința științifică națională „Lecturi *in memoriam* Silviu Berejan", ediția a VI-a, organizată de Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al Universității de Stat din Moldova în parteneriat cu Institutul de Filologie Română ,,Alexandru Philippide" al Academiei Române – Filiala Iași, la 16 mai 2023.

În mod tradițional, această manifestare științifică reunește cercetători lingviști și literați din diverse centre instituționale și universitare, fiind un omagiu adus savantului Silviu Berejan, autor a mai mult de 400 de studii editate atât în ţară, cât şi în străinătate, cu un spectru larg de domenii de interes: gramatică, lexicologie, lexicografie, stilistică, istorie, cultură a vorbirii, semantică generală, lingvistică teoretică, romanistică, slavistică, lingvistică comparată şi contrastivă, dar care „s-a simţit atras, mai ales, de problemele de lexicologie, semantică şi lexicografie. În acest domeniu a reuşit să-şi formeze o doctrină proprie" și „a creat o şcoală lexico-semantică cu viziuni noi în tratarea lexicului şi în redactarea dicţionarelor" (Ana Vulpe).

Ediția din anul acesta a conferinței a adunat, în calitate de participanți, numeroase personalități din mediul de cercetare din Italia, România, Republica Moldova, care au valorificat și evocat direcțiile principale de cercetare ale academicianului Silviu Berejan, aprofundând noțiuni și teorii lingvistice, dar, totodată, au pus în discuție și o diversitate de probleme literare și folclorice actuale.

Prezentările plenare au fost ținute de dr. Alessandro Zuliani, profesor la Universitatea din Udine, Italia, de colegii ieșeni: dr. Gabriela Haja, dr. Florin-Teodor Olariu, dr. Veronica Olariu, dr. Daniela Butnaru și de dr. Ana Vulpe, cercetător științific coordonator la Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu".

La lucrările desfășurate în cele patru secțiuni: *Gramatică, stilistică și sociolingvistică; Semantică, lexicologie și terminologie; Probleme actuale de cercetare literară; Tradiție și continuitate în știința literară și în creația populară*, s-au prezentat și s-au dezbătut rezultate, s-au propus perspective de cercetare în lingvistică, literatură și folclor.

Prin exigența și ținuta academică a comunicărilor, Conferința științifică națională „Lecturi *in memoriam* Silviu Berejan", ediția a VI-a, rămâne a fi o platformă oficială de dezbateri, de circuit de idei, cu deschidere intelectuală.

ȘEDINȚA ÎN PLEN

CZU: 811.135.1’373
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.01

REVALORIFICAREA CONCEPȚIILOR LEXICOGRAFICE NOVATOARE BEREJANIENE

Ana VULPE

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9437-4326

Rezumat. *Lingvist de profil larg, savantul Silviu Berejan s-a simțit atras, în special, de problemele de lexicologie, semantică şi lexicografie. În materialul de față încercăm să facem o succintă expunere a noilor concepţii lexicografice elaborate şi utilizate în mod practic de acad. Silviu Berejan. Vorbind despre fiecare dintre principiile inovatoare berejaniene, vom ilustra revalorificarea acestora prin o serie de exemple de articole lexicografice extrase din cea mai recentă lucrare de proporții elaborată în cadrul Sectorului de lexicologie și lexicografie, și anume Dicționar explicativ al limbii române actuale în patru volume, editat în 2022. Menționăm că unele antinomii între realizările lingvisticii şi practica lexicografică, de care vorbea acum 30 de ani savantul, persistă, deşi acestea pot suporta anumite rectificări condiționate de evoluția vocabularului și a limbii, în general.*

Cuvinte-cheie**:** *revalorificare, lexicografie, principii lexicografice, sistem lexical, unitate lexicală, antinomie.*

Revaluing Berejan’s Innovative Lexicographic Concepts

Abstract. *A linguist with a wide profile, the scientist Silviu Berejan still felt attracted, in particular, by the problems of lexicology, semantics and lexicography. In the present material we try to make a succinct presentation of the new lexicographical concepts elaborated and used practically by Acad. Silviu Berejan. Speaking about each of the Berejanian innovative principles, we will illustrate their revalorization through a series of examples of lexicographical articles extracted from the most recent work of proportions developed within the Lexicology and Lexicography Sector, namely Explanatory Dictionary of the Current Romanian Language in four volumes, edited in 2022. We mention that some antinomies between the linguistic achievements and the lexicographic practice, which the scientist was speaking about 30 years ago, persist, although they can support certain rectifications conditioned by the evolution of vocabulary and language, in general.*

Keywords: *revaluing, lexicography, lexicographic principles, lexical system, lexical unit, antinomy.*

Silviu Berejan este savantul cu renume ale cărui idei, convingeri şi strădanii ce l-au înnobilat continuă să dăinuiască. Or, „meritele savantului Silviu Berejan în domeniul lingvisticii sunt incontestabile şi unanim acceptabile în ştiinţa naţională şi internaţională”, afirma lingvistul de talie mondială Eugeniu Coşeriu (apud: Popa, 2005, p. 18).

Lingvist de profil larg, cercetătorul Silviu Berejan s-a simţit atras, mai ales, de problemele de lexicologie, semantică şi lexicografie. În acest domeniu a reuşit să-şi formeze o doctrină proprie, iar prin îndrumarea competentă a tinerilor specialişti lexicologi şi lexicografi, prin coordonarea unor lucrări colective de proporţii elaborate în cadrul Sectorului de lexicologie şi lexicografie al Institutului de Limbă şi Literatură al A.Ş. a R.S.S.M., în fruntea căruia s-a aflat din 1978 până în 1987, Silviu Berejan a creat o şcoală lexico-semantică cu viziuni noi în tratarea lexicului şi în redactarea dicţionarelor (Pahomi, Vulpe, 2007, p. 44).

În cele ce urmează, insistăm, în primul rând, să facem o succintă expunere a noilor concepţii lexicografice elaborate şi utilizate în mod practic de acad. Silviu Berejan, în special la realizarea vol. II al *Dicţionarului explicativ moldovenesc*, editat în 1987, concepţii care sunt atât de valoroase, încât merită a se aminti de ele, chiar cu riscul de a repeta acest lucru. Pe marginea expunerii concepţiilor vom veni şi cu unele comentarii din perspectiva evoluţiei modalităţilor de elaborare a lucrărilor lexicografice. Avem în vedere noile tehnologii informaţionale utilizate în zilele noastre.

Făcând o remarcă, evidenţiem că aceste cerinţe, noi, membrii Sectorului de lexicologie şi lexicografie, autori a mai multor dicționare elaborate de-a lungul a circa 3 decenii, le-am respectat cu stricteţe în toate lucrările realizate de până acum. În continuare, vorbind despre fiecare dintre principiile inovatoare berejaniene, vom face trimitere, vom ilustra revalorificarea acestora prin o serie de exemple de articole lexicografice extrase din cea mai recentă lucrare de proporții apărută în cadrul sectorului, și anume *Dicționar explicativ al limbii române actuale* în patru volume, Chișinău 2022 (autori: Vasile Bahnaru, Liliana Botnaru, Livia Căruntu-Caraman, Viorica Molea, Maria Onofraş, Tamara Pahomi, Valeriu Sclifos, Lidia Vrabie, Ana Vulpe. Coordonatoare: Ana Vulpe).

Savantul Silviu Berejan pentru prima dată în lingvistica românească a promovat o nouă teorie lexicografică, teorie ce preconiza, întâi şi întâi, reflectarea relaţiilor de sistem în cadrul vocabularului. Un dicţionar explicativ trebuie să redea cât mai fidel conţinutul ontologic al fiecărui cuvânt şi să prezinte materialul lexicografic cât mai unificat. Dicţionarele care urmăresc „în special funcţionalitatea lexicului”, dar ignorează sistemicitatea lui, au o deficienţă regretabilă, susţinea reputatul lexicolog și lexicograf. În acest context se vorbea de prima antinomie „legată de faptul că teoriile lexicologice au drept obiectiv reflectarea statutului ontologic al lexicului ca sistem …, pe când lexicografii practicieni se străduiau întotdeauna şi

continuă să se străduiască până acum să caracterizeze cuvintele în uz, să fixeze particularităţile funcţionării lor în comunitatea vorbitoare" (Berejan, 1992a, p. 16). Prin urmare, dicționarul explicativ ar descrie două realități: „cuvântul ca element al sistemului limbii, deci ca obiect lingvistic, … şi cuvântul ca element al limbajului în procesul funcţionării sale, deci de acum ca obiect social şi cultural…" (Berejan, 1992a, p. 17).

Lingvistul Silviu Berejan insista asupra relevării în dicţionarul oricărei limbi naţionale a tabloului ontic al vocabularului limbii prin fixarea cantităţii reale a unităţilor lexicale din care constă vocabularul, a sensurilor acestora şi a potenţelor lor derivative, prin fixarea maximal posibilă a relaţiilor sistemice dintre elementele vocabularului (Berejan, 1992b, p. 61). E vorba, întâi şi întâi, de prezentarea unificată a elementelor descrise la nivelul formei și, mai ales, la nivelul sensului. În ceea ce priveşte forma, se susținea că unificarea poate fi atinsă: 1) prin asocierea cu etimonul (de ex., elementele lexicale *a (se) datora, datorie, datorită, datornic* se asociază cu substantivul *dator; împărăție, împărătească, împărătește* – cu *împărat;* adjectivele *relaxant, relaxat* – cu *verbul a (se) relaxa);* 2) prin indicarea legăturii derivative a unităţilor cu acelaşi radical (de ex., *fetiță* – diminutiv de la fată; *danteluță* – diminutiv de la *dantelă; măturiță, măturică* – diminutive de la *mătură*; măturoi – augmentativ de la *mătură*). Referitor la sens, unificarea s-a realizat prin aplicarea aceleiași definiții unei întregi clase de cuvinte. Astfel, pentru adjectivele în *-tor*, formate de la verbe, în sensul de bază definiția are următoarea structură tipică: „care + verbul respectiv" (de ex.: *înălțător* – care înalță; *încurajator* – care încurajează; *liniștitor* – care liniștește; *umilitor* – care umilește); pentru cele în *-esc* definiția constă din formula „care ține de (se referă la) + substantivul de la care derivă" (*cancelaristic* – care ține de cancelarie; care se referă la cancelarie) sau „care este caracteristic (propriu) + substantivul de la care derivă" (de ex., *prietenesc* – care este caracteristic prietenilor). Totodată, anumite clase de cuvinte polisemantice (denumirile de naționalități, profesii, ere, anotimpuri, plante, animale, culori etc.) au (aproape) aceeași structură semantică (de ex., *cireașă* – fructul cireșului; *cireș* – pom fructifer cu flori albe, cu fructe mici, cărnoase și dulci; *caisă* – fructul caisului; *cais* – pom fructifer care înflorește timpuriu având fructe zemoase, de culoare portocalie și cu sâmburi mari).

În ce priveşte redarea conţinutului ontic al fiecărui element al limbii, savantul Silviu Berejan insista ca la formularea sensurilor să fie realizată o serie de prescripţii, printre care cele mai de bază:

1. Fiecare unitate explicată să aibă în mod obligatoriu o definiţie analitică, textuală, adică explicarea doar prin sinonime să fie exclusă ca principiu general (Berejan, 1992b, p. 62). Pentru explicitare, propunem să analizăm definiția verbului *a pronunța* cu primul său sens. Astfel, în unele dicționare explicative atestăm următoarea definiție: „A rosti, a articula sunete, silabe, cuvinte". De fapt, elementele *a rosti, a articula* din definiție nu sunt altceva

decât sinonime ale verbului *a pronunța*, iar elementele *sunete, silabe, cuvinte* formează contextul lui. Prin urmare, ca să înțelegem care este sensul lui *a pronunța*, ar trebui să-l căutăm la verbele *a rosti, a articula.* Dar, ironia soartei, căci *a articula* este definit prin *a pronunța,* iar *a rosti* prin *a pronunța* sau *a articula*. Deci, avem un cerc închis, dar nu avem o definiție clară nici pentru *a pronunța,* nici pentru *a articula* sau *a rosti.* Soluția o găsim totuși în alte dicționare, elaborate cu respectarea criteriului științific propus de teoreticianul și practicianul lexicograf Silviu Berejan, asupra căruia insistăm o dată în plus: fiecare unitate explicată să aibă în mod obligatoriu o definiţie analitică, textuală. Astfel, definiția propriu-zisă pentru verbele *a pronunța, a rosti* și *a articula* ar fi: „(sunete, silabe, cuvinte etc.) A emite cu ajutorul organelor vorbirii. Sin.: a rosti; a articula" (a se confrunta DEU, NODEX, DELRA). Observăm, aceste verbe creează relații echivalente între ele, prin urmare nu ar trebui să se explice unul prin altul.

2. Din fiecare definiţie să fie înlăturate segmentele de text ce nu ţin de sensul propriu-zis al unităţii definite, ci reflectă conţinutul unor îmbinări … sau al unui context mai larg, deoarece confundarea sensului unei unităţi lexicale cu sensul contextului, în care apare ea, reprezintă unul dintre cele mai caracteristice neajunsuri ale dicţionarelor explicative existente în prezent (Berejan, 1992b, p. 62). Este foarte important ca de această recomandare să se țină cont în cazul definirii verbelor, în special a celor tranzitive.

Menționăm că în procesul de elaborare a dicţionarelor lexicografii de la Sectorul de lexicologie și lexicografie al Institutului de Filologie au ținut cont de acest deziderat în mod constant, chiar cu riscul de a nu fi înţeleşi uneori de alţi colegi de breaslă, care ne spuneau că definiţiile noastre, mai ales cele ce se referă la verb, diferă de cele din dicţionarele editate dincolo de Prut. Dar aceasta e una din rigorile ştiinţifice de netăgăduit care trebuie respectate. Sigur, nu e ușor să elimini elementele contextului din definție. Uneori se creează impresia că nu ai cum explica altfel un anume verb. Pentru a fi mai convingători, revenim la definiția verbului *a pronunța* din unele dicționare: „A rosti, a articula sunete, silabe, cuvinte". După cum am menționat, elementele *a rosti, a articula* sunt sinonimele lui, iar ceea ce ne rămâne*: sunete, silabe, cuvinte* nu sunt altceva decât elemente ale contextului, întrucât vorbitorul le folosește în îmbinare: *a pronunța sunete; a pronunța silabe* etc. Prin urmare, definiția nu este edificatoare.

Evident, elementul lexical şi contextul, materialul ilustrativ trebuie să constituie o unitate indisolubilă în procesul de lucru al lexicografului. Contextul este o parte componentă (neobligatorie) a articolului lexicografic, care de foarte multe ori vine să complinească o definiție, să o facă mai

explicită, oferind cititorului modele de utilizare în vorbire a cuvântului explicat. Indicaţiile privind parametrii combinatorii, contextuali trebuie să fie aplicate cu rigurozitate mai ales într-un dicţionar didactic, care, după cum se ştie, înlesnesc substanţial procesul de însuşire a unei limbi străine, dar şi în dicţionarele explicative, îndeosebi atunci când alcătuitorii lui îşi pun scopul să includă în el maximă informaţie. Remarcăm că de atare indicaţii are nevoie, mai întâi de toate, verbul, îndeosebi cel polisemantic, întrucât exprimarea lexicografică a combinatoricii acestuia facilitează mult tălmăcirea sensului/sensurilor lui.

O altă antinomie inerentă practicii lexicografice, despre care mai vorbea cercetătorul Silviu Berejan, constă „în conflictul dintre postulatul teoretic de a cuprinde în dicţionarul general al limbii naţionale doar lexicul de uz comun (…) şi tendinţa practicii de a pune la dispoziţia consumatorului, pe lângă acesta, un masiv mereu mai extins de elemente preluate din sistemele speciale terminologice". „Includerea masivă a denumirilor folosite în exclusivitate în diferite limbaje profesionale, continuă ilustrul savant, duce la … estomparea specificului naţional al dicţionarului şi implicit al lexicului limbii şi al limbii în întregime (Berejan, 1992a, p. 18). Ne permitem să venim cu anumite precizări în acest sens. Despre toate acestea lexicologul și lexicograful Silviu Berejan scria la începutul anilor '90. Pe atunci abia începea perioada de declanșare a relațiilor politice, sociale, culturale, inclusiv lingvistice, între popoarele statelor europene și nu numai, și odată cu aceasta se constata o dinamică aproape fără precedent a lexicului limbii române atât sub aspectul creațiilor interne, cât/și mai ales, sub aspectul împrumuturilor, dinamică la care asistăm și în prezent. Iar în condițiile actuale ale exploziei tehnologiilor informaționale elementele lexicale, termenii noi intră foarte rapid în uzul curent, sunt asimilați cu ușurință de o bună parte a vorbitorilor, în special a celor tineri (a se compara terminologia din domeniul IT). În aceste circumstanțe, considerăm justificată includerea în dicţionarul general al limbii a termenilor, a împrumuturilor ce apar frecvent în literatura de masă. Or, lexicologii, lexicografii sunt specialiștii cei mai interesați în cercetarea acestor modificări de vocabular, pe care trebuie să le înregistreze, să le precizeze din perspectivă semantică și funcțională, prezentându-le în dicționare explicative de diferite tipuri, în funcție de destinatar. Astfel, în DELRA în patru volume autorii au mers și pe această cale. Deși, ținem să precizăm că volumul relativ mare al lucrării se datorează nu doar sau nu atât numărului de cuvinte-titlu, circa 65.000, cât și mai ales pentru gama largă de informații – anumite dificultăți de pronunție, silabație, de ordin morfologic, indicații privind relațiile de sinonimie, antonimie, paronimie,

material ilustrativ etc. – inclusă în articolul lexicografic, pe lângă partea explicativă, inerentă acestui tip de dicționar. Totodată, renumitul savant susținea că „pentru dicţionarele mari (și relativ mari – am adăuga noi) se consideră deosebit de prestigios faptul „cuprinderii" tuturor elementelor social acceptate, atestate în textele publicate. … E vorba în aceste cazuri de „concepţia lor ştiinţifică prea puţin pretenţioasă, despre devierea de la sarcina teoretică şi practica fundamentală a oricărui dicţionar de limbă". Din punctul de vedere larg reclamat al comodităţii consumatorului însă, care adresându-se unui dicţionar mare va putea găsi aici tot ce îi trebuie în momentul dat…, alcătuitorii acestor dicţionare sînt obligaţi să se supună tendinţelor comerciale „atotcuprinzătoare" ale editorilor ce finanţează „industria lexicografică" (Berejan, 1992a, p.19). „Dicţionarele explicative de proporţii mari (în mai multe volume) au un destinatar precis: specialiştii care studiază limba, adică lingviştii, opinează și cercetătorul Vasile Bahnaru, care, de asemenea este discipolul fidel al acad. Silviu Berejan, un continuator al ideilor lui novatoare. … În acelaşi timp, majoritatea consumatorilor de dicţionare are nevoie, mai întâi de toate, de un vademecum practic pe care l-ar putea avea la îndemână în permanenţă. Aceste criterii le poate satisface dicţionarul într-un singur volum" (Bahnaru, 2008, p. 114). Și aici încercăm să venim cu o precizare: vorba e că astăzi, când societatea evoluează vertiginos, această prescripție pare a fi depășită, accentul se deplasează. Ne referim la apariţia tot mai mult a dicţionarelor variantă electronică, în cazul cărora dispare incovenientul unei lucrări variantă-hârtie de proporţii, şi anume acela de a fi greu de mânuit. Or, „oportunităţile oferite astăzi de spaţiul virtual…, care pare a fi nelimitat, exclude problema economiei de spaţiu tipografic" (Păcuraru, 2015, p. 76). Astfel, dispare și problema finanţării, a preferințelor editorilor etc. și nu apare în prim-plan nici problema volumului de informație cuprinsă. Important e să se respecte principiile, rigorile tratamentului lexicografic la care sunt supuse unitățile lexicale incluse în dicționar, astfel încât acesta să fie o lucrare științifică, normativă și în același timp „o colecţie, relativ completă, de cuvinte ale limbii contemporane. „La nivelul actual de dezvoltare a teoriei (…) dicţionarele, ca şi celelalte opere lingvistice, trebuie elaborate ţinând cont de toate cuceririle lingvisticii teoretice", adică de nivelul de dezvoltare a ştiinţei, susținea savantul notoriu Silviu Berejan (Berejan, 1992a, p. 16). Din păcate, antinomiile între realizările lingvisticii şi practica lexicografică, de care vorbea acum 30 de ani savantul, există încă, deşi unele dintre acestea pot suporta anumite rectificări condiţionate de evoluţia limbii şi a societăţii, în general. Cert este însă că aceste teze, principii ale savantului Silviu Berejan continuă să fie de mare actualitate.

Referințe bibliografice:

1. BAHNARU, Vasile. *Elemente de lexicologie şi lexicografie*. Chișinău: Ştiinţa, 2008, 308 p.

2. Berejan, 1992a = BEREJAN, Silviu. *Dicţionarul ca operă lingvistică şi antinomiile practicii lexicografice*. În: *Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară.* 1992, nr. 2, p. 15-22.

3. Berejan, 1992b = BEREJAN, Silviu. *Reinterpretări lexicografice ale unităţilor de vocabular în dicţionarul explicativ (cu privire specială asupra verbelor).* În: *Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară.* 1992, nr. 4, p. 60-66.

4. PĂCURARU, Veronica. *Polisemia și dezambiguizarea unor unități recente ale vocabularului românesc din perspectiva dinamicii semantice actuale. Considerări și reconsiderări în contextul informatizării lexicografiei*. În: *Philoghia*, 2015, nr. 2, p. 70-78.

5. PAHOMI, Tamara, VULPE, Ana. *Aspecte ale contribuţiei acad. S. Berejan în domeniul lexicologiei şi lexicografiei*. În: *Revistă de lingvistică și ştiinţă literară*, 2007, nr. 3-4, p. 44-47.

6. POPA, Gheorghe. *Din viața și opera acad. Silviu Berejan*. În: *Academicianul Silviu Berejan. Biobibliografie*. 2005, p. 9-43.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.800009.16.06.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*.

CZU:811.135.1’373.21
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.02

PE CÂND PRUTUL NU ERA HOTAR. MĂRTURII TOPONIMICE ALE UNITĂȚII ROMÂNILOR[1]

Daniela BUTNARU

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7216-0693

Rezumat. *Un teritoriu locuit timp de secole de același neam a fost despărțit, din motive politice, folosindu-se ca graniță râul Prut. Sate cu moșiile lor și familiile care locuiau aici au fost separate dramatic de cursul de apă devenit hotar. Continuăm, în acest text, să oferim exemple de toponime care amintesc de astfel de sate ce erau așezate pe ambele maluri ale Prutului.*
Cuvinte-cheie*: râul Prut, hotar, separare, toponime, omonime, sate.*

Back in the Time when Prut was not a Border. Toponymic Testimonies of The Romanian Unity

Abstract. *A territory inhabited for centuries by the same people was divided, for political reasons, using the Prut River as a border. The villages with their estates and the families who lived there were dramatically separated by the water course that became the boundary. We continue, in this text, to provide examples of toponyms that recall such villages that were on both banks of the Prut.*
Keywords*: Prut river, border, separation, place names, homonyms, villages.*

Tema existenței toponimelor formate după aceleași modele în România și Republica Moldova nu este nouă, ea a fost abordată și de toponimistul Anatol Eremia (Eremia, 2011 și Eremia, Stegărescu, 2018), care evidențiază omonime toponimice prezente pe teritoriul celor două teritorii: „Toponimia Basarabiei,

[1] Textul de față continuă o cercetare începută acum cinci ani, în urma căreia am redactat două articole (Daniela Butnaru, *Pe când Prutul nu era hotar. Mărturii toponimice*, în Gabriela Haja, Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim (editori), *Unitate lingvistică – unitate naţională*. Actele Colocviului de Lingvistică „Unitate lingvistică – unitate teritorială. Rolul limbii române în Unirea de la 1918” (Iași, 30–31 mai 2018), București, Editura Academiei Române, 2019, p. 83-88 și Daniela Butnaru, *Témoins de l’unité des Roumains*, în vol. 1918 – 2018 *Limba şi cultura română structuri fundamentale ale identităţii naţionale: evaluări, perspective*, București, Editura Tracus Arte, 2019, p. 47-55). Ulterior, am găsit informații noi privind importanța toponimiei de pe cele două maluri ale Prutului ca dovadă în plus a unității românilor, unele date fiind cuprinse în acest document.

în ansamblul ei, prin conţinut şi formă, este românească. Sub toate aspectele lingvistice numele topice din spaţiul pruto-nistrean prezintă trăsături comune cu cele din restul teritoriului dacoromân, încadrându-se astfel în sistemul toponomastic general de limbă şi cultură românească. Identitatea numelor topice în spaţiul populat de români rezidă, în primul rând, în unitatea limbii, culturii şi tradiţiilor poporului nostru" (Eremia, 2011, p. 423).

Modalitățile similare de formare a toponimiei românești din cele două țări sunt exemplificate în această lucrare într-un vast tabel care indică toponime omonime (și localizarea lor) existente pe cele două maluri ale Prutului. De exemplu, foarte multe nume de sate sunt formate prin adăugarea unui sufix (*-eşti*, *-eni* sau *-ani*, *-oaia*) la o bază antroponimică: *Bălăneşti* (Nisporeni) și *Bălăneşti* (Bacău, Dâmboviţa, Neamţ, Olt, Vrancea ș.a.), *Budeşti* (mun. Chișinău) și *Budeşti* (Bacău, Bistriţa-Năsăud, Călărași, Iași, Maramureș, Neamţ, Vaslui, Vrancea ș.a.), *Căuşeni* (Căușeni) și *Căuşeni* (Neamţ), *Dumeni* (Râșcani) și *Dumeni* (Botoșani), *Onişcani* (Călărași) și *Onişcani* (Bacău), *Rădoaia* (Sângerei) și *Rădoaia* (Bacău); un entopic sau un antroponim în funcție toponimică absolută: *Lupăria* (Râșcani) și *Lupăria* (Botoșani, Iași), *Prisaca* (Cimișlia) și *Prisaca* (Bacău, Bihor, Caraș-Severin, Olt, Vrancea), *Salcia* (Anenii Noi, Șoldănești, Taraclia) și *Salcia* (Brăila, Buzău, Galaţi, Mehedinţi, Olt, Prahova ș.a.), *Negrea* (Hâncești) și *Negrea* (Galați); un entopic și sufixul *-eni*: *Glodeni* (Glodeni) și *Glodeni* (Dâmboviţa, Gorj, Mureș, Vaslui), *Văleni* (Cahul) și *Văleni* (Bacău, Neamţ, Vaslui, Vrancea ș.a.); nume arbitrare, care amintesc de personaje istorice: *Alexandru cel Bun* (Soroca) și *Alexandru cel Bun* (Iași) etc. (Eremia, 2011, p. 426-430).

Bineînțeles că, imediat după anexarea teritoriului românesc la cel rusesc, noua administrație și-a lăsat, voit, amprenta asupra toponimiei din Republica Moldova: a înlocuit nume străvechi cu altele noi, rusești: *Abdruşa de Jos → Bogdanovca* (Arbore, 1904, p. 6), a tradus sau adaptat toponimele vechi românești la sistemul slav: *Rusăşti-Noi → Novîë Ruseştî* (Arbore, 1904, p. 179), *Sărata Nouă → Sărata-Novaia* (Arbore, 1904, p. 186), a înlocuit termenii entopici românești cu echivalenți rusești: *volosti* în loc de *ocol*: *voloşti Răzâna*, *voloşti Foleşti* (Arbore, 1904, p. 6) și *uiezd* pentru *judeţ*, *staniţă* în loc de *seliște* (Arbore, 1904, p. 5). Sufixele românești cu valoare colectivă precum *-ani*/*-eni* și *-eşti* au fost înlocuite cu *-anî*/*-eanî* et *-eştî*: *Briceni – Briceanî*, *Floreşti – Floreştî*, *Râşcani – Râşcanî* etc. (Eremia, 2011, p. 424). Sate noi au primit denumiri rusești: *Alexandrovka*, *Borisovka*, *Kostantinovka*, *Mihailovka*, *Nicolaevka*, *Romanovka* etc. (Eremia, Stegărescu, 2013). Astăzi, harta Moldovei surprinde coexistența de toponime cu aspect românesc și rusesc.

Cercetarea privind numele de sate omonime poate fi dusă mai departe și voi arăta existența dovezilor toponimice ale unității românilor care trăiesc pe ambele maluri ale Prutului prin identificarea satelor și moșiilor care erau odinioară străbătute, dar nu și divizate de acest curs de apă și ale căror denumiri au rămas,

până astăzi, pe ambele maluri. Documente vechi atestă cum unele moșii se întindeau de o parte și de cealaltă a acestui râu (de exemplu, într-un act de la 1813 se atestă „părțile din „Costuleni, Căuești și Prisăcani, ce trec în stânga Prutului" (Lapedatu, 1916, p. 45). Satul *Săratul*, din comuna vasluiană Stănilești, denumit în trecut şi *Sărata* (TTRM, I_2, p. 1037), şi corespondentul său omonim, satul *Sărata-Răzeşi* din Republica Moldova (Eremia, Răileanu, 2008, p. 212), s-au înfiinţat, spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, pe moşia „Săratul, a Episcopiei", a cărei suprafaţă se desfăşura „din şes şi peste Mirăoara şi Peste Prut, pân [în] Lăpuşna" (TTRM, I_4, p. 231).

Satul *Broscoseşti* atestat prima dată, la 1632[2]. În zilele noastre mai există satul *Broscoseşti* pe partea dreaptă a râului, dar dovada că moșia se întindea și de partea stângă a Prutului, o găsim atestată într-o lucrare de la 1901: „Moşia Broşcoseşti, situată pe malul stâng al râului Prut din Basarabia nouă (Rusia) Judeţul Ismail, gubernia Basarabia" (BRM III, p. 537). Astăzi există un loc pe teritoriul satului Tochile-Răducani (Eremia, 2018, p. 122) numit *Cotul la Broscoseşti* „cot al Prutului dinspre vechiul sat Broscoșești, redenumit apoi Mătăsari, astăzi mahalaua de sud a satului Tochile-Răducani" (Eremia, 2018, p. 153 și 163).

Partea de sud a localității Fălciu, odinioară mahala a târgului, se numește *Goteşti* (NALR-DATE, 322), iar la sud-est de Fălciu, pe stânga Prutului, se află satul *Goteşti* (aflat în comuna cu același nume, raionul Cantemir). În această zonă a existat și localitatea *Goteştii Noi*, care ulterior a fost înglobată în *Glodeştii* basarabeni (Eremia, Răileanu, 2008).

Și moșia satului *Hănășeni* trebuie să fi fost foarte mare (între cele două sate amplasate pe malurile Prutului fiind o distanță de cca 15 km). Oiconimul este atestat pentru prima dată în secolul al XVI-lea și provine de la un *Hanos* (menționat în documente încă din 1588, *cf*. $MDTM_1$, p. 203). În Republica Moldova s-a păstrat forma etimologică, *Hănăseni*, iar în România varianta *Hănășeni* (satul a fost înglobat, la începutul secolului XX, în localitatea vecină Murgeni – TTRM I_1, p. 521).

Satul *Măcăreşti*, mai nou (deținem prima atestare din 1725), se întindea, de asemenea, pe ambele maluri. Și numele provine de la un fost proprietar Apostol Macarie (Rosetti, 1906, p. 318), prin sufixare cu sufixul colectiv *-ești* ($MDTM_1$, p. 250).

Din moşia *Tătarca*, aflată în fostul ţinut Covurlui, a rămas astăzi un sat cu această denumire pe dreapta Prutului, în judeţul Galaţi. Însă această proprietate trebuie să se fi întins şi pe malul celălalt, pentru că acolo există *Valea Tatarca* (Arbore, 1904, p. 209) sau *Râpa Tătarca*, despărţită de satul românesc *Tătarca* printr-un lac întins, numit Beleu, şi de Prut (*Harta R. România*, 1997).

[2] În forma *Broscăşănii*, cu velarizarea lui *-e-* după *-ş-* pronunțat dur (DRH, XXI, p. 168).

Țuțora este atestat încă din 1470 (în varianta *Țoțora*), când era important punct de vamă, lângă *Vadul lui Țoțor*[3] (menționat într-un act de la 1448), pe unde trecea „Drumul mare ce merge la Țuțora" sau „Drumul Țuțorei", iar lângă punctul de vamă se formează satul Țuțora. La 1772 satul de pe dreapta Prutului se numea *Țuțora Veche*, în opoziție cu satul nou format pe stânga Prutului, numit *Țuțora Nouă* (MDTM$_1$, p. 431). După anexarea la Imperiul Rus, nu a mai fost nevoie de determinantul *Nouă*, pentru că acum era o singură *Țuțoră*, separată politic de cea din dreapta Prutului. Astăzi amintește de acel sat un loc numit *Țuțora*, aflat lângă satul Buzduganii de Jos (Dergaciova, Djesmedjyan, 2018, p. 290).

Satul Ungheni din dreapta Prutului este atestat și cu numele de *Unghiul*, dar și ca Ungheni-Prut, spre a se deosebi de satul Ungheni din stânga Prutului. La originea toponimului stă apel. *unghi* „teren de formă unghiulară, situat între două cursuri de apă" în funcţie topon. absol. sau der. cu suf. col. -*eni* pentru a-i desemna pe cei care locuiesc într-un loc cu o astfel de configuraţie geografică (MDTM$_2$, p. 351).

Numele *Vetrișoaia* desemna la început moșia satului *Vetrișenii* (atestată la 1528). Treptat, numele satului a devenit *Vetrișoaia*, preluând denumirea moșiei, iar la originea toponimului stă numele boierului Toader Vetreş, menţionat la 1528 (MDTM$_1$, p. 442). Moșia acestui sat a fost mare, întinzându-se de o parte și de alta a Prutului, iar în Republica Moldova mai există astăzi nume de teren *Vetrișoaia*, pe teritoriul satului Hănăsenii Noi (Eremia, 2018, p. 93).

În raionul Nisporeni există satul *Zberoaia*, care a avut şi are echivalent pe malul drept. Un sat cu acelaşi nume, aflat la nord-vest de Scoposeni, judeţul Iaşi, apare consemnat în documente şi ca *Satul Zberoaiei* (cca 1642, DRH, A, XXVI, p. 347). Acest sat dispare la un moment dat, rămânând să amintească de el un toponim minor – *Pădurea Zberoaiei* (MDTM$_1$, p. 455), iar la 1946 se înfiinţează la nord de Gorban localitatea *Zberoaia Nouă*, a cărui denumire se schimbă la 1956 în *Zberoaia*, cum se numeşte şi astăzi (TTRM, I$_2$, p. 1345). La originea toponimului stă numele fostei proprietare Chirena Zberea (MDTM$_1$, p. 455), pomenită și cu numele Chirena Zbiroaia, când nepoţii vând partea lor moştenită din „Slobodzeia ai Zbieroae, ce iaste pe Prut" (DRH, A, XXV, p. 163-164).

Folosind informații din hărți (*Harta R. România*, *Atlasul Moldovei*, *Google Maps*), documente și monografii ale localităților de lângă Prut și lucrări de istorie și geografie (Arbore, 1904; Boga, 1938; DRH, A; Iorga, 1918, Raşcu, 1926) ori lucrări toponimice (MDTM$_{1-2}$), repertorii (TTRM I$_{1-2}$, 1990-1991, Eremia, Răileanu, 2008) ș.a., am identificat mai multe situații denominative care surprind astfel de moșii care au fost divizate în două, în urma deciziilor politice, odată cu separarea familiilor din satele de acolo:

[3] Așadar, la originea toponimului stă antroponimul *Țoțor* (MDTM$_1$, 431).

Pe malul drept al Prutului	Pe malul stâng al Prutului
1	2
Bereşti, fost sat, azi parte a localității Bosia, județul Iași;	*Bereşti*, astăzi cartier al orașului Ungheni, raionul Ungheni;
Bobuleşti, sat în județul Botoșani;	*Bobuleşti*, raionul Florești;
Broscoseşti, sat în județul Vaslui;	*Cotul Broscoseşti*, loc pe teritoriul satului Tochile-Răducani, raionul Leova;
Costuleni, sat în județul Iași;	*Costuleni*, sat în raionul Ungheni;
Drujineni, fost sat în vecinătatea localității Bivolari, județul Iași;	*Drujineni*, sat în raionul Făleşti;
Goteşti, partea de sud a localității Fălciu, județul Vaslui;	*Goteşti*, sat în raionul Cantemir;
Grozeşti, sat în județul Iași;	*Grozeşti*, sat în raionul Nisporeşti;
Hănăşeni, fost sat lângă Murgeni, județul Vaslui;	*Hănăsenii Mari*, sat în Drochia; *Hănăsenii Noi* (numit în trecut *Hănăsenii de Prut*), sat în raionul Drochia; *Hănăsenii de Pădure,* ținutul Codrului;
Leova, fost sat lângă Bumbăta, județul Vaslui;	*Leova*, oraș în raionul Leova;
Leuşeni, fostă moșie lângă satul Drânceni, județul Vaslui;	*Leuşeni*, sat în raionul Hânceşti;
Manta, nume vechi al localității *Vadul lui Isac* (v. *infra*);	*Manta*, sat în raionul Cahul;
Măcăreşti, sat în județul Iași;	*Măcăreşti*, sat în raionul Ungheni;
Mânzăteşti, sat în județul Iași;	*Mânzăteştii-Vechi* (cunoscut și cu denumirea *Vasilica*), cartier al orașului Ungheni;
Medeleni, sat în județul Iași;	*Medeleni*, sat în raionul Ungheni;
Moreni, sat în județul Iași;	*Morenii Vechi*, sat în raionul Ungheni; *Morenii Noi*, sat în raionul Ungheni;
Petreşti, sat în județul Iași;	*Petreşti*, sat în raionul Ungheni;
Pogăneşti, sat în județul Vaslui;	*Pogăneşti*, sat în raionul Hâncești;
Prisăcani, sat în județul Iași;	*Prisăcani* (parte de moșie peste Prut);
Răducani, sat în județul Iași;	*Tochile-Răducani*, sat în raionul Leova;
Săratul (sau *Sărata*), sat în județul Vaslui;	*Sărata-Răzeşi*, sat în raionul Leova;
Sculeni, sat în județul Iași;	*Sculeni*, sat în raionul Ungheni;
Tătarca, sat în județul Galați;	*Râpa Tătarca* sau *Valea Tătarca*;
Toceni (atestat într-un document în sintagma *Berezeni ot Toceni*);	*Toceni*, sat în raionul Leova;
Țuțora, sat în județul Iași;	*Țuțora*, loc în apropierea satului Buzduganii de Jos de pe Prut;
Ungheni, sat în județul Iași;	*Ungheni*, oraș în raionul Ungheni;

1	2
Vadul lui Isac, fostă localitate lângă Măstăcani, județul Galaţi;	*Vadul lui Isac*, sat în raionul Cahul;
Vetrișoaia, sat în județul Vaslui;	*Vetrișoaia*, nume de loc pe teritoriul satului Hănăsenii Noi;
Voinescu, fost sat la nord de Săratul, județul Vaslui, astăzi nume de teren agricol;	*Voinescu*, sat în raionul Hânceşti;
Zagarancea, fost nume al satului *Branul* din județul Iaşi;	*Zagarancea*, sat în raionul Ungheni;
Zberoaia, sat în județul Iaşi.	*Zberoaia*, sat în raionul Nisporeni.

Istoricul Petronel Zahariuc sintetizează foarte bine informații privind situația boierilor care aveau moșii de ambele părți ale Prutului și care au fost nevoiți ca între 1812 și 1814 să hotărască de care parte vor să rămână și să își vândă proprietățile aflate pe celălalt mal (Zahariuc, 2019, p. 2 ș.u.)[4].

Satele care erau udate de Prut au fost pur și simplu împărțite de un hotar, care nu a separat doar teritorii, ci și familii. În loc de concluzii, redăm două citate care surprind drama familiilor destrămate de un curs de apă. „Tăind Moldova drept prin mijloc, Prutul ar fi putut deveni cea mai frumoasă arteră de comunicaţie, dacă nu făcea hotar între fraţi mai bine de un secol” (Rașcu, 1926, p. 13); „Localnicii au trăit strâns legaţi de apa Prutului de când se ştiu: peste râu se află sate «perechi»: «este Zbieroaia pe … dincoace de Prut, Zbieroaia dincolo de Prut (unde trăieşte o verişoară a interlocutorului nostru); Grozeşti dincoace de Prut, Grozeşti dincolo de Prut; Măcăreşti dincoace de Prut, Măcăreşti… /dincolo/»” (Dumistrăcel, 1995, p. 108).

Referințe bibliografice:

1. ARBORE, Zamfir. *Dicţionarul geografic al Basarabiei*. Bucureşti: Atelierele Grafice I.V. Socec, 1904.

2. *Atlasul Moldovei* = Institutul Geografic al Armatei, *Atlasul Moldovei* (sc. 1:50000). Bucureşti, 1892–1898.

3. BOGA, L.T. *Documente din Basarabia*. II. Chişinău: Tipografia „Dreptatea”, 1938.

4. BRM III = *Bibliografia românească modernă (1831–1918)*. Volumul III (L-Q). Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, XXIV + 1 112 p.

[4] V. și Iorga, 1918, p. 5-6: unii boieri „își aveau toată proprietatea rurală aici; alţii aveau în Moldova cea nouă rusească partea mai însemnată dintr-însa. Pe de altă parte, aceşti cuceritori nu îngăduiau ca ocupanţii celeilalte părţi desfăcute din Moldova întreagă, persoanelor rămase la Iași, în legătură cu Domnul, cu Turcii, să-și mai păstreze rosturi de stăpânire și dincolo de Prut. Un termin scurt s-a pus pentru desfacerea moșiilor. […] Câte unele familii s-au împărțit, lăsând pentru conservarea vechii moșteniri pe cutare din membrii lor în partea ajunsă rusească”.

5. DERGACIOVA, Lilia, DJESMEDJYAN, Artem. *Tezaurul de la Ţuţora de la sfârşitul secolului al XIV-lea*. În: *Studia Numismatica et Archaeologica. In honorem magistri Virgilii Mihailescu-Bîrliba oblata*. București - Piatra-Neamț, 2018, p. 289-308.

6. DRH, A = *Documenta Romaniae Historica*. A. Moldova. Bucureşti: Editura Academiei, 1975 ș.u.

7. DUMISTRĂCEL, Stelian. *Sate dispărute – Sate ameninţate*. Iaşi: Institutul European, 1995.

8. EREMIA, Anatol, RĂILEANU, Viorica. *Localităţile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2008.

9. EREMIA, Anatol, STEGĂRESCU, Lilia. *Sate gemene cu denumiri identice*. În: *Limba română* (Chişinău). 2013, nr. 1–4, anul XXIII [online]. Disponibil: https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=2252 [citat 10.05.2023].

10. EREMIA, Anatol. *Convergenţe şi identităţi onimice în toponimia românească*. În: *Numele şi numirea*. Actele Conferinţei Internaţionale de Onomastică, ediţia I: *Interferenţe multietnice în antroponimie*. Baia Mare, 19–21 septembrie 2011. Editor Oliviu Felecan. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2011, p. 423–430.

11. EREMIA, Anatol. *Tezaurul toponimic românesc. Republica Moldova. Arealul Leova*. Chișinău: Pro Libra, 2018, 230 p.

12. *Google Maps* = https://www.google.ro/maps (consultat între 20.04.2023 și 19.05.2023).

13. *Harta R. România*, executată de Direcţia Topografică Militară, sc. 1:100 000, Bucureşti, 1997.

14. IORGA, Nicolae. *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia*. Iaşi: Tipografia ziarului „Neamul Românesc", 1918.

15. LAPEDATU, Al. *Documente şi lămuriri istorice cu privire la desfacerea proprietăţilor moldovene de peste Prut după pierderea Basarabiei (16/28 mai 1812 – 2/14 ianuarie 1814).* În: *Revista de istorie, arheologie și filologie.* Organ al Societății istorice române, volumul XVI, Bucureşti, 1922, p. 33-78.

16. $MDTM_{1,2}$ = *Mic dicţionar toponimic al Moldovei (structural şi etimologic)*. Partea 1. *Toponime personale*, de Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru (autori), Dragoş Moldovanu (coordonator al seriei, etimologii şi revizie), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2014.

17. NALR-DATE = Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion. A. Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ, *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina*. *Date despre localităţi şi informatori*. Bucureşti: Editura Academiei, 1987.

18. RAŞCU, Gh. M. *Geografia fizică a Basarabiei*. În: *Basarabia. Monografie*, sub îngrijirea d-lui Ştefan Ciobanu. Chișinău: Editura Expoziţiei, 1926.

19. ROSETTI, Radu. *Cronica Bohotinului*. În: *Analele Academiei Române* (Memoriile secțiunii istorice), seria II, tomul XXVIII. București: Institutul de arte grafice „Carol Göbl, 1906, p. 157-324.

20. $TTRM, I_{1,2}$ = *Tezaurul toponimic al României. Moldova*. Volumul I. *Repertoriul istoric al unităţilor administrativ-teritoriale (1772–1988)*, Partea 1 şi Partea a 2-a (coordonatorul

seriei Dragoş Moldovanu), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1991–1992.

21. TTRM I_4 = *Tezaurul toponimic al României. Moldova*. Volumul I. *Repertoriul istoric al unităţilor administrativ-teritoriale (1772–1988)*. Partea a 4-a. *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2005.

22. ZAHARIUC, Petronel. *Despre desfacerea proprietăților din Moldova după pacea de la București (1812)*. *Câteva adăugiri*. În: *Diacronia*, nr. 9, 2019. [online]. Disponibil: https://www.diacronia.ro/ro/journal/issue/9/A130/ro/pdf [citat 16.05.2023].

SECȚIUNEA I
GRAMATICĂ, STILISTICĂ ŞI SOCIOLINGVISTICĂ

CZU:811.135.1’367.625’373.421
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.03

SCHEMA SEMANTICO-SINTACTICĂ A VERBELOR SINONIME ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Elena CONSTANTINOVICI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-9631-7049

Rezumat. *În articol se face încercarea de a studia relațiile sinonimice ale verbului prin prisma schemei lui semantico-sintactice, cunoscut fiind faptul că verbul redă întreaga situație de comunicare ce include procesul și relațiile lui cu participanții la evenimentul descris. S-a urmărit cum, din acest punct de vedere, se diferențiază verbele unor serii sinonimice și dacă structura actanțială influențează alegerea sinonimului. În urma cercetărilor s-a demonstrat că avantajele analizei relației de omosemie cu implicarea schemei semantico-sintactice a verbelor sunt evidente, iar sinonimia verbului poate fi tratată cu mai multă precizie. Schema actanțială reprezintă configurația conceptuală a verbului. Iar schema sintactică reprezintă disponibilitățile combinatorii ale verbului. Suprapunându-le se pot urmări toate direcțiile în care un verb își guvernează determinanții. Astfel încât e lesne a vedea mișcările verbelor sinonime în contextele în care apar.*

Cuvinte-cheie: *omosemie (sinonimie), verb, schema semantico-sintactică, actant, rol tematic, serie sinonimică, sem suplimentar.*

The Semantic-Syntactic Scheme of Synonymous Verbs in Romanian

Abstract. *In the article, an attempt is made to study the synonym relations of the verb through the prism of its semantic-syntactic scheme, knowing that the verb renders the entire communication situation that includes the process and its relations with the participants of the described event. It was followed how, from this point of view, how the verbs of synonymous series are differentiated and whether the actant structure influences the choice of the synonym. As a result of the research, it was demonstrated that the advantages of the analysis of the homosemy relationship with the involvement of the semantic-syntactic scheme of the verbs are obvious, and the synonymy of the verb can be treated with more precision. The actantial scheme represents the conceptual configuration of the verb. And the syntactic scheme represents the combinatory*

availabilities of the verb. By superimposing them, one can trace all the directions in which a verb governs its determiners. So it is easy to see the movements of synonymous verbs in the contexts in which they appear.

***Keywords**: homosemy (synonymy), verb, semantic-syntactic scheme, actant, thematic role, synonymous series, additional sem.*

Este bine cunoscută notabila contribuție a celui care a fost academicianul Silviu Berejan la cercetarea limbii române și la dezvoltarea lingvisticii românești. Am învățat cu toții din lucrările scrise cu multă responsabilitate de d-lui. În special, în domeniul echivalenței semantice, adică al omosemiei (sinonimiei), puțini ar fi cei care s-ar încumeta să mai adauge ceva. Dar așa cum totul evoluează, au apărut câteva probleme care și-ar găsi locul printre cărțile nescrise ale academicianul S. Berejan. Problematica structurii actanțiale a verbului a cunoscut o rapidă evoluție în timpul de la urmă. D-lui n-a abordat această problematică, așa că e de datoria noastră să completăm acest gol pentru a avansa cercetările și a le racorda la stadiul actual al științei lingvistice.

Problema sinonimiei verbelor poate fi tratată cu mai multă precizie, dată fiind rigurozitatea schemei semantico-sintactice a acestora, schemă care redă situația care include procesul și relațiile lui cu participanții la evenimentul descris. Verbul se deosebește de alte părți de vorbire prin două trăsături ale structurii semantice: procesualitate și referențialitate. Datorită semului integrator *proces* verbul exprimă acțiuni ce se desfășoară în timp. Pe lângă acest sem, structura semantică a verbului conține mai multe seme relaționale care indică participanții la procesul denotat. La nivelul limbii, acestea sunt cunoscute și sub denumirea de *actanți* sau *roluri semantice*, realizați la nivel sintactic drept *determinanți*, ceruți de verb. Se cunosc următorii actanți: *agentul, pacientul, destinatarul, beneficiarul, experimentatorul, instrumentul, forța, tema, sursa, locativul* etc. (GALR, I, 2005, p. 327- 329; Hanganu, 2005, p. 19-21; Manea, 2001, p. 21-24; Ungureanu, 2007, p. 40-41). Schema actanţială reprezintă configuraţia conceptuală a verbului (cu matricea de roluri obligatorii), iar schema sintactică a unui verb cuprinde vecinătăţile sintactice de natură actanţială sau circumstanţială ale verbului în cauză. Analiza structurii actanțiale a verbului denotă rolul central pe care îl ocupă această unitate lexicală în limbă. În același timp, sinonimia verbelor amplifică posibilitatea de exprimare a vorbitorilor limbii date.

Datorită faptului că verbul exprimă întreaga situație desemnată dispunând de o structură actanțială ușor de actualizat este mai lesne de urmărit respectarea condițiilor de bază aplicate lexemelor sinonime, și anume:

1) identitatea referentului, se manifestă prin faptul că verbele sinonime trimit la același referent;

2) identitate de sens, adică verbele sinonime trebuie să aibă același (sau aproximativ același) inventar de seme, altfel spus, să dispună de un anumit număr de seme comune;
3) identitate de comportament contextual, adică să poată fi substituite în cadrul aceluiași context.
4) funcționarea lor în aceeași variantă stilistică a limbii (Bărbuță et alii, 2008, p. 188).

Cu toate acestea, cercetările au arătat că aceste condiții nu pot fi respectate în toate situațiile, inclusiv în cazul verbelor. Cu excepția primei condiții – referentul comun – care este obligatorie, celelalte, de cele mai multe ori nu pot fi aplicate tuturor sinonimelor din serie în mod egal. Ele se deosebesc fie la nivel semantic (au un sem suplimentar), fie la nivelurile registrelor limbii, utilizându-se în variante stilistice diferite. Doar neglijarea uneia sau, cel puțin, a două dintre aceste condiții ar putea ține împreună cuvintele dintr-o serie sinonimică.

Una dintre cele mai vehiculate definiții ale sinonimelor este cea elaborată de Onufrie Vințeler (1983, p. 71). Potrivit acestui autor, sinonimele sunt „cuvinte independente, diferite ca formă, dar identice sau apropiate ca sens, care exprimă aceeași noţiune pe plan sincronic și în cadrul aceluiași sistem, având posibilitatea de substituire și în cadrul aceluiași context fără ca sensul contextului să fie alterat”. După cum se poate observa, definiția dată include trei din cele patru condiții obligatorii pentru cuvintele sinonime: identitatea referențială (*exprimă aceeași noțiune pe plan sincronic*), identitatea de sens (*identice sau apropiate ca sens*) și comportamentul contextual (*posibilitatea de substituire în același context*). Sinonimia se manifestă prin serii de sinonime aferente unui lexem, conform sensurilor acestuia. Datorită acestui fapt, verbele polisemantice pot intra în diferite serii sinonimice, ceea ce necesită o deosebită atenție la utilizarea lor. După cum s-a remarcat în lucrările de specialitate, cea mai convingătoare dovadă a echivalenței lor semantice o reprezintă posibilitatea substituirii unui sinonim cu altul în același context (Bărbuță et alii, 2008, p. 188).

În continuare, vom urmări *dacă* și *cum* se diferențiază verbele unor serii sinonimice, fixate în „Dicționarul de sinonime” de Luiza și Mircea Seche (1982), selectate aleatoriu.

Verbul **a accentua** are 3 serii de sinonime: 1) *a evidenția, a marca, a puncta, a releva, a reliefa, a sublinia* (calitățile lucrării); 2) *a apăsa, a insista* (asupra celor spuse mai înainte); 3) *a se amplifica, a crește, a se intensifica, a se întări, a se înteți, a se mări, a spori* (viteza vântului s-a mărit). Ce se observă în primul rând?

Seria numărul unu grupează verbele de acțiune. Schema actanțială a acestora este *Agent + Proces + Pacient = Sb + V + C.d.* Această serie are același referent – ceva (un obiect concret sau abstract), un sens comun – <A scoate în evidență>. Însă după cel de al treilea criteriu, sinonimele din această serie

se deosebesc vag. Nu se pot substitui plenar în același context. De exemplu, în contextul *Managerul a evidențiat succesele echipei* pot fi utilizate verbele *a releva, a reliefa, a sublinia*. Mai puțin însă verbele a *marca* și *a puncta,* pentru care actantul cu rol de pacient este mai concret: *Lucrătorii de la serviciul de circulație marchează trecerea de pietoni. Vorbitorul a punctat tezele principale ale raportului.* Reiese că sinonimele din această serie nu sunt absolute (perfecte). Ele sunt parțiale (aproximative). Verbul *a puncta* înseamnă la origine <a face un punct, un semn în dreptul unor cuvinte, unor nume cu scopul de a le număra>, iar *a marca* înseamnă <a delimita>. Aceste verbe, având aceeași schemă semantică-sintactică, respectiv, același sens, au totuși contexte specifice. Ele se pot substitui în anumite contexte un pic forțat.

Următoarea serie include verbele de stare. Structura lor actanțială este *Agent + Stare + Temă = Sb + V + asupra C. ind. prep.* Verbele *a apăsa* și *a insista* intră în relație de sinonimie numai dacă exprimă situația redată de această structură actanțială. Pentru *a apăsa,* sensul potrivit este <a presa>, iar pentru *a insista* – <a reliefa, a sublinia> *Șeful echipei apasă /insistă asupra respectării disciplinei*. Nici aceste două cuvinte nu sunt sinonime perfecte. Le distinge faptul că se utilizează în variante stilistice diferite: – colocvială (pentru *a apăsa*) și literară (pentru *a insista)*. Și referitor la aceste 2 verbe se poate spune că sunt sinonime parțiale.

Ultima serie grupează verbele de devenire. Schema actanțială este: *Experimentator/Forță + Devenire = Sb + V* . Majoritatea verbelor din această serie sinonimică *a se accentua a se amplifica, a crește, a se intensifica, a se întări, a se înteți, a se mări, a spori* se pretează pentru a reda structura actanțială aferentă. De exemplu, în contextul *Decalajul dintre săraci și bogați s-a accentuat în ultimul timp* se poate folosi majoritatea verbelor din această serie. Cu excepţia verbelor *a se intensifica, a se întări, a se înteți* pentru care primul actant nu este experimentator, ci forță *Ploaia, ninsoarea, vântul s-a intensificat/s-a întărit/s-a înteţit.*

Verbul **a accepta** cu sensul <a primi, a fi de acord> are o serie amplă de sinonime: *a admite, a aproba, a consimți, a încuviința, a îngădui, a lăsa, a permite*. Toate verbele au aceeași structură actanțială: *Agent + Acțiune + Pacient = Sb + Verb + C.d. / + să P.* Contextul diagnostic poate fi de tipul: *Vom accepta oferta cea mai avantajoasă.* Verbele seriei în cauză se pot substitui grosso modo în acest context. O distribuție mai exactă se poate obține dacă va fi luat în calcul ansamblul sintagmelor aferente acestei situații de comunicare, și anume, *a accepta ceva: un cadou, o ofertă, o moștenire, o mită, o invitație, o propunere, un acord, un contract, o idee, un argument, o părere, o probă, un punct de vedere, o provocare, o sarcină, o funcție, o comandă, un rol, un scenariu, un plan, un program, o condiție* etc., precum și propozițiile subordonate completive directe sinonime, introduse prin conjuncția *să*. Dacă e să construim câte un exemplu

pentru fiecare verb sinonim, obținem următorul tablou: *Opozanții au admis ideea/punctul nostru de vedere. Președintele a aprobat contractul, acordul dintre părți*. *Părintele a încuviințat părerea directorului. Elevii au consimțit să preia comanda. Profesorul a lăsat să se înțeleagă că nu e împotrivă. Polițistul a permis să traversăm strada.*

Verbul **a bănui** cu sensul <a ghici ce urmează să se întâmple> are următoarea serie de sinonime: *crede, a gândi, a prevedea, a presimți, a presupune*. Structura lor actanțială este bivalentă, caracteristică verbelor de acțiune: *Agent + V + Pacient = Sb + V + C.d. / că P* Contextul diagnostic poate fi: *Nimeni nu a bănuit nimic.* și *Nimeni nu a bănuit că va fi așa.* Verbele din seria sinonimică dată pot să se substituie reciproc în acest context. *Dispecerul nu bănuieşte (nu crede, nu gândeşte, nu prevede, nu presimte, nu presupune nimic).* La aceste verbe se atestă și sinonimia sintactică *parte de propoziție/propoziție subordonată* introdusă prin conjuncția *că*: *Bănuiesc (cred, gândesc, prevăd, presimt, presupun) că are dreptate. Bănuiesc (cred, gândesc, prevăd, presimt, presupun) că frauda a fost descoperită.*

Deci, verbele sinonime din exemplele de mai sus se leagă printr-o analogie principială de sens. Dar fiecare sinonim aduce o nuanță suplimentară. De exemplu, între enunțurile *Cred că are dreptate* și *Presupun că are dreptate* există o nuanță de sens impusă de sensul respectiv al verbelor *a crede* și *a presupune* (în al cărui cadru aceste verbe sunt sinonime), și anume, *a crede* <a fi convins de adevărul sau existența unui lucru> și *a presupune* <a admite că ceva este adevărat>. Deci semul <convingere> nu există la verbul *a presupune.* Locutorul care alege verbul *a presupune* pentru a construi enunțul de mai sus nu este convins de adevărul exprimat de enunț, ci doar admite acest lucru. Aceasta este o nuanță suplimentară care face diferența. Ambele verbe reflectă situația de comunicare aferentă *Agent + V + Pacient*, dar fiecare are o identitate proprie, asigurată de această nuanță de sens. Aproape toate seriile de sinonime „se solidarizează printr-o zonă de suprapunere de sens parțială: „acoperirea sinonimică", în timp ce își impun singularitatea lor în afara acestei zone" (Pierron, 1999, p. 36). Îmi permit să actualizez câteva idei din această carte. „Substituirea sinonimică ne obligă, în consecință, să „spargem" scoarța cuvintelor. Prin descompunere, izolăm semnificația lor comună, conștientizând în același timp calitățile lor semantice unice. (…) permutarea sinonimică este însoțită de o inevitabilă „alunecare" a sensului. Buna cunoaștere a funcțiilor primare și secundare a cuvintelor permite controlul și limitarea acestei alunecări a sensului" (*idem*, p. 36-37). Să vedem cum se aplică aceasta la alegerea sinonimului potrivit.

Sensul comun al perechii de sinonime **a anunța** și **a avertiza** este <a aduce la cunoștință>. Ambele verbe sinonime redau aceeași situație de comunicare, având aceeași schemă actanțială (sintactico-semantică): *Agent + V + Pacient + Obiect = Sb + V + C.d. + despre, cu privire la, în privința,*

asupra C.ind.prep./că P (a anunța) și *Agent + V + Pacient + Obiect = Sb + V + C.d. + de, despre, cu privire la, în privința, asupra C.ind.prep. /că să P* (a avertiza). Deci aceste două verbe sinonime se pot substitui în același context. *Primăria a anunțat/a avertizat populația despre sistarea circulației pe câteva străzi principale.* Doar că un bun vorbitor de limba română va simți alunecarea de sens prin semul <a preveni> caracteristic verbului *a avertiza.* Este un sem suplimentar, o nuanță de sens care face diferența. Următoarele exemple consolidează această părere: *Directorul a anunțat elevii despre excursie. Secretara m-a anunțat că sunt invitată la consiliu.* și *Medicul a avertizat pacienții asupra posibilelor reacții adverse ale medicamentului. L-am avertizat că acțiunile întreprinse pot avea urmări grave.*

Semul comun al verbelor sinonime **a ascunde și a oculta** este **<**a face obscur, a nu lăsa să se vadă**>.** Situația descrisă de aceste verbe este aceeași *cineva nu lasă să se vadă ceva*, prin urmare, și schema lor semantico-sintactică e aceeași: *Agent + V + Obiect = Sb + V + C.d.* S-ar părea că aceste verbe se pot substitui în același context. Însă la o analiză mai atentă, s-a descoperit că *a oculta* a apărut în franceză în domeniul astronomiei și însemna inițial <acțiunea de eclipsare temporară a unui astru, a unei surse de lumină>. E clar că acest sens împiedică utilizarea lui, de exemplu, în contextul *Mulți oameni își ascund defectele/ emoțiile/ fericirea/ euforia/ identitatea.* După cum menționează cercetătorul Liviu Groza, contextele verbului *a oculta* sunt: *a oculta o stea, un far, un semnal luminos* (Groza, 1994, p. 7). Chiar dacă are aceeași structură actanțială cu sinonimul său *a ascunde*, verbul *a oculta* este neologic, iar semul <eclipsare a unui astru> limitează sfera sintagmatică a lui, care este mult mai extinsă la verbul *a ascunde,* cu sensul <a nu lăsa să se vadă, a face să rămână necunoscut>: *a ascunde ceva – identitatea, gândurile, adevăratele convingeri, emoțiile, sentimentele, lipsurile, nemulțumirea, frica, furia, intențiile, ambițiile, frustrările* etc. Astfel, aceste două verbe sunt sinonime parțiale.

Să luăm din lungul șir de sinonime ale verbului *a promite* 2 verbe nepronominale**: a promite** (cuvânt literar) și **a făgădui** (cuvânt popular). Sensul ambelor verbe este același: <a-și lua obligația față de cineva de a face un anumit lucru>. Structura semantică-sintactică este trivalentă: *Agent + V + Obiect + Destinatar = Sb + V + C.d. + C.ind. (D) / să, că P*. Blocul de sintagme aferente actantului Obiect este comun: *o carte, un cadou, sprijinul, ajutorul, o acțiune* etc. În pofida faptului că aceste verbe sinonime fac parte din registre diferite, ele se pot substitui cu succes în următoarele 2 contexte: *Îți promit / făgăduiesc ajutorul meu* și *Îți promit / făgăduiesc că te voi ajuta.* Totuși nu se poate spune că ele sunt sinonime absolute, deoarece nu se pot utiliza în același registru al limbii. *A făgădui* nu se va folosi în limbajul literar, decât dacă se urmărește un efect stilistic.

A comunica și **a informa,** deși au același sens, <a oferi cuiva informații despre ceva sau despre cineva>, au scheme semantico-sintactice diferite, blocuri de sintagme diferite și se folosesc în situații diferite:

A comunica: *Agent + V + Obiect + Destinatar = Sb + V + C.d. /cum, cum, unde, când, cât P + C.ind. (D).* Sintagme – a comunica ceva cuiva: *o informație, o știre, o veste, un mesaj, o problemă, o decizie, o idee, rezultatele concursului, o parolă* etc. Contexte: *Le-am comunicat prietenilor noutatea. Vă voi comunica verdictul peste 2 zile. Directorul comunică solicitantului decizia sa. Vom termina expertiza și vă vom comunica rezultatele*. *Trebuie să le comunic studenților data examenului. Comunicați-ne cum, unde, când să vă găsim.*

A informa: *Agent + V + Pacient + Ținta = Sb + V + C.d. + despre, de, cu privire la, asupra C.ind. prep. / că, unde, când, cum P*. Sintagme: *a informa pe cineva despre schimbarea situației, despre hotărârea administrației, asupra celor întâmplate*. Contexte: *El ne-a informat despre rezultatele obținute. Vă vom informa curând despre decizia noastră. Autoritățile ne-au informat despre sosirea delegației. Serviciile noastre ne-au informat că rebelii se înarmează. Cercetașii ne-au informat unde se pregătește atacul*.

Ce le face să rămână sinonime? Judecând după structura actanțială a acestor verbe, am putea presupune că problema constă în diferența semantică *inanimat–animat,* inclusiv *uman,* dintre rolul actanțial Obiect al verbului *a comunica* și cel de Pacient al verbului *a informa.* Are loc o alunecare de sens: în cazul verbului *a comunica*, Obiectul desemnează un participant exterior acțiunii, un actant inanimat (*Le-am comunicat prietenilor noutatea)*, pe când în cazul verbului *a informa,* Pacientul desemnează un participant asupra căruia acționează agentul (*L-am informat pe director despre audit*). De aceea aceste două verbe sinonime nu se pot substitui în contextul *Profesorul le-a comunicat studenților că data examenului încă nu este stabilită.* Verbul *a informa* este firesc în contextul *Profesorul i-a informat pe studenți că data examenului încă nu este stabilită.* Enunțurile redau același conținut, deci aceste două verbe sunt sinonime. Reiese că „spărgând" scoarța cuvintelor se poate demonstra relația lor de sinonimie, care, uneori, se bazează doar pe comuniunea semantică.

S-a menționat în literatura de specialitate că „relația de sinonimie poate avea grade diferite. Pe lângă trăsăturile semantice comune, sinonimele se pot caracteriza, de foarte multe ori și prin nuanțele semantice suplimentare, printr-un grad de expresivitate diferit, prin diferite sfere de utilizare și prin contexte specifice" (Bărbuță et alii, 2008, p. 188). Astfel, sunt identificate diferite tipuri de relații sinonimice (ilustrațiile provin doar din studiul nostru):

- sinonime ale căror sensuri sunt foarte asemănătoare; *a crede, a gândi, a prevedea, a presimți, a presupune; a comunica și a informa;*
- sinonime ale căror sensuri nu sunt foarte asemănătoare; *a crede, a presupune; a anunța și a avertiza;*

- sinonime care se utilizează în aceleași registre ale limbii: *a crede, a gândi, a prevedea, a presimți, a presupune.*
- sinonime care nu se utilizează în aceleași registre ale limbii: *a ascunde, a oculta; a promite, a făgădui;*
- sinonime care se pot substitui în toate contextele; *a bănui, a crede, a gândi, a prevedea, a presimți, a presupune.*
- sinonime care nu se pot substitui în toate contextele: *a comunica, a informa.*

Așadar, avantajele analizei relației de omosemie cu implicarea schemei semantico-sintactice a verbelor sunt evidente. Schema actanţială reprezintă configuraţia conceptuală a verbului. Iar schema sintactică reprezintă disponibilitățile combinatorii ale verbului. Suprapunându-le se pot urmări toate direcțiile în care un verb își guvernează determinanții. Astfel încât e lesne a vedea mișcările verbelor sinonime în contextele în care apar.

Referințe bibliografice:

1. BĂRBUȚĂ, Ion, HANGANU, Aurelia, CONSTANTINOVICI, Elena, UNGUREANU, Elena. *Mic dicționar de termeni lingvistici*. Chișinău, 2008.

2. GALR = *Gramatica limbii române*. Vol. I, București, 2005.

3. GROZA, Liviu. *Sensurile cuvintelor și întrebuințarea lor gramaticală*. În: *Limba și literatura română*, nr. 1, 1994.

4. HANGANU, Aurelia. *Despre relația dintre termenii actant, argument, caz (profund) și rol.* În: *Buletin de lingvistică*, nr. 3, 2005.

5. MANEA, D. *Structura semantico-sintactică a verbului românesc. Verbele psihologice*. București, 2001.

6. PIERRON, Catherine și Odile. *Cum să scriem*. București: Editura Polirom, 1999.

7. SECHE, Luiza, SECHE, Mircea. *Dicționarul de sinonime al limbii române*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1982.

8. UNGUREANU, Violeta. *Verbele tranzitive în limba română*. Chișinău, 2007.

9. VINȚELER, Onufrie. *Probleme de sinonimie.* București: Editura Ştiinţifică și Enciclopedică, 1983.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene.*

CZU:811.135.1’36
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.04

PRINCIPII DE GRAMATICĂ FUNCȚIONALĂ

Ion BĂRBUȚĂ

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2649-8276

Rezumat. *Spre deosebire de gramatica tradițională care se concentrează în primul rând sau chiar exclusiv pe formele și structurile lingvistice în detrimentul utilizării lor în comunicare, gramatica funcțională este centrată pe sens și funcție. Acest tip de gramatică privilegiază studiul funcțiilor comunicative ale limbajului, urmărind analiza fiecărei unități de limbă prin prisma sensului și a funcției îndeplinite de ea în procesul de comunicare. La studierea și descrierea faptelor de limbă se aplică metoda câmpurilor funcțional-semantice, care presupune examinarea unităților de diferite niveluri ale limbii prin gruparea lor în baza funcției comune.*

Principiile descrierii din perspectivă funcțională a structurii gramaticale a limbii presupun operarea unor distincții clare în cazul examinării structurii semantice a cuvintelor și la clasificarea lor. Totodată, se impune o corelare a structurii semantice a cuvintelor cu comportamentul lor morfosintactic.

Cuvinte-cheie*: gramatică funcțională, câmp funcțional-semantic, sens, funcție, context, tridimensionalitatea unităților limbii.*

Principles of Functional Grammar

Abstract. *Unlike traditional grammar which focuses primarily or even exclusively on linguistic forms and structures rather than their use in communication, functional grammar is centered on meaning and function. This type of grammar privileges the study of the communicative functions of the language, following the analysis of each language unit through the prism of meaning and the function performed by it in the communication process. The method of functional-semantic fields is applied to the study and description of language facts, which involves examining the units of different levels of the language by grouping them based on their common function.*

The principles of the description from a functional perspective of the grammatical structure of the language presuppose the operation of clear distinctions in the case of examining the semantic structure of words and their classification. At the same time, a correlation of the semantic structure of the words with their morphosyntactic behavior is required.

Keywords: *functional grammar, functional-semantic field, meaning, function, context, three-dimensionality of language units.*

Două evenimente din sfera învățământului, unul legat de Franța și altul de România, m-au determinat să aleg tema acestui articol. În primul rând, este vorba de introducerea în programele școlare din Franța, începând cu 2017, a noțiunii de predicat, noțiune studiată până atunci doar la facultate. Modificarea programelor s-a produs în urma unei discuții desfășurate în presă la nivel național.

În al doilea rând, faptul că, în conformitate cu legea învățământului preuniversitar, începând cu 2023 gramatica limbii române va fi reintrodusă în noile planuri cadru de la liceu, urmând ca din 2027 să deveni probă obligatorie la Bacalaureat în școlile din România. După spusele Ministrului Educației, decizia a fost luată ca urmare a adresărilor venite din partea profesorilor, dar și a unor părinți, care își motivau cererile, între altele, prin faptul că doar 6 la sută dintre elevi știu să scrie fără greșeli.

Asistăm astfel la un început de revenire a gramaticii în școală, o disciplină cunoscută etimologic sub numele de „arta de a citi și de a scrie bine". Toate acestea m-au făcut să încerc să meditez asupra importanței gramaticii pentru studierea limbii și asupra modului în care această materie ar putea fi explicată și învățată.

Sunt bine cunoscute afirmațiile scriitorilor clasici privind rolul limbii ca instrument al gândirii, ca mijloc de exprimare a ideilor, dar și ca factor important de dezvoltare a potenţialului intelectual al vorbitorilor. Voi reaminti aici doar constatarea făcută de M. Eminescu. El spunea *Limba şi legile ei dezvoltă cugetarea.*

Nu a rămas neobservat nici aspectul legat de modul în care este predată limba în școală. Astfel, I. Creangă descria eforturile depuse de colegii săi pentru a învăţa „afurisita de gramatică" folosind expresia „cumplit meşteşug de tâmpenie".

Deși sunt diametral opuse, aceste constatări se raportează la același fenomen: structura gramaticală a limbii. O diferență există totuși. Eminescu avea în vedere gramatica limbii naturale, adică ansamblul de reguli privitoare la organizarea și funcționarea limbii, iar Creangă descria modul în care această structură era și mai este, din păcate, predată în școală.

După cum vedem, ambele afirmații sunt absolut corecte. Ele prezintă starea de lucruri din domenii interdependente. Întrebarea firească pe care ne-o punem în acest context este cum se întâmplă că un fenomen cu un important potențial cognitiv ajunge să dea mari bătăi de cap atât celor care predau, cât și, mai ales, celor care sunt puși în situația să tocească nesuferitele reguli de gramatică.

Nu e un secret faptul că gramatica a fost și continuă să rămână pentru mulți o sperietoare, fiind făcută responsabilă de multe necazuri îndurate de elevi pe parcursul anilor de școală. În aceste condiții, s-au căutat și, desigur, au fost găsite căi de depășire a acestei dificultăți.

Prima și cea mai simplă cale este limitarea la minimum a cunoștințelor despre structura gramaticală în procesul de predare a limbii. Astfel, în școală au fost

elaborate și introduse manuale integrate. Predarea limbii a fost comasată cu literatura, accentul fiind pus, de fapt, pe comunicare. În același timp, la cursurile de predare a limbii române ca limbă străină, de multe ori, este propusă o metodă care prevede predarea limbii fără utilizarea terminologiei gramaticale, acesta fiind considerat un mare avantaj.

Am văzut manuale în care autorii menționează, în scop de reclamă, că predau limba fără utilizarea termenilor de gramatică. Nu voi face aici o descriere a acestor manuale, deoarece în realitate ceea ce propun ele nu e decât o momeală pentru a atrage cât mai mulți clienți. În același timp, ar fi dificil să-mi imaginez, de exemplu, manuale de matematică, fizică, chimie, biologie, psihologie în care disciplinele respective ar fi predate fără utilizarea terminologiilor de specialitate.

Cea de a doua cale, ce pare să se întrevadă la orizont, ar fi încercarea de a găsi o modalitate de a face gramatica nu numai accesibilă în predare, ci și utilă în procesul de cunoaștere și de folosire a limbii.

Evident, pentru redresarea stării de lucruri din această sferă ar fi necesară precizarea aspectelor care fac dificilă însușirea gramaticii de către elevi. La o analiză de suprafaţă ar putea fi menționate următoarele cauze ale unei astfel de situații.

În primul rând, gramatică predată în școală se concentrează în special sau chiar exclusiv pe formele și structurile lingvistice în detrimentul utilizării lor în comunicare. Într-o astfel de gramatică, prezentarea materialului de limbă începe cu descrierea claselor de cuvinte (numite părți de vorbire), urmează prezentarea categoriilor gramaticale și examinarea funcțiilor cu care cuvintele sunt utilizate în enunț. Drept încununare a operei de însușire a gramaticii este văzută analiza morfosintactică. De exemplu, substantiv, comun, concret, animat, genul, numărul, cazul, funcția sintactică, și așa la toate cele 9 părți de vorbire. Trecând peste faptul că aceste cunoștințe sunt însușite prin memorizare mecanică, ele ajung să zacă fără vreun folos în memoria elevilor, deoarece manualele nu explică și la ce ar putea folosi acestea atunci când vorbim sau scriem, deci comunicăm.

În al doilea rând, limba este prezentată în manuale printr-o descriere fragmentară: nivelurile de stratificare a limbajului, lexicul, morfologia, sintaxa, sunt studiate separat, fără a se ține cont de faptul că în procesul comunicării unitățile proprii acestor subsisteme ale limbii pot funcționa doar interacționând între ele.

Până la urmă, trebuie spus că elevii sunt puși în situația să învețe, uneori chiar pe de rost, lucruri pe care de fapt le cunosc și încă le cunosc foarte bine. Gramatica este predată așa cum se predă fizica, chimia, biologia etc. Trebuie însă avut în vedere faptul că elevii ca vorbitori ai limbii materne stăpânesc deja faptele de limbă (mai ales formele gramaticale ale cuvintelor). Ceea ce nu cunosc acești vorbitori este cum este organizată gramatica și cum funcționează ea. Anume acest lucru ar trebui explicat.

De multe ori gramatica este comparată cu matematica, ambele fiind văzute ca discipline greu de însușit. Totuși o deosebire există. Astfel, dacă matematica nu este înțeleasă fiindcă este abstractă, atunci gramatica, fiindcă este „lipsită de logică". Concluzia pe care o putem trage din cele prezentate mai sus e că, într-adevăr, gramatica în școală nu este predată pentru a fi înțeleasă, ci pentru a fi tocită.

Care ar fi modalitatea de depășire a unei astfel de situații? Cu alte cuvinte, ce ar trebui făcut pentru ca gramatica să devină un instrument util menit să explice modul în care abilitățile noastre înnăscute de a formula enunțuri ne permit să comunicăm eficient, altfel spus, să înţelegem și să ne facem înțeleși de către cei din jur.

E lesne de înțeles că pentru o predare eficientă a gramaticii în școală este absolut necesară o gramatică mai mult sau mai puțin teoretică pe potrivă. Punctul de pornire în descrierea unei astfel de gramatici este delimitarea ei de gramaticile cu care suntem obișnuiți să avem a face la școală sau la o universitate.

Lingviștii disting mai multe tipuri de gramatică. În cazul de față ne interesează distincția gramaticilor în funcție de raportul lor față de actul de comunicare. Având caracter bilateral, acesta presupune interacțiunea dintre doi participanți: vorbitorul care comunică o anumită informație și ascultătorul care recepționează informația transmisă. Realizând activități verbale diferite, ei utilizează, după cum spun lingviștii, gramatici diferite: vorbitorul folosește o gramatică activă, iar ascultătorul o gramatică pasivă.

Prin urmare, structura gramaticală a limbii poate fi privită dintr-un dublu punct de vedere: cel al producerii (exprimării) și cel al receptării (înțelegerii). În aceste condiții, pentru a fi utilă ambilor participanți la actul de comunicare, gramatica ar trebui făcută de 2 ori: o dată ca o gramatică orientată spre vorbitor și a doua oară sub forma unei gramatici orientate spre ascultător.

Gramaticile folosite în prezent în predare sunt gramatici pasive. În continuare, prin comparație cu acestea, vor fi punctate principiile de bază ale unei gramatici de tip activ, numite și gramatică funcțională sau comunicativă. Studiul literaturii de specialitate relevă următoarele principii de bază în conformitate cu care ar putea fi organizată o gramatica funcțională.

În primul rând, gramatica funcțională are o orientare comunicativă, aceasta este o gramatică a discursului, și nu a codului (Feuillard, 2012, p. 29, 36).

Există mai multe trăsături care opun cele două tipuri de gramatică. În principal, ele diferă însă în ce privește rolul lor. Astfel, gramatica orientată către ascultător are un caracter static fiind prevăzută pentru a analiza și a înțelege ceea ce se spune.

În același timp, gramatica funcțională se interesează nu doar de modul de organizare a sistemului lingvistic, ea are în centrul atenției, în special, mecanismele care asigură producerea enunțurilor. Într-un sens mai general,

am putea spune că acest tip de gramatică analizează procesul de convertire a sistemului lingvistic în discurs, fiind, astfel, menită să dezvăluie modul în care structura limbajului face posibilă comunicarea.

În felul acesta, gramatica nu poate fi însă redusă la descrierea „sistemului lingvistic" fie în sens tradițional, fie în sens structuralist. O descriere mai amplă a limbii ar trebuie să includă tot ceea ce ține de „funcționarea" limbii în situații de comunicare concrete. În această înțelegere a gramaticii în ansamblu, se relevă și rolul acestei structuri în studierea limbii: gramatica nu este un scop, ci un mijloc de predare a activității de vorbire prin utilizarea unităților de limbă care îndeplinesc o funcție specifică.

În al doilea rând, gramatica funcțională este bazată pe luarea în considerare a relațiilor limbajului cu realitatea pe care o desemnează și cu gândirea pe care o exprimă (Bonnard, 1979, p. 15).

Gramatica pasivă care este în esență una de tip structuralist se bazează în interpretarea fenomenelor de limbă pe corelația dintre sens și mijloacele lui de realizare. Acest tip de gramatici neglijează natura diferită a informațiilor codificate în conținutul semantic al unităților de limbă.

În același timp, gramatica funcțională explică semantica unităților de limbă pe baza categoriilor de gândire și pornind de la modul în care realitatea este percepută de către om. Altfel spus, ea urmărește să conecteze sensurile unităților de limbă nu doar cu mijloacele lor de realizare, ci și cu conceptele care reprezintă o reflectare a fenomenelor realității.

Se consideră că abordarea caracteristică gramaticii de tip structuralist acoperă o gamă mai largă de fenomene, totuși ea prezintă o explicație incompletă. Abordarea specifică gramaticii funcționale oferă o explicație doar pentru o parte a fenomenelor, dar această explicație este mai profundă, deoarece leagă faptele limbajului cu gândirea și, prin aceasta, cu realitatea.

În al treilea rând, gramatica funcțională este centrată pe sens și funcție.

Cele două tipuri de gramatici diferă în ce privește direcția de analiză a unităților de limbă: dinspre formă spre sens în gramaticile pasive și de la sens spre formă în cazul gramaticilor active. Scopul principal al gramaticii pasive nu este acela de a analiza utilizarea formei cuvintelor și a modului de formulare a gândurilor vorbitorului într-un enunț, ci de a prezenta mijlocul prin care sensul este marcat în structura enunțului. Datorită acestui specific, ele sunt numite și gramatici formale.

Examinând limba în legătură cu activitatea comunicativă a vorbitorului, gramatica funcțională studiază fiecare unitate de limbă sub aspectul valorii care o caracterizează și, în special, prin prisma funcției îndeplinite de aceasta în procesul de comunicare. În gramatica funcțională se vorbește despre tridimensionalitatea unității de limbă, aceasta fiind înțeleasă ca o unitate de formă, sens și funcție. Prezentarea materialului se desfășoară în direcția de la semnificația unității de

limbă (*ce înseamnă ea?*) la forma ei (*cum este exprimată?*) și la funcția îndeplinită (*ce rol joacă?*).

Problema centrală a studierii limbajului din perspectiva gramaticii funcționale este problema semnificației. În orice condiții ceea ce interesează înainte de toate este sensul. Recunoașterea priorității semanticii în triada formă – sens – funcție se manifestă și prin faptul că la descrierea faptelor de limbă în această gramatică se aplică teoria categoriilor funcțional-semantice. Astfel, mijloacele de limbă sunt grupate în câmpuri funcțional-semantice, care au la bază o categorie universală de sens.

În sfârșit, gramatica funcțională descrie limba în ansamblul ei luând în considerare atât unitățile sale constitutive, cât și relațiile dintre acestea.

O înțelegere clară a modului de funcţionare a limbii este posibilă doar prin luarea în considerare a relațiilor stabilite între unitățile care țin de diferite niveluri de structurare a limbii (lexic, morfologie, sintaxă). Vorbind despre modul cum se manifestă aceste relații între unitățile de diferite niveluri, ar trebui să menţionăm că sensul lexical este elementul care reglementează uzul semnului la nivelul enunțului, altfel spus, comportamentul morfosintactic al cuvintelor derivă din specificul lor semantic. De fapt, semnificatul categorial este constituentul care îi impune cuvântului un anumit rol sintactic.

Cât privește raportul dintre diferitele niveluri ale limbii, determinant este raportul semantică – sintaxă. Morfologia are o subordonare dublă fiind dependentă, pe de o parte, de lexic, iar, pe de alta, de sintaxă.

În felul acesta, gramatica funcțională descrie interdependența dintre trăsăturile semantice ale lexemelor și comportamentul lor morfosintactic. Datorită unei astfel de operații descriptive sunt stabilite regulile în conformitate cu care unitățile limbii de rang inferior sunt utilizate în componența unor unități ierarhic superioare.

Clarificarea principiilor aplicate în gramatica funcțională reprezintă un pas important în direcția înțelegerii modului de organizare a sistemului gramatical din perspectiva vorbitorului.

După cum bine știm, într-o gramatică pasivă fenomenele gramaticale sunt divizate distinct între cele două domenii: morfologia și sintaxa. În cazul unei gramatici funcționale modalitatea de prezentare a acestor fenomene este dictată nu de forma lor de realizare, ci de sensul și funcția cu care acestea sunt utilizate în structura enunțului. Foarte succint modul de organizare a fenomenelor de limbă într-o astfel de gramatică se prezintă în felul următor.

Punctul de plecare în analiza structurii gramaticale a limbii îl constituie clasificarea cuvintelor pornind de la specificul lor funcțional-semantic. Tradițional cuvintele sunt grupate în părţi de vorbire. Gramaticile înregistrează, de obicei, nouă părți de vorbire. După trăsăturile lor lexico-gramaticale, aceste clase sunt însă neomogene, astfel că gruparea lor nu poate fi făcută pe baza aceluiași criteriu.

Pentru a depăși acest inconvenient, este necesar ca unitățile lexicale ale limbii să fie clasificate în mai multe etape. În prima și cea mai importantă etapă cuvintele sunt grupate după rolul cu care ele sunt utilizate în limbă, distingându-se clase de cuvinte cu autonomie semantică şi sintactică, clase de cuvinte cu rol gramatical și cuvinte care exprimă sincretic emoții, acte de voință sau imită sunete.

În continuare, elementele acestor clase se împart în funcție de proprietățile lor categorial-semantice generalizate. În acest caz, elementele fiecărei clase se caracterizează printr-un anumit sens lexical general, care se corelează, de obicei, cu specificul lor referențial. Este vorba de semele categoriale ale părților de vorbire cardinale (substantiv, adjectiv, verb, adverb). Aceste seme, care interacționează, pe de o parte, cu categoriile gramaticale specifice părților de vorbire, iar, pe de alta, cu funcțiile lor sintactice, sunt cei 4 piloni pe care se înalță întregul edificiu al gramaticii, intermediind relația dintre lexic şi gramatică (Feuillard, 2009, p. 94).

La descrierea părților de vorbire se aplică metoda câmpurilor funcțional-semantice, care constă în gruparea și descrierea unităților limbii de diferite niveluri în baza funcției lor comune. În interiorul acestor clase elementele lor sunt diferențiate în conformitate cu principiul centru – periferie.

Un alt capitol este cel consacrat categoriilor gramaticale. Printre acestea se disting categorii al căror conţinut este orientat spre realitatea extralingvistică şi categorii îndeplinind o funcţie intralingvistică. Primele sunt definite drept categorii gramaticale cu funcţie semantică, iar cele de la urmă sunt categorii gramaticale cu funcţie structurală sau relaţională. Această clasificare este edificatoare pentru descrierea lor. Astfel, categoriile din prima subclasă, și anume numărul, cazul, categoria referirii la realitate – la substantiv, gradele de comparaţie – la adjectiv şi adverb, timpul – la verb, persoana, numărul, genul la pronume, exprimă valori derivate din conținutul lor referențial. Ele sunt studiate prin corelație cu semnificatul lor categorial și având-se în vedere componenta referențială a părții de vorbire respective. De exemplu, substantivele desemnează obiecte care pot fi numărate, de aceea ele se definesc prin categoria gramaticală a numărului, iar adjectivele care semnifică însușiri variabile în anumite limite se caracterizează prin categoria gradelor de comparație. Categoriile cu funcţie structurală, printre care genul, numărul, cazul – la adjectiv și persoana, numărul, genul – la verb, servesc la organizarea unităţilor lexicale pe axa sintagmatică, realizând coeziunea între termenul subordonat şi termenul determinat.

Următoarea secțiune analizează funcționarea unităților lexicale în diferite tipuri de sintagme și construcții. Este vorba, în primul rând de sintagmele care au în calitate de centru de grup un substantiv. Pe baza acestor sintagme este descris acordul adjectivului în gen, număr și caz cu substantivul determinat.

În al doilea rând, sunt prezentate construcțiile care au în calitate de centru de grup un verb. Pe baza lor sunt relevate categoriile gramaticale și mijloacele

de limbă care asigură relația verbului cu determinanții săi, în special, categoria cazului, prepozițiile și locuțiunile prepoziționale.

O ultimă secțiune vizează funcționarea unităților lexicale la nivelul structurii sintactice a enunțului. Aceasta prezintă relația dintre semul categorial al părţii de vorbire și funcțiile sintactice cu care aceasta este utilizată, avându-se în vedere faptul că determinarea categorială implică întotdeauna o orientare înspre anumite funcţii specifice în structurarea sintactică (Coşeriu, 1994, p. 68; Minică, 2016, p. 109).

Concluzia formulată în cel mai pur stil neștiințific referitoare la necesitatea studierii gramaticii în școală ar fi următoarea. Descrierile cuprinse într-o gramatică funcțională, care ia în considerare limba din punctul de vedere al scopului său, ar trebui să aibă în vedere și să prezinte răspunsuri la întrebările construite cu astfel de cuvinte interogative precum: *De ce? Din ce cauză*? De exemplu, de ce substantivul se definește prin categoriile gramaticale număr, caz, determinare, iar verbul prin categoriile timp, mod, diateză? De ce substantivul funcționează preponderent ca subiect sau complement, verbul ca predicat, adjectivul ca atribut, iar adverbul este de cele mai multe ori complement circumstanțial?

Vom observa, de asemenea, că în ultimele decenii, gramatica funcțională a atras atenția nu numai a cercetătorilor, ci și a profesorilor, studenților și a tuturor celor care sunt interesați de limbă. Gramaticile de tip funcțional încep să joace un rol tot mai important în sistemul de predare. Cu toate acestea, literatura de specialitate despre studiul și predarea limbii din punct de vedere funcțional este evident insuficientă. În plus, studiile existente au în marea lor majoritate un caracter teoretic fiind astfel inaccesibile publicului larg.

Referințe bibliografice:

1. BONNARD, Henri. *Pour une grammaire vraiment fonctionnelle*. In: *L'Information Grammaticale*, N. 3, 1979, p. 14-18.

2. COŞERIU, Eugen. *Principii de sintaxă funcțională*. În: COŞERIU, Eugen. *Prelegeri şi conferinţe* (1992–1993). Supliment al publicaţiei *Anuar de lingvistică şi istorie literară*, T. XXXIII (1992–1993). Seria A. Lingvistica, Iaşi, 1994, p. 65-82.

3. FEUILLARD, Colette. *À propos des fonctions syntaxiques*. In: *La linguistique,* 2009/2, vol. 45, p. 93-114.

4. FEUILLARD, Colette. *Dik et Martinet, deux approches du fonctionnalisme*. In: *La linguistique*, 2012/2, vol. 48, p. 27-58.

5. MINICĂ, Mircea. *Valoarea relaţională a semnificatului categorial*. În: *Dacoromania*, 2016, 21, nr. 1, p. 101–111.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene.*

CZU:811.135.1’28
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.05

„ARHIVA FONOGRAMICĂ A GRAIULUI POPULAR” DE LA CHIȘINĂU ÎN CONTEXT GENERAL ROMÂNESC ȘI EUROPEAN

Liliana POPOVSCHI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7032-142X

Rezumat. *În dialectologie, arhiva fonogramică reprezintă un corpus de texte dialectale înregistrate pe teren cu ajutorul mijloacelor tehnice (fonograf, gramofon, patefon, magnetofon etc.) și păstrate pe diverse suporturi, cum ar fi benzile de magnetofon sau discurile, și face parte din categoria modalităților de prezentare și conservare a faptelor dialectale. Începând cu anul 1899, arhive sonore apar la Viena, Zürich, Paris, București. „Arhiva fonogramică a graiului popular” de la Chișinău a fost constituită între anii 1957-1965, în timpul anchetei pentru elaborarea „Atlasului lingvistic moldovenesc”. Colecția arhivei, cuprinzând mostre de vorbire dialectală, înregistrate în localități cu populație românească din Republica Moldova, Ucraina, Federația Rusă, Georgia, Kazahstan, Kârgâzstan, contribuie la întregirea imaginii asupra limbii române, considerate sub aspectul variației sale, atât diatopice, cât și diastratice sau diafazice, dar poate fi utilizată drept sursă documentară și pentru cercetarea multor altor probleme de lingvistică, etnografie, folcloristică, istorie etc. Aceste documente sonore sunt elemente ale patrimoniului cultural românesc și european, ce necesită a fi protejate, valorificate și prețuite la justa valoare.*

Cuvinte-cheie: *dialectologie, metode, arhivă fonogramică, mostre de vorbire dialectală, texte dialectale, sursă documentară, patrimoniu.*

The Chisinau „Phonogram Archive of Dialectal Speech” in General Romanian and European Context

Abstract. *In dialectology, the phonogram archive represents a corpus of dialectal texts recorded with the aid of technical means (phonograph, gramophone, pathephone, tape recorder, etc.) and stored on various media such as tapes or discs. It is a way of presenting and preserving dialectal facts. From 1899, sound archives were created in Vienna, Zürich, Paris, Bucharest. The Chisinau „Phonogram Archive of Dialectal Speech” was made up between 1957 and 1965, during the „Moldavian Linguistic Atlas” survey. The archive’s collection, including dialectal speech samples recorded in Romanian-speaking communities of the Republic of Moldova, Ukraine, the Russian Federation, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, contributes to complete the image of the Romanian language, considered under the aspect of its diatopic, as well as diastratic or*

diaphasic variation, but it can also be used as a documentary source for the research of many other problems of linguistics, ethnography, folkloristics, history, etc. These sound documents are elements of Romanian and European cultural heritage that need to be protected, exploited and highly valued.

***Keywords**: dialectology, methods, phonogram archive, dialectal speech samples, dialectal texts, documentary source, heritage.*

După constituirea sa ca disciplină lingvistică autonomă la sfârșitul secolului al XIX-lea, dialectologia și-a elaborat propriul instrumentar metodologic, adecvat studierii variantelor teritoriale ale limbii, pe care, odată cu trecerea timpului, l-a completat cu noi procedee, principii, tehnici, în conformitate cu evoluțiile pe plan științific și cultural. La ora actuală, metodologia cercetării dialectologice cuprinde modalități de culegere a materialului dialectal, de prezentare și de interpretare a acestuia, corespunzând etapelor succesive de studiere a graiurilor și a dialectelor și contribuind la cunoașterea lor cât mai exactă și mai aprofundată (Tratat, 1984, p. 13).

Pe lângă metoda geografică și cea monografică, aplicate cu succes de către dialectologi, arhiva fonogramică este, fără îndoială, una dintre cele mai importante achiziții metodologice și tehnice ale dialectologiei, care i-a îmbogățit substanțial rezultatele practice și teoretice.

În dialectologie, arhiva fonogramică reprezintă un corpus de texte dialectale înregistrate pe teren cu ajutorul mijloacelor tehnice (fonograf, gramofon, patefon, magnetofon etc.) și păstrate pe diverse suporturi, cum ar fi benzile de magnetofon sau discurile. Considerată „un adevărat muzeu sonor al unei limbi" (*ibidem*, p. 733), ea face parte din categoria modalităților de prezentare și conservare a faptelor dialectale.

Crearea primelor arhive fonogramice este direct legată de inventarea aparatelor de înregistrare și reproducere a sunetelor. Utilizarea lor drept mijloace de culegere științifică a datelor a reprezentat o tehnologie revoluționară în raport cu metoda clasică de notare cu creionul pe hârtie, ce a impulsionat cercetările din domeniul dialectologiei. Înregistrările prezentau avantajul de a păstra timbrul vocii informatorilor și pronunția specifică graiurilor locale și de a putea fi ascultate de mai multe ori în scopul transcrierii cât mai fidele față de original a materialului cules.

Se pare că noile posibilități tehnice i-au fascinat pe cercetătorii preocupați de limba vorbită, de latura sonoră a limbajului uman (de altfel, ca și pe folcloriști și etnologi) și i-au tentat să le folosească în scop științific, întrucât arhivele sonore nu au întârziat să apară în Europa.

În 1899 este fondată prima arhivă sonoră – Arhiva fonogramică a Academiei Imperiale de Științe de la Viena (*Phonogrammarchiv*).

Ca răspuns la propunerea Academiei vieneze de a participa la proiectul ambițios de „imortalizare a limbilor lumii”, în 1909, germanistul Albert Bachmann și romanistul Louis Gauchat creează la Universitatea din Zürich *Arhiva fonogramică elveţiană*. Scopul echipei antrenate în constituirea arhivei era de a înregistra graiurile germane și romanice vorbite pe teritoriul Elveției și de a pune înregistrările la dispoziția cercetătorilor și a profesorilor. Colecția cuprinde circa 350 de discuri cu texte acoperind tematici referitoare la viața cotidiană și îndeletnicirile țăranilor de la începutul sec. al XX-lea, precum și texte folclorice (Pop, 1950, p. 271-276; Maître, 2006).

Inspirat de modelul arhivei de la Viena, lingvistul francez Ferdinand Brunot fondează în 1911 arhiva sonoră din cadrul Universității Sorbona – *les Archives de la Parole*. Scopul acestei inițiative era de a transmite generațiilor viitoare mostre de vorbire dialectală, texte în limbi străine și vocea înregistrată a unor personalități ale timpului, precum Guillaume Apollinaire, Émile Durkheim sau Alfred Dreyfus. Între 1911 și 1914 au fost realizate în jur de 300 de înregistrări: unele – în laboratorul special amenajat, dotat cu echipament tehnic furnizat gratuit de industriașul Émile Pathé, altele – în timpul celor trei anchete de teren, desfășurate în regiunile Ardennes (iunie-iulie 1912), Berry (iunie 1913) și Limousin (august 1913). Dispunând de mijloacele necesare pentru a fixa cuvântul rostit, F. Brunot considera că e de datoria sa și a colegilor săi de generație să lase posterității documente sonore, pe care le considera chiar mai valoroase decât cele scrise, având în vedere că scrisul reproduce doar parțial graiul viu. În opinia lingvistului, arhiva fonogramică, în calitate de spațiu inedit de conservare a patrimoniului sonor materializat prin intermediul fonogramelor, își merită pe deplin locul în rândul instituțiilor păstrătoare de patrimoniu, la fel ca muzeele, bibliotecile sau arhivele tradiționale (Pop, 1950, p. 151-155; Corderiex, 2014).

Culegerea mostrelor de limbă vorbită la nivel dialectal pe baza unor metode noi, moderne, s-a aflat şi în atenţia dialectologilor români.

Înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, în cadrul Laboratorului de fonetică experimentală de la Facultatea de litere din Bucureşti, din iniţiativa acad. Al. Rosetti, a fost constituită o colecţie de discuri cu înregistrări de texte din graiurile româneşti, care, din nefericire, a fost distrusă în urma unui bombardament aerian în 1944. Rezultatele anchetelor de teren au fost însă valorificate într-un șir de studii, ce rămân a fi importante surse de referință pentru specialiștii în domeniu. Majoritatea studiilor au fost publicate în revista „Bulletin linguistique”, scoasă de Al. Rosetti între anii 1933-1948 (Tratat, 1984, p. 117).

În 1956, la propunerea Domniei sale, Academia Română a aprobat alcătuirea *Arhivei fonogramice a limbii române* (AFLR) – „colecția tezaur a graiurilor

românești" (*ibidem*). Obiectivul fixat era culegerea și păstrarea cu ajutorul înregistrărilor pe bandă de magnetofon și a transpunerii ulterioare pe discuri a unor texte reprezentative pentru graiurile vorbite pe teritoriul României, supuse tot mai mult influenței limbii literare, și valorificarea lor prin editare sistematică şi prin studiere (Şuteu, 1958a, p. 211-212, 216).

Textele au fost culese în baza unor principii metodologice, stabilite în prealabil, referitoare la anchetatori, informatori, punctele de anchetă, chestionar, modul de desfășurare a anchetei (Şuteu, 1958a; Cazacu, 1967).

La prima etapă de constituire a arhivei, anchetele întreprinse în vederea înregistrării textelor s-au desfășurat în aceleași puncte în care au avut loc cercetările pentru *Noul atlas lingvistic român* – proiect paralel, vizând atingerea aceluiași scop: acumularea de material documentar care să reflecte stadiul de dezvoltare a variantelor regionale ale limbii române în întreaga lor complexitate.

În fiecare localitate au fost anchetați 6-8 informatori de ambele sexe și de vârste diferite (copii, tineri, maturi, vârstnici), pentru a surprinde diferențierea graiului local în funcție de variabilele sociale. La selectarea informatorilor s-a ținut cont și de principiile generale ale anchetelor dialectale: să fie originari din localitate, să nu aibă defecte de pronunţare, să fie destul de volubili.

Au fost culese două tipuri principale de texe: tematice și libere. Textele tematice descriu unele activităţi specifice mediului rural, cum ar fi: cultivarea şi prelucrarea cânepii, prelucrarea lânii, ţesutul, construirea casei, spălatul tradiţional al rufelor, muncile agricole (arat, secerat, treierat), lucrul la vie și producerea vinului, prepararea unor alimente de bază (pâine, brânză) şi a bucatelor tradiţionale (mămăligă, sarmale, plăcinte, cozonac, preparate din carne de porc) sau tradiţii, obiceiuri și practici culturale, de exemplu, obiceiuri la naştere, la botez, la nuntă, la înmormântare, la diferite sărbători (Crăciun, Anul Nou, Paşte, Ispas, Duminica Mare, Sânziene, Sfântul Andrei), obiceiuri sociale (claca, şezătoarea, hora), ritualuri şi practici magice (Paparuda, Caloianul, descântatul, vrăjitul) etc. Aceste texte pun în lumină aspecte esenţiale ale vieţii ţăranului român şi ale patrimoniului cultural românesc, iar din punct de vedere lingvistic oferă cercetătorilor material comparabil, în special material lexical, întrucât se remarcă prin bogăţie şi varietate terminologică. Textele libere sunt cele pe care informatorul (orientat de anchetator) le-a comunicat din proprie iniţiativă, relatând evenimente, întâmplări din viaţa sa sau din istoria satelor. Au fost înregistrate, de asemenea, texte folclorice: poveşti, legende, descântece, urături etc.

Proiectul prevedea, de asemenea, ca înregistrările să fie însoțite de un set de documente, care să servească atât la gestionarea arhivei, cât și la o mai bună înțelegere a textelor. Fiecare bandă trebuia să fie însoțită de un *catalog de fonograme*, cuprinzând lista textelor, informatorii, culegătorii,

locul și data înregistrării. Pentru fiecare text se întocmea *fișa fonogramică*, indicându-se denumirea localității, titlul textului, numele informatorului, observații referitoare la particularitățile de grai (forme sau sensuri specifice), numele culegătorului și data înregistrării. Informația referitoare la fiecare subiect anchetat (numele, vârsta, nivelul de instruire, ocupația, situația familială, deplasările efectuate în afara localității) și unele remarci cu privire la predispozițiile sale comunicative erau notate în *fișa de informator*, la care se atașa și fotografia acestuia (Șuteu, 1958a, p. 217-219; Șuteu, 1958b).

O modalitate de valorificare a colecțiilor arhivei este publicarea selectivă a textelor dialectale: *Texte dialectale. Oltenia*, Bucureşti, 1967; *Texte dialectale. Muntenia*, vol. I-III, Bucureşti, 1973-1987 etc.

În ultimele decenii, AFLR a fost completată cu înregistrări efectuate în comunitățile românești din afara granițelor României, în baza unor acorduri de colaborare cu institutele de profil din Republica Moldova, Ucraina, Ungaria, Serbia, Bulgaria, iar rezultatele cercetărilor de teren au fost publicate în câteva volume: *Graiuri româneşti din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei şi nordul Maramureşului. Texte dialectale şi glosar*, Bucureşti, 2000; *Graiuri româneşti din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, 2005; *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale şi glosar*, Bucureşti, 2006; *Graiuri româneşti de la est de Nistru. Texte dialectale şi glosar*, Bucureşti, 2011; *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, 2016.

Se cere subliniat faptul că și dialectologii de la alte centre de cercetare (de la Iași, Cluj-Napoca, Timișoara), efectuând anchete pentru atlasele lingvistice regionale ce le fuseseră repartizate, au înregistrat pe benzi magnetice texte dialectale cu intenția de a le publica în volume aparte, ca suplimente la atlasele respective. (Unele volume au și văzut lumina tiparului, de exemplu *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea 1, Iaşi, 1993; vol. I, partea a 2-a, Iaşi, 1995; vol. II, partea 1, Bucureşti, 2002).

Prin urmare, dialectologia română dispune de material sonor ilustrativ pentru cea mai mare parte a graiurilor românești de pe teritoriul României și pentru o bună parte a graiurilor vorbite în afara granițelor țării.

De domeniul dialectologiei române țin și rezultatele cercetărilor dialectologice de la Chișinău. În perioada de până la independenţa Republicii Moldova, în pofida contextului sociocultural neprielnic, investigaţiile dialectologilor chișinăuieni au încercat să se alinieze, în măsura posibilului, la cele din România (Pavel, 1996, p. 111). Astfel, în 1956, s-a decis constituirea *Arhivei fonogramice* a Sectorului de dialectologie și fonetică experimentală

al Institutului de Limbă și Literatură al Academiei de Științe din RSSM (azi Sectorul de istoria limbii, dialectologie și onomastică al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM). Proiectul urma să fie realizat în baza unor principii metodologice similare celor de care s-au ghidat dialectologii bucureșteni pentru alcătuirea AFLR (Stati, 1963).

Textele au fost culese între anii 1957-1965, în timpul anchetei pentru elaborarea *Atlasului lingvistic moldovenesc*, în punctele din reţeaua acestuia ce cuprinde localităţi din Basarabia, Transnistria, nordul Maramureşului (regiunea Transcarpatia) şi al Bucovinei, ţinutul Herţa, sud-estul Ucrainei, ţinutul Krasnodar şi ţinutul Primorie din Federaţia Rusă, Georgia (Abhazia), Kazahstan și Kârgâzstan, reușindu-se crearea unei colecții de probe de grai românesc de pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice. Înregistrarea textelor la magnetofon a fost efectuată de către un membru al echipei de anchetatori: între 1958 și 1961 de către Vasile Melnic în 102 localități, între 1961 și 1965 de către Vasile Stati în 132 de localități, iar în 1963 Rubin Udler a înregistrat texte în 3 localități din Extremul Orient și în câte o localitate din Kârgâstan, Kazahstan și regiunea Omsk a Federației Ruse (ALM–Anexă I/1, 1968, p. 15; Melnic, Stati, 1969, p. 3).

Colecția arhivei cuprinde texte obligatorii și texte libere. Textele obligatorii, culese cu scopul de a oferi material comparabil, sunt cele referitoare la prelucrarea cânepii și a lânii, și la țesut, precum și cele ce descriu obiceiurile de nuntă. Textele libere variază în funcţie de specificul locului, de îndeletnicirea și sexul informatorului. Ca texte libere au fost înregistrate şi materiale folclorice, deoarece și ele „reflectă într-o oarecare măsură graiul anchetat” (Melnic, Stati, 1969, p. 4). De obicei, textele libere erau înregistrate primele, pentru ca informatorii să se acomodeze la situația specifică de comunicare pe care o prezintă ancheta (Stati, 1963, p. 67).

Deși s-a acceptat ca principiu necesitatea pluralităţii informatorilor, nu au fost stabilite categorii de vârstă și de sex. În fiecare localitate au fost anchetate câte 2-5 persoane, de regulă în vârstă de 50-60 de ani, care, după cum s-a constatat, au oferit cele mai bune texte. La alegerea informatorilor au fost respectate criteriile adoptate și pentru ALM: să fie purtători tipici ai graiului local, originari din localitatea cercetată și locuitori permanenți ai localității, practicând ocupațiile tradiționale ale locului, fără defecte de vorbire, fără știință de carte sau cu puțină școală, dar buni povestitori (*ibidem*, p. 66; Melnic, Stati, 1969, p. 6). S-au cules texte de la aproximativ 700 de informatori (ALM–Anexă I/1, 1968, p. 15).

La sfârșitul fiecărei înregistrări anchetatorul completa *fișa de informator*, iar în laborator – *catalogul de fonograme*, ambele întocmite după modelul românesc (Stati, 1963, p. 68-69).

La încheierea expedițiilor, arhiva fonogramică includea peste 3000 de texte, păstrate atât pe benzi originale (circa 500, conform datelor din cataloagele de fonograme), cât și pe copii, realizate pentru a preveni deteriorarea originalelor din cauza audierilor repetate pe care le solicita activitatea de cercetare (*ibidem*, p. 68). Relocarea ei în câteva rânduri a dus la pierderea unor piese ale colecției, iar păstrarea ei (de fapt, a întregii arhive dialectologice) timp de mai mulți ani în condiții inadecvate, într-o magazie, avea drept consecință degradarea calității înregistrărilor, de aceea Sectorul și-a dat consimțământul pentru salvarea ei în cadrul unui proiect internațional (Pavel, 2020, p. 81). Azi colecția numără circa 600 de benzi (originale și copii) și este disponibilă și în format digital, online (https://folclor-dialectologie.md).

Ca și în cazul AFLR, materialul arhivei fonogramice de la Chișinău a fost valorificat prin publicare selectivă. Între anii 1969-1987 au apărut 6 volume ale culegerii *Texte dialectale. Supliment la Atlasul lingvistic moldovenesc (ALM)*, în care textele sunt redate, din păcate, cu ajutorul unui sistem de transcriere fonetică, ce are la bază grafia chirilică, oficială la acea vreme. Pentru introducerea lor în circuitul ştiinţific general românesc şi european, se impune reeditarea lor cu grafie latină. Pregătirea primului volum al noii ediții pentru tipar este în prezent unul dintre obiectivele activității dialectologilor de la IFR „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”.

Materialele audio ale arhivei dialectologice de la Chișinău, la fel ca alte texte dialectale tezaurizate în arhive fonogramice, constituie surse de o valoare documentară inestimabilă. Mostrele de vorbire dialectală sunt, întâi de toate, documente de mare preţ pentru specialiștii din diferite ramuri ale lingvisticii, oferind posibilitatea examinării multor fenomene fonetice, lexico-semantice, morfologice şi sintactice în contexte autentice, fireşti de manifestare. Ele sunt deosebit de utile pentru cercetările din domeniul dialectologiei, sincronice și diacronice, al istoriei limbii, al sociolingvisticii, al stilisticii, pentru abordarea unor probleme din domenii mai noi de investigaţie ştiinţifică: pragmatica, lingvistica textului/ a discursului, analiza comunicării etc., pentru precizarea şi completarea principiilor de lingvistică generală. Însă posibilităţile de utilizare a textelor dialectale depăşesc cadrul strict lingvistic, deoarece prin conţinutul lor ele furnizează informaţii preţioase privind cultura, mentalitatea şi psihologia populară, organizarea socială şi evoluţia comunităţilor din diferite zone geografice şi prezintă interes pentru cercetările de etnografie, folclor, istorie, sociologie, psihologie etc.

În context general românesc, arhiva dialectologică sonoră de la Chișinău, ilustrând graiurile dacoromâne estice, permite întregirea imaginii asupra limbii române, considerate sub aspectul variației sale, atât diatopice, cât

și diastratice sau diafazice, iar prin descrierea elementelor de civilizaţie şi cultură tradiţională, prin evocarea faptelor păstrate vii în memoria colectivă, contribuie la o mai bună cunoaștere a unei părți a românității, aflate, în virtutea împrejurărilor istorice, în afara graniţelor României. Însăși constituirea arhivei fonogramice pentru a servi drept sursă documentară complementară *Atlasului lingvistic moldovenesc*, conceput ca atlas regional al limbii române (ALM–Anexă I/1, 1968, p. 5), precum și corelarea ei, fie și parțială, cu AFLR denotă viziunea integratoare a creatorilor ei.

Totodată, pe baza documentelor colecției pot fi evidențiate concordanțe cu alte idiomuri romanice sau europene, se pot face comparații pentru a releva atât asemănările, cât și diferențele naționale, regionale și locale în interiorul spațiului cultural european.

Așadar, *Arhiva fonogramică a graiului popular* de la Chișinău păstrează elemente de patrimoniu lingvistic și cultural național și european, de aceea necesită a fi protejată, valorificată și prețuită la justa valoare.

Referințe bibliografice:

1. ALM–Anexă I/1 = *Atlasul lingvistic moldovenesc. Articole introductive, anexe*, volumul I, partea I, redactat de R. Udler şi V. Comarniţchi, cu participarea lui V. Melnic şi V. Pavel. Chişinău, 1968, 176 p.
2. CAZACU, Boris. Prefaţă. În: *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacţia lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu şi Magdalena Vulpe. Bucureşti, 1967, p. XVII-XXII.
3. CORDERIEX, Pascal. *Ferdinand Brunot et les Archives de la parole: le phonographe, la mort, la mémoire*. În: *Revue de la BNF*. 2014, nr. 3 (48), p. 5-11 [online]. Disponibil: https://www.cairn.info/revue-de-la-bibliotheque-nationale-de-france-2014-3-page-5.htm [citat 02.05.2023].
4. MAÎTRE, Raphaël. *Documents sonores historiques*. În: *L'ami du patois: trimestriel romand*. 2006, nr. 33, p. 72-74 [online]. Disponibil: https://www.e-periodica.ch/cntmng?pid=adp-001:2006:33::112 [citat 21.04.2023].
5. MELNIC, Vasile, STATI, Vasile. *Introducere*. În: *Texte dialectale. Supliment la Atlasul lingvistic moldovenesc (ALM)*, volumul I, partea I, culese de V. Melnic, V. Stati, R. Udler. Chişinău, 1969, p. 3-7.
6. PAVEL, Vasile. *Probleme ale elaborării Atlasului lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria*. Vol. I-II. În: *Fonetică şi dialectologie*. 1996, nr. XV, p. 111-116.
7. PAVEL, Vasile. *Arhiva dialectologică: scurt istoric*. În: *Philologia*. 2020, nr. 1-2, p. 78-82.
8. POP, Sever. *La dialectologie: aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques. Première partie: Dialectologie romane*. Louvain: Imprimerie J. Duculot Gembloux, 1950, 733 p.

9. STATI, Vasile. *Arhiva fonogramică a Sectorului de dialectologie și fonetică experimentală*. În: *Limba și literatura moldovenească*. 1963, nr. 1, p. 66-69.
10. Șuteu, 1958a = ȘUTEU, Valeriu. *Arhiva fonogramică a limbii române*. În: *Fonetică și dialectologie*. 1958, nr. I, p. 211-219.
11. Șuteu, 1958b = ȘUTEU, Valeriu. *Primele înregistrări de texte dialectale pentru Arhiva fonogramică a limbii române*. În: *Limba română*. București, 1958, nr. 3, p. 96-100.
12. Tratat, 1984 = *Tratat de dialectologie românească*. Coordonator: V. Rusu. Craiova: Editura Scrisul Românesc, 1984, 856 p.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene.*

CZU:811.135.1’42
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.06

AUTOINTERPRETAREA CA STRATEGIE CONVERSAȚIONALĂ

Alexandru COSMESCU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7288-3998

Rezumat. *Interacțiunea verbală implică un proces continuu de negociere și renegociere a sensului enunțurilor, în funcție de scopurile asumate de participanți. Or, unul dintre scopurile implicite ale interacțiunii este ceea ce poate fi numit înțelegere reciprocă. Unul dintre lucrurile pe care le facem când vorbim unul cu altul este să creăm posibilitatea unei cât mai mari apropieri – până la izomorfie – între ceea ce înțeleg interlocutorii atunci când au de a face unul cu enunțurile celuilalt. Interacțiunea conversațională devine astfel reflexivă și metadiscursivă – a vorbi despre elemente ale conversației înseși pentru a le clarifica. Acesta este contextul în care survine fenomenul autointerpretării: revenirea locutorului la ceva ce a spus anterior, pentru a-și reformula enunțul în lumina a ceea ce este considerat drept neînțelegere de către destinatar. Studiul propus va reprezenta o analiză a formelor și funcțiilor autointerpretării în discurs.*

Cuvinte-cheie*: autointerpretare, strategie conversațională, teoria pertinenței, dialog, analiza discursului.*

Self-interpretation as a Conversational Strategy

Abstract*. Verbal interaction involves a continuous process of negotiation and renegotiation of the utterances’ meaning, depending on the participants’ goals. In this sense, one of the implicit goals of interaction is what can be called mutual understanding. One of the things that we do when we speak with each other is to create the possibility of an increasing coming-together – ideally until they become isomorphic – of what the speakers understand when they deal with each other’s utterances. Conversational interaction becomes thus reflexive and metadiscursive – speaking about elements of conversation itself in order to clarify them. This is the context in which the phenomenon of self-interpretation appears: the speaker’s return to something that they previously said, in order to reformulate their utterance based on a perceived misunderstanding by the addressee. The present study will offer an analysis of the forms and functions of self-interpretation in discourse.*

Keywords*: self-interpretation, conversational strategy, relevance theory, dialogue, discourse analysis.*

O teză fundamentală pentru analiza conversației și a discursului este că, atunci când vorbim unul cu celălalt, ceea ce se întâmplă este, de obicei,

mai mult decât credem – și adesea altceva decât credem că se întâmplă. În același timp, în fiecare moment al unei conversații negociem cu ceilalți posibilități de interpretare pentru a înțelege și a ne face înțeleși, chiar dacă nu avem în minte un set de reguli explicite sau formalizabile după care să ne ghidăm. În conversația cotidiană, sub multiplele ei forme, procedăm în lumina a ceea ce ne arată situația în care suntem – reacția verbală sau non-verbală a celuilalt, care ne ghidează propria intervenție discursivă. În analiza lingvistică, ceea ce ne ghidează – sau ar trebui să ne ghideze – este realitatea fundamentală a materialului cu care lucrăm, „analiza faptelor de limbă" având un rol metodologic fundamental. Or, faptele sunt interpretate prin îngemănarea teoriei cu observația. Pentru a înțelege ceea ce încercăm să înțelegem, niciuna dintre ele nu poate funcționa în mod autonom. Teoria este cea care ghidează observația, observația este cea care permite interpretarea și înțelegerea și, eventual, reformularea teoriei de la care pornește cercetătorul.

Interesul meu pentru fenomenul pe care îl numesc auto-interpretare a pornit de la una dintre practicile discursive pe care le cunoaștem cu toții, atât în calitate de „vorbitori naivi" cât și de cercetători într-un domeniu, oricare ar fi el: parafraza. Cazul tipic pentru parafrază este încercarea unui locutor de a pune în alte cuvinte sensul unui enunț care poate să aparțină altcuiva sau lui însuși. Pot exista multiple motive pentru a recurge la parafrază; putem parafraza în scris un text pe care îl citim, atunci când îl conspectăm, putem parafraza oral textul pe care îl discutăm împreună cu cineva într-un cerc de lectură, putem parafraza în mod formal și sistematic cuvintele celuilalt într-o conversație terapeutică pentru a ne asigura ca l-am înțeles înainte de a formula o întrebare care să continue fluxul discursiv (Cosmescu, 2020). În același timp, putem să ne parafrazăm pe noi înșine – și o facem adesea – pentru a clarifica ceea ce vrem să spunem, atunci când avem senzația că destinatarul nostru nu ne-a înțeles. Comentându-l pe William James, fenomenologul olandez Hans Linschoten scrie: „Când vrem să facem ceva mai clar, parafrazăm acel lucru; literalmente, vorbim în jurul lui, nu pentru a scăpa de subiect ci anume pentru a-l clarifica. Repetând un enunț sub o altă formă, brodând pe marginea unei teme, facem ca obiectul gândirii să devină mai clar pentru ascultător sau cititor. Ne putem mulțumi cu simpla numire a subiectelor, dar când parafrazez ceva vreau să fac pe altcineva capabil să urmărească dezvoltarea gândirii mele, să experimenteze ceea ce gândesc eu" (Linschoten, 1968, p. 191). Respectiv, auto-parafrazarea, cum ar numi-o Linschoten, apare pe fundalul unei *insuficiente clarități* pe care vrem s-o maximizăm *de dragul celuilalt* sau, mai curând, pentru a ne face înțeleși *în măsura în care vrem să fim înțeleşi şi în modul în care vrem să fim înțeleși*.

Pentru o analiză mai aplicată a acestui fenomen – pe care am ales să-l numesc auto-interpretare, deoarece implică mai multe dimensiuni decât simpla parafrază – voi recurge și la perspectiva articulată de Dan Sperber și Deirdre Wilson sub titlul de *relevance theory* / *teoria pertinenței,* care oferă mijloace extrem de utile pentru înțelegerea mai multor aspecte esențiale în această privință și pe care le voi testa ulterior pe transcrierea unui dialog.

Contextul în care își dezvoltă Sperber și Wilson această teorie (Sperber, Wilson, 1986) este unul al pragmaticii post-griceene, care privește sensul unui enunț drept ceva *avut în vedere* de un locutor și inferat de destinatar pe baza enunțului auzit sau citit. Înțelegerea sensului nu este, din această perspectivă, o decodare, ci o inferență ce devine posibilă pe baza unui proces automat de decodare. Atunci când auzim un enunț rostit într-o limbă pe care o cunoaștem, nu putem alege să-l auzim drept simplă înșiruire de sunete, făcând abstracție de sensul lui propriu-zis lingvistic. Însă înțelegerea nu se reduce la această dimensiune a decodării. Enunțurile rostite sau scrise nu plutesc pur și simplu în aer, ci aparțin unui subiect care le produce, fie adresându-se unui destinatar concret, fie unuia idealizat, dar intersubiectivitatea este de fiecare dată presupusă, de rând cu *prezența perceptuală a enunțului pentru destinatar*, chiar și dacă locutorul nu este prezent fizic.

Sperber și Wilson interpretează comunicarea ca pe un proces *ostensiv-inferențial*: locutorul produce un enunț care *este perceput de către destinatar*, devine parte a mediului perceptual al acestuia. Pe baza decodării enunțului – înțelegerea lingvistică minimală – destinatarul îi inferează sensul, adică identifică *ce ar putea avea în vedere* cineva rostind sau scriind enunțul respectiv. Unul dintre principiile fundamentale utilizate în cadrul acestei inferări este cel care a și dat titlul teoriei formulate de cei doi cercetători, *principiul pertinenței*. Locutorul intenționează să-i atragă destinatarului său atenția asupra a ceva considerat *pertinent* pentru acesta, sau pentru ei amândoi, și îi poate atrage atenția – îi poate *arăta* ce are în vedere – în diferite moduri, una dintre posibilități fiind cea a utilizării limbajului. Rostind un enunț, intenția noastră este de a face o asumpție a noastră – felul în care conceptualizăm un fapt – manifestă pentru un destinatar real sau potențial. Enunțul funcționează, în acest sens, ca un indicator – arătând spre o asumpție, făcându-i-o altcuiva accesibilă *în urma inferenței* cu privire la ce ar putea avea locutorul în vedere rostind sau scriind ceea ce scrie, în urma unei reconstituiri a intențiilor comunicative ale locutorului.

Or, interpretarea nu este doar sarcina destinatarului. Locutorul însuși, formulând un enunț, își interpretează un gând sau o intenție comunicativă *pentru a i-o face accesibilă celuilalt*. Enunțul care ajunge la destinatar este deja *pre-interpretat* de locutor *în beneficiul destinatarului său* – o formulare despre care locutorul consideră că va fi *suficient de inteligibilă*

și *suficient de pertinentă* pentru a face să transpară *ceea ce vrea să spună*. Această auto-interpretare este, în primă instanță, derivată din ceea ce *simțim că vrem să spunem* – din conștiința implicită care este adusă în limbaj – dar nu este niciodată identică cu ceea ce vrem să spunem. Ceea ce aducem în limbaj este marcat printr-un surplus – un surplus care, în fapt, trece și în enunțul însuși, oferindu-i multiple variante de interpretare.

Atunci când vorbim, o facem într-un context determinat, care include nu doar relația cu interlocutorul nostru, conștiința experiențelor comune, presupunerile cu privire la interesele acestuia, ci și propria noastră experiență *așa cum este ea resimțită în moment*, ca și o serie de presupuneri cu privire la experiența celuilalt: este atent sau nu, urmărește ceea ce spunem sau nu, vrea să spună și el ceva sau nu. Toți acești factori contextuali fac enunțul posibil, iar urma lor se regăsește în enunțul însuși – nu doar în *ceea ce este spus*, ci și în pauze, ezitări, contururi intonaționale, gesturi. Ceea ce face manifest un enunț, venind din acest surplus contextual, este de obicei *mai mult* decât vrea locutorul să facă manifest, chiar dacă, adesea, acest *mai mult* este trecut cu vederea atât de el însuși, cât și de destinatarul său. Fără să ne dăm seama, ceea ce spunem lasă să se înțeleagă mai mult decât ceea ce *vrem* să spunem, sau *altceva* decât vrem să spunem. Uneori acest lucru se întâmplă în mod intenționat: ceea ce vrem să dăm de înțeles celuilalt este *altceva* decât spunem, ca în cazul ironiei, metaforei sau altor efecte stilistice.

Una dintre dimensiunile acestui surplus de sens exprimat pe lângă ceea ce este spus în mod explicit poartă în pragmatică numele de *implicatură*. Spre deosebire de alte interpretări, care privesc implicatura în logica așa-numitelor maxime conversaționale, Sperber și Wilson o interpretează tot din perspectiva principiului pertinenței: o implicatură este ceva implicat de un enunț, fără a fi prezent în mod explicit în el, dar inferat de către destinatar *pornind de la prezumția că ceea ce spune locutorul este pertinent în contextul dat*. În plus, implicatura nu este percepută de destinatar drept ceva *adăugat* enunțului, ci drept ceea ce a avut locutorul în vedere *în mod intenționat* atunci când a spus ceea ce a spus – pentru că, dacă nu ar fi avut în vedere implicatura respectivă, ceea ce a spus *nu ar fi avut nicio legătură cu contextul*.

Fiecare enunț rostit vine cu o serie largă de asumpții pe care le implică. Unele dintre ele sunt evidente, altele – justificate doar parțial, dar uneori înțelegerea sau efectele poetice ale unui text depind de ceva abia sugerat, dar prezumat ca *posibil de reconstruit* pe baza enunțului rostit. Mai ales efectele subtile ale unei implicaturi abia sugerate pot fi cu greu supuse formalizării, dar sunt fundamentale pentru înțelegerea reciprocă la nivel

cotidian. Cu cât mai mult crede locutorul că poate fi înțeles de destinatar, cu atât va lăsa mai mult implicit în ceea ce spune.

De exemplu, atunci când întrebăm pe cineva „Vrei să mănânci?" și interlocutorul ne răspunde „Abia am mâncat!", nu-ul său rămâne implicit. Dar de ce nu ne răspunde pur și simplu *nu*? Există mai mulți factori contextuali care determină acest răspuns. Unul dintre ei este faptul că întrebarea *vrei să mănânci* este interpretată ca implicând o invitație de a mânca împreună, nu pur și simplu ca vizând apetitul sau foamea lui. Un simplu *nu* ca răspuns ar însemna nu pur și simplu un răspuns negativ cu privire la dorința interlocutorului nostru de a mânca, ci, implicit, și un refuz al invitației de a mânca *împreună*. În negocierea relației dintre interlocutori, un simplu refuz al unei invitații, neînsoțit de un motiv pentru acest refuz, poate fi interpretat ca o micro-agresiune – nu un refuz al *invitației* noastre, ci un refuz *personal*. Pentru a atenua această reacție posibilă, pe care o anticipează, interlocutorul ne oferă și un motiv din care nu vrea să mănânce. Or, faptul că cineva abia a mâncat – prezentat în enunțul interlocutorului nostru – nu implică neapărat și faptul că nu mai vrea să mănânce, deși îl sugerează ca posibilitate. Atunci când auzi pe cineva spunând „abia am mâncat", e cel mai probabil că nu vrea să mai mănânce *acum* – chiar dacă nu este exclusă posibilitatea de a mai mânca sau, poate, de a ne însoți fără să mănânce alături de noi. Dar toate aceste posibilități deschise de răspunsul celuilalt capătă contur abia în cursul ulterior al conversației, manifestându-se adesea sub forma *auto-interpretării* – a unei negocieri continue a sensului atunci când ne confruntăm cu reacția celuilalt și înțelegem că ceea ce a înțeles e diferit de ceea ce *am vrut să spunem*.

Acest lucru devine clar în dinamica unei conversații. Voi ilustra felul în care se întâmplă această negociere a sensului implicit pe baza începutului unui dialog dintr-un volum de pionierat pentru spațiul basarabean – *Limba română spontană (studiu și texte)*, editat de George Gogin. Autorul a înregistrat și a transcris mai multe dialoguri spontane, fiind și implicat în unele din ele, după cum lasă să se înțeleagă din notele despre participanți. Unul dintre aceste dialoguri implică două persoane, G. și Z. Voi cita partea de început a acestuia (Gogin, 2004, p. 89):

„G. – Povestește-mĭ, te rog, despre idealul tău.

Z. – Ie uo întrebare complicată?

G. – Ce credeți că ie mai sfânt în viață?

Z. – Ieu aș crede că-ă-ă, mai scump în viață ieste ca să fii specialist, să fii sănătos, să iubești lucrul, să fii iubit și să iubeștĭ.

G. – Da-a-a! Da ce vedeți dumneavoastră în prietenie? Cum ți'nchipui mata uo prietenie ideală? Ea poate să fiie diferită?

Z. – Da uo prietenie ideală?

G. – Ați citit vr'o lucrare, vr'un roman în care v'a plăcut prieteniia dintre ieroi și, care au devenit model pentru tine? Ăi, presupunem, că nu-ți amintești. Spune, te rog, care-i artistul tău preferat, din Moldova?"

Din bogăția de fapte de limbă care se remarcă la analiza atentă a unui fragment de acest gen, voi atrage atenția doar asupra celor care ilustrează fenomenul auto-interpretării, din perspectiva teoretică articulată mai sus.

1. Dialogul pornește de la o întrebare a lui G. A ruga pe cineva să vorbească despre o temă presupune că interlocutorul tău *poate* vorbi despre acea temă – că îi este accesibilă pentru a vorbi despre ea *în momentul în care îl rogi s-o facă*, în mod spontan. A întreba pe cineva „care este idealul tău" implică faptul că interlocutorul tău *are* un ideal și că *este conștient* de acesta, deci capabil să-l pună în cuvinte *imediat ce este întrebat despre el*. Or, teme complicate sau abstracte – precum discuția despre ideal, de exemplu – nu ne sunt adesea imediat accesibile, după cum o confirmă următoarea replică a lui Z.

2. A răspunde la o întrebare cu „E o întrebare complicată" implică mai multe lucruri pe care locutorul le sugerează în același timp. „Complicat" e ceea ce solicită efort; or, într-o conversație obișnuită, încercăm să evităm eforturile suplimentare de procesare, pe cât posibil. În același timp, faptul că o întrebare este complicată nu exclude posibilitatea de a răspunde la ea, într-un fel sau în altul. Răspunsul lui Z. este, în acest sens, o formă de a amâna un răspuns *sondând reacția celuilalt*: una dintre implicaturi ar fi „nu am un răspuns de-a gata la această întrebare, trebuie să mă mai gândesc". În același timp, această replică nu exclude posibilitatea răspunsului, implicând și faptul că, dacă interlocutorul său insistă, Z. ar putea oferi un eventual răspuns.

3. G. își auto-interpretează întrebarea, reformulând-o. Faptul reformulării indică o intenție comunicativă *indiferent* de conținutul acesteia. Reformulând, G. *dă de înțeles* că tema discursivă pe care o introduce este anume cea despre care ar vrea să discute. În același timp, faptul auto-interpretării confirmă caracterul *neclar* sau *„complicat"* al întrebării inițiale – complicat *în contextul dat*, al unei conversații spontane înregistrate care pornește de la o întrebare abstractă și care, cel mai probabil, nu a apărut în mod organic din interacțiunea care, eventual, a precedat începerea înregistrării. Toate aceste aspecte sunt implicite în însuși faptul auto-interpretării reformulatoare într-un context dat, nu doar în conținutul ei. Or, conținutul ei sugerează, din nou, un fel de a vedea pe care G. îl consideră accesibil lui Z.: a întreba pe cineva *ce crezi că e mai sfânt în viață* implică faptul că *tu*, ca locutor, consideri că există ceva sfânt în viață, că presupui că și interlocutorul tău vede lucrurile în același mod, și că este capabil să-ți spună ce consideră el că este sfânt. În plus, în însuși faptul întrebării cu privire la ceva este implicită *dorința* ca

celălalt să răspundă la ea, accentuată și mai mult de faptul că este o auto-interpretare – deci o insistență asupra a ceea ce a fost deja spus.

4. Putem remarca, în răspunsul lui Z., că acesta vorbește despre ceea ce consideră el *mai scump* în viață – deci felul în care ar eticheta el, în mod spontan, lucrurile pe care le prezintă drept „scumpe" nu este nici ca „ideal", nici ca „mai sfânt". În același timp, faptul că *oferă* un răspuns, chiar schimbând eticheta, implică faptul că Z. consideră că „lucrurile scumpe", „idealurile" și „lucrurile sfinte" fac parte din aceeași familie conceptuală, dar că îi este *mai ușor* să răspundă în termeni de „scump". Enumerarea acestor „lucruri scumpe" la persoana a doua implică și faptul că Z. le consideră nu doar personale și, în același timp, nu impersonale, dar drept ceva care nu îl vizează *doar* pe el.

5. G. continuă cu o serie de întrebări care pot fi privite tot din perspectiva auto-interpretării. Prima întrebare din această intervenție, „ce vedeți dumneavoastră în prietenie", implică un set similar de asumpții cu cele anterioare: că interlocutorul său *are deja* o viziune despre prietenie, pe care o poate formula explicit. A doua întrebare, cea care vizează „o prietenie ideală", explicitează funcția pe care o are întrebarea cu privire la prietenie: a reveni la tema *idealului*, cea propusă de G. drept temă de pornire a conversației, implicând că *idealul* reprezintă în continuare ceva despre care G. ar vrea să vorbească. Refocusarea de pe „prietenie" pe „prietenie ideală", apoi pe posibilitatea ca prietenia ideală să arate în moduri diferite scoate în evidență una dintre funcțiile primare ale auto-interpretării unei întrebări: cea de a-i oferi interlocutorului posibilitatea de a răspunde *în felul în care îi este mai comod*. Reacția lui Z. este să repete *subiectul întrebării*, implicând, din nou, că nu e dispus să răspundă la întrebare în niciuna din formele în care i-a fost adresată. G. propune, în acest caz, o nouă interpretare a întrebării, referindu-se la un posibil exemplu literar care ar servi drept „model" de prietenie pentru interlocutorul său (interpretând „idealul" drept „model").

6. Schimbarea temei, în final, apare ca o reacție la *rezistența* lui Z. de a concepe lucrurile cu privire la care este întrebat în termeni de ideal. Observăm că G. oferă o interpretare *absenței răspunsului la ultima sa întrebare* – o interpretare care pune în limbaj *un motiv posibil din care Z. ar decide să tacă*: faptul că nu-și amintește un exemplu literar de prietenie ideală. Noua temă, cea a artistului favorit, este introdusă fără vreo legătură aparentă cu tema idealului, dar cu același tip de asumpții: că Z. *are un artist moldovean favorit* și că *îl poate identifica în mod spontan* ca răspuns la întrebarea lui G.

7. Aceste observații scot în evidență atât funcția primară a auto-interpretării, cât și dimensiunea ei afectivă. Pe de o parte, cel care recurge la auto-interpretare o utilizează *în contextul în care consideră că pentru interlocutorul său enunțul inițial este neclar*. În cazul analizat aici, Z. prezintă explicit tema idealului drept ceva „complicat" și refuză, în câteva moduri, să

și-o asume drept temă conversațională în forma în care este propusă de G. Pe de altă parte, nuanța afectivă fundamentală a auto-interpretării și ceea ce este implicit în însuși faptul auto-interpretării, independent de conținut, este cea a *insistenței* locutorului asupra a ceva ce consideră important, ceva cu privire la care ar dori să discute cu interlocutorul său.

Referințe bibliografice:

1. COSMESCU, Alexandru. *Dialogul socratic ca practică discursivă*. În: *Philologia*, 2020, nr. 3, p. 58-69.
2. LINSCHOTEN, Johannes. *On the Way Toward a Phenomenological Psychology: The psychology of William James*. Pittsburgh: Duquesne University Press, 1968, 319 p.
3. GOGIN, George. *Limba română spontană (studiu și texte)*. Chișinău: Institutul de Lingvistică al AȘRM, 2004, 192 p.
4. SPERBER, Dan, WILSON, Deirdre. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell, 1986, 326 p.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01. *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*.

CZU:811.135.1’367.6:
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.7

TRANSFERUL ILOCUȚIONAR ÎN CAZUL ACTELOR DE VORBIRE EXPRESIVE DE TIP SALUT, FELICITARE, URARE, AMENINȚARE, BLESTEM

Tatiana SÎMBOTEANU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4000-4722

Rezumat. *Pornind de la ideea că actele de vorbire expresive au un rol esenţial în realizarea unei comunicări eficiente în planul organizării relațiilor interpersonale, în special la nivel afectiv, în acest studiu, ne-am propus să identificăm mijloacele de exprimare a forţei ilocuţionare și mecanismele de performare a unor acte de vorbire din categoria expresivelor. În acest scop au fost examinate modalităţile transferului ilocuţionar și condițiile de reușită a acestor acte de vorbire în funcţie de context. Astfel, s-a constatat că sunt posibile realizări explicite, non-ambigue ale actelor de vorbire de tip expresiv, dar şi realizări implicite, indirecte care prezintă diferențe semnificative la nivelul formei de realizare a scopului ilocuţionar.*

Cuvinte-cheie*: act de vorbire expresiv, performare directă/indirectă a actelor de vorbire, transfer ilocuţionar, act de vorbire expresiv conotat pozitiv, act de vorbire expresiv conotat depreciativ.*

Illocutionary Transfer in the Case of Expressive Speech Acts such as Greeting, Congratulation, Wish, Threat, Curse

Abstract. *Starting from the idea that expressive speech acts have an essential role in achieving effective communication in terms of organizing interpersonal relationships, especially at the affective level, in this study, we aimed to identify the means of expressing illocutionary force and the performance mechanisms of some speech acts from the expressive category. For this purpose, the methods of illocutionary transfer and the conditions for the success of these speech acts were examined depending on the context. Thus, it was found that explicit, non-ambiguous achievements of expressive speech acts are possible, but also implicit, indirect achievements that present significant differences at the level of the form of achievement of the illocutionary goal.*

Keywords*: expressive speech act, direct/indirect performance of speech acts, illocutionary transfer, expressive speech act with positive connotation, expressive speech act with derogatory connotation.*

Actele de vorbire expresive sunt definite de J. Searle drept acte care indică starea psihologică sau atitudinea vorbitorului. J. Austin foloseşte pentru

desemnarea acestor acte termenul acte behabitative (sau comportamentale), acestea reprezentând expresia atitudinii față de comportarea celorlalți sau față de evenimentele care îi privesc pe aceștia: *a critica, a felicita, a mulțumi, a se scuza* etc.

Actele de vorbire expresive sunt folosite de vorbitor atunci când urmărește scopul de a-l informa pe interlocutor cu privire la atitudinea sa față de cele descrise prin enunț. Forța ilocuționară a actelor de vorbire expresive este reprezentată prin atitudinea vorbitorului în raport cu starea de lucruri specificată de conținutul propozițional al enunțului. Exemplu: *Felicitări pentru victoria obținută. Mulțumesc că m-ai ajutat. Îmi cer scuze că te-am deranjat.*

Folosind acte de vorbire expresive, vorbitorii au posibilitatea să exprime un spectru amplu de atitudini sau stări emoţionale. După cum exprimă o evaluare pozitivă sau una negativă, actele expresive sunt împărțite în studiile de lingvistică în următoarele două tipuri:

a) acte de vorbire de calificare meliorativă: mulțumirea, felicitarea, complimentul, lauda, consolarea, condoleanțele, scuza, regretul, simpatia;

b) actele expresive de calificare peiorativă (sau acte expresive conotate negativ): reproșul, mustrarea, indignarea, critica, invidia, dispreţul, acuzaţia, insulta, blestemul. Aceste acte sunt folosite pentru afirmarea dezacordului faţă de interlocutor, față de acțiunile întreprinse de acesta.

Transferul ilocuţionar. După cum se știe, orice enunţ se definește printr-o valoare ilocuţionară primară (sau fundamentală). Această valoare este realizată explicit prin anumite mijloace de limbă. În alte situații de comunicare, enunțului i se pot adăuga şi alte valori ilocuţionare secundare (sau derivate). În acest caz se vorbește despre un transfer ilocuționar, actul de vorbire fiind calificat drept act de vorbire indirect.

Există mai multe trăsături prin care actele de vorbire expresive diferă de alte tipuri de acte de vorbire, în special, de cele de tip informațional (aserțiunea, întrebarea) sau de cele de tip acțional, numite, de obicei, acte directive (cererea, rugămintea, îndemnul etc.). Un aspect important prin care actele expresive se opun actelor menționate mai sus este modul prin care acestea sunt realizate la nivelul enunțului. Astfel, pentru actele din prima categorie sunt marcate prin structuri sintactice specializate: aserţiunea este exprimată cu ajutorul enunţurilor de tip asertiv, enunțiativ; întrebarea este exprimată prin enunțuri interogative; cererea este realizată prin enunțuri imperative.

În același timp, drept marcă ilocuţionară a actelor de vorbire expresive sunt utilizate verbele performative. Acestea îndeplinesc acest rol doar atunci când sunt la persoana I, singular, timpul prezent, modul indicativ, diateza activă. În acest caz ele implică nu numai desemnarea acestei acțiuni, ci și realizarea ei (Ionescu-Ruxăndoiu, 2003, p. 24): *acuz, binecuvântez, blestem, critic, deplâng, felicit, laud, mulţumesc, regret, reproşez, salut, scuz* etc.

Chiar dacă s-a afirmat că toate mărcile folosite pentru exprimarea forței ilocuționare a enunțurilor sunt niște indici polifuncționali (Ionescu-Ruxăndoiu, 2003, p. 28), ar trebui să observăm că verbele performative sunt într-o măsură mult mai mare specializate pentru acest rol, ele fiind niște mărci care exprimă forţa ilocuţionară a enunţului prin însuşi conţinutul lor semantic.

Dacă examinăm actele de vorbire expresive în ce privește prezența unei mărci mai mult sau mai puțin specializate a forței ilocuționare se disting două tipuri de acte de vorbire:

a) acte de vorbire expresive marcate prin enunțuri cu performative explicite;

b) acte de vorbire expresive marcate prin enunțuri fără verbe performative.

Aceste tipuri de enunțuri mai sunt numite uneori și performative explicite/ performative implicite. De exemplu: *Am multe să-ți reproşez! Te acuz de neglijență!*

Ai mers prea departe! Ai stricat totul!

Dintre enunțurile citate, primele două fac parte din categoria enunțurilor performative explicite, ele conțin în structura lor un verb performativ, iar vorbitorul are în vedere exact ceea ce spune (Эпштейн, 2009, p. 1337). Ultimele două enunțuri exprimă reproșul fără a conține un verb performativ. Ele sunt deci niște performative implicite.

Analizând modalitatea de actualizare a actelor de vorbire prin mijloace de limbă, J. Searle constată că nu există o corespondenţă univocă între un anumit act de vorbire şi realizarea lingvistică. Pornind de la această idee, el distinge două tipuri de acte de vorbire:

a) acte de vorbire directe; în cazul lor forma gramaticală şi valoarea ilocuţionară coincid (de exemplu: enunțul cu structură declarativă şi afirmaţia, enunțul cu structură imperativă şi ordinul, enunțul cu structură interogativă şi întrebarea);

b) acte de vorbire indirecte; sunt realizate prin enunțuri a căror structură gramaticală nu coincide cu valoarea lor ilocuţionară.

Pornind de la ideea că actele de vorbire expresive au un rol important în organizarea relațiilor interpersonale şi în funcţionarea unei comunicări eficiente, în special pe plan afectiv, vom încerca în continuare să examinăm câteva din actele din categoria expresivelor, și anume: actele de tip salut, felicitare, urare, amenințare, blestem, având în vedere corelația dintre forţa lor ilocuţionară şi mecanismele de performare.

Aşadar, pentru fiecare dintre actele menţionate există un set de construcţii tipice, acestea reprezentând, de cele mai multe ori, niște structuri gramaticale specializate. În cazul salutului avem următoarele construcţii: *Bună dimineaţa! Bună ziua! Bună seara! Vă / te salut! Omagiile mele! Să trăieşti / trăiți! Noroc!* Mai nou, formulele împrumutate: *Ciao! Hello! Hi!* În mare parte, verbele consacrate sunt: *a saluta, a da binețe, a noroci,* folosite la modul indicativ prezent, întrucât salutul presupune o întâlnire personală dintre doi sau mai mulţi locutori, fiind

exprimat „aici şi acum” în timpul conversației, pentru că doar în așa mod obține o încărcătura afectivă caracteristică expresivelor.

Pentru felicitare, formula rituală este *Felicitări!*, iar verbele reprezentative sunt: *a felicita, a se bucura pentru, a da voie / a lăsa / a permite să te / vă felicit*, *a vrea / a dori să te / vă felicit* la pers. I singular sau plural, indicativ prezent. De exemplu: *Felicitări! Sincere felicitări! Daţi-mi voie să vă felicit cu ocazia premiului obţinut. Mă bucur / ne bucurăm pentru tine!*

În cazul urării, ce presupune a adresa cuiva o dorință de bine (cu prilejul unei aniversări, al unui început de acțiune), verbele performative sunt: *a ura, a dori, a vrea/ a dori să ureze, să felicite*.

Formulele consacrate sunt cele care exprimă direct urarea propriu-zisă: *Sănătate! Drum bun! Fericire! Noapte bună*! sau cele structurate cu ajutorul verbelor *a ura / a dori, a vrea / a dori să ureze + urarea propriu-zisă*. De exemplu: *Îţi doresc multă fericire! Îţi urăm sănătate! Aş vrea să-ţi doresc mult noroc*!

Spre deosebire de felicitare, care se referă la o reușită atinsă, adică la un fapt realizat, urarea este adresarea unei dorințe de bine cu prilejul unei aniversări (*Îţi urez la mulţi ani*!), al unui început de acțiune (*Să fie cu Doamne ajută*!), fiind o condiţie de bază pentru o viitoare reușită, o încurajare, un semn de bun augur care „garantează” realizarea scopului propus.

Amenințarea este actul de vorbire prin care locutorul îi dă de înțeles interlocutorului său că îi va provoca o neplăcere, arătându-i intenţia de a-l speria sau de a-i face rău chiar. Datorită specificului său ilocuționar, amenințarea este un act de vorbire care se află la limita dintre actele expresive și cele de tip acțional. Intenţia vorbitorului în cazul unor astfel de acte de vorbire este redată cu ajutorul verbelor şi al formulelor specifice: *a avertiza, a arăta, a lua dracul, a încurca, a fi pierdut, a fi atent, a îndrăzni, a găsi naşul, a veni de hac, a vedea, a se întâlni, a o căuta, a pedepsi, a plăti pentru, a răspunde pentru, a prinde, a fi cu ochii pe, a învăţa minte* ş.a. La acest capitol, limba română este foarte bogată: *Te avertizez că nu vei sfârşi bine! Îţi arăt eu ţie! De mă superi, te ia dracul! O cauţi cu lumânarea! Vei plăti pentru asta! Vei răspunde pentru toate! Sunt cu ochii pe tine! Te învăţ eu minte! Lasă că vezi ce păţeşti!*

Uneori, actul de vorbire de tip amenințare poate fi exprimat şi cu ajutorul unor construcții având ca predicat verbele *a informa, a anunţa, a spune, a zice,* însoțite de o subordonată care exprimă amenințarea propriu-zisă (*a sfârşi rău, a primi după merite, a da socoteală, a plăti, a vedea cu cine are de-a face, a nu scăpa*). De exemplu: *Îţi spun că nu vei scăpa uşor. Te avertizez că o să dai socoteală. Îţi spunem că veţi sfârşi rău.*

Pentru blestem ca act de vorbire, folosit pentru a invoca urgia divinității împotriva cuiva, pentru a înjura, a ocărî, a huli, a voi răul / nenorocirea cuiva, încărcătura emoțional-afectivă este una semnificativă. Aflându-se la hotar cu actele

de vorbire din categoria declarativelor, blestemul este totuşi un act de vorbire expresiv, pentru că nu este decât un act de magie lexicală, un act imaginar în care predomină sumbrul şi macabrul, neavând în niciun fel acţiune instituțională, servind mai degrabă la exprimarea unor emoții puternice. Verbele folosite pentru realizarea actelor de vorbire de tip blestem sunt: a *blestema, a afurisi, a arunca anatema*. Structura stereotip a blestemului este folosirea propriu-zisă a verbelor menţionate: *Te blestem! Te afurisesc*! *Blestemat să fii*!

Ne-am referit până acum la actele de vorbire expresive de tip salut, felicitare, urare, amenințare, blestem din perspectiva performării lor directe. Totuși, realizarea actelor de vorbire menţionate nu se limitează la utilizarea verbelor şi a formulelor enumerate, fiind posibile și alte structuri verbale. De exemplu, salutul, în calitatea sa de convenție socială ce se manifestă într-o situaţie de comunicare în care oamenii îşi manifestă dorinţa de a relaționa, exprimându-şi totodată atitudinea, sentimentele unii faţă de alţii (Constantinovici, 2012, p. 163-168). Astfel, salutul are funcţia de a stabili un contact fizic şi psihologic, e un mod de a „sparge gheața" între vorbitori (Kerbrat-Orecchioni, 2014, p. 111).

Forţa ilocuţionară a acestui act de vorbire este a arăta politeţe, mai ales în cazul unor situații de comunicare oficială. Situaţia se schimbă atunci când vorbitorii se cunosc bine şi salutul lor este urmat de un schimb conversațional complex din punct de vedere pragmatic, care ar putea deveni ambiguu în anumite cazuri. De exemplu, enunţul *Ce mai faci?* sau variantele sale: *Cum îţi merge? Cum o mai duci?* reprezintă enunţuri interogative, care în contextul menționat echivalează, de fapt, cu un salut. Alte exemple, *Nu-mi vine să cred! Ce-mi văd ochii!* sunt tot o formă mixtă sau hibridă de salut, constituind o realizare implicită a salutului (Kerbrat-Orecchioni, 2014, p. 111). Performate prin enunţuri interogative sau exclamative, aceste structuri exprimă salutul între persoane foarte apropiate, fapt ce permite omiterea salutului consacrat propriu-zis. În același timp, ele permit exprimarea unor valori suplimentare, cum ar fi cea de manifestare a surprizei, a plăcerii, dar și solicitarea de informații: *Spune-mi mai repede ce mai faci*!

Pentru cazul felicitării, trebuie precizat că, pe lângă mijloacele de realizare explicită directă a actului respectiv, se întâlnesc și modalităţi de exprimare implicită, indirectă, ceea ce înseamnă că se poate felicita şi fără a folosi verbul respectiv. Să examinăm exemplele: *Ai văzut că ai reuşit? Ai văzut de ce eşti în stare? Ce spui, mergi mai departe? Nu-i aşa că nu te opreşti aici? Se vede că ai muncit mult! Ai făcut o treabă bună!* Toate aceste enunţuri au scopul de a lăuda, de a felicita pe cineva pentru anumite reuşite, intenţia locutorului fiind cea de a felicita, de a încuraja, de a recunoaşte succesele interlocutorului său. Tabelul de mai jos prezintă modalitatea de realizare şi valoarea exprimată de enunțurile folosite pentru actualizarea actului de vorbire felicitare.

Exemplu	Formă de realizare	Valoare ilocuţionară
Ai văzut că ai reuşit?	enunţ interogativ	Încurajare, Bravo!, Felicitări!
Ai văzut de ce eşti în stare?		Încurajare, îndemn pentru a asigura continuitatea succesului
Ce spui, mergi mai departe?		
Nu-i aşa că nu te opreşti aici?		
Se vede că ai muncit mult!	enunţ asertiv	Felicitări! Te felicit că ai reuşit!
Ai făcut o treabă bună!	enunţ exclamativ	Felicitări! Eşti bravo!

Actul de vorbire de tip urare este folosit de vorbitor cu scopul de a dori binele cuiva este realizat prin enunţuri exclamative cu verbul predicat, mai ales, la modul conjunctiv-optativ: *Să fii sănătos! Să-ţi meargă bine! Să ajungeţi cu bine! [Să aveţi] drum bun!* Pe lângă mijloacele de realizare convenţionale, în limbă există şi alte mijloace de natură implicite, care apar în contexte bine determinate. Prezentăm următoarele exemple care ilustrează aceste situații.

Exemplu	Realizare	Valoare ilocuţionară
Nu-ţi spun decât sănătate.	enunţ asertiv negativ	Urare de sănătate, de stare de bine.
Ha, ha, ha…bată-te norocul! Că poznaş mai eşti. (Alecsandri, 2014, p. 162)	enunţ exclamativ	Urare de noroc. Să ai noroc!
Să-ţi vezi mari copiii ca nişte împărăţi… (Alecsandri, 2014, p. 182)	enunţ asertiv	Urare de sănătate şi ani mulţi.
Ce-ţi pot dori oare în afară de sănătate?	enunţ interogativ	Urare de sănătate.
Totul va fi bine.	enunţ asertiv	Încurajare şi urare că totul va fi bine.
Dac-aş putea, ţi-aş da sănătate de la mine.	enunţ asertiv	Îţi urez sănătate ca şi mie.

Un alt mijloc de realizare a actului de vorbire de tip urare este utilizarea unor construcții în care verbele specifice *a ura, a dori* sunt însoțite de verbe la forma negativă. De exemplu: *Îţi doresc să n-ai necazuri! Îţi dorim să nu cunoşti ce-i tristeţea! Am vrea să-ţi urăm să nu cazi niciodată!*

La realizarea actului de vorbire de tip amenințare, intenţia vorbitorului poate fi exprimată între altele și cu ajutorul unor fraze construite cu o subordonată condițională (exprimă o condiţie a cărei nerealizare ar putea avea drept consecință pedepsire interlocutorului): *Dacă nu încetezi, te dau afară. Dacă nu aduci diploma, te exmatriculăm! Dacă mai faci aşa, stricăm pacea.* Totuşi, pentru a accentua încărcătura afectivă a amenințării, în unele cazuri, vorbitorul poate recurge la transferul ilocuţionar. În cazul unor astfel

de structuri se poate produce o ambiguizare a decodării valorii ilocuţionare a enunțului. Exemplele care urmează ilustrează aceste situații.

Exemplu	Realizare	Valoare ilocuţionară
De mi-ai cădea tu acum în labe!	enunţ exclamativ	Ţi-aş arăta eu ţie! Te-aş bate! Ce ţi-aş mai face…
A-a, ţi-e bine în pat? Poate să-ţi mai adaug un pic de sare? (Vangheli, 2014, p. 11)	enunţ interogativ	Mai împuşc în tine cu sare! Mai repet procedura dacă nu ieşi afară!
Ștergeți nasul! (Vangheli, 2014, p. 15)	enunţ exclamativ	Nu te pune cu mine! Nu încerca să mă întreci!
– Am venit să mi te-nchini, De nu, schimb a ta coroană într-o ramură de spini. (Eminescu, 2017, p. 116)	enunţ asertiv	Vei fi cucerit/ nimicit! Amenințare cu răstignirea.
Duşmănit vei fi de toate, făr-a prinde chiar de veste; (Eminescu, 2017, p. 116)		Totul va lupta împotriva ta. Totul ţi se va opune. Vei fi nimicit!
O să mai faci?	enunţ interogativ	Avertizare că va urma o pedeapsă la repetarea acțiunii
Nu-i aşa că nu mai vrei să fii bătut?		

Un act de vorbire cu conţinut afectiv mai puternic decât amenințarea este blestemul, acesta reprezentând o formulă fixă sau improvizată ce invocă mânia, urgia unei divinități asupra unei persoane, a unui obiect sau a unei acţiuni (Nasta, 2020, p. 33-39). Există și cazuri când formulele specifice blestemului pot fi folosite pentru exprimarea unor urări. De exemplu: *Mânca-v-ar raiul! Te blestem să-ţi fie bine! Mânca-te-ar binele! Bată-te norocul să te bată!* După cum putem observa, prin componența lor lexicală aceste enunțuri se apropie de mijloacele folosite pentru realizarea blestemului. În realitate, ele exprimă un cu totul alt scop ilocuţionar. Astfel, în urma unui transfer ilocuţionar, enunțurile respective nu mai au o conotație negativă, ceea ce înseamnă că în cazul lor „blestemul" devine, de fapt, „urare". Aceste acte de vorbire sunt numite şi pseudoblesteme, adică blesteme false. Chiar dacă păstrează forma unei imprecații, enunţurile de acest fel obțin o valoare ilocuţionară de urare, cu implicații pozitive, datorită faptului că semnificația lexemelor substantivale „*rai, bine, noroc*" diminuează sensul negativ al verbului ce le precedă (Nasta, 2020, p. 33-39).

Concluzii. Dotate cu o încărcătură afectivă puternică, actele de vorbire expresive au ca factor determinant intențiile comunicative ale vorbitorului, la baza lor fiind emoţiile şi stările interioare ale acestuia. Evident că aceste stări depind, la rândul lor, de contextul concret de comunicare, de circumstanțele în

care se produce interacțiunea comunicativă. După cum am văzut din analiza întreprinsă, actele de vorbire de tip expresiv se realizează atât prin performare directă, cât şi prin performare indirectă. Selectarea acestor mijloace în fiecare caz este influențată de necesităţile şi de condiţiile cadrului discursiv. Astfel, pentru a se face înţeles corect, locutorul alege o formulare cât mai potrivită pentru situaţia dată de comunicare. În acest scop, locutorul poate recurge nu doar la formulările tipice pentru actul de vorbire respectiv, ci și la unele mijloace indirecte, care se îndepărtează de la structurile consacrate.

Referințe bibliografice:

1. ALECSANDRI, Vasile. *Pagini alese.* București: Editura Regis, 2014, 237 p.

2. CONSTANTINOVICI, Elena. *Ritualul salutului – situaţii de actualizare şi mijloace de exprimare*. În: *Filologia modernă: realizări şi perspective în context european. Abordări interdisciplinare în cercetarea lingvistică şi literară (In memoriam acad. Silviu Berejan).* Ediția 4, Chișinău, 2012, p. 163-168.

3. EMINESCU, Mihai. *Poezii.* Chișinău: Editura Litera, 2017, 186 p.

4. IONESCU-RUXĂNDOIU, Liliana. *Limbaj şi Comunicare*. București: Editura All Educational, 2003, 123 p.

5. KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine. *Les actes de langage dans le discours, Theorie et fonctionnement*. Paris: Armand Collin, 2014, 200 p.

6. NASTA, Lavinia. *Imaginarul blestemului. Câteva explicații etnolingvistice.* În: *Intertext*, nr. 1-2 (53-54), 2020, p. 33-39.

7. VANGHELI, Spiridon. *Carte de citire şi gândire.* Chișinău: Editura pentru copii „Guguţă”, 2014, 204 p.

8. ЭПШТЕЙН, Ольга. *Косвенный речевой акт угрозы в политическом дискурсе*. In: *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, 2009, №5 (7), p. 1337-1342.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*.

SECȚIUNEA II
SEMANTICĂ, LEXICOLOGIE ȘI TERMINOLOGIE

CZU:811.135.1’37
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.08

CONTRIBUȚIA ACAD. SILVIU BEREJAN LA DEZVOLTAREA SEMASIOLOGIEI MODERNE

Vasile BAHNARU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2132-1183

Rezumat. *Articolul este consacrat contribuției acad. Silviu Berejan la dezvoltarea lexicologiei și semasiologiei, care, examinând sistemul lexico-semantic al limbii, a identificat existența, între două sau mai multe unități de vocabular, a unor relații lexico-semnatice în planul expresiei – de omolexie, paralexie și eterolexie și în planul conținutului – de omosemie, parasemie și eterosemie, iar noi am reușit să identificăm o relație nouă – de parasemolexie, adică existența simultană a unei relații lexico-semantice între planul expresiei și cel al conținutului.*

Cuvinte-cheie: *omolexie, paralexie, eterolexie, omosemie, parasemie și eterosemie și parasemolexie.*

The Contribution of acad. Silviu Berejan in the Development of Modern Semasiology

Abstract*. The article is devoted to the contribution of acad. Silviu Berejan to the development of lexicology and semasiology, which, examining the lexical-semantic system of the language, identified the existence, between two or more vocabulary units, of some lexical-semantic relations in the plane of expression - of homolexia, paralexia and heterolexia and in the plane of the content - of homosemy, parasemy and heterosemy, and we managed to identify a new relationship - of parasemolexia, i.e. the simultaneous existence of a lexical-semantic relationship between the level of expression and that of content.*

Keywords*: homolexia, paralexia, heterolexia, homosemy, parasemy and heterosemy, parasemolexia.*

0. Înainte de a prezenta contribuția acad. Silviu Berejan la dezvoltarea lexicologiei, în general, și a semasiologiei, în parte, este necesar să fac următoarea constatare. Toate manualele de lexicologie, cu foarte mici excepții, prezintă

noțiunile de bază ale acestei discipline în mod incoerent, fără a fi identificate relațiile de sistemicitate existente între acestea. În această ordine de idei, este suficient să amintesc că noțiunile fundamentale ale lexicologiei – cuvânt, sens, polisemie, sinonimie, omonimie, paronimie etc., etc, - sunt interpretate și prezentate ca fiind entități independente, fără a exista vreo relație între acestea. Pentru a devansa situația precară și lipsită de logica sistemicității, acad. Silviu Berejan este primul savant care a propus ca lexicul să fie examinat în sistem, sistemul fiind calificat drept o totalitate de elemente, inclusiv noțiuni, între care există anumite relații de natură diferită. Astfel, discutând problema lexicului, el identifică, în mod tradițional, unitatea de bază a lexicului – cuvântul, constituit din două componente – forma și conținutul – și relațiile existente între formă și conținut. Ca urmare, el stabilește că între două forme lexicale luate în mod arbitrar, putem identifica relații de coincidență totală, de coincidență parțială și relații de non-coincidență totală. În mod similar procedează și în cazul relațiilor existente în planul conținutului – coincidență totală, coincidență parțială și non-coincidență totală.

0.1. În opinia noastră, mai există un tip de relații, pe care acad. Silviu Berejan nu le-a identificat – relațiile existente concomitent între forma și conținutul unor unități lexicale distincte.

În continuare, ne propunem să prezentăm succint aceste relații și unitățile noționale corespunzătoare.

1.1. Așadar, datorită studiilor acad. Silviu Berejan a devenit deja o axiomă faptul că sistemul limbii se află în continuă dezvoltare şi transformare, ceea ce conduce la regrupări permanente în cadrul unităţilor de limbă şi în cadrul relaţiilor dintre aceste unităţi. Întrucât cuvântul este o unitate biplană, constituită din formă (semnificant) şi conținut sau sens (semnificat), atestăm prezența unui ansamblu de relaţii atât între semnificanţii unităţilor sistemului lexical, cât şi între semnificaţii acestui sistem. Astfel, între semnificanții a două sau mai multe unități lexicale luate arbitrar, pot exista, în opinia acad. Silviu Berejan, următoarele tipuri de relații: 1) **coincidenţă totală** a formelor (cf. **mare** *adj*. - şi **mare** *subst. f.*), 2) **coincidenţă parţială** a formelor (cf. **virtuos***, adj*. şi **virtuoz** *adj*.); 3) **non-coincidenţă** a formelor (cf. **doină** *subst. f*. şi **indigestie** *subst. f*.) (Berejan, 1973, p. 96-97).

1.2. În urma examinării relaţiilor existente între **s**emnificanţi, constatăm că în cazul coincidenţei totale a formelor semnificanţilor atestăm prezenţa *omonimiei* lexicale (format din grec. **homos** „la fel” şi **onyma** „nume”) sau a *omolexiei* (format din gr. **homos** „identic; egal” şi **lexis** „vorbă; enunţ”)*,* în cazul coincidenţei parţiale a semnificanţilor este vorba de prezenţa altui fenomen lexical, *a paronimiei* sau *a paralexiei* (format din gr. **para** „lângă” şi **lexis** „vorbă; enunţ”) şi, în fine, în

cazul lipsei totale de coincidenţă vorbim despre *eterolexie* (format din gr. **heteros** „diferit” şi **lexis** „vorbă; enunţ”).

Nu vom insista asupra examinării acestor fenomene lexicale – omonimia sau omolexia, paronimia sau paralexia și eterolexia, întrucât acestea au fost studiate multilateral în studiile de specialitate și, totodată, acestea depășesc tema noastră, din care motiv ne vom limita la prezentarea câtorva exemple de omolexia (omonimia), care, în calitate de parte integrantă a omofoniei, a omoformiei şi a omografiei, se împarte, de obicei, în *totală* (în situaţia în care coincid toate formele paradigmatice ale unităţilor omonimice: **bancă** s.f. *bănci, băncii, băncilor* „Scaun lung și îngust, cu sau fară spetează, pentru două sau mai multe persoane” şi **bancă** s.f. *bănci, băncii, băncilor* „Instituție financiară care execută operații de plată și de credit (și organizează circulația bănească)” și *parţială* (în situaţia în care coincid doar formele iniţiale şi, facultativ, unele logoforme din paradigmele unităţilor omonimice: **bandă** s.f. *bande, bandei, bandelor* „Ceată de răufăcători care acționează sub conducerea unui șef” - **bandă** s.f. *benzi, benzii, benzilor* „Fâșie de stofă, hârtie, de piele etc. cu care se înfășoară, se leagă sau se întărește ceva”), în timp ce omoformia, pe lângă omonimia totală şi parţială, include şi coincidenţele formale atât dintre forma iniţială a unui cuvânt şi una din logoformele din paradigma altui cuvânt (comp.: **sare** s.f. şi **sare** prez. ind., pers. III sg. a verbului *a sări),* cât şi dintre logoforme din paradigmele unor cuvinte diferite (*vie* adj. f., format de la adj. m. *viu* şi *vie* imper. de la verbul *a veni)* sau din paradigma aceluiaşi cuvânt (*cântă* prez. ind. pers. III sg. a verbului *a cânta* şi **cântă** prez. ind. pers. III pl. a verbului *a cânta).*

2.0. Al doilea tip de relații dintre formele a două sau mai multe unități lexicile este **paralexia**. Așadar, în situaţia în care identificăm coincidenţa parţială a formei unor unităţi lexicale şi lipsa de coincidenţă semantică, vorbim despre o relaţie specială existentă între planul de expresie al cuvintelor numită *paralexie* (format din gr. **para** „la fel; alături” şi **lexis** „vorbă; enunţ”), sau, în termeni tradiţionali, *paronimie* (format din gr. **para** „la fel; alături” şi **onyma** „nume”), având drept corespondente concrete în sistemul limbii *paralexele* sau *paronimele*. În această ordine de idei prezentăm mai jos seria paralexelor care au în comun elementele *foc* şi *-tor: focal*, *a focaliza*, *focalizare*, *focalizator*, *focalizaţie*, *focar*, *fochist*, *focometric*, *focometrie*, *focometru*, *focos*, *focşor*, *foculeţ*, *focuşor*; *a înfoca*, *înfocare*, *înfocat*; *admirator*, *comutator*, *dregător*, *elevator*, *fermecător*, *indicator*, *înşelător*, *judecător*, *linguşitor*, *mişcător*, *omorâtor*, *trecător* etc.

Paralexia este o relaţie în planul expresiei şi presupune numai o parţială asemănare formală între două sau mai multe unităţi lexicale, fără a se identifica şi o relaţie semantică între unităţile respective de vocabular (de exemplu, *atlas* „colecţie de hărţi” şi *atlaz* „ţesătură lucioasă numai pe o singură faţă, folosită mai ales pentru rochii de seară, pentru căptuşeli sau feţe de plapumă”). Prin urmare,

toate cuvintele care au numai apropieri formale, fără a avea şi asemănări semantice, fac parte din paralexe sau paronime. Totodată, în legătură cu paralexia (paronimia), inclusiv cu paralexele (paronimele), urmează să constatăm că această relaţie pe linia planului de expresie nu prezintă interes pentru lexicologie şi lexicografie şi nu creează probleme deosebite în procesul de prezentare lexicografică a acestora, în timp ce în vorbirea curentă a unor persoane mai puţin cultivate paralexele sau paronimele se confundă deseori, creând dificultăţi la decodificarea şi la receptarea mesajului.

2.1. Aşadar, paralexia sau paronimia este o *relaţie dintre cuvinte foarte asemănătoare ca formă (diferenţa de formă se reduce la numai un sunet sau două), fără a avea vreo apropiere semantică.* În general, paralexele se organizează, pe baza apropierii formale, în „serii paronimice". Această relație se stabileşte numai între două sau mai multe unităţi lexicale, dar nu între un cuvânt şi o formă gramaticală a acestuia, adică între formele-tip ale aceleiași părţi de vorbire. Astfel, relația de paralexie poate fi ifentificată între substantive *(abac-abacă; abilitate – agilitate; abuz-obuz; actual – actuar; adsorbţie – absorbţie; antigel – antigen; antinomie –antonimie; aerometrie-areometrie; argou – argon; avers – aversă; barbiton-barbotin; caic – caiac; calcan – calaican; calmar – calemar; cardan – cadran; compliment – complement; conjunctură – conjectură; elipsă – eclipsă; eminent – iminent; fard – fart; manej – menaj; mortal – mortar; padelă – pedală; spic – aspic);* adjective ***(cauzal – cazual;*** *etic – epic;* ***fiabil – friabil; flagrant – fragrant;*** *oral – orar);* verbe *(a adapta – a adopta; a apropia – a apropria; a deconta – a decanta;* ***a învesti – a investi;*** paralexie: *a releva – a revela;* ***a preleva – a prevala;*** *a simula – a stimula).*

În opinia unor lingviști, fenomenul paronimiei se extinde și asupra apropierii formale a unor prefixe și prefixoide*: anti-/ ante-; pre-/ pro-; în-/ in-; homeo-/ homo-.*

De altfel, este necesar să subliniem că fenomenul paralexiei este prezent numai în situația în care atestăm similitudini de formă, fără a constata și similitudini semantice. Atunci când similitudinea formală este secundată de o similitudine semantică atestăm prezența unui alt fenomen lexico-semantic – parasemolexia, asupra căruia se va insista în capitolul privind existența simultană a relațiilor de similitudine din planul conținutului și cel al expresiei unităților de vocabular.

3.0. Ultimul tip de relaţie posibilă pe linia planului de expresie a unităţilor lexicale este, aşa cum s-a constatat anterior este ***eterolexia***, care în limbă se realizează cu ajutorul unităţilor numite *eterolexe*. În cazul eterolexelor constatăm lipsa totală (sau parţială) a coincidenţelor în planul de expresie al cuvintelor. Pentru a exemplifica această stare de lucruri, luăm la întâmplare câteva cuvinte din dicţionar: *abajur*, *absolut*, *accent*, *colectiv*, *comoară*, *desinenţă*, *dohot* etc.

Eterolexele sunt cuvinte diferite ca formă şi sens, dar cunoscute vorbitorilor, de aceea ele nu pot fi confundate niciodată. Deoarece au formă diferită, iar sensul acestora este bine cunoscut, eterolexele nu creează dificultăţi de înţelegere. În general eterolexele constituie cea mai mare parte a lexicului unei limbi, iar eterolexia prezintă situaţia normală a cuvintelor ca semne verbale. Cuvinte ca *nas/naş, masă/casă, deputat/derutat, joc/jos* etc. nu pot fi confundate niciodată, deoarece sunt termeni bine cunoscuţi din limba comună. Situaţii neclare, în cazul acestor cuvinte, pot apărea la pronunțare sau la substituirea unui semn grafic cu altul din neatenţie.

Ca şi în cazul paralexiei, eterolexia, inclusiv eterolexele, nu prezintă niciun interes special pentru lexicologie şi lexicografie.

4.0. Se știe că relațiile dintre unitățile sistemului lexical se modifică în continuu ca urmare a unor regrupări permanente care se produc în cadrul unităţilor lexicale. Așa cum am menționat anterior, aceste regrupări se produc atât în planul expresiei, cât şi în planul conţinutului unităţilor de vocabular. În cele ce urmează vom examina relațiile semantice care pot exista între planurile de conținut ale două sau mai multe unităţi lexicale luate în mod arbitrar. Astfel, între semnificații a două sau mai multe unități lexicale luate arbitrar, pot exista, în opinia acad. Silviu Berejan, următoarele tipuri de relații: 1) **coincidenţă totală** a sensurilor (cf. **adagiu**, **apoftegmă**, **cugetare**, **dicton**, **maximă**, **sentinţă**); 2) **coincidenţă parţială** a sensurilor (cf. **masă**, **scaun**, **fotoliu**; **copil**, **tânăr**, **bătrân**; **a se mişca**, **a se deplasa**, **a merge**, **a zbura**, **a pluti**; **mare – mic**, **lung – scurt**, **repede – încet**, **a urca – a coborî** etc.); 3) **non-coincidenţă** a sensurilor (cf. **aliment; construcţie; educaţie; sinceritate** etc.) (a se vedea: Bahnaru, 2008, p. 47-77; Bahnaru, 2009, p. 53-67; *Lexicologie practică*, 2013, p. 263-296).

5.0. În urma examinării relaţiilor existente între semnificaţi, constatăm că în cazul coincidenţei totale a sensurilor semnificaţilor atestăm prezenţa *omosemiei* lexicale (format din gr. **homos** „la fel; semănător” și **sema** „sens”)) sau a ***sinonimiei*** (format din gr. **syn** „cu” și **onoma** „nume”), în cazul coincidenţei parţiale a sensurilor semnificaţilor este vorba de prezenţa altui fenomen lexical, *a* ***parasemiei*** (format din gr. **para** „lângă” şi **sema** „sens”), inclusiv a *antisemiei* (format din gr. **anti-** „în contra; împotrivă; opus” și **sema** „sens”) sau *a* ***antonimiei*** (format din gr. **anti-** „în contra; împotrivă; opus” și **onoma** „nume”), şi, în fine, în cazul lipsei totale de coincidenţă a sensurilor semnificaţilor vorbim despre ***eterosemie*** (format din gr. **heteros** „diferit” şi **sema** „sens”).

În cele ce urmează vom examina doar succint atât relațiile identificate mai sus, cât și fenomenele lexicale corespunzătoare acestora. Așadar, relațiile identificate în planul conținutului pot conduce la apariţia în limbă a următoarelor fenomene

lexicale bazate pe aceste relaţii: ***omosemia* (*sinonimia*), *parasemia*, inclusiv *antisemia* (*antonimia*) şi *eterosemia*.** Pătrunderea în esenţa acestor fenomene, evidenţierea în cadrul lor a caracteristicilor proprii pentru limbă în general şi a caracteristicilor specifice pentru fiecare limbă în parte este o necesitate obiectivă, dat fiind faptul că numai în acest fel se poate ajunge la interpretarea lor teoretică corectă în lexicologie şi la descrierea lor adecvată în dicţionare.

5.1. Renunţarea la terminologia tradiţională (sinonimie, antonimie, paronimie etc.) a fost determinată de faptul că în această situaţie este vorba de unităţi ale planului de conţinut, în timp ce termenii tradiţionali se referă mai curând la planul de expresie.

Omosemia (**sinonimia**) este o relaţie existentă între două sau mai multe sensuri ale unor unităţi lexicale distincte şi exprimă o echivalenţă semantică între sensurile respective, iar omosemantele lexicale sunt cuvinte cu sens identic şi cu formă diferită, aparţinând la aceeași parte de vorbire. Pe lângă valoarea lor pur teoretică, omosemantele (inclusiv omosemia) au o maximă importanţă pentru lexicologi şi lexicografi în procesul de „studiere comparativă a sinonimelor” şi de identificare a cuvintelor şi expresiilor echivalente pe baza unor principii ştiinţifice solide, întrucât de fiecare dată, când este necesar să aleagă între cuvintele sau expresiile echivalente sau aproape echivalente, lexicologul și lexicograful sunt obligați să identifice care dintre acestea are un caracter neutru în cea mai mare măsură, este lipsit de orice asociaţii emoţionale, psihice sau situative. Omosemia, ca şi omosemantele, nu este o invenţie a lingviştilor, aşa cum consideră unii specialişti (de exemplu, Bloomfield), ci un fenomen de limbă incontestabil, întrucât utilizarea unor forme diferite pentru a exprima unul şi acelaşi sens este o caracteristică specifică limbilor naturale.

6.0. În baza distincţiilor menţionate anterior, cuvintele cu formă diferită, dar cu sensuri apropiate sunt numite **parasemante**. De altfel, trebuie să reţinem că apropierea semantică nu înseamnă decât asemănare, comunitate, dar în niciun caz identitate sau echivalenţă semantică. Astfel, dacă examinăm semantica verbelor mişcării (*a alerga*, *a călători*, *a se căra*, *a se cărăbăni*, *a se deplasa*, *a se duce*, *a fugi*, *a hoinări*, *a se întoarce*, *a merge*, *a se mişca*, *a păşi*, *a pleca*, *a pluti*, *a pribegi*, *a se târî*, *a umbla*, *a veni* etc.), constatăm că toate aceste verbe exprimă ideea de mişcare, însă fiecare în parte conţine un sem sau mai multe în plus, care se referă la viteza deplasării, la modul de deplasare, la locul deplasării, la condiţiile de deplasare etc., aşa încât aceste cuvinte dispun de sensuri distincte şi, prin urmare, nu sunt sinonime, deşi în vorbirea obişnuită aceste trăsături distinctive se pot neutraliza, intrând astfel în relaţii de omosemie.

Așadar, **parasemia** (format din gr. **para** „lângă” şi **sema** „sens”) este o relație semantică între planurile de conținut a două sau mai multe unități lexicale care

constă în prezența unei comunități, dar nu echivalențe de sens. În plus la exemplele de verbe parasemante prezentate mai sus, în continuare propunem în continuare o serie de parasemante aparținând unor alte părți de vorbire: **substantive** cu semul comun „mobilier" – *balansoar, bar, berjeră, bibliotecă, blidar, bufet, canapea, canapeluță, casone, comodă, cufăr, cufăraș, cușetă, divan, dormeză, dormitor, dulap, dulăpior (dulăpaș), etajeră, fotoliu, iatac, jeț, jilț, ladă, lădiță, masă, măsuță (mescioară, mesișoară), măsoi, noptieră, pat, pătuc (pătucean, pătruleț, pătuț), policer, policioară, poliță, prici, raft, răftuleț, recamier, scaun, scăunel (scăunaș), scrin, servantă, sofa, stelaj, studio, șezlong, șifonier, taburet, trepied, tripod, vitrină* etc.; **adjective** cu semnul comun „diversitate" – *caleidoscopic, constrastant, deosebit, distonant, divergent, diversificat, diferit, divers, eclectic, eterodox, eterofon, eterogen, eteromorf, felurit, heteroclit, heterogam, heteromorf, împestrițat, neuniform, pestriț, pestricior, pestrițat, polifonic, polimorf, schimbător, variabil, variat* etc.; adverbe cu semul comun „în grabă" – *febril, imediat, iute, năvalnic, neîntârziat, numaidecât, rapid, repede, repejor, urgent* etc. Comparând sensurile cuvintelor prezentate mai sus, constatăm că acestea nu sunt cuvinte omosemante, ci parasemante, întrucât nu este vorba de coincidență semantică totală, ci de o coincidență parțială, care se reduce la prezența unui sem sau două seme comune.

6.1. În opinia lui S. Berejan, antisemia (antonimia) este o varietate a parasemiei, reprezentând un caz particular de parasemie (Berejan, 1973, p. 96). În baza acestui fapt, din categoria parasemantelor fac parte şi cuvintele cu sens opus, numite antisemante sau, în terminologia clasică, antonime. Prin urmare, la nivel relaţional, vorbim de antisemie, definită ca fenomen de limbă existent între unităţile lexicale cu semnificaţi diametral opuşi, iar la nivel de realizare concretă a antisemiei vorbim despre antisemante, definite drept unităţi lexicale cu sensuri asemănătoare, dar opuse sub raport logic. Mai mult, raportul dintre antisemie sau antonimie şi antisemante sau antonime este de aceeaşi natură ca şi relaţia dintre gnoseologie şi ontologie. Cu alte cuvinte, antisemia ţine de teoria limbii, adică de gnoseologie, iar antisemantele ţin de realitatea concretă a limbii, de obiectul de studiu al antisemiei, adică de ontologie. Totodată, este necesar să reţinem că antisemantele fac parte din aceeaşi parte de vorbire, ca şi omosemantele.

6.2. Antisemia este practic o reflectare lingvistică a opoziţiilor logice şi este recunoscută de multă vreme ca o relaţie semantică dintre cele mai importante. În pofida existenţei unui număr relativ mare de definiţii privind acest fenomen semantic al limbii, totuşi, în linii foarte generale, definiţia antisemiei poate fi calificată ca fiind o relaţie de contrarietate, de opoziţie semantică existentă între semnificaţiile unor unităţi lexicale, din care motiv termenul antisemie, ca fenomen lexical specific planului de conținut, este preferabil celui de antonimie, fenomen lexical speccific planului de expresie. Așadar, antisemia se fondează pe conceptul

de *excludere logică*, noţiunea din urmă desemnând, în opinia lui M. Tuțescu, „o relaţie între două formule componenţiale ale căror constituenţi contrastează sistematic”. În linii mari, antisemia se bazează, de asemenea, pe fenomenul contradicţiei logice, relaţie între două aserţiuni care, în virtutea sensului lor, nu pot fi adevărate simultan. Astfel, antonimia se prezintă ca o relaţie – în general binară – de complementaritate între utilizările lexemelor având seme nucleare contrare, adică acestea sunt cuvinte care se opun, din punct de vedere semantic, direct unul altuia.

Opoziţia sau contrarietatea logică, care constituie esenţa ontică a antisemiei, se manifestă prin distincţii nete în cadrul uneia şi aceleiaşi esenţe (calităţi, relaţii, lucruri, acţiuni, stări, deveniri etc.), având şi manifestări opozitive polare din punct de vedere logic (cf. **greu – uşor**, **aproape – departe**, **a urca – a coborî**, **sănătos – bolnav** etc.). Aşadar, opoziţia incompatibilităţii reale formează esenţa logică a antisemiei. În anumite situaţii, noţiunile contradictorii nu sunt decât o negare reciprocă, fără a fi o manifestare limită a calităţii şi exprimă o opoziţie diminuată, redusă, fără a constitui baza logică a antisemiei (cf. **tânăr – vârstnic**, **tânăr – bătrân).** În anumite situaţii, opoziţia pozitiv/negativ pe care se bazează antisemia maschează aspecte complexe. Astfel, unele varietăţi de antisemie desemnează o gamă variată de diverse grade de calitate sau de intensitate (comp.: **mare – mijlociu – mic**; **partizanat – indiferenţă – adversitate**).

În felul acesta antisemia este o relaţie (de obicei binară) de complementaritate între sememele a două unităţi lexicale ale căror seme nucleare sunt contrare.

6.3. În virtutea faptului că semasiologia şi lexicografia contemporană acordă antisemiei o semnificaţie extinsă, fără a o reduce la unităţi calitative, la cuvinte cu rădăcină comună (omorizice) sau la cuvinte cu rădăcină diferită (eterorizice), este necesară identificarea unei tipologii a relaţiilor de opoziţie pe care se bazează antisemia lexicală. Examinând atent şi detaliat relaţiile logice de opoziţie pe care se sprijină antisemia, am constatat că acestea se manifestă sub următoarele varietăţi:

1) Opoziţie contrară care exprimă noţiuni simetrice de limită, între care există unităţi intermediare (cf. **tânăr – netânăr – vârstnic – bătrân**; **rece – nerece – răcoros – cald – fierbinte**), această varietate de opoziţie fiind cea mai caracteristică şi cea mai frecventă.

2) Opoziţie complimentară care se caracterizează prin lipsa unor termeni intermediari (cf. **viu** – **mort**, **împreună – separat**, **liber – ocupat, a construi – a distruge** etc.).

3) Opoziţia vectorială care constituie o relaţie cu direcţii (acţiuni, caracteristici etc.) contrar opuse (cf. a **se ridica – a coborî**, **a intra – a ieşi**, **monarhic – antimonarhic** etc.).

Toate aceste tipuri sau varietăţi de opoziţii constituie baza logico-semantică a antisemiei şi a claselor de antisemante. Adică antisemia se bazează pe prezenţa unei trăsături semantice comune, a unui sem comun, care îndeplineşte funcţia de element unificator şi de bază reală a opoziţiei. Cu alte cuvinte, antisemia se prezintă în calitate de dedublare a unităţii în realităţi contrarii, determinând concomitent limita de manifestare a unei calităţi, acţiuni, relaţii şi indicând simultan relaţia indisolubilă a contrariilor pentru fiecare manifestare concretă a esenţei. Modelele logice ale opoziţiilor se concretizează în limbă în modelele respective de antisemie, iar antisemia, la rândul ei, se actualizează în cuvinte concrete care exprimă sensuri opuse sau contrare.

6.4. Tot în acest context urmează să amintim că există antonime *absolute* în situaţia în care cuvintele antisemante sunt monosemantice şi *parţiale* în situaţia în care cuvintele care se află în relaţii de opoziţie sunt polisemantice, relaţia de antonimie stabilindu-se pe linia unuia dintre sensuri.

În ceea ce priveşte antisemantele, este necesar să amintim că acestea se manifestă în limbă în blocuri constituite din două unităţi cu sensuri diametral opuse pentru aceeaşi esenţă: stare materială (cf. **bogat** – **sărac**), aspect exterior (cf. **frumos – urât**, **mare** – **mic**), existenţă (cf. **a se naşte – a muri**), culoare (cf. **alb** – **negru**), manifestare umană (cf. **a spune – a tăcea**, **a face – a desface**), caracteristică a persoanelor (cf. **bărbat – femeie**, **tânăr – bătrân**), nume de animale (cf. **oaie – berbec**, **găină – cocoş**, **leu – leoaică),** calitate a obiectelor (cf. **proaspăt – stătut, proaspăt – bâhlit**) etc., etc.

6.5. Este important să menţionăm că relaţiile de antisemie se stabilesc între cuvintele care aparţin uneia şi aceleiaşi părţi de vorbire. Astfel, antisemante pot fi substantivele (cf. **lumină – întuneric**, **zi – noapte**, **război** – **pace** etc.), adjectivele (cf. **mare** – **mic, fierbinte – rece**, **înalt – scund**, **deştept – prost** etc.), adverbele (cf. **aici – acolo**, **acum – atunci**, **departe – aproape** etc.), verbele (cf. **a veni** – **a pleca**, **a sui – a coborî**, **a se bucura – a se întrista** etc.), pronumele **(toţi – nimeni**, **tot – nimic** etc.), prepoziţiile (cf. **în** – **din**, **înspre** – **dinspre**, **pe** – **sub** etc.). Să reţinem că, în baza materialului examinat, putem trage concluzia că nu intră în relaţii de antonimie cuvintele ce denumesc obiecte, cantităţi concrete, nume de persoane, pronumele interogative, conjuncţiile şi interjecţiile.

Antisemantele pot include atât cuvinte cu rădăcină diferită, numite eterorizice (cf. **bun** – **rău**, **a veni** – **a se duce**, **viitor – trecut** etc.), cât şi cuvinte cu rădăcină comună, numite omorizice (cf. **moral** – **imoral**, **virtuos – nevirtuos**, **acord – dezacord**, **cunoscut – necunoscut**, **a face** – **a desface** etc.).

6.6. Cuvintele polisemantice, în funcţie de sensul lor concret, intră în serii antisemante diferite (cf. *a accepta – a abandona*, *a accepta – a combate*,

a accepta – a contesta, *a accepta – a detesta*, *a accepta – a evita*, *a accepta – a nega*, *a accepta – a părăsi*, *a accepta – a refuza*, *a accepta – a renunța*, *a accepta – a reprima*, *a accepta – a respinge*; *limpede – adânc*, *limpede – confuz*, *limpede – glodos*, *limpede – încâlcit*, *limpede – închis*, *limpede – înăbuşit*, *limpede – înnorat*, *limpede – întunecat*, *limpede – întunecos*, *limpede – murdar*, *limpede – necurat*, *limpede – neînțeles*, *limpede – nelămurit*, *limpede – obscur*, *limpede – tulburat*, *limpede – tulbure* etc.).

6.7. În ceea ce priveşte prezentarea în dicţionare a antisemantelor, specificăm că acestea sunt atestate în dicţionare fie cu menţiunea *în opoziţie cu*, fie cu indicaţia *ant*. (antonim). De altfel, antisemia, ca o varietate a parasemiei, nu prezintă dificultăţi deosebite pentru interpretarea lexicografică a unităţilor lexicale, chiar dacă este recunoscută de multă vreme ca o relaţie semantică din cele mai importante.

În fine, atenţionăm că antisemia, în general, şi antisemantele, în special, constituie o sursă inepuizabilă pentru sporirea expresivităţii literare şi comunicative, iar cunoaşterea acesteia constituie o bază solidă pentru cultivarea gustului estetic al vorbitorilor de limbă română şi pentru dezvoltarea plăcerii de delectare în oceanul de virtualităţi expresive ale graiului nostru.

7.0. Din cele menţionate mai sus rezultă că atunci când este vorba de cuvinte cu sensuri absolut diferite, atestăm prezenţa încă a unei alte varietăţi speciale de relaţii semantice, numită ***eterosemie*****,** iar corespondentele lor concrete sunt *eterosemante*. Prin urmare, eterosemia este o relaţie semantică existentă între cuvinte ce nu dispun de nicio comunitate semantică. În acest caz este vorba de cuvinte cu sensuri care fac parte din clase lexico-semantice diferite, din câmpuri sau microsisteme lexicale distincte, care includ unităţi lexicale cu sensuri îndepărtate: *albastru, ananas, animal, cavitate, cântec, color, a cultiva, cultură, a desface, doctor, distrofie, electricitate, a elimina, laborios, laringe, a linge, literatură, a mânca, meteahnă, milos, muzică, negru, om, plantă, poezie, repede, simfonie, taburet, univers, vagabond, verdeață* etc.

8.0. Aşa cum s-a afirmat mai sus, relaţiile paradigmatice se stabilesc între unităţile lexicale, mai întâi, în planul expresiei şi se manifestă în relaţii de omolexie, paralexie şi eterolexie, în al doilea rând, în planul conţinutului, unde se manifestă în relaţii semantice concrete de omosemie, parasemie şi eterosemie, şi, în al treilea rând, în planul expresiei şi al conţinutului simultan, de această dată fiind vorba de derivarea lexicală şi semantică şi de paronimie. Întrucât derivarea lexicală şi cea semantică vor fi examinate în capitolele corespunzătoare, în continuare vom stărui asupra esenţei şi specificului paronimiei. **Paronimia** (format gr. **para** „lângă; aproape” și **onyma** „nume”) este definită în mod tradițional în calitate de relație

existentă între două sau mai multe cuvinte care se deosebesc semantic, dar sunt foarte apropiate prin fonetismul lor. Astfel, în mod tradiţional, paronimia este definită ca relaţie existentă pe linia expresiei între două sau mai multe unităţi lexicale care dispun de o formă asemănătoare, dar sunt absolut diferite ca sens şi care sunt întrebuinţate uneori greşit unele în locul altora din cauza necunoaşterii sensului lor, adică paronimele sunt cuvinte apropiate unul de altul prin forma lor exterioară". În capitolul consacrat paralexicei, paronimia s-a identificat cu paralexia, definind paralexia ca o relaţie între două sau mai multe cuvinte care dispun de segmente fonetice comune purtătoare de sens, adică o relație dintre unele cuvinte asemănătoare ca formă însă absolut diferite ca sens. Așa cum a constatat acad. S. Berejan, în cadrul relaţiilor din planul expresiei, pe lângă omolexie şi eterolexie, există paralexia, paronimia fiind calificată drept un caz particular de paralexie. De altfel, cei mai mulţi specialişti reduc paronimia la existenţa unor simple apropieri fonetice între cuvinte.

8.1. O opinie separată în problema explicării paronimiei a lansat I. Melniciuc (a se vedea: Melniciuc, 1979, p. 6). Astfel, autorul dat constată că „dificultăţile folosirii corecte a paronimelor constau nu numai în apropierea componenţei sonore a cuvintelor-perechi (*peliniță – periniță*, *principal – principial*), dar şi în faptul că unele paronime au radical comun, deci şi o anumită apropiere semantică (*a călca – a încălca*, *interesant – interesat*, *anual – anuar*)". Se pare că I. Melniciuc este primul, cel puţin în spaţiul românesc, care a constatat în cazul paronimiei prezenţa unei apropieri nu numai formale, ci şi semantice. Această idee se pare că multă vreme nu a fost acceptată sau mai curând a fost desconsiderată. Cu toate acestea, ideea în cauză o reîntâlnim într-o lucrare relativ recentă. Astfel, vorbind despre originalitatea interpretării paronimiei în dicţionarul lui S. Constantinescu *Dificultăţi semantice. Paronime şi grupuri lexicale cu aspect paronimic*, autorul „Cuvântului-înainte" subintitulat ingenios „Invitaţie la dezbatere", S. Şerban, susţine: „pornind de la constatarea că paronimele sunt, datorită corpului lor sonor, pseudoomonime, iar din punctul de vedere al sensului, pseudosinonime, autorul scoate în evidenţă, pe baza relaţiei omonimie / sinonimie şi paronimie, valoarea binară a paronimelor: a) lexicoformală – care le apropie de omonime; b) lexicosemantică – care le apropie de sinonime (Șerban, 1989, p. 5). Astfel, se constată că ceea ce merită reţinut este faptul că paronimele „interferează cele trei categorii lexicale amintite mai sus (sinonime, omonime şi antonime)" şi ca urmare se ajunge la concluzia că „paronimele sunt grupuri / cupluri de cuvinte care contractează *non-identitatea formală*

şi *non-identitatea semantică*, situându-se, astfel, între sinonime şi omonime – uneori şi antonime – şi individualizându-se cu suficientă precizie". Concluzia respectivă se bazează pe faptul că paronimele pot fi considerate *pseudoomonime*, datorită asemănării corpului sonor, şi *pseudosinonime*, datorită sensului aparent identic. Mai mult decât atât, paronimele se situează, în general, între cele două categorii lexicale, fiind *pseudoomonime*, *prin formă*, şi *pseudosinonime*, *prin conţinut*, „organizându-se după principiul *non-identităţii* formale şi semantice". Din aceste considerente, paronimia are o valoare binară: a) valoarea *lexicoformală*, care le apropie de omonime – paronimele diferenţiate prin cel mult două foneme – şi b) valoarea *lexicosemantică*, care le apropie de sinonime – paronimele diferenţiate prin mai mult de două foneme. În opinia lui S. Constantinescu, „această valoare binară reprezintă, aşadar, *valoarea nominală*, echivalentă învelişului sonor, deci aspectului pseudoomonimic al paronimelor, şi *valoarea intrinsecă*, echivalentă conţinutului semantic, corespunzător deci aspectului pseudosinonimic. De asemenea, se constată prezenţa între aceste două valori a unei relaţii de *simultaneitate*, fapt care generează confuzii grave în exprimare, confuzii rezultate din substituirea unui termen prin altul, considerat identic atât sub aspectul formal, cât şi sub aspectul semantic. Tocmai forma şi conţinutul aparent identice ale paronimelor constituie cauza principală pentru comiterea unei confuzii, constând în substituirea unui termen prin altul (a se vedea: Constantinescu, 1989, p. 78). De altfel, vorbitorii puţin instruiţi au convingerea că substituirea unui termen cu altul nu afectează logica enunţului. În acest caz este vorba de *atracţia paronimică* care se explică prin faptul că *forma*, *aparent identică*, *trimite*, *implicit*, *la sensul*, *aparent identic*.

8.2. Pe lângă relaţiile paronimiei cu omonimia şi sinonimia, au fost constatate şi anumite interferenţe între paronimie şi antisemie (antonimie). Astfel, s-a stabilit existenţa unor antisemante (antonime) autentice care sunt, concomitent, şi paronime autentice. În acest sens sunt concludente cuvintele **emergent / imergent,** împrumutate din fr. *émergent* / *imergent*. Primul termen se referă la radiaţii şi are semnificaţia „care iese dintr-un mediu, după ce l-a străbătut", iar cel de-al doilea termen din acest cuplu paronimic se referă la o rază de lumină şi are sensul „care străbate un mediu oarecare". Relaţia de antisemie (antonimie) dintre aceşti termeni, care sunt, de altfel, şi paronime autentice, este explicabilă prin faptul că sensul primului termen conţine ideea de „ieşire", iar sensul celui de-al doilea termen – ideea de „pătrundere". O situaţie similară constatăm şi în cazul substantivelor *emersiune* „ieşire parţială a unui corp dintr-un lichid"

şi *imersiune* „scufundare parţială sau totală a unui corp într-un lichid”, care sunt simultan şi paronime, şi antonime.

8.3. Prin tradiţie, se consideră că numărul paronimelor este de ordinul câtorva sute. În ultimul timp, lingviştii au extins noţiunea de paronimie, astfel încât numărul lor a crescut considerabil, atingând la câteva mii de unităţi, adică studiile concepute în mod tradiţional reduc fenomenul paronimiei la un număr limitat de cuvinte, care diferă din punctul de vedere al planului de expresie printr-un sunet (semn grafic) sau cel mult două sunete (semne grafice). În prezent, acest punct de vedere, formulat cu ani în urmă, a fost reconsiderat, întrucât acesta a ajuns să fie în contradicţie cu realitatea de limbă şi, ca urmare, sunt incluse în clasa paronimelor şi cuvintele diferenţiate prin trei sau mai multe sunete (sau semne grafice). Comp.: *aberant – aberativ*, *abnegare – abnegaţie*, *accept – accepţie*, *acces – accesiune*, *acrobaţie – acrobatică* etc. În cazul când diferenţa dintre paronime se reduce la cel mult două sunete (sau semne grafice), paronimele sunt numite *absolute*, iar când diferenţa constă din trei sau mai multe sunete (sau semne grafice), ele sunt numite *relative*.

8.4. Prin urmare, paronimia este o relaţie existentă între două sau mai multe unităţi de vocabular care au forme şi sensuri aparent identice. Tocmai formele şi sensurile aparent identice sunt cauzele reale care generează aceste confuzii de interpretare a unităţilor respective. Din aceste considerente, când vine vorba de interpretarea paronimiei, trebuie să avem în vedere că eventualele confuzii se produc simultan atât la nivelul formei (în acest caz vorbim despre cvasiomonimie sau cvasiomolexie), cât şi la nivel semantic (în cazul dat atestăm prezenţa unei pseudosinonimii sau pseudoomosemii). Totodată, este necesar să reținem că paronimia (inclusiv paronimele) nu provoacă probleme deosebite pentru lexicologie şi lexicografie, ci ţine mai ales de cultivarea limbii, iar atunci când vine vorba despre elaborarea unui dicţionar de paronime sau de necesitatea unor astfel de dicţionare, constatăm că acestea sunt cu adevărat instrumente utile în vederea excluderii unor eventuale confuzii formale şi semantice între unităţi lexicale distincte.

8.5. În fine, ţinem să facem încă o concretizare. În opinia noastră, paralexia şi paronimia sunt fenomene identice, adică denumesc același fenomen lexical. În același timp, se cere să avem în vedere că paralexia (inclusiv paronimia) presupune numai o parţială asemănare formală între două sau mai multe unităţi lexicale, iar în situația când atestăm existența între două sau mai multe unităţi de vocabular a coincidenței lor formale şi semantice constatăm prezența unui alt fenomen lexicosemantic – **parasemolexie** (format din gr. **para** „lângă; aproape”, **sema** „sens” și

lexis „vorbă; enunţ”). Aşadar, **parasemolexia** afectează atât forma cât şi conţinutul unităţilor lexicale şi se individualizează prin coincidenţe simultane în planul expresiei şi în cel al conţinutului, iar unităţile concrete de manifestare a acestui fenomen urmează să fie denumite **parasemolexe**. Prin urmare, toate cuvintele care au numai apropieri formale, fără a avea şi asemănări semantice, fac parte din paralexe. În această ordine de idei sunt concludente următoarele exemple: *anual* „care durează un an” (fr. *annuel*, lat. *annualis*, derivat al substantivului *annus* „an”) şi *anuar* „publicaţie anuală a unei instituţii ştiinţifice” (fr. *annuaire*, derivat al s. lat. *annus* „an”); *familial* „privitor la familie; destinat familiei”. (fr. *familial*, derivat al s. lat. *familia* „familie”) şi *familiar* „(*despre atitudini, comportări, limbaj etc.*) care este lipsit de pretenţii; ca în familie” (fr. *familier*, lat. *familiaris*, derivat al s. *familia* „familie”); *locatar* „*p*ersoană care locuieşte stabil într-un imobil; chiriaş” (fr. *locataire*, derivat al vb. lat. *locare* „a locui”, format din s. *locus* „loc”) şi *locator* „persoană care dă în locaţie un lucru” (engl. *locator*, lat. *locator, derivat al vb. locare „a locui”, format din s. locus „loc”); glacial* „de gheaţă; rece ca gheaţa; care îngheaţă” (fr. *glacial*, lat. *glacialis, derivat al s. glacies „gheaţă”) şi glaciar* „provenit din topirea gheţarilor; rezultat în urma acţiunii gheţarilor” (fr. *glaciaire*, format din s. lat. *glacies* „gheaţă”); *a evoca* „*(fapte, evenimente din trecut)* a readuce în memorie” (fr. *évoquer*, lat. *evocare*, format din *vocare* „a chema”, derivat al s. *vox*, *vocis* „voce”) şi *a invoca* „a chema în ajutor (mai ales o divinitate)” (fr. *invoquer*, lat. *invocare*, format din *vocare* „a chema”, derivat al s. *vox*, *vocis* „voce”); *a migra* „*(despre colectivităţi)* a se deplasa dintr-o regiune sau dintr-o ţară în alta (pentru a căuta condiţii prielnice de trai” (fr. *migrer*, lat. *migrare*, „a migra”), *a emigra* „a pleca din patrie şi a se stabili (definitiv sau temporar) în altă ţară; a se expatria” (fr. *émigrer*, lat. *emigrare*, format din vb. *migrare* „a migra”) şi *a imigra* „a veni într-o ţară străină pentru a se stabili aici” (fr. *immigrer*, lat. *immigrare, format din vb. migrare*, „a migra”); *literal „*literă cu literă; textual, exact” (fr. *littéral*, lat. *litteralis*, derivat al s. *littera* „literă”) şi *literar* „referitor la literatură, de literatură (fr. *littéraire*, lat. *litterarius*, derivat al s. *littera* „literă”); *original* „(*despre acte, documente, opere de artă, fotografii etc.)* care constituie forma de origine; produs pentru prima oară” (fr. *original*, lat. *originalis, format din s. origo, -oginis „origine”) şi originar* „în forma de la început; de origine; iniţial” (fr. *originaire*, lat. *originarius*, *format din s. origo, -oginis „origine”), temporar* „care indică timpul, privitor la timp; care depinde de timp” (fr. *temporel*, format din s. lat. *tempus* „timp”) şi *temporal* „care e de scurtă durată; care durează puţin timp; vremelnic; trecător; provizoriu” (fr. *temporaire*, lat. *temporarius*, format din s. *tempus* „timp”) etc.

8.6. Aşadar, din exemplele examinate anterior putem constata că parasemolexele se disting nu numai prin similitudine fonetică, ceea ce le apropie de paralexe, ci şi prin similitudine semantică, ceea ce le apropie de parasemie, din care cauză sunt numite parasemolexe, iar relaţia respectivă – parasemolexie.

Referinţe bibliografice:

1. BAHNARU, Vasile. *Elemente de lexicologie şi lexicografie*. Chişinău: Ştiinţa, 2008.
2. BAHNARU, Vasile. *Elemente de semasiologie română*. Chișinău: Editura Știința, 2009.
3. Berejan = БЕРЕЖАН, Сильвий. *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. Chişinău: Ştiinţa, 1973.
4. CONSTANTINESCU, Silviu. Introducere. În: Silviu Constantinescu. *Dificultăţi semantice. Paronime şi grupuri lexicale cu aspect paronimic*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1989, p. 7-8.
5. *Lexicologia practică a limbii române*. Chișinău: Profesional Servis, 2013.
6. MELNICIUC, Ion. *Mic dicţionar de paronime*. Chişinău: Editura Lumina, 1979, p. 6.
7. ŞERBAN, Vasile. Cuvânt înainte. (Invitaţie la dezbatere). În: Silviu Constantinescu. *Dificultăţi semantice. Paronime şi grupuri lexicale cu aspect paronimic*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1989, p. 5.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.800009.16.06.01 *Valorificarea ştiinţifică a patrimoniului lingvistic naţional în contextul integrării europene*.

CZU:811.135.1’373.612.2
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.09

AMORUL MITIC ȘI METAFORELE „TOCITE”

Eugenia MINCU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3774-2599

Dorina MACOVEI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5345-5725

Natalia ROTARI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3882-2248

Cristina NEGRU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0049-2511

Rezumat. *Metafora reflectă noţiunile de (de)nominaţie a „lucrurilor”. Metaforele „tocite” reprezintă cuvinte supuse „tocirii” imaginii. Acestea nu mai sunt sesizabile ca metafore propriu-zise, fiind supuse procesului de demetaforizare. Ne referim, în special, la metaforele „tocite”, formate în limbile savante, greacă și latină, și preluate în limbajul specializat, bucurându-se de o utilizare translingvistică și interdomenială. În prezentul articol se preconizează o analiză a metaforelor „tocite” din perspectiva amorului mitic. Mulți termeni s-au format având drept punct de plecare etimologii savante din sfera amorului mitic (acțiuni, calități, zeități etc.). Astfel, termenii afrodiziac (< gr. aphrodisiakos „referitor la dragoste”), hermafrodit (< gr. Hermes + < gr. Afrodita), narcisism (< fr. narcissisme < gr. Narkissos < gr. narke „amorțit”) etc. au drept reper personaje mitice; unii termeni au o contiguitate cu amorul mitic mai puțin sesizabilă: de exemplu, venin (< lat. venenum, i, n „licoare de dragoste, drog”); ecou (< gr. echo „sunet”) etc.*

Cuvinte-cheie*: metafora „tocită”, amor, mitologie, termeni, demetaforizare.*

Mythical Love and “Trite” Metaphors

Abstract. *Metaphor reflects the notions of (de)nomination of „things”. Trite (dead) metaphors represent words subject to „blunting” of the image. These are no longer considered as genuine metaphors, being subject to the process of demetaphorization. We refer, in particular, to*

trite metaphors, formed in Latin and Greek, and taken over by specialized languages. In the present article, trite metaphors from the perspective of mythical love will be analyzed. Many terms were formed based on Latin and Greek etymologies from the sphere of mythical love (actions, qualities, deities, etc.). Thus, the terms: aphrodisiac (< Greek aphrodisiakos „relating to love"), hermaphrodite (< Geek Hermes + < Greek Aphrodite), narcissism (< French narcissisme < Greek Narkissos < Greek narke „numb"), etc. have mythical characters as a starting point, while some terms have a less perceptible connection with mythical love: for example, venom (< Latin venenum, i, n „liquor of love, drug"); echo (< Greek echo „sound"), etc.

Keywords: *trite metaphor, love, mythology, terms, demetaphorization.*

Metafora este puntea dintre ceea
ce știm și ceea ce vrem să știm.
Warren K.Wake

Introducere. Cuvântul *amor* vine din latinescul *amor, ōris*, *m* „iubire, dragoste", „pasiune". În calitate de substantiv propriu, *Amor*, *ōris*, *m* este numele zeului iubirii (=Cupidon). Substantivul are la bază verbul latinin *amo, amāre* „a iubi"; se presupune că se trage din protocuvântul *ma-ma*, primul cuvânt al pruncilor. Unii consideră că *amma* a fost, la început, un „cântec de leagăn" pe care *mami* îl îngâna în timp ce-şi legăna pruncii (https://ghemulariadnei.wordpress.com). Posibil verbul *amo, amāre* face trimitere la rădăcina indo-europeană *am* „a (se) îndrăgi" sau „a (se) iubi".

Dicționarul limbii române explică cuvântul *amor* prin intermediul sinonimelor *dragoste*, *iubire*, menționând sensurile de „amor-propriu" și „iubit".

Cuvântul *dragoste*, în cel mai vechi sens al său, înseamnă puterea care „ţine" lumea. Din slavă *dragostu* este „minune", cuvânt înrudit cu *drag*. Vechii slavi numeau *dragu* o persoană sau un lucru la care țineau mult. Dimitrie Cantemir folosește sinonimele *dragoste* și *iubire* relaționând inima și sufletul (considerând că sufletul se află în inimă): „S-au adunat aşe suflete și inimile […] a să împrena […] la o iuboste și la dragoste a le încleșta" (Cantemir, 1991, p. 151).

Sinonimul *iubire* este de origine slavă. Se consideră că iubirea vine din dorinţă sau este o formă a dorinței trupului. Dimitrie Cantemir definește termenul (care nu a rezistat timpului) „*filatfie* (el.) Trufie, dragoste, iubirea sa" (*ibidem*, p. 25) și include în șirul sinonimic și cuvântul *trufie* (=amor-propriu). În pofida faptului că sunt considerate sinonime, savantul face distincție între *dragoste* și *iubire* în enunțul: „ … mai cu iubirea firii l-ar ocroti decât dreptatea giudecății (= minții) ar suferi" (*ibidem*, p. 43), în care indirect arată sediul iubirii.

În limba latină, verbul *amo, amāre* mai desemna: „a fi strâns legat", „a fi recunoscător", „a fi împlinit, a fi satisfăcut", „a avea deprinderea de…" (Dvoretsky, 1976, p. 67).

Termenii-metafore și amorul mitic. Cuvântul *metaforă* s-a format de la grecescul *metapherein* „a transfera, a schimba", adică „a folosi un cuvânt cu un sens ciudat"; acesta, la rândul său, prin joncțiunea cuvintelor savante *meta* „de sus, prin, peste, printre" și *pherein* „a trece, a purta, a duce" (de la *pher* „a purta"). Latinizat, cuvântul *metaphora, ae, f* are sens de „transfer, sens figurat". Literalmente, termenul *metaforă* se traduce „a purta peste, a duce dincolo".

Stelian Dumistrăcel (1980, p. 21-22) tratează *metafora*, „esența limbii și a umanității", „în legătură cu sensurile derivate ale cuvintelor" și se referă la metafora „tocită" și la metafora „sensibilă". Metafora „tocită" este formată „prin zilnica tocire" a imaginii. În consecință, „cele mai frumoase, cele mai strălucite imagini au ajuns pentru noi simple sunete" (Lazăr Șăineanu). Etiologic, metaforele sunt axate pe „nevoia de *concizie*" și pe „suplinirea insuficiențelor" verbale, iar „esența intelectuală a metaforei este permanența funcționării ei ca procedeu al denominației în fazele cele mai avansate ale limbilor celor mai cultivate" (*ibidem*).

În faimoasele *Dialoguri* ale lui Platon este prezentă esenţa „potrivirii numelor": „..ar exista în chip firesc, pentru fiecare din realităţi, o dreaptă potrivire a numelui" (Platon, 1978, p. 251).

„Dreapta potrivire a numelui" a termenilor-metaforă, axați pe conceptul amorului mitic, exteriorizează gândirea metaforică, iar conceptul în sine se integrează armonios în sistemul conceptual al valorilor universale. Referindu-se la noţiunea de *termen,* cercetătorul Francis Debuire în articolul *La notion d'existance en terminologie* (2004, p. 12), relevă câteva condiţii existenţiale ale acestuia; şi anume: a) dreptul la existenţă, definit prin reguli interne ale unei limbi; b) identitatea termenului (acoperă viduri terminologice); c) evitarea unei „existenţe paralele" a termenului.

Suntem parţial de acord cu aceste delimitări, menţionând atestarea „existenţei paralele" a termenului în mai multe sisteme terminologice, prin instalarea polisemiei terminologice.

Aşadar, termenul-metaforă este *unitatea terminologică autonomă* care aduce cunoştinţe suplimentare despre „lucrurile" domeniului specializat şi asigură comunicarea specializată intra- și interdomenială.

Miturile de dragoste au fascinat mintea și imaginația oamenilor din toate timpurile. Unele metafore „tocite" au la bază amorul mitic, „semn de genialitate, deoarece o metaforă bună implică o percepție intuitivă a similitudinii în disimilări", menționa Aristotel în lucrarea sa *Poetica* (1957, p. 3-8).

Amorul mitic, formă vie a dragostei, implică divinități (zei, zeițe, titani, nimfe), eroi, alte ființe supranaturale etc. Conceptul de *amor mitic* presupune conexiuni ale energiei divine și ale creației, existența unei cosmogonii transcendente, dar, totodată, manifestările sunt similare amorului uman: pasiunea neîmpărtășită,

pasiunea devoratoare, suferința, venerarea, gelozia, rivalitatea, sacrificiul, răzbunarea etc., adică sentimente și experiențe umane universale, care, *volens-nolens*, fac trimitere la cuvântul *venin.*

Venin (< lat. *venenum, i, n* „licoare de dragoste, drog"). Termenul *venin* provine de la latinescul *veneum, i, n*, format de la *venus* „dragoste, iubire" (Venus, zeița iubirii).

Inițial, cuvântul *venin* avea sensurile de „licoare magică, de dragoste", „culoare, care dă frumusețe" (remediu cosmetologic), „balsam, care dă sănătate" (remediu curativ); ulterior, a căpătat sensurile de „moarte", „otravă, substanţă toxică".

Presupunem că la baza termenului este rădăcina *wen* „a dori, a lupta pentru", care explică sensurile de „farmec, seducție".

Menționăm faptul că lexemul *farmec* înseamnă și „medicament"; de aici, și sensurile de „drog, remedii cosmetologice și curative".

Termenul *venin* este introdus la mijlocul secolului al XII-lea cu sens de otravă secretată de unele animale prin mușcătură. În 1300, termenul *venin* este asociat cu senzația de gust amărui, gustul otravei.

În limba română, cuvântul *venin* are sensurile de: „substanță toxică secretată, prin glande speciale, de unele animale (șerpi, insecte, arahnide) și de țesutul unor plante, ca mijloc de atac ori de apărare" – biologie, biomedicină; „varietăți de venin" – farmacologie, medicină; cu sens figurat, „răutate, dușmănie, vorbă, atitudine, faptă etc. care denotă răutate, care trădează ură" – vocabularul fundamental al limbii române; „substanță toxică preparată de om (din plante otrăvitoare), care, introdusă în organism, provoacă tulburări importante, leziuni grave etc. și, uneori, moartea, otravă" – jurisprudență.

Cuvântul *venin* se include în expresii românești de tipul: a face (ori a-i face cuiva) venin (de moarte) sau a pune (ori a-i pune cuiva) venin la inimă = a (se) supăra foarte tare, a (se) mânia, a (se) enerva; a fierbe de venin = a fi foarte mânios; a-și sparge (sau a-și răcori) veninul = a se liniști, a se potoli, a se calma etc.

Termenii-metaforă din perspectiva amorului mitic

În continuare, propunem o clasificare a termenilor-metaforă din perspectiva amorului mitic, având drept reper sentimentele pe care le induce amorul în context divin:

1. Pasiunea posesivă

Siringă (< gr. *syrinx, ingis, f* „trestie"). În mitologia greacă, Syrinx este o nimfă din Arcadia, iubită de Pan (Pan, zeu al turmelor și al păstorilor, imaginat cu coarne și cu picioare de țap, considerat inventatorul naiului), care încearcă s-o răpească. Pentru a scăpa de urmărirea zeului Pan, Syrinx se aruncă în apele râului Ladon și, la rugămintea ei, este transformată de zei într-o trestie. Din trestie, Pan meșterește naiul/fluierul/flautul și cântă tot timpul, demonstrându-i nimfei că, și

după această metamorfoză, tot lui îi aparține; instrumentul fiind denumit „naiul/flautul/fluierul lui Pan”.

Termenul *seringă* (varianta *siríngă*) este „un instrument medical folosit pentru a introduce sau pentru a scoate din organism un lichid, pentru a lua probe de sânge etc., care constă dintr-un cilindru de sticlă sau de material plastic cu un piston etanș, la care se adaptează un ac tubular” – domeniul medicinei”. Varianta *siringă* (< gr. *syrinx* „trestie”) desemnează un „tub folosit pentru injectarea preparatelor medicamentoase”.

În dicționarul limbii române este explicat și cuvântul *syrinx* cu sensurile de: „organ fonator al păsărilor, aflat în general la nivelul bifurcării traheii. Cuprinde un schelet de susținere alcătuit din inele ale traheii și membrane vibratoare puse în mișcare de mușchi. Este mai complex, cu mușchi mai numeroși, la păsările frumos cântătoare, la care schimbarea poziției membranelor produce diversele modulații ale cântecului” – zoologie; „instrument de suflat, răspândit sub acest nume; i se mai spunea și fluierul (flautul) lui Pan. Este format dintr-un mănunchi de tuburi (cel mai frecvent șase, dar putea avea și nouă) acordate” – istoria antică; „orificiu suplimentar al *aulos*-ului („instrument muzical de suflat cu ancie dublă, care însoțea procesiunile dionisiace la vechii greci”) – istoria muzicii.

2. Pasiunea neîmpărtășită și consecința

Narcisism (< fr. *narcissisme* < gr. *Narkissos* < gr. *narke* „amorțit”). Termenul *narcisism* este un împrumut din limba franceză *narcissisme* și are la bază mitul grecesc despre Narcis, un tânăr frumos, care a ales să-și admire reflectarea în apele unui lac și a respins dragostea nimfei. Echo se zbătea în chinurile unei dragoste neîmpărtășite. O zeiță l-a blestemat pe Narcis să simtă aceleași chinuri. Potrivit legendei, acesta se îndrăgostește de propria-i imagine în apele unui lac. De fiecare dată când încerca s-o îmbrățișeze, imaginea dispărea. Narcis, disperat, se transformă într-o floare, numită *narcisă.*

O variantă modificată a legendei o găsim în *Metamorfozele* (III, 346) de Ovidiu. Tânărul *Narkissos* din mitologia greacă, deosebit de frumos, era trufaș și rece față de dragostea nimfelor. Una dintre ele l-a blestemat „să iubească fără a fi iubit”. Și blestemul l-a ajuns. Narcis, privindu-se într-o fântână, s-a îndrăgostit de propriul lui chip. Cucerit de imaginea pe care n-o putea ajunge, a murit de durere. Când nimfele au venit să ridice corpul lui Narcis, n-au mai găsit decât o floare, care a căpătat numele lui. Narcis este un om îndrăgostit de sine însuși, care nu încetează să se admire și nu vede pe nimeni în afară de el. Iar această admirație excesivă, patologică, a cuiva față de propria-i persoană se numește *narcisism*.

Plutarh susține că numele Narcis vine de la cuvântul grec *narke* „amorțire”, de unde și termenii medicali *narcoză* și *narcotic*.

În limba română, *Narcis* este un nume dat unui om încântat, îndrăgostit de propriul său aspect fizic; tânăr deosebit de frumos, iar *narcisa* denumește plantele

erbacee din familia amarilidaceelor cu frunze lungi, ușor îndoite pe nervura principală, cu flori solitare, albe sau galbene, fin parfumate.

Termenul *narcisism* este vechi, datează din anul 8 *post Chr*., denumind tulburări de personalitate. *Narcisismul* devine sinonim sau egoismul și arată tendința omului de a acționa în mod egoist, de a percepe semenii săi la nivel de obiecte, care ușor pot fi manipulate.

Dicționarul limbii române definește termenul *narcisism* (termen utilizat în medicină – sindromul *narcisism*) drept „atenție excesivă față de propria persoană fizică; dragoste, admirație, adesea patologică, față de propria persoană; dragoste de sine".

Totuși, *narcisa* nu este considerată simbolul amorului; *Floarea amorului* (= *amoraș)* este denumirea botanică a unui arbust din familia Plumbaginaceelor, cu flori de culoare albastră, originar din Africa de Sud, care înflorește în mai-septembrie.

3. Gelozia

Mentă (< gr. *Mintha* „plantă bună, plantă cu aromă"). Cuvântul *mentă* „plantă erbacee perenă, cu frunze peţiolate, acoperite cu peri, cu flori mici, trandafirii, şi cu miros plăcut, folosită în scopuri medicinale şi în calitate de condiment" este de origine greacă. S-a format de la *Mintha* (< gr. „plantă bună"), nimfă, zeița râului Kokytos. De la acest nume sunt denumiți și munții *Minti* din *Triphylia* din sudul regiunii Elis, loc preferat de Hades, zeul Infernului din împărăția umbrelor, și de soția sa, Persefona. Pentru frumusețea sa și din gelozie, Persefona o transformă pe Metha într-o plantă cu aromă – *menta parfumată*.

În Roma Antică, se considera că mirosul de mentă mărește randamentul intelectual; în timpul lecţiilor, tinerilor „învăţăcei" li se recomanda să poarte pe cap o coroană din frunze de mentă.

În limba română, *menta* (= *minta*; varianta populară – *izmă*) este o plantă din familia labiatelor, ale cărei frunze conțin un ulei bogat în mentol, folosită în scopuri medicinale, dar și în calitate de condiment, în industria alimentară.

4. Venerarea

Adonis (< gr. *Adonis, idis, m* < fnc. *adoni* „domnul meu, stăpânul meu"). În mitologia antică, Adonis este zeul tinereții și al frumuseții bărbătești. Legenda lui Adonis simbolizează trecerea la un alt anotimp și perpetuarea naturii (moarte/ înviere). Numele zeului este asociat cu trandafirul și cu mirul.

Termenul *adonis* este de origine feniciană *adoni*, iniţial se atesta cu sensul de „domnul meu, stăpânul meu". Un etimon mai vechi este rădăcina *a-d-n* „a judeca, a domni" de origine necunoscută (https://www.etymonline.com). Termenul este pus în circulație începând cu secolul al XV-lea.

Potrivit legendei, la vânătoare, *Adonis* este rănit mortal de un mistreț. La dorinţa unei zeiţe îndrăgostite, din sângele lui *Adonis* au răsărit flori roşii – *adonis vernalis*, numite şi „floarea cucului". De asemenea, sunt organizate ceremonii,

numite *adonii*: *Adonis vernalis* „vreme călduroasă, belşug de recoltă” şi *Adonis autumnalis* „sfârşitul verii, frunzele sunt purtate de vânturile toamnei” sau „floarea vântului”.

În limba română, *Adonis/adonis* este un nume dat unui tânăr foarte frumos, dar și denumirea unei specii de fluturi cu aripile de culoare albastră-deschis.

În Republica Moldova, planta medicinală *adonis* este cunoscută ca *ruscuţa* „plantă erbacee cu tulpina ramificată, cu flori de culoare roşie (*Adonis flammea*)”; *ruscuţa-de-primăvară* „plantă otrăvitoare caracteristică vegetaţiei de stepă (*Adonis vernalis*)”; *ruscuţa-de-toamnă* „plantă anuală cu flori de culoare purpuriu-închis (*Adonis autumnalis*).

În farmaceutică, din planta *adonis* se prepară remedii pentru bolile de inimă.

5. Răzbunarea

Ecou (< gr. *echo* „sunet”). Cuvântul *ecou* s-a format de la numele Echo, în mitologia greacă o nimfă de munte (locuia pe Muntele Citheron). Îl ajută pe Zeus să-și înșele soția și Hera o pedepsește crunt. Echo nu mai poate vorbi, doar repeta ultimele cuvinte auzite, rostite de altcineva.

În limba română, cuvântul *ecou* este polisemantic: „reflectare a unui sunet pe o suprafață discontinuă; repetarea unui sunet prin reflectarea lui de un corp; sunetele astfel repetate” – sensuri utilizate în fizică, acustică; „răsunet produs de un eveniment etc.” – mass-media; cu sens figurat, denumește „persoana care repetă mereu ceea ce zice altcineva”.

Cu statut de element terminologic, *echo* este frecvent utilizat în științele sociale, ecologice și în biomedicină: *ecolalie* (< gr. *echo* „sunet” + < gr. *lalein* „a vorbi”) „repetarea aproape automată de cuvinte sau de fraze auzite” (1876)); *ecopraxie* (< gr. *echo* „sunet” + < gr. *praxein* „a face, acționa”) „imitarea involuntară a mișcărilor altuia”, dar şi *ecografie* (< gr. *echo* „sunet” + < gr. *graphe* „arta de a scrie”) „metodă de diagnosticare prin ultrasunete” etc.

6. Pasiunea devoratoare

Sirenă (< lat. *siren, enis, f* „sirenă”). În mitologia antică, Sirena este o nimfă de mare care, prin cântarea ei, ademenește marinarii și îi devorează. Se consideră că la baza cuvântului *sirenă* este etimonul grec *Seiren* „femeie înșelătoare, care leagă”, substantiv format de la rădăcina *seira* „legătoare, frânghie” (secolul al XIV-lea).

Începând cu anul 1879, cuvântul *sirenă* este utilizat cu sensul de „dispozitiv mecanic care scoate un sunet de avertizare”. Ulterior, termenul desemnează dispozitive folosite în raiduri aeriene, mașini de poliție etc. Sensul figurat al termenului este de „cel/cea care cântă dulce, farmecă și ademenește”, înregistrat începând cu anul 1580.

În limba română, cuvântul *sirenă* deține sensurile de: „aparat (acționat cu aburi, cu aer comprimat etc.) care produce sunete de mare intensitate și cu care se dau semnale în fabrici, în navigație etc.; sunetul emis de un astfel de aparat” –

industria transportului; „aparat format dintr-un disc prevăzut cu mai multe găuri, prin care se trece un curent de aer și care servește la determinarea înălțimii unui sunet prin comparare cu alte sunete” – fizică; „ființă fabuloasă închipuită ca o femeie, cu picioare și aripi de pasăre, mai târziu cu coadă de pește, care, prin cântecele ei, ademenea pe corăbieri în locuri primejdioase, unde aceștia își găseau moartea” – mitologie antică; „femeie seducătoare” – beletristică.

Elementul de compunere *siren(o)-* formează termenul medical *sirenomelia* „boală ereditară care constă în „fuziunea congenitală a extremităților”.

7. Obstacolul și devotamentul

Galateea (< gr. „cea care este albă ca laptele”, „alb ca laptele”). Potrivit mitului (Christos, 2001, p. 1101-1107), *Pygmalion* a comandat statuia femeii perfecte. Statuia a fost atât de reuşită, încât *Pygmalion* s-a îndrăgostit de ea şi a numit-o *Galateea* (< gr. „cea care este albă ca laptele”, „alb ca laptele”), dată fiind culoarea albă a marmurei din care a fost făcută sculptura. Afroditei i s-a făcut milă de *Pygmalion*, văzându-i suferinţa dragostei neîmpărtăşite, şi a înviat statuia. O altă variantă a legendei spune că Pygmalion, un sculptor singuratic, a făcut din fildeș sculptura femeii perfecte. Venus (Afrodita), zeița frumuseții și a dragostei, a dat viață acestei sculpturi. Din uniunea lui Pygmalion cu femeia sculptată în fildeș a rezultat un fiu denumit *Pathos* (< gr. *pathos* „suferință”, „afecțiune”).

8. Sacrificiul

Dafin (< gr. *daphne, es, f* „laur”). Termenul *dafin* s-a format de la este numele frumoasei fiice a zeului râurilor Peneu, Daphne (< gr. *daphne, es, f* „laur”) (Melnic, 2000, p. 38) care, potrivit legendei, urmărită de Appolo, se aruncă în apă fiind acoperită cu crengi, cu ramuri, iar din frumusețile ei au rămas frunze verzi de laur (dafin). În alte legende mitice, Daphne este una dintre cele mai frumoase nimfe, o nimfă driadă, numită și nimfă de copac. Appolo se îndrăgostește de Daphne în urma unei glume răutăcioase a lui Eros. Dragostea celui mai frumos dintre zei nu este reciprocă. Daphne își imploră părintele să-i schimbe aspectul; corpul ei se acoperă de scoarță, brațele sunt transformate în ramuri, părul – în frunziș. Așa a luat naștere laurul, veșnic verde, iar Apollo, în memoria primei sale iubiri, a început să poarte o coroană de dafin.

Pentru poeţi, Daphne semnifică „palida lumină a aurorei, care se pierde în lumina dimineții”. În Antichitate, laurul, arborele veşnic verde (< lat. *laus* „onoare, laudă”), era simbolul slavei, al biruinței, al măririi.

În limba română, cuvântul *dafin* are următoarele sensuri: „mic arbore din sudul Europei, cu frunze persistente lucioase și aromatice și cu fructe ovale; laur (< lat. *laurus* < gr. *lauros*; *Laurus nobilis*) – botanică; „frunzele uscate ale acestui arbore, folosite drept condiment” – industria alimentară; „frunze care împodobeau în Antichitate învingătorii – istoria antică; cu sens figurat, glorie, succes” – vocabular uzual.

9. Sacrificiul prin dragoste

Psihic (< gr. *psykhe* „suflet”). Cuvântul *psihic* s-a format de la grecescul *psykhe* „suflet” și are origine mitologică. Psykhe este fiica unui rege necunoscut (Dvoretsky, 1976, p. 831), venerată pentru frumusețea ei, fapt pentru care este pedepsită, iar dragostea ei – supusă la grele încercări (motiv prezent şi în mitul erotic al românilor *Zburătorul*). Jupiter s-a îndurat de ea şi a ridicat-o în ceruri, dăruindu-i nemurirea.

Psykhe devine simbolul sacrificiului prin dragoste, pentru că ***dragostea nu poate exista decât în suflet şi sufletul nu se poate înălța la ceruri decât prin dragoste.***

Dicționarul propune următoarele definiții: „structură sufletească proprie unui individ; sinonime: *psihism, suflet*; „formă specifică de reflectare a realității, produsă de activitatea sistemului nervos și prezentă la animalele superioare; „totalitatea fenomenelor și a proceselor proprii acestei reflectări”.

Concluzii. „Creativitatea” terminologică în procesul de „dreapta potrivire a numelui” se axează, în special, pe metaforizare ca fenomen cognitiv, care implică mecanisme gnoseologice universale la nivel conceptual. S-a propus o clasificarea distinctă a metaforei „tocite” din perspectiva amorului mitic (spațiu nelimitat), care presupune sentimente similare amorului uman (spațiu limitat). Termenii-metaforă reflectă cunoaşterea, înţelegerea şi precizarea „lucrurilor” specializate. Modelarea metaforică, inclusiv cea din perspectiva amorului mitic, presupune: a) nivelul lingvistic (cuvântul şi sensul cuvântului; interacţiunea lexicală); b) nivelul extralingvistic (conceptualizarea și organizarea conceptelor); c) nivelul reprezentărilor și are drept scop acoperirea vidului în denominația „lucrurilor” specializate.

Referințe bibliografice:

1. ARISTOTEL. *Poetica*. București: Editura Științifică, 1957, 151 p.

2. CANTEMIR, Dimitrie. *Istoria Ieroglifică.* București-Chișinău, Editura Litera Internattional, 1991 [online]. Disponibil: http://ltcaracuseniivechi.educ.md/wp-content/uploads/sites/412/2017/11/cantemir-dimitrie-istoria-ieroglifica1-cartea.pdf [citat 20.02.2023 – 20.04.2023].

3. CHRISTOS, S. Georgiades. *Etymology of selected medical terms used. Radiology the mythology connection*. În: *American Journal Roentgenlogy*, 2002, 178, p. 1101-1107.

4. DEBUIRE, Francis. *La notion d'existence en terminologie*. În: *Cahier du C.I.E.L.* (Centre Interlangue d'Études en Lexicologie), *Des fondements théorique de la terminologie*, Université Paris Denis Dieror et Equipe VolTer, Univesité du Littoral – Côte d'Opale, 2004.

5. DUMISTRĂCEL, Stelian. *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980. 252 p.

6. DVORETSKY, Iosif = ДВОРЕЦКИЙ, Иосиф. *Латинско-русский словарь*. Москва: Издательство Русский язык, 1976, 1096 с.
7. MELNIC, Vasile. *Aspecte umaniste ale limbii latine*. Chişinău: Medicina, 2000. 40 p.
8. PLATON. *Opere*, vol. III, traducere de Simina Noica. Bucureşti: Editura Științifică şi Enciclopedică, 1978.

Surse

Dicţionar Explicativ al limbii române. [online]. Disponibil: https://dexonline.ro/ [citat 20.02.2023 – 20.04.2023]
Online Etymology Dictionary. [online]. Disponibil: https://www.etymonline.com [citat 20.02.2023 – 20.04.2023]
https://ghemulariadnei.com/ [online]. [20.04.2023].

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*.

CZU:811.135.1’373.232
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.10

ANTROPONIME COLORATE: NUME DE FAMILIE ÎN „ALB”

Viorica RĂILEANU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7855-3412

Rezumat. *În nomenclatorul onomastic actual, redescoperim nume de familie care specifică anumite particularități individuale ale persoanei, trăsături ce se referă la aspectul fizic sau comportamental al individului. Acestea sunt nume care nu menesc, ci descriu, constată, definesc. Categoria dată include și nume ce indică culori:* Albu, Bălan, Belu, Căruntu, Cernea, Galbenu, Laiu, Murg, Negru, Ocheșel, Roșca, Roșu, Verdeș etc. *Practica atribuirii sau poreclirea cu astfel de nume este un fenomen universal.*

În cadrul antroponimiei, prin onimizare, adjectivele substantivizate cromatice devin nume proprii, iar trecerea lor în subclasa numelor proprii se manifestă ca o reconversiune, cu implicații gramaticale specifice. Numele de familii care au la bază un termen cromatic sunt destul de numeroase, iar albul*, culoare asociată cu perfecțiunea, binele, onestitatea, curățenia etc., se impune.*

Cuvinte-cheie: *antroponimie, poreclă, nume de familie, culoare, alb.*

Colored Anthroponyms: Surnames in „White”

Abstract. *In the current onomastic nomenclature, we rediscover surnames that specify certain individual particularities of the person, traits that refer to the physical or behavioral appearance of the individual. These are names that do not predict, but describe, ascertain, define. The given category also includes names that indicate colors:* Albu, Bălan, Belu, Căruntu, Cernea, Galbenu, Laiu, Murg, Negru, Ocheșel, Roșca, Roșu, Verdeș *etc. The practice of assigning or nicknaming with such names is a universal phenomenon.*

Within anthroponymy, through onimization, chromatic substantivized adjectives become proper names, and their passage into the subclass of proper names manifests itself as a reconversion, with specific grammatical implications. Family names based on a chromatic term are quite numerous, and white*, a color associated with perfection, goodness, honesty, cleanliness, etc., prevails.*

Keywords*: anthroponymy, nickname, surname, color, white.*

Aproape niciuna dintre formele esențiale de manifestare a societății: activități economice, raporturi sociale, fenomene politice și culturale nu pot fi

reconstituite fără investigarea materialului antroponimic. Or, antroponimele, în special numele de familie, formate de la substantive comune sau de la adjective substantivizate, pun în lumină fluctuațiile economice, sociale, politice, culturale în care au fost create și integrate. Chiar dacă numele de familie nu mai este înțeles astăzi din punct de vedere etimologic, el rămâne a fi prima cheie de acces la complexitatea persoanei. Numele de familie este acea matrice stilistică inconfundabilă care reprezintă persoana, caracterizându-l într-un mod aparte și deosebindu-l de ceilalți. Încercarea de a studia numele de familie poate stabili legătura intrinsecă dintre nume și persoana care îl poartă, poate evidenția trăsăturile caracteristice, valoarea semnificativă în momentul desemnării. Or, întâlnim nume de familie care specifică o însuşire, o calificare, trăsături ce se referă la aspectul fizic sau comportamental, particularități individuale ale persoanei. Categoria dată include și numele de familie care sunt legate, ca mod de formare, de nume de culori, exprimând o apreciere cromatică. Aceste nume nu sunt date la întâmplare, ci în legătură cu un „obiect concret, a cărui caracteristică este culoarea respectivă" (Pitiriciu, 2009, p. 115), de obicei, culoarea feței, părului, pielii etc. Astfel, aceste nume nu menesc, ci descriu, constată, definesc. „Necesitatea de a da unei persoane o caracteristică particulară, numind-o cu ajutorul numelor comune printr-un procedeu de tip metaforic, scoate în evidență motivația antroponimului" (Condrea, 2020, p. 120). „Domnitorului Negru-Vodă i s-a spus în felul acesta – *Negru*(*l*)/*Negre*(*a*) – poate pentru că era negricios la față (un cuman se diferenţia de cnejii slavo-români, pentru că avea tenul de culoare mai închisă.)" (Cf. Djuvara, 2007, p. 126).

Practica atribuirii unor astfel de nume persoanelor sau poreclirea după aspectul feţei, părului sau al pielii este un fenomen universal în limbile indoeuropene (Cf. fr. *Leblanc, Lenoir, Leroux* etc., germ. *Schwartz*, *Weiss*, *Roth* etc.).

Numele proprii româneşti care au la bază un termen cromatic sunt destul de numeroase: *Albu, Bălan, Căruntu, Laiu, Murgu, Negru, Roşu, Verde*, cu variantele derivate: *Albulescu, Caruntea, Murgea, Negrescu, Negruță, Roşior, Roşeț, Verdeş* etc., iar „după alte caracteristici (situaţii) enumerăm: *Pielealbă, Barbăalbă, Caproşu, Capverde* etc." (Radu-Golea, 2014, p. 145).

Trecerea calificativelor cromatice în subclasa numelor proprii se manifestă ca o reconversiune, cu implicaţii gramaticale specifice și comportare semantică diferită.

Pentru crearea numelor de familie participă peste o sută de adjective care prezintă noţiunea de „culoare" (Cf. Răileanu, 2022, p. 113-114). Pe lângă *alb*, *bălan*, *murg*, *negru*, *roşu*, *verde*, folosite în mod frecvent, deosebim și **a)** adjective „care exprimă *aprecieri cromatice* specializate, *realizabile*

numai în anumite condiții, sau, altfel spus, aprecieri cromatice referitoare la anumite animale, păsări etc., eventual referitoare numai la anumite părţi ale corpului lor" (Bidu-Vrănceanu, 1976, p. 6): *abraș* „(despre cai) care are o pată albă, mai ales sub coadă" > nf. *Abraș, Abrașina*; *alaciu* „(referitor la capre) jumătate albă, jumătate neagră"; „neagră la cap și pestriță pe spate", „(despre vite) amestecat, bălțat, pestriţ" > nf. *Alacev, Alaceva, Alacova*; *bălțat* „(despre animale) care are pete albe": etimonul onimic *Bălțatu*, poreclă la origine, e frecvent menţionat în documentele vechi: Cernat *Bălţatul* (1609), Toader *Bălţatul* (1616, 1617), Ursu *Bălţatul* (1616), Vasile *Bălţatul* (1567, 1574), *Bălţatul*, mejieș, hotarnic (1617) > nf. *Bălțat, Bălțatu, Balțat, Balțatu, Bălțătescu, Balțătescu, Balțatescu, Balțatov* etc.; *breaz* „(despre animale) care are o pată albă în frunte sau o dungă albă pe bot") > nf. *Brez, Brezu, Brezan, Brezanschi*; *caciur* „(despre oi, cai și porci) cu pete, bălțat" > nf. *Caciur, Caciura, Caciurin*. Când *caciur* se referă la oameni are sensul „diferit de alții"; *codalb*, format de la *coadă* + *alb* „(despre vite, câini), cu părul de altă culoare, mai ales închisă şi coada de culoare albă; care are coada sau vârful cozii de culoare albă". Numele de familie *Cudalb, Cudalba, Cudalbă, Cudalbu* provin de la apelativul *cudalb*, o variantă a lui *codalb*. Când *codalb/ cudalb* se referă la oameni are sensul „cu părul blond; bălai", dar şi sensul figurat „fățarnic" (MDA, 2010). În documentele moldovenești este atestat doar numele cu varianta *Cudalbul*: „Ștefan *Cudalbul* (Ștefan *Cudalb*), vornic, întărit stăpân în Cudalbi, la 1472, Marcu *Cudalbul*, armaș din Chiliani, martor în Spineni şi Iaşi la vânzarea unor părţi, la 1602-1617" (Cosniceanu, 2018, p. 10); *griv* (bg.) „(despre animale, în special câini şi păsări) pătat cu alb şi negru; pestriț") > nf. *Griva, Grivneac, Belogrivnîi*; *lai* „oaie neagră, pătată în alb" > nf. *Lai, Laiu, Laie; pag* „(despre cai, mai rar despre alte animale) care are pete (de obicei albe) pe cap sau pe trup; tărcat" > nf. *Pagu, Pagul, Pagulici, Paga.* Dintr-un document basarabean, publicat în anul 1645, în care este atestat un Ştefan *Pagul*, izbaşă, aflăm cum s-a întâmplat că acest adjectiv *pag* a devenit o poreclă: „acel *Pagul* au fost hotnog cu călăraşi de paza marginii şi fiind cu o musteaţă albă şi cu alta neagră îi zice *pagul*" (Cosniceanu, 2018, p. 202). În documentele basarabene este atestat un Loghin *Pagul* (1756), care a vândut a treia parte din satul Criuleni (*ibidem*) și un Grigoraș *Pagu* (1831), herar (Boga, I, p. 47); *plăvan* „(popular despre boi, vaci, oi etc.) de culoare gălbuie sau cărămizie foarte deschisă" (Scriban, 1939, p. 995). „Numele de Plăvaț îl avem și acum în graiu cu specificare de animale „bou *plăvan*, oae *plăviță*, vacă *plăvană*", (…). În părțile noastre ale Moldovei a bătut cuvântul *bălan*" (Ghibănescu, 1912, p. XIV) etc. Regional, când acest adjectiv se referă la persoane are sensul „om cu părul de culoare deschisă; blond" > nf. *Plăvan, Plavan, Plevan* etc.; *prian* „(despre vitele mari) cu una sau mai

multe pete albe” > nf. *Prian*; *șarg* „(despre cai, rar despre alte animale) cu părul de pe corp galben-deschis, iar cel din coamă, coadă și extremitățile picioarelor de culoare neagră”. Adjectivul *şarg* „cal cu părul gălbui”, prin onimizare, a pătruns şi în zoonimie – *Şargan* (*Şarg* + suf. *-an*) este numele calului bătrânului Matei Cârjă, din poemul istoric *Dumbrava Roşie*, scris de Vasile Alecsandri. Ca nume de familie atestăm: *Șargu, Șargo, Șargov* etc.

b) adjective care exprimă culoarea feței, a ochilor, a părului: *băl*[1] „(despre oameni sau părul lor) blond, bălai, bălan, galben”. Primitivul *băl* a dispărut de la noi din limba literară, dar s-a păstrat în numele de familie *Bălu, Bălău, Balauca*, *Băleanu, Belea, Beleuță* etc. Este remarcabil derivatul augmentativ *Balaeș*/*Balaieș* (Sion, 1892, p. 28) „format întocmai ca *Rareș* din *rar*, *Verdeș* din *verde*, *Frunteș* din *fruntе* etc. și întrebuințat deasemenea numai ca nume propriu personal, mai ales în Moldova” (EMR, III, 1893, p. 2932); *bălan* (etimon atestat în forma regională *balan*) se referă la o persoană cu „părul deschis, blond”; (în superstiții, ironic) „dracul”, „diavolul” „cel negru”. Cf. *Bălan să vă aleagă (să înțeleagă) vorbele voastre*. *Bălan*/*Balan* este la origine supranume și îl atestăm documentar: sat unde este *Balan* (1437), sat unde a fost *Balan* (1531), selişтea lui *Bălan* (1459), *Bălan*, vătăman (1446), *Bălan*, fiul lui Petrea (1601), *Bălan* din Bălăneşti (1623). Derivate onimice atestate: *Balănuță, Bălănel, Bălănelu, Bălănescu, Bălănică, Bălănici, Bălănoiu, Bălănuță*; *oacheș*, cu varianta *ochișea* „(despre pielea, tenul, capul omului) de culoare închisă, care bate în negru” > nf. *Ochișan, Ochișanu, Ochișev*; *cernă* „negru”, cu varianta *cernea* „cel negru” > nf. *Cernei, Cernat, Cernica*; *soloveanu* „gălbui” (cf. rus. *соловый*) > nf. *Solovan, Solovian, Solovianov* etc.;

c) adjective care au un caracter popular sau regional, termeni învechiţi, care nu mai sunt utilizaţi sau cunoscuţi în limba română contemporană: *ghiviziu* „roșu sau violet-închis” > nf. *Ghiviziu; schirliu* > nf. *Schirliu* etc.

Numele de familie *Alb* (7)[2]/*Albu* (2688)*/Albul*(150) „are la bază sensul primar al adjectivului *alb* și desemnează o caracteristică personală a purtătorului” (PatRom, 2022, p. 4): fie o particularitate fizică, păr de culoare foarte deschisă, barbă sau piele albă, ten foarte palid, fie, dimpotrivă, prin antiteză, o poreclă pentru persoanele cu părul, barba, pielea sau tenul de culoare închisă.

În latină existau mai mulți termeni pentru a desemna culoarea albă: *albus*, „alb (mat)”, *canus* „alb-argintiu, cărunt, cenușiu”, *lactineus* „alb ca laptele”, *marmoreus* „alb ca marmura”, *niveus* „alb ca zăpada”, *argenteus* „(fig.) de culoarea argintului,

[1] „Adjectivul *băl* nu e sinonim cu *alb*, ci e este o culoare între alb și galben” (EMR, III, 1893, p. 2924).

[2] Cifra reprezintă numărul de purtători ai numelui de familie din spațiul Republicii Moldova, atestat în prezent în nomenclatorul antroponimic.

argintiu", *candidulus* „alb strălucitor, alb luminos"[3]. Adjectivul românesc „alb" provine din latinescul *albus*. În celelalte limbi romanice cuvântul *alb* provine din *blancus* cuvânt din latina târzie împrumutat din germanicul *blank* „alb, luminos, orbitor".[4]

Culoarea *albă* este asociată cu perfecțiunea, binele, onestitatea, curățenia. Culoarea *albă* este culoarea mulțumirii, recunoștinței, fericirii și fertilității. Această culoare este un specificator al culorii pielii, utilizat în general pentru persoanele de origine europeană. Or, „Turcii, intrând adeseaori în Moldova pentru țările vecine ce ocupară în Europa, pe Moldoveni îi numiră la început Ak Ulach" (Cantemir, 1909, p. 31), adică *români albi*.

Prenumele personal masculin *Albul*/*Albu,* foarte răspândit altădată la români, cu varianta feminină *Alba,* este un nume afectiv, laic. Derivatele *Albin, Albina* sunt prenume calendaristice vechi, răspândite la noi datorită influenței latino-catolice. Astăzi mai atestăm doar 3 persoane cu prenumele *Albin* și 1048 de persoane cu prenumele *Albina*.

Numele *Albul*/*Albu* au fost folosite încă dinainte de contactul cu slavii, atât cu valoare de nume de botez, cât și ca supranume: *Albu* (1617) (Boga, VII, p. 40), *Albul* (1580, 1587) (Boga, V, p. 35, 43), Miron *Albul*, Ion *Albul* (MEF, 1975, p. 420). Numele nederivat *Albul*/*Albu* exprimă aceeași valoare semantică pe care o exprimă și adjectivul cromatic *alb*.

De obicei, pentru formarea derivatelor de la adjectivul *alb* sunt folosite sufixele: *-işor, -it, -iţă, -iu, -oiu, -uleţ, -uş, -uţ*. Astfel, feluritele nuanțe ale culorii albe „se cheamă: *albeţ, albicios, albineţ, albior, albişor, alburiu, albuiu* etc." (Marian, 1882, p. 50). Când *Albul* este nume de familie, reține numai două din cele opt sufixe obișnuite „și primește altele, speciale: *-a, -ăia, -ac, -an, -e, -ea, -ean, -enică, -el, -eţ, -eu, -ic, -ici, -icea, -in, -ineţ, -iş, -oi, -oe, -oiţă, -otă, -otin, -uruş, -uţa, -uţ*" (Radu-Golea, 2014, p. 146; Constantinescu, 1963, p. LIV). Astfel, pentru formarea numelor derivate sunt utilizate, pe lângă sufixele obișnuite din lexicul limbii române, şi sufixe antroponimice de origine străină. Documentar sunt atestate mai multe nume de familie, derivate de la *Albu*: *Albineţu* (Sion, 1892, p. 14-15), *Albuc*, *Albot* (EMR, I, 1887, p. 760), *Albotă* (1573; 1656; 1801; 1683) (Boga, V, p. 23; XI, p. 5; XIV, p. 84; XVIII, p. 23), *Albaş*: „Cheșenăul și Baia lui *Albaş*" (Gonța, 1995, p. 7), *Alboteanu* etc. *Albăscul* (1576) (Boga, V, p. 28), *Albişor* (1672) (Boga, XVII, p. 20). Mai multe sate din Republica Moldova se numesc *Albiniţa* (Anenii Noi), *Albina* (Cimișlia), *Albineţul Nou, Albineţul Vechi* (Fălești), *Albota de Jos, Albota de Sus* (Taraclia), ceea ce probează marea răspândire (de altădată) a numelui personal *Albu(l)*.

---

[3] Un bărbat care dorea funcții publice la Roma purta o togă albă luminată cu cretă, numită *toga candida*, de unde și originea cuvântului „candidat".

[4] Cf. fr. *blanc*, it. *bianco*, sp. *blanco*, port. *branco*.

Astăzi sunt atestate următoarele antroponime formate de la adjectivul cromatic *alb,* cu diferite sufixe: *Albeanu* (1), *Albel* (1)*, Albescu* (2)*, Albesco* (2)*, Albin* (68)*, Albina* (189)*, Albineț* (1)*, Albineț anu* (9)*, Albiniț anu* (1)*, Albiș* (2)*, Albiț chii* (1)*, Alboiu* (2)*, Albot* (721)*, Alboteanu* (37), *Albuc* (44)*, Albulesa* (2)*, Albut* (1) etc. Aceste forme derivate exprimă alte valori semantice decât cea a adjectivului *alb*. Astfel, numele *Albeanu, Albineț anu, Alboteanu* indică originea locală, așa erau numite persoanele venite din localităţile *Alba, Albineț, Alboteni*. Numele *Albescu, Albesco* indică descendența personală, adică „fiul lui Alb(u)", *Albotă* este un nume format după modelul unor nume slave mai vechi: *Dobrotă, Dragotă, Drobotă* etc.

„Ca nume propriu, la 1593, sub Alexandru-vodă, ministru de finance în Țera Românească, era boierul *Barbă-albă*" (EMR, I, 1887, p. 704). Supranumele compus *Barbă-albă,* cu sensul „bătrân", „relevă mai pitoresc şi mai pregnant (…) caracterul fizic sau moral al persoanei. De natură trecătoare la început, supranumele îl urmăreşte pe ins cu tenacitate, până când el însuşi, biruit, îl acceptă, îl lasă moştenire vrând-nevrând, «schimbând porecla în renume», graţie personalităţii sau activităţii sale în mediul social" (Constantinescu, 1963, p. L). Astăzi atestăm puține nume de familie compuse care au în structura lor adjectivul *alb*: *Calalb* (464)*/Colalb* (6)*, Capalb* (5)*, Hadjalbu* (11) etc.

De la cel mai frumos cuvânt poetic în limba română *dalb* (v. EMR, I, 1887, p. 712) nu avem înregistrat niciun derivat, în schimb atestăm nume derivate de la latinescul *candidus*, *-a, -um* și prin care putem explică existența numelor *Candu* (444), *Candoi* (2), *Candit* (84), *Căndăluță* (1), *Didu* (58) etc. (cf. Giuglea, Kelemen, 1966, p. 216; Bălan-Mihailovici, 2009, p. 94) și de la *blancus*, *-a, -um* > *Blanc* (9)*, Blanco* (1), *Blancovschi* (5), *Blancovscaia* (4), *Blank* (3).

Albul are echivalente antroponimice, forme corespunzătoare străine și derivate ale acestora, cu multiple nuanţe de sens: *Bilic* (190), *Bilak* (1), *Bilac* (12), *Bileac* (127), *Bilan* (52), *Bilaş* (23), *Bileț chi* (29) etc. (< adj. ucr. *bilij* „alb") (Constantinescu, 1963, p. 202). Conform graiului moldovenesc, prin palatalizare, unele nume au fost scrise cu *ghi*: *Bilac/Ghilac, Bilan/Ghilan, Bilaş*/*Ghilaş*/*Ghilaşcu, Bileț chi*/*Ghileț chi*[5] etc.; *Belei* (187), *Belîi* (677), *Belciu* (6) etc. (< adj. sl. *bĕlŭ* „alb") (Constantinescu, 1963, p. 198; EMR, I, 1887, p. 761); *Feer* (3) (< adj. ung. *feher* „alb") (Constantinescu, 1963, p. 180); *Levco* (346), *Levca* (55), *Levcă* (10), *Levcuța* (6) (< adj. gr. *λευκο* „alb"); *Weiss* (14) (< adj. germ. *weiss*), *Acbaș* (229), compus din tc. *ak* „alb" și tc. *baș* „cap", literalmente *cap-alb* etc.

[5] În Moldova este specifică forma regională *a ghili* (< ucr. *biliti* „a albi") „(cu privire la o pânză) a înălbi prin muierea în apă și întinderea repetată la soare", intrată în româna literară cu forma *a bili*.

În antroponimie, ca și în ierarhia socială, culorile aveau o anumită semnificație. Cu timpul, pentru că tradiţia ermetică din nume s-a pierdut, culorile folosite pentru desemnare s-au estompat. Astăzi puțini dintre purtătorii numelor de familie „colorate” își mai dau seama de semnificația inițială a numelor lor. Pentru ei, numele de familie este doar o moştenire transmisă de la înaintaşi.

Referințe bibliografice:

1. BĂLAN-MIHAILOVICI, Aurelia. *Despre viaţa cuvintelor şi problemele terminologiei actuale*. Ediția a II-a, București: Editura OSCAR PRINT, 2009.

2. BIDU-VRĂNCEANU, Angela. *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane. Numele de culori.* București, 1976.

3. BOGA, L. T. *Documente basarabene*. Vol. I-XX. Chişinău, 1928-1938.

4. CANTEMIR, Dimitrie. *Descrierea Moldovei*. București, 1909.

5. CONDREA, Irina. *Lexicul antroponimic actual: aspecte şi forme locale*. În: *Limba română*, 2020, nr. 6, p. 119-129.

6. CONSTANTINESCU, N. A. *Dicţionar onomastic românesc*. Bucureşti: Editura Academiei Române, 1963.

7. COSNICEANU, Maria. *Nume de familie (din perspectivă istorică).* Chişinău: Pontos, 2018.

8. DE = POPA, Marcel D., STĂNCIULESCU, Alexandru, FLORIN-MATEI, Gabriel, TUDOR, Anicuța, ZGĂVĂRDICI, Carmen, CHIRIACESCU, Rodica. *Dicționar enciclopedic*. București: Editura Enciclopedică, 1993-2009.

9. DJUVARA, Neagu. *Thocomerius – Negru-Vodă, un voievod de origine cumană la începuturile Ţării Româneşti*. Bucureşti: Editura Humanitas, 2007.

10. DIR = *Documente privind Istoria României. A. Moldova.* Veacurile XIV-XVII (1384-1625). *Indicele numelor de persoane*. Întocmit de A. I. Gonţa. Bucureşti, 1995.

11. EMR = PETRICEICU-HASDEU, B. *Etymologicum Magnum Romaniae*. Tomul I, Bucureşti, 1887; Tomul II, Bucureşti, 1890; Tomul III, Bucureşti, 1893.

12. GHIBĂNESCU, Gh. *Surete şi izvoade (Documente slavo-române).* Vol. VII. Iaşi, 1912.

13. GIUGLEA, George, KELEMEN, Béla. *Termenii privitori la culori în latină, cu referinţă la limbile romanice*. În: *Cercetări de lingvistică*, 1966, nr. 2, p. 215-220.

14. MARIAN, S. FL. *Cromatica poporului român*. Bucureşti, 1882.

15. MDA = *Micul dicţionar academic*, ediția a II-a. Academia Română, Institutul de Lingvistică. Editura Univers Enciclopedic, 2010.

16. MEF = *Moldova în epoca feudalismului. Recensământul populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774.* Vol. VII, partea II. Chișinău: Editura Ştiința, 1975.

17. PatRom = *Dictionnaire Historique de l'Anthroponomie Romane. Patronymica Romanica, publié pour le collectif PatRom,* par Ana María Cano Gonzáles, Jean Germain,

Dieter Kremer. Volume IV/1: *Couleurs. Aliments et vêtements. Fêtes et dates*. [online]. Berlin-Boston, de Gruyter, 2022. Disponibil: http://www.blickinsbuch.de/item/e6851256650ba2b220b899fb4501459d [citat 14.02.2023]

18. PITIRICIU, Silvia. *Din terminologia cromatică: verdele în limba română*. În: *AUT*, Seria Științe filologice, 2009, XLVII, p. 115-120.

19. RADU-GOLEA, Cristina. *Onimisations in the lexico-semantic field of colour names*. In: *The Proceedings of the International Conference "Communication, Context, Interdisciplinarity". Section: Language and Discourse*, 3. [online]. Tîrgu Mureș, 2014, p. 145-151. Disponibil: https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A22287/pdf [citat 14.02.2023].

20. RĂILEANU, Viorica. *Tipologia numelui de familie: semantică și structură*. Chișinău: Editura UNU, 2022.

21. SCRIBAN, August. *Dicționarul limbii românești. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincialisme)*. Ed. I-a. Iași: Institutul de arte grafice „Presa Bună", 1939.

22. SION, Constantin. *Arhondologia Moldovei.* Iași: Tipografia buciumului român, 1892.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*.

CZU:811.135.1’373.7
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.11

VALENȚE SEMANTICO-STILISTICE ALE VERBULUI *A MÂNCA* ÎN UNELE EXPRESII FRAZEOLOGICE ROMÂNEȘTI

Inga DRUȚĂ

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6180-653X

Rezumat. *Punctul de plecare al expresiilor tratate în comunicare este verbul polisemantic* a mânca*, nucleu care generează multiple construcții fixe de o plasticitate deosebită în limba română. Se va contura un microunivers de reprezentări figurate ale mentalului popular axate pe verbul* a mânca*. Motivația expresivității unor idiotisme românești se va căuta în concretul unor lucruri, activități și practici, dincolo de imaginea sublimată sau metamorfozată din contemporaneitate, demers care impune analiza mărcilor arhaice ale limbii, a efectelor elipsei și substituirii de termeni, contextului, contaminării sau interferenței. Se va face distincție între expresiile de tipul „imaginare” și cele reprezentând „copii ale realității”, care ilustrează aspecte autohtone ale mentalităților și manifestărilor în planul vieții social-culturale și al spiritualității. Cercetarea originii unor expresii frazeologice se încadrează în istoria limbii, a diferitelor elemente și structuri ale vocabularului acesteia.*

Cuvinte-cheie*: expresie frazeologică, idiotism, valență semantică, valență stilistică, motivație.*

Semantic-Stylistic Valences of the Verb *to eat* in some Romanian Phraseological Expressions

Abstract. *The starting point of the expressions treated in communication is the polysemantic verb* to eat*, the core of which generates multiple fixed constructions of particular plasticity in the Romanian language. A microuniverse of figurative representations of the popular mind focused on the verb* to eat *will be outlined. The motivation of the expressiveness of some Romanian idiocies will be sought in the concrete of some things, activities and practices, beyond the sublimated or metamorphosed image from contemporaneity, an approach that requires the analysis of the archaic marks of the language, the effects of ellipsis and the substitution of terms, of the context, of contamination or interference. A distinction will be made between expressions of the „imaginary” type and those representing „copies of reality”, which illustrate autochthonous aspects of mentalities and manifestations in terms of social-cultural life and spirituality. The research of the origin of some phraseological expressions is part of the history of the language, of the various elements and structures of its vocabulary.*

Keywords*: phraseological expression, idiocy, semantic valence, stylistic valence, motivation.*

Cercetarea originii și semnificației unor expresii frazeologice se încadrează în istoria limbii, a diferitelor elemente și structuri ale vocabularului acesteia. În lucrare, ne vom referi la accepția frazeologismelor de expresii idiomatice sau idiotisme: structuri complexe, specifice unui anumit idiom (limbă, dialect sau grai), care amintesc, prin întindere, de cele mai multe ori, de aspectul unei propoziții sau al unei fraze foarte sudate și care, datorită înțelesului figurat al întregii structuri, nu pot fi traduse cuvânt cu cuvânt în alte limbi decât prin perifraze aproximative (DTL, 1998). Altfel spus, o expresie idiomatică este o îmbinare stabilă de cuvinte, alcătuită din minimum două noțiuni, care are un sens unitar ce nu este dat de suma sensurilor cuvintelor componente (*la spartul târgului*, *a-i cânta cucul în pungă*). Idiotismele au un înalt grad de sudură, de contopire semantică şi structurală: *a face cu ou și cu oțet* (nu se poate înlocui cu „a face cu ou și cu ulei"), *a(-şi) lua câmpii* (nu se poate înlocui cu „a-și lua câmpiile"). Cercetătorul Cristinel Munteanu numește expresiile idiomatice frazeologisme expresive (2006).

În ceea ce privește frazeologia, Eugeniu Coșeriu a identificat-o cu discursul repetat (1996, p. 36). Prin discurs repetat se înțelege „tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment, lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»". Astfel, „textul" rezultat (discursul) se constituie adesea prin înglobarea discursului repetat în tehnica liberă a discursului, la fel ca un „colaj" (2000, p. 259). Ca „specii" ale discursului repetat, E. Coșeriu include citatele („ca repetare a unor fragmente de texte – literare sau altele – cunoscute ca atare"), proverbele, locuțiunile fixe, formulele de comparație și diferite alte expresii (*ibidem*, p. 259-262).

Potrivit lui Stelian Dumistrăcel, în abordarea expresiilor idiomatice se impune distincția între expresiile de tipul „imaginare" și cele reprezentând „copii ale realității", care ilustrează aspecte autohtone ale mentalităților și manifestărilor în planul vieții social-culturale și al spiritualității (2001, p. 16-17).

Verbul polisemantic *a mânca* este un nucleu care coagulează numeroase expresii frazeologice de o plasticitate deosebită în limba română, având diverse valențe semantice și stilistice. Construcțiile fixe conturează un microunivers de reprezentări figurate ale mentalului popular axate pe verbul *a mânca*. Motivația expresivității unor idiotisme românești se află în concretul unor lucruri, activități și practici, dincolo de imaginea sublimată sau metamorfozată din contemporaneitate, demers care impune analiza mărcilor arhaice ale limbii, a efectelor elipsei și substituirii de termeni, contextului, contaminării sau interferenței.

Sensul de bază al verbului *a mânca* este „a mesteca în gură și a înghiți pentru a-și potoli foamea; a consuma, a se hrăni” (MDA), sens actualizat în expresiile *a mânca ca în târgul* (sau *ca în satul*) *lui Cremene* (sau *ca în codru*) „a mânca fără socoteală”, *a mânca cât* (sau *ca*) *un lup* (sau *cât patru, cât șapte, cât un turc din cei calici, ca o căpușă, ca o lăcustă, ca un popă, ca diacul la pomene, de parcă n-a văzut fir verde*) „a mânca mult și cu lăcomie”, *a mânca ca o pasăre* (sau *ca o vrabie*) „a mânca puțin”. În construcția *a avea ce mânca* verbul-nucleu exprimă semnificația de existență, mijloace materiale necesare vieții: „a avea din ce trăi”, semnificație extinsă apoi în *a mânca o (bucată de) pâine* „a se întreține de pe urma unei ocupații, a unei slujbe”, *a mânca pâinea cuiva* „a fi în slujba cuiva”, *a mânca de-a gata* „a profita de munca altuia”. *(Parcă) a mâncat laur* se spune despre cineva care (parcă) și-a pierdut mințile, expresia sinonimă fiind *a mânca ceapa ciorii* „a înnebuni, a se sminti”, semnificația verbului *a mânca* fiind aici „a consuma”, ca și în frazeologismele expresive *a-i mânca cuiva colacii* (sau *coliva*) „a vedea mort pe cineva”, *a mânca pâinea* (sau *pâinea și sarea, pita*) *cuiva* „a fi găzduit, întreținut de cineva”, *a fi mâncat pâine* (sau *pită*) *din multe cuptoare* sau *a fi mâncat (mai) multe pești* (sau *mai mulți crăciuni decât cineva*) „a fi mai bătrân”, *a mânca singur bucatele și a lăsa altora zeama* „a trage singur foloasele”, *a crede că tot ce zboară se mănâncă* „a fi naiv, credul; a-și face iluzii”, *și-a trăit traiul, și-a mâncat mălaiul*. Expresiile menționate reprezintă „copii ale realității”, generalizate prin înțelepciunea populară.

În alte idiotisme, numite „imaginare”, verbul *a mânca* este utilizat cu sens figurat: *iarna n-o mănâncă lupul* „iarna nu dispare (și va reveni)”, *a mânca foc pentru cineva* „a face orice pentru a fi de folos cuiva”, *a mânca lut și pământ* „a tăgădui cu încăpățânare”, *a mânca piatră* „a răzbi toate greutățile”, *a mânca cartea* „a învăța bine și cu ambiție”. În construcțiile *a mânca* (cuiva sau *a-și mânca* cu cineva sau cu ceva) *viața* (sau *zilele, tinerețile* etc.) „a(-și) irosi, a(-și) distruge viața, tinerețea etc.”, *a-i mânca sufletul* (cuiva) „a supăra, a necăji, a chinui (pe cineva) peste măsură”, *a-și mânca credința* (sau *omenia*, *lefteria*) „a-și pierde prestigiul, cinstea, creditul”, verbul *a mânca* are semnificația „a distruge, a nimici”. Frazeologismele expresive *a mânca* (pe cineva) *din ochi* „a privi (pe cineva) cu mare plăcere sau cu mare dragoste; a privi (pe cineva) foarte insistent și drăgăstos”, *să-l* (sau *s-o*) *mănânci din ochi (nu alta)* – se spune despre o persoană frumoasă, atrăgătoare, iubită, *a mânca* (ceva) *cu ochii* „a se uita cu mare poftă (la ceva)” sugerează semnificația „a ispiti”.

Expresiile *a mânca bătaie* (sau *trânteală, chelfăneală* etc.) „a fi bătut de cineva; *p. ext.* a fi învins (într-o luptă, într-o competiție, la un joc de societate etc.)” și *a mânca (o) săpuneală* (sau *papară*) „a fi (aspru) certat” actualizează semnificația „a îndura, a pătimi”.

Semnificația „a produce senzație de mâncărime, însoțită de nevoia de a se scărpina” este prezentă în idiotismele *a-l mânca* (pe cineva) *spinarea* (sau *pielea)* „a se comporta ca și cum ar vrea să fie bătut”, *a-l mânca* (pe cineva) *palma* (sau *palmele)* „a fi dornic, a avea chef să bată pe cineva”, (în superstiții) *a-l mânca* (pe cineva) *palma dreaptă* „a avea o senzație de mâncărime în palma dreaptă, semn că va trebui să dea o sumă de bani”, *a-l mânca* (pe cineva) *palma stângă* „a avea o senzație de mâncărime în palma stângă, semn că va primi o sumă de bani”, *a-l mânca* (pe cineva) *tălpile* „a nu avea astâmpăr să stea într-un loc, a fi nerăbdător să plece”, *a-l mânca* (pe cineva) *să...* „a simți impulsul, îndemnul irezistibil să… a fi tentat să…”.

O altă semnificație a verbului *a mânca* se înregistrează în frazeologismul expresiv *Târșorul te mănâncă!* „vei fi închis, vei sta la închisoare”, semnalat de Stelian Dumistrăcel în lucrarea *Până-n pânzele albe. Dicționar de expresii românești* (2001), pe care l-a întâlnit în operele lui Anton Bacalbașa și care nu este atestat de DLR: „a face să dispară; a nimici, a distruge”. Iată contextele în care apare construcția: „– Nu vorbi! Am să te dau în judecată pentru părăsirea postului în fața inamicului… *Târșoru te mănâncă* de-acuma!” (*Contrabanda*, în vol. *Moș Teacă*, 1893); „– Patru zile pluton de pedeapsă! strigă Moș Teacă. Insulta supiriorului (sic! – n.n.) în timp de pace! *Târșoru te mănâncă*, leat!” (*La teatru*, în același volum) (apud Dumistrăcel, 2001, p. 408). În lucrarea menționată, profesorul ieșean analizează termenul *Târșor* și ajunge la concluzia că acesta nu are legătură cu multiplele semnificații ale cuvântului *târș*: „copac pipernicit”; „tufă (crescută între rădăcini și cioturi)”; „pădure tânără”; „creangă rămuroasă pe care se scoate fânul din locurile neaccesibile pentru car sau căruță”; „mătură mare de nuiele sau de mărăcini, folosită la măturatul curților sau al străzilor”; „bucată de lemn tăiată dintr-un trunchi de copac” ș.a., ci reprezintă toponimul Târgșor de lângă Ploiești: „Dacă datele metalingvistice trecute în revistă îndreptățesc ipoteza că enunțul «târșorul te mănâncă» trimite la o închisoare (militară), evoluția fonetică *târgușor → târgșor → târșor* permite considerarea unui asemenea stabiliment la fosta Mănăstire Turnu, de la Târgșor (localitate în care, din 1950, funcționează o închisoare pentru femei; după relatarea (…) fostei directoare, mai înainte închisoarea era destinată polițiștilor condamnați). Căci varianta «populară» a oiconimului avut în vedere, *Târșor*, pentru «înfloritorul centru politic și comercial din secolele al XV-lea – al XVI-lea», apare chiar în titlul unui articol semnat de C.C. Giurescu: *O biserică a lui Vlad Țepeș la Târșor* (în «Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice», XVII, 1924, p. 74-75)(…)”(*ibidem*, p. 411). Sensul semnalat al verbului *a mânca* din expresia idiomatică *Târșorul te mănâncă!* este înregistrat în contexte comparabile numai din vorbirea curentă și care apar la diverși scriitori: „pușcăria te mănâncă”,

„o să-l mănânce ocna”, „mânca-te-ar mănăstirea” – în ultimul caz este vorba despre femei (*ibidem*).

Aceeași semnificație a verbului *a mânca* – „a distruge, a nimici” – este prezentă în expresia frazeologică *a mânca capul* (cuiva), atestată la Miron Costin și la Ion Neculce: logofătul Șerban Cantacuzino „avè mulți și mari neprieteni la Duca-Vodă de sta în tot ceasul *să-i mănânce capul*” (*Letopiseț*, VII). Construcția este în relație cu formulele *a face cuiva de cap*, *a pune capul cuiva* „a-i face de petrecanie”, fiind sinonimă cu formula fixă *a mânca pe cineva fript* (sau *de viu*).

În construcția *a mânca pe cineva* (rar, *din cineva*), sensul verbului-nucleu este „a jecmăni, a păgubi”: „De mult *te mănâncă* megieșii și neamurile” (Zaharia Stancu, *Desculț*, p. 27); „Cum, și tu *ai să mănânci din noi*?” (Vasile Alecsandri, T. I, *Sânziana și Pepelea*, p. 448).

Un frazeologism expresiv insolit este *a mânca (a gusta, a ști) moarea cuiva* „a cunoaște firea cuiva”, atestat la Ion Creangă: „Nu știi cine-i mămuca, *n-ai mâncat* niciodată *din moarea ei*” (*Soacra cu trei nurori*, 1875); „pare-mi-se că *știi tu moarea mea…*” (*Amintiri* IV, după 1881). Pentru a decoda corect idiotismul, se impune clarificarea sensului lexemului *moare*. În dicționarele de referință ale limbii române (DEX, MDA), *moare* este înregistrat cu semnificația sa de bază „apă cu sare sau cu oțet (folosită la conservarea legumelor); saramură; *spec.* zeamă de varză” și cu sensul figurat „fel de a fi al cuiva; fire, temperament, caracter”. Lazăr Șăineanu inventariază cuvântul cu sensurile „zeamă de murături” și „*fig.* acrime”, sensul figurat fiind ilustrat prin enunțul citat mai sus din *Soacra cu trei nurori* (Șăineanu). I.-A. Candrea explică lexemul *moare*, în accepția sa figurată, prin „fire rea, năravcare inspiră teamă; arțag; efectul răutății, supărării, necazului” (CADE). În această ordine de idei, Stelian Dumistrăcel susține: „Așadar, putem accepta ipoteza existenței, în limba română veche, a două cuvinte *moare*, unul (< lat. *morem*) numind «firea, caracterul», iar celălalt (< lat. *muria*) având accepțiunea «zeamă în care se murează varza» (…), cuvinte a căror «întâlnire» a dus la ieșirea din circulație a primului, nu fără a fi lăsat urme asupra semnificației celui de al doilea, păstrat (…) numai în graiurile nordice (…). Pe această nouă bază, s-a putut produce o «remotivare» semantică a cuvântului *moare*; pornind de la gustul lichidului în care se conservă varza, al cărui dozaj în ceea ce privește sarea, ca și plantele și rădăcinoasele ce se pun în vas (…), hotărăște și gustul verzei murate (mai acră sau mai puțin acră etc.), sensul «fire» a evoluat spre «fire rea, arțag». (…) Prin urmare, despre cine a trăit în vecinătatea cuiva, adică s-a obișnuit cu manifestările, eventual cu «toanele» acestuia, se poate spune că îi cunoaște felul de a fi, îi știe *moarea* și, de aici, prin atracția celuilalt cuvânt, că *i-a mâncat moarea*” (Dumistrăcel, 2002, p. 244).

În expresia *a mânca banii cu lingura* „a cheltui prea mult, a fi risipitor” sensul

verbului *a mânca* este „a irosi”, pe când în idiotismul *a mânca rușinea cu lingura* „a se face de râs din plin” acesta este „a pătimi, a îndura”. Subiectul rușinii în plan social a fost ilustrat de Liviu Rebreanu, în *Ion*; capitolul V din partea I a romanului se intitulează chiar *Ruşinea*: „are să mănânce și el rușinea cu lingura”; „să nu se întâmple să nască Ana și pe urmă să înghită toți rușinea cu pumnii”. Imaginea trăirii mocnite, solitare (vezi și *a înghiți o rușine*, la Ispirescu, sau *a păpa ruşinea*, familiar) este astfel proiectată în social (*ibidem*, p. 364).

În unele situații, sensul unității frazeologice se modifică în funcție de faptul dacă substantivul alăturat verbului-nucleu *a mânca* este articulat sau nu. Astfel, *a mânca borş* (sau *praz*, *haram*, *rahat*, *ciuperci*) înseamnă „a minți”, pe când *a mânca borşul* (sau *asmațuchi*, *calupul*, *lumânarea*, *schimbeaua*, *şofranul*) *cuiva* înseamnă „a se păcăli”.

Prin urmare, verbul polisemantic *a mânca* este un nucleu generator de diverse expresii idiomatice în limba română, cu punctul de plecare atât de la sensul său de bază, cât și de la unele sensuri figurate. Unele construcții reprezintă „copii ale realității”, sintetizate de-a lungul vremii de mentalul popular, altele sunt imaginare.

Resurse bibliografice:

1. COŞERIU, Eugeniu. *Lingvistica integrală* (interviu cu Eugeniu Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu). București: Editura Fundației Culturale Române, 1996, 184 p.

2. COŞERIU, Eugeniu. *Lecții de lingvistică generală*. Chișinău: Editura ARC, 2000, 302 p.

3. DUMISTRĂCEL, Stelian. *Până-n pânzele albe. Dicționar de expresii românești*. Iași: Institutul European, 2001, 536 p.

4. MUNTEANU, Cristinel. *Tehnica utilizării frazeologismelor expresive*. În: *Limba română*. 2006, nr. 7-9 (133), p. 150-158.

Dicționare

CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu. *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. București: Cartea Românească, 1926–1931.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Univers Enciclopedic Gold, 2009.

DLR = *Dicționar al limbii române (Dicționarul Academiei)*. București: Academia Română, 1913–2010.

DTL 1998 = Gheorghe Constantinescu-Dobridor. *Dicționar de termeni lingvistici*. București: Teora, 1998.

MDA = *Micul dicționar academic* (ediția a II-a). București: Univers Enciclopedic,

2010.

Șăineanu = Lazăr Șăineanu. *Dicționar universal al limbei române* (ediția a VI-a), 1929.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene.*

CZU:811.135.1’373.45
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.12

ENGLEZISMELE ÎN DOOM^3: ÎNREGISTRARE ȘI NORMARE

Livia CARUNTU-CARAMAN

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6829-6440

Rezumat. *Fiind un sistem dinamic, limba evoluează continuu și își perfecționează mijloacele de exprimare concomitent cu transformările din societate și cu progresul tehnologic. În prezent, elementele lexicale străine, mai ales din engleză, reprezintă una din principalele surse de îmbogățire a vocabularului limbii române. Atât timp cât folosirea englezismelor nu poate fi împiedicată, ele trebuie înregistrate într-o formă corectă, cu recomandări pentru adaptarea lor la normele limbii.*

În studiul de față, examinăm comportamentul englezismelor în ediția a III-a a DOOM-ului în ceea ce privește indicațiile de ortografie, pronunție și utilizare gramaticală (articulare, formare a pluralului). Analizăm cuvintele preluate din limba engleză care au dobândit în ultima vreme o circulație tot mai largă în uzul actual și au pătruns în anumite domenii precum tehnologii informaționale, mediul de afaceri, știință, divertisment, modă.

Cuvinte-cheie*: vocabularul limbii române, evoluție, normare, englezisme, DOOM^3, ortografie, pronunție, utilizare gramaticală.*

Anglicisms in DOOM^3: Registration and Norming

Abstract. *Being a dynamic system, the language continuously evolves and perfects its means of expression simultaneously with the transformations in society and technological progress. Currently, the foreign lexical elements, especially from English, represent one of the main sources of enriching the Romanian language vocabulary. As long as the use of Anglicisms cannot be prevented, they must be recorded in a correct form, with recommendations regarding their adaptation to the norms of the language.*

In the present study, we examine the behavior of Anglicisms in the third edition of DOOM with special reference to orthography, pronunciation and grammatical usage indications (articulation, plural formation). We analyze the words taken from the English language that have recently acquired a wider circulation in the actual use and have penetrated into certain domains such as information technology, the business environment, science, entertainment, fashion.

Keywords: *Romanian language vocabulary, evolution, registration, norming, Anglicisms, DOOM^3, orthography, pronunciation, grammatical use.*

Edițiile revăzute și adăugite ale unui dicționar sunt impuse de evoluția limbii. În această ordine de idei, la 16 ani după ediția a II-a a *Dicționarului ortografic,*

ortoepic și morfologic al limbii române (DOOM, 2005), apare ediția a III-a (2021), cu indicații, recomandări sau descrieri și interpretări noi în ceea ce privește ortografia, pronunția și utilizarea corectă sub aspect morfologic a cuvintelor care pătrund actualmente în vorbire. Apariția DOOM[3] aduce mai multe modificări în limba română care „s-au produs pe fundalul unor spectaculoase transformări sociale, politice, economice, culturale etc., dar, în primul rând, tehnologice" (Molea, 2022, p. 148). Și Rodica Zafiu vorbește despre necesitatea și utilitatea noului DOOM, o ediție „actualizată, așa cum se cuvine, prin abandonarea unor variante ieșite din uz, prin acceptarea unor împrumuturi și creații recente, prin precizări și completări suplimentare acolo unde se văzuse că este nevoie de ele" (Zafiu, 2022).

„Cuvintele aflate în uzul actual, oral și scris, incluse în DOOM[3] în plus față de DOOM[2] sunt în majoritate neologisme, inclusiv elemente din anumite terminologii (informatică, medicală etc.), care au dobândit în ultima vreme o circulație tot mai largă, chiar de ultimă oră" (DOOM[3], 2021, p. 11-12), ne informează autoarele dicționarului Ioana Vintilă Rădulescu și Cristina Aranghelovici, în *Notă asupra prezentei ediții*. Tot aici, autoarele precizează că „DOOM[3] nu poate însă, evident, ilustra toată bogăția extraordinară a vocabularului limbii române de azi, care sporește continuu, astfel încât dicționarele nu pot ține pasul cu această dezvoltare" (*ibidem,* p. 12).

Astfel, din totalul celor 3600 de articole noi, recent intrate în limbă, înregistrate în actuala ediție a DOOM-ului, precedate de semnul „+", puțin peste 300 sunt cuvinte de origine engleză. Acestea sunt însoțite de unele îndrumări orientative de etimologie. Dacă în DOOM[2], statutul străinismelor engleze mai recente era consemnat între paranteze rotunde, prin abrevierea *angl.* (anglicisme): *advertising* (angl.), *agreement* (acord) (angl.), *showroom* (angl.), în DOOM[3] se renunță la distincția anglicism, între paranteze rămânând doar specificarea limbii de origine – engleză: *advertising* (engl.), *agreement* (engl.), *showroom* (engl.).

Clasificăm o parte din englezismele nou-introduse pe domenii de activitate: tehnologii informaționale/rețele de socializare (*audiobook, backup, blog, browser, cloud, cookie, copy-paste, device, a downloada, e-book, e-learning, Facebook, fake, ID, iPad, iPhone, IT, mail, network, password, search, shortcut, smartphone, streaming, troll, trolling, a updata, vlog, vlogging, webdesign, website, wireless, www, a zipa*); economie (*all-inclusive, Black Friday, a brandui, booking, cash and carry, cashflow, check-in, contactless, deal, low cost, ski-pass, sold-out, ticketing, voucher*); modă/frumusețe (*casual, fashion, hairstyling, hand-made, outfit, outlet, peeling, trendy*); alimentație (*cheesecake, home delivery, juice, milkshake, smoothie, street food*); știință/didactică (*afterschool, bullying, homeschooling, masterclass, pattern, peer-review, target, workshop*); televiziune/muzică (*best of, breaking news, newsletter, review*); ocupații/activități (*blogger, challenger, follower, gamer, goalkeeper, hairstilist, influencer, IT-ist, vlogger,*

retailer, visiting professor, profiler, surfer) și altele (*burnout, checklist, deadline, lockdown, penthouse, selfie, topper*). Englezismele sunt „utilizate tot mai frecvent, inclusiv în vorbirea curentă, chiar dacă unele au corespondente în limba română" și „denumesc realități noi, îmbogățesc limba cu sinonime și au adesea și avantajul conciziei și al univocității" (*ibidem,* p. 12) și al internaționalizării vocabularului.

De asemenea, au fost introduse și unele elemente omografe ale unor cuvinte-titlu existente: ***bold³****, s. n.* (font înnegrit), alături de *bold¹, s. n.* (ac cu gămălie) și *bold²,* adj. invar. (*caractere ~*); ***cherry¹****, adj. invar.* (roșii ~), alături de *cherry², s. n.* (băutură); ***cool²****, s. n.* (muzică), alături de *cool¹,* adj. invar., adv. (*tineri ~, a se purta ~*); ***gay¹****,* adj. invar. (*comportamente ~*), alături de *gay²,* s. m.; ***hip-hop¹****,* adj. invar. (*grupuri ~*), alături de *hip-hop²,* s. n.; ***marker²****,* s. m. (genă), alături de *marker¹,* s. n. (creion); ***must¹****,* s. n. (lucru obligatoriu), alături de *must²,* s. n. (suc); ***net²****, s. n.* (internet), alături de *net¹,* adj.; ***offline²****,* s. n. (în ~), alături de *offline¹,* adj. invar., adv. (*operațiuni ~, a lucra ~*); ***OK²***, s. n. (a(și) da ~), alături de *OK¹,* adj. invar., adv. (*condiții ~; ~, așa facem*); ***online²****,* s. n. (în ~), alături de *online¹,* adj. invar., adv. (*conexiuni ~, conectat ~*); ***secondhand²****,* s. n., alături de *secondhand¹,* adj. invar. (*haine ~*); ***standby²****,* s. n. (în: *a fi/rămâne în ~*, *standby-ul laptopului*), alături de *standby¹,* adj. invar. (*acorduri ~*); ***tory¹****,* adj. invar. (*politicieni ~*), alături de *tory²,* s. m.; ***underground²****,* s. n., alături de *underground¹,* adj. invar. (*artiști ~*).

Aidoma, au fost înregistrate și următoarele perechi omonimice: *antibullying¹,* adj. invar./ *antibullying²,* s. n.; *fake¹,* adj. invar./ *fake²,* s. n.; *fresh¹,* adj. invar./ *fresh²,* s. n.; *open space¹,* adj. invar./ *open space²,* s. n.; *trance¹,* adj. invar./ *trance²,* s. n. Dar, în dicționarele de cuvinte și sensuri recente, unele elemente sunt scrise și într-un singur articol lexicografic: *bold,* adj. invar., s. n. (Literă, caracter grafic) care are conturul îngroșat; aldin (DCSR, 2014, p. 40); *fresh,* adj. invar., s. n. (*ibidem,* p. 115); *marker, markeri* s. m. și *markere* s. n. (*ibidem*, p. 162); *second-hand,* adj. invar., s. n. (DECSN, 2016, p. 264; DCSR, 2014, p. 235).

Autoarele remarcă că includerea în DOOM³ a cuvintelor „care sunt percepute încă, totuși, ca «străinisme», prin grafia ca în limba de origine și prin pronunțarea lor apropiată, nu identică, față de acestea" (Vintilă-Rădulescu, 2022), nu echivalează cu recomandarea folosirii tuturor, „cu atât mai puțin a celor pentru care există în română cuvinte sau expresii cu sensuri asemănătoare ori chiar aproape identice" (DOOM³, p. 38). Ele au fost incluse în dicționar „în virtutea frecvenței lor în limba actuală scrisă sau/și vorbită din mediul urban, din anumite domenii și din anumite grupuri profesionale, de vârstă etc." (Vintilă-Rădulescu, 2022). Includerea lor „reflectă numai posibilitatea utilizării acestora în anumite contexte și are scopul de a consemna, pentru asemenea situații, scrierea, pronunțarea sau/și comportamentul lor gramatical considerate corecte, care interesează pe mulți vorbitori și față de care se fac adesea greșeli" (DOOM³*,* p. 12).

„De fapt, termenii preluați din alte limbi (mai ales din engleză, evident) sunt identificați ca elemente străine, încă neasimilate, dar a căror frecvență în uzul actual nu poate fi ignorată și pentru care utilizatorul obișnuit chiar așteaptă indicații de pronunție și de utilizare gramaticală (articulare, eventuală formare a pluralului etc.)" (Zafiu, 2022).

În continuare, analizăm comportamentul englezismelor inventariate în DOOM[3], cu specială referire la unele indicații de ortografie, pronunție și utilizare gramaticală (articulare, formare a pluralului).

La nivel de normă, menționăm unele modificări efectuate în actuala ediție a dicționarului, relativ la străinisme. O rectificare importantă și binevenită constă în „eliminarea" multor variante, pentru o mai mare precizie de ortografiere, de utilizare din punct de vedere gramatical. „Selecția a mers în sensul privilegierii variantelor în curs de adaptare și al unificării seriilor" (DOOM[3], p. 14).

Astfel, dacă în DOOM[2] erau acceptate două variante de ortografie ale aceluiași cuvânt (*bodyguard/badigard; break[2]/brec[2]; clovn/claun; gill-box/gilbox; O.K./ OK; off-line/offline; on-line/online; standby/stand-by*), în DOOM[3] una din ele a fost eliminată (*bodyguard, break, clovn, gill-box, OK, offline, online, standby*). La fel s-a renunțat și la unele variante de ortoepie. În DOOM[2], englezismele aveau două forme de pronunție – una engleză, cealaltă românizată: *bluejeans* [pron. engl. *bluginz*/rom. *blugins*]; *bodyguard* [pron. *bodigard/badigard*]; *e-mail* [pron. *imeĭl/imeĭl*]; *knockout* [pron. *cnocaut/nocaut*]; *knockdown* [pron. *cnocdaun/nocdaun*]; *standby* [pron. *stendbaĭ/stendbaĭ*]. În DOOM[3], însă, se dau preferință variantelor de pronunție englezească: [*bluğinz*]; [*badigard*]; [*imeĭl*]; [*nokaŭt*]; [*nokdaŭn*]; [*stendbaĭ*]. Și englezismul adaptat *buldog*, cu două variante de pronunție în DOOM[2], atât engleză *buldog,* cât și românească *buldog*, în DOOM[3] păstrează doar varianta englezească – *buldog.* Alte două cuvinte, cu dublă pronunție – *manager/manager, modem/modem* păstrează doar varianta românizată – *manager; modem.*

La unele englezisme, „variantele aceluiași cuvânt pot reflecta preferințe diferite în uz, una dintre ele atestând tendința actuală de reetimologizare, iar cealaltă, dimpotrivă de românizare. În asemenea cazuri, în DOOM[3] se precizează limba de origine a formelor etimologice în raport cu cele adaptate la limba română" (p. 185). Așadar, unele cuvinte (relativ) recente neadaptate/adaptate, sunt atestate, totuși, cu două variante. Formele *cocktail/cocteil, derby/derbi, jeans/jeanși, pocher/poker, rugbi/rugby,* din DOOM[2], se păstrează identice și în DOOM[3]: *cocktail/cocteil, derby/derbi, jeans/jeanși, pocher/poker, rugbi/rugby,* iar *sandvici/sendviș* se inversează – *sendviș/sandvici.* Relativ la englezescul *sandwich,* adaptat în limba română cu variantele *sandvici/sendviș* și pronunțările defectuoase *sendvici, senvici, sandviș, sanviș*, autorul Dan Caragea afirmă că din perspectiva frecvenței, preferabil ar fi fost să se înregistreze în DOOM[3] formele *sandvici/sandviș.* Aducând, în acest sens, exemple de pe internet (în pagini

obișnuite, în știri și cărți), constată că „forma *sandviș* (după pronunția franceză) are 570 de ocurențe, forma *sandvici* (după engleză) are 590 de ocurențe, forma *sendviș* (prima în DOOM[3]) are 440 de ocurențe, iar *sendvici,* 110 ocurențe" (2022, p. 11).

Alte intervenții asupra unor norme privesc „pronunțări modificate în serii" (DOOM[3], p. 17). Astfel, terminația *-er* la cuvintele străine*,* se va pronunța *-ăr: bestseller* [bestselăr], *blender* [blendăr]*, blogger* [blogăr]*, browser* [braŭzăr]*, call center* [kolsentăr]*, challenger* [čelenğăr]*, follower* [faloŭăr]*, gamer* [g´eĭmăr]*, goalkeeper* [golkipăr]*, hipster* [hipstăr]*, influencer* [influensăr]*, marker* [markăr]*, profiler* [profaĭlăr]*, retailer* [riteĭlăr]*, roller-coaster* [rolărkostăr]*, router* [rutăr]*, scaner* [skenăr]*, speaker* [spikăr]*, sticker* [stikăr]*, surfer* [sărfăr]*, topper* [topăr]*, troller* [trolăr]*, vlogger* [vlogăr]*, voucher* [vaŭčer].

O altă modificare constă în stabilirea câtorva norme ortografice și ortoepice. Articolul hotărât enclitic „-(u)l" și desinența de plural „uri" se atașează fără cratimă la orice cuvânt străin (chiar foarte recent și neadaptat integral fonetic/ grafic), terminat în litere care fac parte din alfabetul limbii române și pronunțat/ articulat ca în limba română (*dealuri, lockdownul, paintballul, outleturi, play-offuri, settinguri, showbusinessul, ski-passuri*), inclusiv la cele terminate în *-y, -w, -k,* atunci când se pronunță ca echivalentele lor românești [*-i, -v, -c*].

Litera *k,* fiind inclusă în alfabetul latin al limbii române încă de la adoptarea lui, a fost cel mai bine asimilată. Cuvintele terminate în *-k* (*audiobook, drink, e-book, hiperlink, joystick, network, stick, wok*), la flexionare, atașează articolul și desinența sudat: *audiobookuri, drinkuri, e-bookuri, hiperlinkuri, joystickuri, networkul, stickuri, wokuri.*

Literele *-y* și *-w* au fost și ele „recunoscute ca făcând parte din alfabetul limbii române din 1982" (*ibidem*, p. 43), iar atunci când apar la sfârșitul cuvintelor străine, cu valoarea [*-i* și *-v*], nu mai necesită atașarea cu cratimă a articolului hotărât (singular *-ul* și plural *-i*) și a desinenței de plural (*-uri*). În ediția a II-a, cratima lega articolul hotărât enclitic sau desinența de cuvintele care aveau „finale grafice neobișnuite la cuvintele vechi din limba română" (DOOM[2], p. XCI): *body-ul, country-ul, cowboy-ul/cowboy-i, dandy-ul/dandy-i, derby-ul/ derby-uri, hippy-ul/hippy-i, hobby-ul/hobby-uri, party-ul/party-uri, rugby-ul, story-ul/story-uri, whisky-ul/whisky-uri*. În ediția nouă, acestea se ortografiază la un loc: *bodyuri, countryul, cowboyul/cowboyi, dandyul/dandyi, derbyuri, hippyul/hippyi, hobbyuri, partyuri, rugbyul, storyuri, whiskyuri,* revenindu-se la recomandarea ortografierii lor ca în DOOM[1].

Totuși, cratima leagă articolul hotărât enclitic ori desinența de plural de cuvintele greu flexionabile „neadaptate (fonetic/ grafic) … a căror finală prezintă deosebiri între scriere și pronunțare (inclusiv în cazul lui *w* [(o)ŭ], *y* [aĭ, eĭ])" (DOOM[3], p. 66) sau de „combinațiile străine de litere" (*ibidem,* p. 173): *cashflo**w**-ul* [keșflăul], *know-ho**w**-ul* [noŭhaul], *one-man sho**w**-uri* [ŭanmenșoŭ],

*peer-revie**w**-ul* [pirrivĭuul], *reality-sho**w**-uri* [rialitișoŭri], *revie**w**-uri* [revĭuuri], *sho**w**-ul, sho**w**-uri* [șoul, șouri], *talk-sho**w**-uri* [tokșouri]; *standb**y**-ul* [stendbaĭul], *displ**ay**-uri* [displeĭuri], *fairpl**ay**-ul* [ferpleĭul], *repl**ay**-uri* [ripleĭuri], *spr**ay**-uri* [spreĭuri]; *penthaus**e**-uri* [penthaŭsuri], *smartphon**e**-uri* [smartfonuri], *websit**e**-uri* [ŭebsaĭturi], *challeng**e**-uri* [čelenğuri], *cheesecak**e**-uri* [čizkeĭkuri], *deadlin**e**-uri* [dedlaĭnuri], *debat**e**-uri* [dibeĭturi], *devic**e**-uri* [divaĭsuri], *fak**e**-uri* [feĭkuri], *iPhon**e**-uri* [aĭfonuri], *lik**e**-uri* [laĭkuri], *milkshak**e**-uri* [milkșeĭkuri]. Prezentăm și alte combinații de litere, care cer cratima: ***-sh*** [ș] – *blu**sh**-uri* [blașuri], *car-wa**sh**-ul* [carŭoș], *ca**sh**-ul* [keșul], *fla**sh**-uri* [fleșuri], *fre**sh**-uri* [freșuri], *sla**sh**-uri* [sleșuri]; ***-ch*** [ci] – *cou**ch**-ul* [kăŭčul], *scot**ch**-uri* [scočuri], *sear**ch**-uri* [sărčuri], *spee**ch**-uri* [spičuri]; ***-ie*** [i] – *cook**ie**-uri* [kukiuri], *self**ie**-uri* [selfiuri], *smooth**ie**-uri* [smufiuri].

Totodată, cratima leagă articolul hotărât sau desinența de plural de abrevierile, siglele, simbolurile, folosite ca substantive: *CV-uri, DJ-ul, FBI-ul, IBAN-uri, ID-uri, IT-ul, LP-uri, OK-ul/OK-uri, PC-uri, PCR²-uri, pdf-uri, PDG-uri, PET-uri, pH-ul, PIN-uri, POS-uri, STB-ul, SUV-uri, SWIFT-ul, USB-uri, WC-uri.*

O mică neconcordanță întâlnim la cuvintele terminate în combinația străină de litere *-a+y* care se pronunță [aĭ, eĭ] și *y* [aĭ]. Deși, în *Studiu introductiv* (*ibidem*, p. 66; p. 173) regula este formulată clar (articolul hotărât și desinența de plural se leagă cu cratimă la cuvintele a căror finală se pronunță diferit sau prezintă combinații străine de litere), totuși articolele propriu-zise de dicționar *fairplay, display, spray, standby*, la flexionare, sunt scrise la un loc: *fairplayul, displayuri, replayuri, sprayuri, standbyul.* Remarcăm și un caz de hipercorectitudine: englezismele *loser*, *lucky loser* sunt scrise *looser* [luzăr], *lucky looser* [lakiluzăr], probabil, sub influența pronunției combinației de litere „oo” [u].

Tot aici evidențiem și alte valori ale unor litere și ale unor combinații de litere englezești, în special, în interiorul cuvintelor: ***ou*** [aŭ] – *burnout* [bărnaŭt], *lockout* [lokaŭt]; ***ou*** [u] – *router* [rutăr]; ***ck*** [k] – *checklist* [čeklist], *lockdoun* [lokdaŭn]; ***y*** [aĭ] – *flyer* [flaĭăr]; ***y*** [eĭ] – *paypoint* [peĭpoĭnt], *playlist* [pleĭlist]; ***y*** [i] după consoană la sfârșit de cuvânt – *sorry* [sori] și în interior – *bullying* [buling]; ***c+e*** [s] – *face to face* [feĭstufeĭs]; ***ch+e,i*** [ci/ce], [ș] – *search* [sărci], *cherry* [ceri], *couching* [kăŭcing], *Chicago* [șikago]; ***dg*** [gi], [ge] – *bridge* [brigi], *gadget* [gheget]; ***g+e,i*** [gi], [ge] – *infringement* [infringiment], *gadget* [gheget]; ***tch*** [ci] – *ketchup* [keciap]; ***sh*** [ș] – *fresh* [freș]; ***j*** [gi], [ge] – *joystick* [gioĭstik], *jam-session* [gemseșăn]; ***k*** inițial [ø] – *know-how* [noŭhaŭ]; ***u*** [a] – *underground* [andărgraŭnd], *upgrada* [apgrada]; ***w*** [u/ŭ] la final de cuvânt – *peer-review* [pirrivĭu], *reality show* [rialitișoŭ]; [ŭ] la început – *website* [ŭebsaĭt]; ***w+ee/hi*** [u] – *tweed* [tuĭd], *weekend* [uĭkend], *whisky* [uĭski]; ***w*** [ø] – *copywright* [kopiraĭt], *copywriter* [kopiraĭtăr].

Un aspect destul de important pe care îl abordăm în final este pronunțarea englezismelor. În capitolul *Îndrumări pentru consultarea dicționarului,* se afirmă

că „pronunțarea cuvintelor străine folosite în contexte în limba română este mai mult sau mai puțin adaptată la posibilitățile acesteia și nu este, în general, identică cu cea din limba de origine” (*ibidem*, p. 188). Datorită cunoașterii limbii engleze, pronunția termenilor tinde să se apropie de cea originară, orientată, de cele mai multe ori, după varianta americană, auzită prin filme, video-uri, muzică, nu după cea britanică (limba engleză standard, considerată cea literară), utilizată în învățământ. De exemplu, englezismele *bodyguard, cashflow, handout, laptop* și *standby,* în dicționarele englezești se pronunță [UK – ˈbɒdigɑːd/ bodigard; US – ˈbɑːdigɑːrd/badigard]; [ˈkæʃ fləʊ/caşflou]; [UK – ˈhændaʊt/ hăndaut; US – ˈhændaʊt/handaut]; [UK – ˈlæptɒp/laptop; US - ˈlæptɑːp/lăptap]; [UK – ˈstændbaɪ/standbai; US – ˈstændbaɪ/stendbai] (CD; OLD), în DOOM[3] – [badigard]; [keşflău̯]; [hendaŭt]; [leptop]; [stendbaĭ], în DCSR – [badigard]; [keʃfləu]; [hendaut]; [leptop]; [stendbai], „căci așa rostesc românii” (Caragea, 2022, p. 11). Aceste neconcordanțe între transcrieri, de cele mai multe ori, derutează utilizatorii, lăsând loc pentru interpretări greșite.

În concluzie, menționăm că utilitatea DOOM-ului este indiscutabilă, iar majoritatea modificărilor efectuate în noua ediție reflectă o situație reală a dinamicii limbii, a uzului, în general. Totuși, pentru a fi actualizate permanent, sursele lexicografice necesită a fi digitalizate.

Relativ la dicuțiile despre numărul mare de englezisme înregistrate în ediția nouă a DOOM-ului, încheiem cu declarația acad. Eugen Simion: „trebuie să lăsăm ca un termen nou să-și dovedească utilitatea sau să dispară de la sine, pur și simplu” (DOOM[2], Cuvânt-înainte). Vor intra definitiv în limba română literară *browser, contactless, device, e-book, fake, influencer, lockdown, online, social media, updata, vlogger, wireless* nu știm, dar înregistrarea lor este indispensabilă, pentru a îndruma utilizatorii să scrie, să pronunțe și să utilizeze corect din punct de vedere gramatical fiecare cuvânt sau formă englezească, evitându-se, astfel, dubiile și greșelile.

Referințe bibliografice:

1. CARAGEA, Dan. *Academia și dicționarele sale – DOOM*, Ediția a III-a (IV). În: *Occidentul românesc,* nr. 134, iunie, 2022, p. 11.

2. CD = *Cambridge Dictionary* [online]. Disponibil: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/ [citat 14.05.23].

3. DCSR = *Dicționar de cuvinte și sensuri recente*, autori: DĂNILĂ, Andrei, TAMBA, Elena. București: Ed. Litera, 2014.

4. DECSN = *Dicționar explicativ de cuvinte și sensuri noi*, autori: PĂCURARU, Veronica, UNGUREANU, Violeta, VULPE, Ana. Chișinău: Ed. Pro Libra, 2016.

5. DOOM[2] = *Dicționarul ortografic, ortoepic, și morfologic al limbii române*. Ediția a II-a. București: Univers Enciclopedic, 2005.

6. DOOM^3 = *Dicționarul ortografic, ortoepic, și morfologic al limbii române*. Ediția a III-a. București: Univers Enciclopedic Gold, 2021.

7. MOLEA, Viorica. Modificări în DOOM3: câteva aspecte. În: *Limba română,* nr. 5-6, 2022, p. 148-154.

8. OLD = *Oxford Learner´s Dictionaries* [online]. Disponibil: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/ [citat 14.05.23].

9. VINTILĂ-RĂDULESCU, Ioana. *Am inclus 3500 de cuvinte noi în DOOM3, dar asta nu înseamnă nici intrarea lor automată în limba română, nici că le recomandăm pe toate*, 13.01.2022 [online]. Disponibil: https://republica.ro/am-inclus-3500-de-cuvinte-noi-in-doom3-dar-asta-nu-inseamna-nici-intrarea-lor-automata-in-limba-romana [citat 25.04.2023]

10. ZAFIU, Rodica. *Noul DOOM*. În: *Dilema Veche,* nr. 930, 3-9 februarie, 2022 [online]. Disponibil: https://dilemaveche.ro/sectiune/editoriale-si-opinii/pe-ce-lume-traim/noul-doom-634067.html [citat 18.04.2023]

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*.

CZU:811.135.1’23’27
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.13

TRASEUL SINUOS AL LIMBII ROMÂNE DIN SPAȚIUL BASARABEAN ȘI GARDIENII ADEVĂRULUI ȘTIINȚIFIC

Liliana BOTNARI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9909-2982

Rezumat. *Crearea unei „limbi moldovenești”, cu noi reguli gramaticale și cu un lexic axat pe graiul popular, s-a produs în scopul delimitării identității moldovenești de cea română, insistându-se pe teoria că acestea sunt distincte și au evoluții separate. Autoritățile sovietice promovau ideea deosebirii fundamentale dintre băștinașii de la est de Prut și românii din România, reprimând orice izbucnire de identitate și conștiință românească în RSSM sau RASSM. În aceste vremi tulburi și vitregi limbii române, lingviștii, scriitorii, publiciștii și oamenii de artă în genere au trecut prin încercări și cenzură riguroasă, ducând pe umeri povara moldovenismului. În anii ’40-’60, când limba rusă devenea forțat limba oficială și de prestigiu pe teritoriul basarabean, lingviștii precum N. Corlăteanu, I. C. Varticean sau S. Berejan aveau o activitate filologică intensă și bulversantă, strâmtorată de crezurile și doleanțele partidului și ideologiei sovietice, care erau nevoiți să activeze în condițiile unui bilingvism nesănătos.*

Cuvinte-cheie*: „limbă moldovenească”, limbă română, homo sovieticus, bilingvism, moldovenism, limbă oficială, cenzură, glotonim.*

The Difficult Route of Romanian from the Bessarabia and the Guardians of the Scientific Truth

Abstract. *The creation of a „Moldavian language”, with new grammatical rules and a lexicon focused on popular speech, occurred in order to delimit the Moldavian identity from the Romanian one, insisting on the theory that they are distinct and have separate evolutions. The Soviet authorities promoted the idea of a fundamental difference between the natives situated in the east of the Prut and the Romanians from Romania, repressing any outburst of Romanian identity and consciousness in the RSSM or RASSM. In these hostile times, linguists, writers, publicists and artists in general knew a rigorous censorship, carrying the burden of Moldovanism. In the 1940s-1960s, when the Russian language forcibly became the official language in the Bessarabian territory, linguists such as N. Corlăteanu, I. C. Varticean or S. Berejan had an intense and tumultuous philological activity, constrained by the creeds and grievances of the party and ideology Soviets, who were forced to work under conditions of an unhealthy bilingualism.*

Keywors*: „Moldavian language”, Romanian language, homo sovieticus, bilingualism, Moldovanism, official language, censorship, glottonym.*

Crearea unei „limbi moldovenești", cu noi reguli gramaticale și cu un lexic axat pe graiul popular, s-a produs în scopul delimitării identității moldovenești de cea română, insistându-se pe teoria că acestea sunt distincte și au evoluții separate. „Limba moldovenească" constituia, de fapt, o expresie a pretențiilor teritoriale sovietice față de România, o încercare de a îndreptăți viitoarea ocupație a Basarabiei. Autoritățile sovietice promovau ideea deosebirii fundamentale dintre băștinașii de la est de Prut și românii din România, reprimând orice izbucnire de identitate și conștiință românească în RSSM sau în RASSM.

Anume deformarea conștiinței naționale a fost obiectivul esențial al politicii imperiale și, mai târziu, sovietice: deznaționalizarea învățământului, anihilarea adevărului istoric și substituirea acestuia cu realități utopice, structurate conform criteriilor și modelelor opresorilor, excluderea limbii române din uzul cotidian și denaturarea spirituală a tinerelor generații, transformarea acestora în *homo sovieticus* – „individ cu creierii spălaţi, îndoctrinat până la refuz cu tot felul de teorii «internaționaliste», total indiferent faţă de soarta neamului său" (Ciobanu, 2007, p. 64). În acest sens, Anatol Ciobanu observa că „mancurtizarea elevilor, pervertirea conștiinței lor naționale, se pornea anume din aceste instituții mixte [grădinițe și școli ruse sau moldo-ruse, în care de facto tot limba rusă prevala], inventate ad-hoc de regimul totalitar" (Ciobanu, 1994, p. 60). Firește, populația, împotriva voinței sale, era nevoită „să uite" limba română și să vorbească în „limba moldovenească", care devenise instrument al politicii imperiale țariste, iar, mai târziu, al politicii imperiale sovietice. „Odioasa politică imperială s-a extins în primul rând asupra școlilor de toate gradele, deoarece principala țintă a colonizatorilor era deznaționalizarea învățământului, anihilarea spirituală a tinerelor generații de autohtoni, modelarea sufletelor, a conștiinței lor în direcția supunerii oarbe *modus-ului cogitandi* al opresorilor" (*ibidem*, p. 57).

Prin urmare, are o mare dreptate lingvista I. Vintilă-Rădulescu atunci când afirmă cu referire la motivele reale ale apariției glotonimului „limbă moldovenească": „Argumentele au fost însă în primul rând nu de ordin lingvistic intern – cum ar fi fost necesar din punct de vedere ştiinţific, dar nu era posibil, deoarece realitatea nu o permitea –, ci de ordin extralingvistic: evoluţia în condiţii specifice, de izolare faţă de restul comunităţii româneşti" (Vintilă-Rădulescu, 2003, p. 114). Mai târziu, în baza argumentelor extralingvistice, au fost contrafăcute și altele – lingvistice –, și anume inventarea diverselor particularități/diferențe de ordin fonetic și, mai ales, lexical, acestea fiind impuse autorilor de manuale și gramatici școlare.

Așadar, în anii '40-'60, când limba rusă devenea forțat limba oficială și de prestigiu pe teritoriul basarabean, lingviștii, precum N. Corlăteanu, I. C. Varticean sau S. Berejan, aveau o activitate filologică intensă și bulversantă, strâmtorată de crezurile și doleanțele partidului și ideologiei sovietice, fiind constrânși să activeze în condițiile unui bilingvism nesănătos, despre ale cărui repercusiuni

ne vorbește Silviu Berejan în lucrarea *Itinerar sociolingvistic* (Berejan, 2007, p. 100). Lingvistul consemnează degradarea atât calitativă, cât și funcțională a limbii române de pe teritoriul basarabean, precum și a nivelului de cunoaștere a acesteia, sub presiunea sistemului unei limbi dominante, a limbii ruse, asupra limbii dominate – limba română, presiune exercitată din două direcții:

1) din exterior – prin „constrângerea" băștinașilor de a deveni bilingvi, drept rezultat al promovării agresive a limbii ruse, al infiltrării acesteia în instituțiile de cultură și de stat;
2) din interior – „datorită amestecului, în conștiința vorbitorilor, a două sisteme glotice diferite: cel al limbii materne și cel al limbii ruse" (idem).

În acele vremi tulburi și vitregi limbii române, lingviștii, scriitorii, publiciștii și oamenii de artă în genere au trecut prin încercări și cenzură riguroasă, ducând pe umeri povara moldovenismului, pe care, contrar voinței, trebuiau să-l susțină.

Astfel, filologii și pedagogii, conștienți de adevărul științific și istoric despre limba română, erau impuși să se racordeze la posibilitățile de a scrie de atunci, militând măcar pentru promovarea așa-zisei „limbi moldovenești", care totuși, susțineau ei, avea un vocabular mai mult latin, fapt pe care nu pregetau să-l susțină chiar și în manualele de „limbă moldovenească". Ion Nuță menționează, în acest sens, un interviu al lingvistului N. Corlăteanu acordat redactorului-șef al revistei „Limba română" din Chișinău (nr. 1, 1995, p. 44-51), în cadrul căruia filologul afirmă că „nu trebuie acuzați oamenii de știință de lipsă de onestitate într-o anume perioadă, privind părerile despre limbă. Lucrurile nu se puteau spune exact datorită condițiilor de absolutism politic și dictatură, când acestea toate erau impuse, venite «de sus». Neavând o dezvoltare liberă, în contact cu limba română, limbajul vorbit și limba literară din Basarabia au fost văduvite de o evoluție normală, în special în privința îmbogățirii vocabularului cu caracter romanic, a însușirii terminologiei științifice și tehnice" (Nuță, 2006, p. 141). Într-o altă lucrare importantă, cercetătorul basarabean va ilustra condițiile în care erau nevoiți ca ei, purtători ai adevărului, să susțină falsul moldovenism: „Mai mult decât am făcut, n-am putut să fac. Am recunoscut, în anii din urmă, că eu, fiind constrâns de regimul sovietic, am vorbit și am scris despre «limba moldovenească», deși aveam în inimă (o știau mulţi dintre voi!) și Ţara, și limba, și istoria întregului neam românesc. Eram, dragii mei, «supt vremi», sub crunte vremi, eram – mai ales filologii – copiii nedoriţi ai unei realităţi istorice vitrege și nu aveam voie să rostim răspicat întregul adevăr" (apud Hanganu, 2021, p. 42).

Aceeași realitate dureroasă ne-o ilustrează și Alexandru Dîrul, afirmând: „Dezmățul dezlănțuit în anii '30 în R.A.S.S.M. și represaliile din 1940 și cele de după război – în Basarabia și-au avut efectul scontat, «băgându-le mințile în cap» și filologilor, care erau gata să recunoască legitimitatea nu numai a termenului

de *limbă moldovenească*, ci chiar și a celui de *limbă tiraspolenească*, dacă lucrul acesta li s-ar fi cerut" (Dîrul, 1995, p. 34). Autorul atestă faptul că deși lingviștii foloseau termenul „limbă moldovenească", gramaticile și dicționarele editate de ei se deosebeau de cele din România doar după grafie. Ilustrând aceeași realitate dură și rigurozitatea cenzurii, Valentin Mândâcanu mărturisește: „Pe vremea aceea, când stropșeala parveniților astupa glasul erudiților, era foarte greu să reziști unor presiuni dictatoriale și să nu debitezi machiaverlâcuri. N-am rezistat nici eu, biet practician, – am publicat, în 1961, un articol, în care prezentam cuvinte ca *вахтэ* (vahtă), *очерк* (ocerc), *прицепчик* (prițepcic) drept îmbogățire a lexicului moldovenesc. Atât. (…) Am înțeles la timp că nu orice cuvinte pot fi introduse în circuitul autohton și că adaptarea cameleonică la mediu nu poate avea o influență benefică asupra comportamentului uman și social" (Mândâcanu, 1999, p. 171).

Mărturii clare ale acelor vremi sunt și următoarele rânduri scrise de Gheorghe Negru: „rezistența în fața rusificării și deznaționalizării, lupta pentru drepturile etnice ale românilor din Basarabia a fost posibilă numai sub flamura «moldovenismului». Orice manifestare de românism era urmărită de K.G.B. și sancționată sever (exmatricularea studenților, destituirea din posturi, ostracizarea oamenilor de artă, închiderea accesului la mijloacele de informare în masă, nepublicarea, (…), privațiunea de libertate în penitenciare sau spitale de bolnavi psihici" (Negru, 2000, p. 91). Așadar, prețul adevărului era unul extrem de mare, iar lingviștii, oamenii de cultură mizau mai mult nu atât pe restituirea numelui adevărat al limbii literare, cât pe salvgardarea acesteia, sub orice nume, extinderea sferei de utilizare și funcționare.

Evident, nu puțini au fost cei care i-au blamat, i-au învinuit de lașitate sau de trădare, printre aceștia numărându-se și Petre P. Moldovan (1993) care, referindu-se la sintagma „limbă moldovenească", cea menționată de cronicari, însă tălmăcind-o în felul său, prin utilizarea unor construcții lexicale grandioase și a figurilor de stil, prin sarcasm și insistență, urmărind să distragă cititorul de la tezele cu adevărat importante și veridice, opinează și asupra declarației lui Silviu Berejan, care a avut curajul să recunoască, în 1993, o realitate a necesității independenței Republicii Moldova din 1991: „… Vorba e că independența a fost concepută inițial ca lichidare a dependenței noastre de fosta Uniune, ca ieșire din metropolă, ca scăpare de sub tutela imperială ruso-sovietică, ca salvare de deznaționalizarea definitivă. Acum însă… ideea independenței în interpretarea anumitor cercuri începe să vizeze nu C.S.I.-ul, nu Rusia, ci România. Or, independența statală, înțeleasă ca independență de România, generează în mod direct antiromânismul" (Moldovan, 1993, p. 44). P. P. Moldovan susține că S. Berejan era un savant bine plătit din buzunarul Republicii Moldova, însă autorul face abstracție de cei mai bine de 100 de ani de ocupație țaristă, la care se adaugă

încă 40 de ani de ocupație sovietică, de sub care, la acel moment, se putea ieși prin declarația de independență, or, URSS-ul ar fi acceptat mai degrabă o Republică Moldova nou formată, decât o recunoaștere a unei Românii mai mari, care să cuprindă și teritoriul de peste Nistru. Și astăzi, independența Republicii Moldova este văzută de antiromâni/proruși drept o asigurare, o garanție a nerealizării unirii, iar de adepții unirii – drept o „dezrobire" de sub ocupația și influența rusă.

Prin urmare, chiar dacă lingviștii români din Basarabia, adepți ai adevărului științific, erau persecutați și supuși represaliilor de după război, fiind constrânși de regimul sovietic, în unele perioade, să se distanțeze de adevăr, numirea unei limbi cu alt nume nu a făcut-o să devină alta: limba literară „moldovenească" a gramaticilor de după al Doilea Război Mondial se identifică cu limba literară română, printr-o consimilitudine perfectă a metalimbajului lingvistic și a coincidenței deloc accidentale a sistemelor fonetice, lexicale și gramaticale. Confirmare a celor enunțate mai sus sunt gramaticile lui Nicolae Corlăteanu, ale lui Silviu Berejan. În „Limba moldovenească. Partea I" (Corlăteanu, 1959), Nicolae Corlăteanu afirmă că limba literară a RSSM este limba literară moldovenească, „limba națională a norodului moldovenesc", aducând drept exemple unități lexicale ale limbii literare versus formele diferite ale limbii vorbite pe care le înregistrează și în lucrarea „Limba moldovenească literară contemporană. Lexicologia" editată în 1982. În ultima lucrare menționată, autorul abordează **etimologia** unor termeni, demonstrând proveniența latină sau greacă a acestora: *lexic* > gr. „lexikon", *vocabular* > lat. „vocabulum" (*ibidem*, p. 3); sau mold. *vers* > lat. „verso", mold. *văr* > lat. „verus", mold. *rău* > lat. „rees", mold. *bătrân* > betranu > lat. „veteranus" (*ibidem*, p. 78), mold. *în* > lat. „in", mold. *înainte* > lat. „in-ab-ante", mold. *împlu* > lat. „impleo", mold. *sân* > lat. „sinus", mold. *urî* > lat. „horrire" ș.a. (*ibidem*, p. 72). În cadrul limbii, autorul diferențiază dialectele, graiurile, argourile, jargoanele, însă „cel mai însemnat dintre aspectele sau variantele funcționale ale unei limbi naționale este limba literară" (*ibidem*, p. 23), care are un caracter supradialectal, multifuncțional și polivalent. Prin urmare, N. Corlăteanu consideră că **limba literară** este o variantă funcțională a limbii naționale, dar care are totuși un caracter supradialectal, fiind unica variantă care dispune de norme literare – „totalitate de mijloace fonetice, gramaticale și lexicale folosite în mod regulat în limba dată, recomandate de gramatici, dicționare și confirmate de autoritatea scriitorilor de vază" (*ibidem*, p. 25). O constatare a autorului ține de faptul că limba literară nu dispune de particularitățile fonetice specifice graiurilor „moldovenești": consonantele labiale *p, b, m* nu se palatalizează, literare considerându-se formele: *picior, copil, bine, vrabie, miere, nimic*, iar formele *chișior, tișior, cior; copchil; ghine, biine; vraghie; n'ere; n'ică* sunt forme dialectale, locale. Astfel, eliminând fonetismele și grafia cu alfabet chirilic, nu găsim nicio diferență între unitățile

lexicale ale limbii literare de pe teritoriul basarabean din 1982 și limba literară română de peste Prut.

„Gramatica limbii moldovenești. Fonetica. Morfologia" editată în 1970 de către S. Berejan, A. Dîrul și alții, implementează prevederile *Hotărârii nr. 201* (1967), semnată de către „A. Diordița, Președintele Sovetului Miniștrilor al RSS Moldovenești și L. Diacenko, Cârmuitorul Treburilor Sovetului Miniștrilor al RSS Moldovenești", **despre introducerea literei „ж" (gi) în alfabetul limbii moldovenești,** pentru „redarea mai exactă a sunetului «dj»" din 17 mai 1967, care, pe lângă noile norme ortografice și ortoepice, urma „să asigure până la 1 ianuarie 1968 toate tipografiile ziarelor și revistelor cu șriftul necesar, precum și să rezolve toate problemele tehnice legate de trecerea la noile norme ortografice", să introducă în claviatura mașinilor de dactilografiat noua literă și să „oblige ministerele și instituțiile de stat" să se conformeze noilor norme. Elaborarea acestei hotărâri, precum și introducerea semnului grafic nou este o repercusiune a Congresului al III-lea al Uniunii Scriitorilor din octombrie 1965, când s-a cerut revenirea la grafia latină, solicitare de drept, care, din păcate, avea să mai aștepte până în 1989. În acest sens, Gheorghe Negru consideră că „o dată cu introducerea africatei «G», (…) se obține, de facto, înlocuirea definitivă a «limbii moldovenești», inventată la Tiraspol și impusă de armata sovietică și N.K.V.D., cu limba română, folosită până la ocupația sovietică. (…) Încetul cu încetul, «ocupanta» – «limba moldovenească literară» – a cedat terenul stăpânei de drept – limbii române literare, ce s-a impus în mod firesc, natural, prin voința purtătorilor ei. «Limba moldovenească literară» a rămas să existe doar în denumire" (Negru, 2000, p. 44).

Așadar, litera **ж (g)** se atestă chiar din prefață, în lexemele: *лоӂикэ* = logică, *морфолоӂия* = morfologia, precum și în textul propriu-zis al gramaticii: *ӂингаше* = gingașe (6), *раӂет* = raget (7), formă învechită a cuvântului „răget", *ӂям* = geam (14), *дражи* = dragi (36) ș.a. Analizând metalimbajul lingvistic al manualului, constatăm identitatea perfectă a acestuia cu cel al limbii române de peste Prut, ale cărei norme le găsim fixate într-un manual editat în aceeași perioadă la București, și anume „Morfologia structurală a limbii române" de V. Guțu Romalo din 1968 (Guțu Romalo, 1968), precum clasificarea părților de vorbire în *flexibile* și *neflexibile*, coincidența denominației părților de vorbire: *substantiv, adjectiv, articol, pronume, numeral, verb, adverb, prepoziție, conjuncție* și *interjecție*, cu excepția *particulei* care încă se mai păstrează în gramaticile de la Chișinău, identitatea sistemelor fonetic, lexical și gramatical. Noțiunile de bază ale morfologiei, prezentarea claselor lexico-gramaticale, a flexionării și a funcțiilor sintactice ale acestora, organizarea paradigmatică a categoriilor gramaticale, precum și mijloacele de realizare a flexiunii sunt identice cu cele ale limbii române, cu unele mici excepții. Prin urmare, gramatica limbii române de

astăzi distinge 5 moduri ale verbului: *indicativ (învață), conjunctiv (să învețe), condițional-optativ (ar învăța), prezumtiv (va fi învățând)* și *imperativ (învață!)*, care se regăsesc și în gramatica limbii moldovenești din 1970: *indicativ, conjunctiv, condițional, potențial* și *imperativ.* Observăm că doar modul prezumtiv apare cu alt termen – *potențial*, însă exprimând în ambele gramatici o acțiune simultană cu momentul vorbirii sau o acțiune posterioară momentului vorbirii și formându-se de la viitorul indicativ al verbului auxiliar „a fi" și gerunziul verbului de conjugat. Drept model de conjugare, autorii gramaticii din 1970, propun: *vei fi aşteptând, va fi zis* ș.a. (Berejan, 1970, p. 179), particularitățile de conjugare fiind identice cu cele ale gramaticii de astăzi. Formele nepredicative ale verbului sunt identice: infinitivul, participiul, supinul și gerunziul, cu o mică diferență fonetică în cazul gerunziului – *жерундиул* = gerundiul, sunetul „gi" fiind grafic reprezentat prin noua literă **ж**.

Analizând corpusul materialului faptic, bineînțeles lecturăm nu doar scriitori sovietici sau fraze clișeizate, ideologice, care trebuiau să se regăsească în mod obligatoriu, ci găsim secvențe sau versuri excerptate din unele lucrări ale scriitorilor clasici și nu numai: M. Eminescu, A. Mateevici, I. Creangă, A. Russo, G. Meniuc, A. Lupan, care demonstrează că cenzura și controlul riguros ale textului conform „idealurilor" sovietice se atenuează treptat.

După 1989, tot intelectualii basarabeni sunt cei care, într-o perioadă zbuciumată, au dat frica la o parte, găsind curajul să lupte pentru restabilirea adevărului științific, să restituie în drepturi limba română pe teritoriul basarabean, organizând o serie de manifestări, foruri, în cadrul cărora s-au luat în discuție, cu probe și argumente incontestabile și edificatoare, esențialitatea repunerii în „capul mesei" a limbii noastre și a denumirii corecte a acesteia – limba română. În 1994, este organizat, la Iași și la Chișinău (de către Societatea de Științe Filologice din România, în colaborare cu Filiala Iași a Societății, Universitatea „Al. I. Cuza", Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iași, Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova, Universitatea de Stat din Chișinău), Congresul al V-lea al Filologilor Români, o parte dintre documentele acestuia fiind expuse în numărul 3 al revistei „Limba română" apărută în 1994 (*Limba română,* 1994), drept răspuns la adoptarea noii Constituții, în iulie 1994, în al cărei articol al 13-lea este menționat că limba „moldovenească" este limba de stat a Republicii Moldova. În cadrul acestui congres, au participat filologi din Republica Moldova și România, precum Eugeniu Coșeriu, Ion Coteanu, Silviu Berejan, Dumitru Irimia, Nicolae Corlăteanu, Anatol Ciobanu, Teodor Cotelnic, Mioara Avram, Ion Hangiu, Stelian Dumistrăcel ș.a., și a fost aprobată o *Rezoluție* care prevedea, printre altele, următoarele:

„I. – Se va înainta Parlamentului Republicii Moldova Apelul prin care se afirmă necesitatea respectării adevărului științific privind istoria și esența limbii române:

Limba română este unica reprezentantă actuală a latinității orientale, oriunde ar fi întrebuințată ca limbă de stat, limbă de cultură, limbă de comunicare, își are fixată identitatea, definitiv, printr-o singură denumire: **limba română** *și are un singur alfabet în măsură să-i exprime esența și să-i asigure funcționarea în condiții optime: alfabetul latin.* (…)

II. – Se cere abrogarea Hotărârii din 17 februarie 1993 a Academiei Române privind revenirea la **â** și **sunt** în grafia limbii române." (*idem*, p. 4).

Un alt eveniment semnificativ este Conferința științifică „Limba română este numele corect al limbii noastre", care s-a desfășurat la 20-21 iulie 1995, la Chișinău, prin care participanții – filologi, istorici, filosofi, juriști, reprezentanți ai intelectualității basarabene, precum și unii lingviști din Ucraina, Federația Rusă – au susținut comunicări și au insistat asupra unor argumente arhicunoscute, însă mereu valabile pentru a restabili adevărul științific și a fixa în articolul 13 al Constituției Republicii Moldova denumirea limbii noastre oficiale – limba română, amintind că „revizuirea legislației lingvistice și amânarea termenului de atestare a gradului de cunoaștere a limbii de stat, lichidarea Departamentului de Stat al Limbilor, impunerea glotonimului «limbă moldovenească» au prejudiciat serios extinderea ariei de funcționare a limbii oficiale" (*Limba română*, 1995, p. 7), iar „(…) pe parcursul întregii istorii moldovenii au conștientizat că sunt parte componentă a poporului român și că limba lor maternă e româna" *(idem*).

Așadar, anume eforturile comune ale lingviștilor, ale pedagogilor, ale oamenilor de cultură ș.a. au „călit" limba română din Basarabia, care sub orice „veșmânt" s-ar fi aflat, al „moldovenismului" sau al bilingvismului, a dăinuit, predându-se astăzi în școli și în universități. Evident, așa cum remarcă și Eugenia Bojoga, „traseul limbii române în acești 30 de ani a fost unul sinuos și complicat, deoarece autoritățile din Republica Moldova nu au dat dovadă de consecvență și coerență în implementarea legislației lingvistice adoptate în 1989" (Bojoga, 2020, p. 74). Avitaminoza lingvistică a acestora lasă încă deschis conflictul, unii moldoveni mai pendulând între fals și adevăr.

Sperăm totuși să punem punctul, iar adevărul științific să triumfe, limba română fiind trecută sub denumirea corectă și în articolul 13 din Constituția Republicii Moldova.

Referințe bibliografice:

1. BEREJAN, S., DÎRUL, A. *Gramatica limbii moldovenești. Fonetica. Morfologia*. Chișinău: Editura Lumina, 1970, 227 p.

2. BEREJAN, S. *Itinerar sociolingvistic*. Chişinău: Elan Poligraf, 2007, 240 p. ISBN 978- 9975-66-023-5.

3. BOJOGA, E. *Trei decenii de limbă română în Republica Moldova* [online]. În: *România în spaţiul euroatlantic: interferenţe culturale şi lingvistice*. Ed.: Marius-Radu Clim, Ofelia Ichim (coord.), Bucureşti: Tracus Arte, 2020, p. 73-90. ISBN 978-606-023-221-6. Disponibil: http://www.philippide.ro/Romania%20in%20spatiul%20euroatlantic%202019/BOJOGA%20Eugenia.pdf [citat 23.05.2022].

4. CIOBANU, A. *Limba română în învățământul din Republica Moldova*. În: *Limba română. Congresul al V-lea al Filologilor Români.* 4-9 iunie 1994. Rapoarte. Comunicări. Acte. Documente. Nr. 3 (15). Iași – Chișinău: Tipografia Editurii „Universul", 1994, p. 57-74. Disponibil: https://limbaromana.md/arhiva/Nr.%203,%201994.pdf . [citat 15.06.2022].

5. CIOBANU, A. *Eroziunea conștiinței naționale a românilor moldoveni* [online]. În: *Limba română este patria mea. Studii. Comunicări. Documente*. Ediţia a II-a. Chișinău: Casa Limbii Române, 2007, p. 61-67. Disponibil: https://limbaromana.md/carte/d11.pdf [citat 15.06.2022].

6. CORLĂTEANU, N. G. *Limba moldovenească. Partea I. Lexicologia, fonetica, morfologia. Manual pentru clasele VIII-IX*. Chișinău: Editura Pedagogică de Stat a RSS Moldovenești „Școala Sovietică", 1959, 234 p.

7. DÎRUL, A., EȚCU, I. *Cum a fost impusă denumirea „limbă moldovenească" la est de Prut*. În: *Limba română. Ediție specială. Conferința științifică „Limba română este numele corect al limbii noastre"*, Chișinău, 20-21 iulie 1995. Nr. 4 (22). Chișinău: Tipografia Editurii „Universul", 1995, p. 33-36. ISSN 0235-9111. Disponibil: https://limbaromana.md/arhiva/Nr.%204,%201995.pdf [citat 02.03.2022].

8. GUȚU-ROMALO, V. *Morfologia structurală a limbii române (substantiv, adjectiv, verb)*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 358 p.

9. HANGANU, A. *Limba de stat și știința limbii în Republica Moldova* [online]. În: *Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societăţii durabile de mâine*. Ediția 4, 28-29 septembrie 2021, Chișinău. Iași – Chișinău, 2021, p. 38-45. ISSN: 2558 – 894X. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/38-45_12.pdf [citat în 27.06.2022].

10. *Limba română. Congresul al V-lea al Filologilor Români. 4-9 iunie 1994. Rapoarte. Comunicări. Acte. Documente* [online]. Nr. 3 (15). Iași – Chișinău: Tipografia Editurii „Universul", 4-9 iunie 1994, 160 p. Disponibil: https://limbaromana.md/arhiva/Nr.%203,%201994.pdf [citat 09.04.2022].

11. *Limba română. Conferința științifică „Limba română este numele corect al limbii noastre"*. Nr. 4 (22) [online]. Chișinău: Tipografia Editurii „Universul", 20-21 iulie 1995, 143 p. ISSN 0235-9111. Disponibil: https://limbaromana.md/arhiva/Nr.%203,%201994.pdf [citat 09.04.2022].

12. MÂNDÂCANU, V. *Veşmântul fiinţei noastre*. În: *Situaţia sociolingvistică din R.S.S.M. reflectată în presa periodică (1987-1989)*, vol. I, partea 1. Academia de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Lingvistică. Resp. de ed.: BEREJAN, S., BOCHMANN, K., BOTNARCIUC, V. ș.a. Chișinău: Concernul PRESA, 1999, p. 157-181. ISBN 9975-944-33-7.

13. MOLDOVAN, P. P. *Moldovenii în istorie*. Chișinău: Poligraf-Service, 1993, 180 p. ISBN 5-85268-165-2.

14. NEGRU, Gh. *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească*. Chișinău: Prut Internațional, 2000, 132 p. ISBN 9975-69-100-5.

15. NUȚĂ, I. *Adepți ai existenței „limbii moldovenești”*. În: *Zargidava. Revistă de istorie*. Nr. V. Bacău: Editura Conexiuni, 2006, p. 133-146. ISBN 973-85193-0-6.

16. VINTILĂ-RĂDULESCU, I. *Limba moldovenească și limba română* [online]. În: *Limba Română*. Nr. 6-10, anul XIII, 2003, p. 113-118. Disponibil: http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A20901/pdf [citat 19.09.2019].

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*.

SECȚIUNEA III
PROBLEME ACTUALE DE CERCETARE LITERARĂ

CZU:82.09
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.14

„CULTURA ANULĂRII" ÎN VIAȚA ACADEMICĂ OCCIDENTALĂ

Ion PLĂMĂDEALĂ

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3403-4017

Rezumat. *Articolul abordează fenomenul „cancel culture" care ia amploare în viața academică și cercetarea științifică din universitățile occidentale problematizând manifestările și consecințele sale în planul epistemologic, al libertății de exprimare și libertății academice. Acestea sunt descrise și evaluate în mod critic ca o formă inedită de totalitarism intelectual și politic exercitată de militanții ideologiei reacționare „woke", prin reactivarea de practici similare din regimul sovietic și revoluția culturală chineză. Sunt relevate consecințe dezastruoase ale fenomenului asupra membrilor comunității academice și culturii academice în general, care traversează o gravă criză epistemică.*

Cuvinte-cheie: *„cancel culture", ideologia woke, bule epistemice, revoluție culturală, cenzură și autocenzură, libertate academică.*

The Cancel Culture in Western Academic Life

Abstract. *The article deals with the phenomenon of "cancel culture" which is gaining momentum in academic life and scientific research in Western universities, questioning its manifestations and consequences in terms of epistemology, freedom of expression and academic freedom. These are described and critically evaluated as an unprecedented form of intellectual and political totalitarianism exercised by militants of the reactionary „woke" ideology, by reactivating similar practices from the Soviet regime and the Chinese cultural revolution. The disastrous consequences of this phenomenon on members of the academic community and academic culture in general, which is undergoing a serious epistemic crisis, are revealed.*

Keywords*: cancel culture, woke ideology, epistemic bubbles, cultural revolution, censorship and self-censorship, academic freedom.*

În continuare vom încerca să prezentăm succint și să problematizăm câteva aspecte definitorii ale unui fenomen ce caracterizează în prezent viața socioculturală și cea intelectuală a societăților occidentale insistând pe anumite manifestări ale

sale în domeniul vieții academice și al epistemologiei. „Cultura anulării", din titlul acestei comunicări, este o traducere aproximativă a termenului englezesc „cancel culture" pe care îl vom utiliza preferențial în continuare, întrucât s-a încetățenit în literatura de referință și deoarece termenul românesc nu acoperă totalitatea de atitudini și valori pe care le conotează respectivul anglicism.

„Cancel culture" intră în circuitul mediatic din anglosferă începând din anii 2010 pentru a descrie denunțarea publică a unor indivizi, organisme publice sau companii ale căror discursuri sau acțiuni sunt considerate reprehensibile din punct de vedere moral, contrare unor norme politice sau ofensatoare pentru o anumită comunitate. În mediul online, este vorba de supunerea utilizatorilor culpabili de atare delicte oprobriului public, ei nemaifiind urmăriți pe rețelele digitale sau prin comentarii descalificante la adresa lor, adeseori și sub forma amenințărilor cu moartea. Urban Dictionary, care înregistrează evoluția limbajului web, oferă mai multe explicitări, printre care: „Termen utilizat pentru a descrie un proces prin care oamenii și/sau întreprinderile încearcă să îndepărteze indivizi din societatea politicoasă, de obicei prin subminarea capacității cuiva de a-și câștiga existența și/sau prin încercarea de a elimina ceva, cum ar fi cărțile, mass-media și oamenii, din accesul public și/sau din discurs. Toate acestea sunt justificate în numele pedepsirii gândirii greșite" (Cancel Culture).

Altfel spus, este o formă inedită de intimidare și hărțuire în masă, de linșare decisă de către tribunalul rețelelor sociale, de așa-numitele „gloate mediatice" ultragiate: indivizii anonimi din fața ecranelor, interconectați online și uniți în jurul unor cauze politice și morale comune. Inițial, această cultură a indignării pe internet se referea la boicotarea culturală și digitală a vedetelor acuzate de acte sau discursuri considerate imorale, ceea ce se traducea prin faptul că fanii respectivelor vedete nu le mai ascultau muzica, nu le urmăreau spoturile publicitare, filmele și nu le citeau cărțile. Ca urmare a campaniilor de ostracizare, aceste figuri publice împreună cu producțiile lor culturale dispar din algoritmele de recomandare publicitară ale platformelor Google, YouTube, Facebook, Tik Tok, ceea ce echivalează cu moartea lor digitală și socială, căci în această nouă „economie a atenției" pe care înflorește „capitalismul de supraveghere" (Zuboff, 2019) a priva pe cineva de audiență înseamnă a-l priva de existență. Actorii Keaven Spacey, Johnny Depp, Roseanne Barr, regizorii James Gunn și Woody Allen, oligarhul high-tech Elon Musk, celebra romancieră J.K. Rowling au fost primii pe lista celor anulați, la care ulterior s-au adăugat alte sute și sute de nume, de performanțe artistice revocate, opere de artă cenzurate și rescrise, de statui demolate, denumiri de străzi și edificii schimbate etc., etc. În acest sens, „cancel culture" poate fi considerat un produs al rețelelor sociale, al căror model de business se bazează pe algoritmi ce creează și amplifică interacțiuni colective de natură agonistică, de confruntări ideologice care tind să se radicalizeze pentru că se hrănesc din

valorizarea trăirilor afective, a reactivității emoționale a celor „ofensați", reacții emoționale care iau locul dovezilor și argumentării raționale. Odată cu epoca digitală, „epoca rețelizării", am intrat definitiv într-o nouă cultură generală în care primează emoțiile și afectele subiective, o cultură terapeutică a victimizării, a vulnerabilității și fragilității în care raporturile noastre cu realul empiric și cel social, cu ceilalți se eliberează de orice instanțe exterioare și eteronome precum religia, tradiția sau știința. Aceste raporturi sunt guvernate în totalitate de percepția idiosincratică a individului, de trăirile sale afective, în detrimentul reflecției și deliberării raționale recuzate inclusiv pentru că ar introduce o distanță alienantă cu obiectul atenției. Tehnologiile digitale au generalizat și exacerbat, în scopuri lucrative, „etica emotivismului" (Alasdair MacIntyre) și expresivismul de sorginte romantică transformându-le într-o hegemonică teorie socială normativă care organizează în prezent legăturile interpersonale și comunitare din țările occidentale, teorie în care toate judecățile cu privire la faptele morale, definirea binelui, a dreptății sociale, sensului și scopului instituțiilor au devenit expresii ale preferințelor, atitudinilor, sentimentelor individului solipsist și narcisic. Urmărind să constituie o audiență loială care să reacționeze prompt la postări, algoritmii rețelelor digitale expun utilizatorii la informații care nu sunt selectate pentru relevanța sau pentru veridicitatea lor, ci pentru că sunt susceptibile să le incite circuitele de dopamină din creier prefăcându-i în consumatori fideli prin crearea unor efecte de adicție. În plus, acestor utilizatori li se oferă conținuturi apropiate de propriile lor preferințe și opinii și îi invită să interacționeze cu internauții care împărtășesc vederi similare, ceea ce favorizează coalizarea lor în triburi politice și ideologice închise, izolate intelectual și cultural de alte triburi. Membrii unui trib își confirmă și reafirmă reciproc opiniile și viziunile ignorând sau respingând opiniile divergente sau alternative, ceea ce creează efectul „camerei de ecou": o ambianță în care ideile, opiniile și informațiile sunt amplificate într-o manieră care creează iluzia de consens sau de prevalență a unor convingeri majoritare. Studii de psihologie socială au demonstrat că atunci când indivizii împărtășesc anumite opinii, acestea sunt amplificate când ei interacționează cu susținătorii unor opinii similare, iar atunci când grupul înclină către o viziune ideologică unitară, unii dintre membrii săi vor manifesta tendința să amplifice și mai mult viziunea comună pentru a-și manifesta loialitatea, ceea ce duce la radicalizarea grupului, proces în care convingerile inițial moderate se transformă în dogme. Astfel, în „cancel culture", care este o cultură a indignării prin definiție, indivizii revoltați inițial atunci când se confruntă cu un act de abatere morală devin și mai indignați după ce se consultă cu tovarășii din grupul respectiv, ei penalizează drastic orice disidență care poate perturba armonia intragrupală, cultivă conformismul și o gândire gregară extrem de punitivă și intolerantă. Întrucât informația care provoacă indignare circulă cel mai rapid în mediul informatic digital aducând

venituri mai mari, rețelele sociale impun formate de mesaje scurte și incisive, încurajează reacțiile emoționale puternice, de susținere sau dezaprobare, blocând astfel exprimarea opiniilor nuanțate și antagonizând conversațiile. Toate aceste mecanisme au fost dezvoltate de capitalismul de supraveghere sub forma așa-numitului „web participativ", în care fiecare discurs, acțiune, imagine etc. devine obiectul unui proces de monitorizare și evaluare nonstop, prin sisteme de notații, ratinguri, like-uri și alți indicatori cantitativi care să dea seama, să formateze și să anticipeze înclinațiile, dorințele, preferințele și comportamentele utilizatorilor. Acest ecosistem a permis ascensiunea „cancel culture" și generalizarea sa în practic toate sferele vieții sociale, în toate instituțiile publice care se organizează tot mai mult pe modelul economiei atenției.

O consecință profundă și extrem de nefastă a tribalismului și camerelor de ecou în planul cunoașterii este că generează epistemologii ideologice, în care ideologia influențează tot mai mult cercetările despre realitatea socială și cea empirică selectând în locul informațiilor veridice și verificabile pe acelea care rezonează cu credințele tribului, care contribuie la consolidarea sa identitară și excluzându-le pe acelea care le subminează. O formă de manifestare a epistemologiei ideologice, afectând în prezent majoritatea instituțiilor și universităților occidentale, este segregarea și închiderea în „bule epistemice", în care majoritatea savanților dintr-o disciplină împărtășesc un set identic de valori sacre și ei tratează în mod părtinitor opiniile alternative, ignoră sau exclud cu bună știință rezultatele care le contrazic ipotezele ș.a.m.d. (Nguyen, 2018). Științele socioumane, în primul rând studiile culturale, literare, antropologia, psihologia și sociologia au aderat la epistemologii ideologice precum: epistemologia feministă, teoria punctelor de vedere, intersecționalitatea, epistemologii *queer*, epistemologii decoloniale și altele din care se inspiră o pletoră de pseudodiscipline academice militante care uzează de mecanismele „cancel culture" pentru a-și impune punctele de vedere și a reduce la tăcere oponenții critici.

Însă o mențiune importantă care trebuie făcută aici, lămuritoare pentru fenomenul „cancel culture" și cel de bule epistemice, este că, dincolo de varietatea aparentă a acestor studii, care se definesc prin obiectul lor de cercetare (femeile, persoanele de culoare, minoritățile sexuale etc.), ele toate împărtășesc câteva principii-cheie epistemologice, culturale și ideologice. În planul cunoașterii, principiul este cel preluat din paradigma postmodernistă, anume că nu există posibilitatea unei cunoașteri obiective și universale, că adevărul este întotdeauna în funcție de o perspectivă culturală incomensurabilă, deci e relativ și construit social, cunoștințele decurg din identitate, respectiv, femeile sau negrii, bunăoară, au acces la cunoștințe specifice inaccesibile purtătorilor altor identități. În planul politico-ideologic și valoric, principiul postulează, în acord cu concepția foucauldiană, că societatea este structurată de relații și ierarhii de

putere bazate pe cunoaștere și care decretează ceea ce poate fi cunoscut, ceea ce este moralmente bun și ce este rău, ceea ce este dicibil etc. De unde, comunitățile academice militante îmbrățișează cauza nobilă a dreptății sociale urmărind prin activitatea academică să deconstruiască și să răstoarne respectivele ierarhii care, în societățile occidentale, s-ar afla în mâinile majorităților demografice albe, ar servi intereselor acestora și ar discrimina diferite minorități etnice și identitare (Pluckrose, 2020).

Trebuie să menționăm că acest din urmă principiu ideologico-politic și etic întemeiază o paradigmă culturală, epistemică politică și morală globală care în momentul actual alimentează „imaginarul instituant" (C. Castoriadis) al societăților occidentale coagulându-se într-o metanarațiune legitimantă, un Zeitgeist promovat de elitele mediatice, cognitive, culturale, politice și corporatiste. Termenul generic adecvat, chiar dacă unul controversat și polemic, pentru a desemna această nouă metafizică este „woke", „cultura woke", „woke culture". În engleză, *to wake*, *beeing awake*, *woken* înseamnă a fi treaz, conotează semnificațiile „reînnoire", „regenerare" ș.a. valorificate în imaginarul artistic al „culturii negre" din anii 1950-1970, iar la începutul sec. al XX-lea, în organizații afroamericane de tipul BLM (Black Lives Matter), acest sens figurat a început să însemne a fi vigilent și proactiv la discriminările rasiale și nedreptățile politice în general. La începutul secolului nostru, în urma unor tulburări sociale cu substrat rasial care au zguduit Statele Unite în 2014, termenul *woke* migrează din uzajul vernacular al comunității afroamericane în discursul public unde, după 2015, este popularizat de mijloacele media mainstream, de industriile culturale și corporațiile high-tech care îl transformă într-un ideologem, un cuvânt-valiză de o răsunătoare notorietate, ce desemnează o nouă viziune progresistă asupra lumii. Difuzat prin viralitatea contagioasă a internetului și lobbyismul financiar al marelui capital, wokeness, sau wokismul, să-i spunem așa, a devenit noua religie seculară a elitelor liberale de stânga de pe ambele maluri ale Atlanticului. Este vorba de o viziune a lumii identitară, străină liberalismului clasic, una în care oamenii sunt definiți fundamental de comunitatea în care s-au născut, de orientarea lor sexuală și culoarea pielii. În această viziune, toate disparitățile, inegalitățile rasiale, sexuale, sociale și economice sunt dovezi de discriminare care trebuie demantelate prin politici agresive menite să reducă la tăcere eventualii disidenți, prin stigmatizarea lor ca reacționari, rasiști, sexiști sau fasciști. În mediul academic, a fi woke înseamnă să privești societatea prin optica unui tip specific de „conștiință critică", în sensurile pe care aceasta le primește în diferite așa-numite „teorii critice", de sorginte neomarxistă, precum feminismul, teoria genului, teoria critică a rasei și altele care au aderat în mod programatic la cauza sfântă a „dreptății sociale critice". Universitarii, cercetătorii din disciplinele umane și sociale care își asumă această conștiință critică urmăresc să descopere

în orice element și relație socială, în orice artefact cultural, operă artistică sau narațiune istorică manifestări evidente sau ascunse de rasism, sexism, patriarhat, homofobie, „masculinitate toxică" etc., etc., pe care apoi le supun deconstrucției și tribunalului dreptății sociale critice (Pluckrose, 2021). Așadar, aceasta este o ideologie foarte departe de înțelesurile dreptății pe care le-am moștenit din creștinism, din liberalism sau marxism, înțelesuri la care poate subscrie orice persoană de bună-credință. Pe când dreptatea socială critică este o ideologie care se instalează în mod agresiv în toate structurile sociale, culturale, instituționale și politice promovând o concepție radicală ce împarte oamenii în funcție de afilierea lor de grup și de trăsături identitare imutabile, se focalizează pe relațiile acestor grupuri cu puterea societală și privilegiile, pe modurile în care relațiile și pozițiile sociale se intersectează în matrice ale dominării, opresiunii și marginalizării. Bunăoară, în teoria critică a rasei, din care se inspiră așa-numitul nou antirasism, societățile europene sunt acuzate de flagelul „rasismului sistemic" și ineradicabil, ceea ce îi îndreptățește pe „academo-militanți" (Heinich, 2021) să demonizeze în permanență și fără scrupule popoarele europene „albe", care poartă deci stigmatul „albității" (*whiteness*), o trăsătură patologică și rasistă prin definiție. În mâinile activiștilor woke, ale minorităților resentimentare, antirasismul a fost transformat într-un rasism împotriva albilor ce servește la demonizarea în bloc a Occidentului, la „anularea" moștenirii sale culturale și a memoriei istorice; sub retorica antirasistă străbate tot mai evident dorința de a elimina civilizația occidentală redusă la un sistem pervers ce produce și răspândește diverse forme de opresiuni și fobii patologice.

Prin urmare, woke este numele revoluției sociale, culturale și antropologice care bulversează astăzi din temelii societățile vestice și care și-a impus etosul și valorile sale în toate instituțiile sociale și culturale consacrate. În lucrarea sa recentă intitulată *Cum woke a câștigat. Mișcarea elitistă care amenință democrația*, cercetătoarea britanică Joanna Williams demonstrează printr-un demers sintetic și cu multiple argumente următoarea teză: „Woke a cucerit Occidentul. De la școli și universități la corporații multinaționale, social media, jurnalism și chiar poliție și armată, valorile woke domină fiecare aspect al vieții noastre" (Williams, 2022). Mai mult chiar, constatăm că după publicarea acestei lucrări ideologia woke a început să se globalizeze într-un ritm vertiginos, din momentul în care administrația Biden a încorporat-o în strategia sa geopolitică, iar diverse organisme internaționale precum ONU, UNESCO, CEDO, Consiliul Europei ș.a. își aliniază agendele la orientările normative prescrise de noul regim ideologic. Iar în această întreprindere globală de inginerie socială și schimbare civilizațională, „cancel culture" este arma, brațul de fier al militanților woke.

Revenind acum la noțiunile „cameră de ecou" și „bule epistemice" în contextul academic, trebuie să precizăm în mod expres că nu este vorba de bule epistemice

care să ilustreze o pluralitate de concepții și viziuni ideologice aflate în competiție pe piața ideilor, ci dimpotrivă, de monoculturi ideologice care s-au instaurat în științele sociale, culturale, în psihologie ș.a.m.d., monoculturi care împărtășesc principiile epistemologice și axiologice ale amintitelor mai sus „teorii critice" din perimetrul paradigmei woke. Afară de rolul menționat al tehnologiilor digitale, această omogenitate ideologică este rezultatul unor multiple evoluții culturale și societale pe care le-au declanșat, în anii '50 -'60 ai secolului trecut, faimoasele mișcări de protest ale studenților din marile metropole americane și europene, mișcări care au reorientat universitățile către ideologii stângiste, neomarxiste. În consecință, și adăugate la acestea diversele reforme pe care le-au efectuat foștii studenți când au ajuns în vârful establishmentului, dacă în anii 1960 proporția dintre liberali și conservatori în universitățile occidentale era de 3 la 1, astăzi această valoare medie oscilează între 8:1 și 14:1, în SUA (Langbert, 2020; Kaufmann, 2022). În științele umane și sociale proporția este cu mult mai mare: sociologie (27:1), literatură (26.8:1), antropologie (42.2:1), adică la tot mai multe catedre și în discipline precum studiile culturale și literare sau antropologia, conservatorii lipsesc cu desăvârșire, iar cei care au mai rămas sunt hărțuiți, cenzurați și practic excluși din universitate. La acest subiect, au fost publicate mai multe studii, în special în sociologie și psihologia socială, care examinează modurile în care oligopolul ideologic, lipsa de opinii alternative denaturează grav practicile și rezultatele științifice ale cercetărilor.

Prin urmare, genealogia culturilor „woke" și „cancel" începe în stângismul cultural al elitelor intelectuale și studenților din anii '60, care și-au canalizat fervoarea revoluționară demolatoare către deconstrucția tuturor moștenirilor culturale și simbolice, a mentalităților, moravurilor și a educației de sorginte iluministă.

Iar în ultimii ani, precum am menționat anterior, grație tehnologiilor digitale, rețelelor sociale, care constituie un motor extraordinar de schimbare culturală și politică, „cancel culture" a proliferat în toate sectoarele vieții sociale constituind recent un subiect aprins de polemici și controverse chiar și în mediile liberale. Ca exemplu emblematic în această privință poate servi tribuna colectivă publicată în 2020 și semnată de peste 150 de scriitori, artiști, universitari și jurnaliști, inclusiv de nume notorii precum: Noam Chomsky, Salman Rushdie, J.K. Rowling, Fr. Fukuyama, St. Pinker (A Letter…). Toți aceștia denunță atmosfera sufocantă provocată de „cancel culture", climatul general de intoleranță față de opinii diferite, procesele de umilință publică și ostracizare a nonconformiștilor, redactori concediați pentru articole controversate, cărți retrase din librării, jurnaliști împiedicați să scrie despre anumite subiecte tabu, profesori anchetați pentru că citează fragmente din opere literare care conțin cuvinte și imagini considerate ofensatoare, cercetători concediați pentru idei

ce deviază de la ortodoxia woke etc. Sondaje sociologice recente efectuate în rândul populației americane relevă că peste 30% au auzit despre acest fenomen pe care îl consideră o amenințare serioasă pentru libertatea de exprimare. Un sfert din cei chestionați evită foarte frecvent să-și exprime anumite convingeri din teama că își vor pierde locul de muncă, poziția socială, iar foarte mulți resimt o presiune să afirme lucruri în care nu cred pentru a se integra în colectiv. Trei sferturi din respondenți evidențiază o stare extraordinară de stres, cu efecte grave asupra sănătății psihice pe care o provoacă linșajul mediatic al culturii anulării (Kaufmann, 2022). Niște date similare prezintă sondajele realizate în Marea Britanie, Canada sau Australia.

O consecință extrem de îngrijorătoare pe care o dezvăluie aceste investigații și mai multe studii de specialitate este, în afara faptului că oamenii sunt anulați, condamnați la moarte socială sau concediați, instalarea unei ambianțe de frică și teroare intelectuală în care milioane de persoane nu mai îndrăznesc să-și exprime opiniile și convingerile în public. Astfel, până la 70 procente din americani au teama să-și expună opiniile în spațiul public (Mitchell, 2022).

În mediul academic, acest climat de frică și intimidare atinge niște cote șocante care amintesc de practicile totalitare din perioada stalinistă și din revoluția culturală chineză. Și este grăitor faptul că asemenea constatări sunt făcute de savanții care au trăit în aceste regimuri și care în momentul de față activează în Occident. De exemplu, Anna Krylov, profesoară la Universitatea din California, scrie următoarele: „Experiențele mele de zi cu zi ca profesor de chimie la o universitate americană din 2021 îmi aduc aminte de perioada școlară și universitară din URSS, amintiri care sunt mai degrabă coșmaruri orwelliene. Voi compara experiențele mele din trecut și din prezent pentru a ilustra următoarele paralele între URSS și SUA de astăzi: (i) atmosfera de frică și autocenzură; (ii) omniprezența ideologiei (concentrându-mă pe exemple din domeniul științei); (iii) o intoleranță față de opiniile divergente (adică suprimarea ideilor și a oamenilor, cenzura și Newspeak/nouvorba); (iv) utilizarea ingineriei sociale pentru a rezolva probleme reale și imaginare" (Krylov, 2022). Sergiu Klainerman, un matematician care s-a refugiat din România lui Ceaușescu și predă actualmente la prestigioasa Universitate Princeton, compară diferențele dintre totalitarismul comunist din România și ideologia woke care a capturat universitatea americană. Woke reprezintă un totalitarism soft care nu se impune prin întemnițarea disidenților sau eliminarea lor fizică, ci prin „discreditarea socială, linșajul și cenzura. Dar în ceea ce privește educația, cred că ideologia woke este chiar mai nocivă decât comunismul de tip vechi, deoarece acesta avea un puternic sentiment al realității obiective, înrădăcinat în credința că oamenii sunt capabili să descopere adevăruri universale" (Klainerman, 2021).

O tânără care a reușit să evadeze împreună cu familia sa din Coreea de Nord și s-a refugiat în SUA mărturisește următoarele impresii după ce a studiat timp

de un an la Universitatea Columbia: „Mă așteptam să plătesc această avere, tot acest timp și energie, pentru a învăța să gândesc de sine stătător. Dar ei te forțează să gândești așa cum vor ei să gândești". „Orice problemă, ne-au explicat profesorii, este din cauza bărbaților albi". „Credeam că America este diferită, dar am constatat atât de multe asemănări cu ceea ce am văzut în Coreea de Nord", un fel de sminteală și mai mare, în care oamenii o iau razna în mod colectiv (Sahakian, 2021).

Universitatea Columbia face parte din prestigiosul grup Ivy Leage ce reunește opt universități americane de elită, printre care celebrele Harvard, Cornell, Yale și Princeton. Și, în mod ironic, dar și relevant pentru problema discutată aici, anume în aceste instituții elitare și cel mai bine finanțate prosperă „cancel culture", spiritul inchizitorial, gândirea conformistă, cenzura și autocenzura. În clasamentul libertății cuvântului în universități pentru anul 2023, alcătuit de cunoscuta Fundație pentru drepturile individuale și de exprimare, aceste academii ocupă ultimele locuri (2023 College…). În plus, ele și-au pătat reputația prin aplicarea unor tactici din arsenalul „cancel culture" ca să impună conformitatea gândirii și opiniei asupra corpului profesoral, precum ar fi listele negre ale celor care își permit să exprime opinii critice, neconvenționale cu privire la ideologemele totemice ale culturii woke. Un exemplu de discreditare a oferit de curând Universitatea Princeton, în care circa 350 de profesori și-au pus semnăturile pe o scrisoare adresată administrației în care ei cer să fie creat un comitet special care să supravegheze, să investigheze și disciplineze comportamentele și incidentele rasiste, precum și cercetările și publicațiile membrilor facultății care ar putea fi considerate rasiste de către membrii comunităților de culoare (Tomlinson, 2020). Așadar, nu este altceva decât un denunț în stil stalinist care solicită disciplinarea profesorilor din motive ideologice. Potrivit aceleiași Fundații pentru drepturile individuale și de exprimare, între 2014 și 2022 s-au înregistrat în SUA 877 de încercări de pedepsire a cercetătorilor pentru opiniile exprimate. Șaizeci la sută dintre aceste cazuri s-au finalizat cu diverse sancțiuni, inclusiv 114 incidente de cenzură și 156 de concedieri, dintre care 44 de profesori titulari (Scholars Under…), ceea ce depășește cu mult concedierile din perioada întunecată a macartismului. O altă organizație care urmărește efectele „cancel culture" asupra libertății academice, Asociația națională a cercetătorilor, a documentat, la data de 16 mai 2023, 279 de „anulări" în SUA și Canada care s-au tradus în majoritatea cazurilor prin concedierea profesorilor vinovați de păreri critice la adresa ortodoxiei progresiste woke (Acevedo, 2023).

Prin urmare, „cancel culture" este un element represiv într-un angrenaj totalitar de control al vorbirii și gândirii în noul regim woke, ale cărui valori și practici au implicații dezastruoase deopotrivă pentru membrii comunităților academice și pentru cultura academică înțeleasă ca domeniu de activitate intelectuală bazată pe următorii piloni: libertatea cercetării, libertatea cuvântului, autonomie instituțională, protecție împotriva represaliilor și responsabilitatea socială.

Referințe bibliografice:

1. 2023 *College Free Speech Rankings. Overall Rankings* [online]. Disponibil: https://rankings.thefire.org/rank [citat: 19.02.2023].

2. *A Letter on Justice and Open Debate*, 2020, 7 July [online]. Disponibil: https://harpers.org/a-letter-on-justice-and-open-debate/ [citat 21.04.2023].

3. ACEVEDO, D. *Tracking Cancel Culture in Higher Education*, 2023, 16 May [online]. Disponibil: https://www.nas.org/blogs/article/tracking-cancel-culture-in-higher-education [citat: 18.05.2023].

4. Cancel Culture [online]. Disponibil: https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Cancel%20Culture [citat 18.02. 2023].

5. HEINICH, N. *Ce que le militantisme fait á la recherche*. Paris: Ed. Gallimard, 2021. 48 p.

6. KAUFMANN, Eric. *The Threat to Academic Freedom: From Anecdotes to Data*, 2021, 12 March [online]. Disponibil: https://quillette.com/2021/03/12/the-threat-to-academic-freedom-from-anecdotes-to-data/ [citat 14 05.2023].

7. KAUFMANN, Eric. *The Politics of the Culture Wars in Contemporary America*, 2022, 25 January [online]. Disponibil: https://manhattan.institute/article/the-politics-of-the-culture-wars-in-contemporary-america [citat 14.03.2023].

8. KLAINERMAN, S. *There Is No Such Thing as „White" Math*, 2021, 1 March [online]. Disponibil: https://www.thefp.com/p/there-is-no-such-thing-as-white-math?utm_source=url [citat: 23.04. 2023].

9. KRYLOV, Anna I. *From Russia with Love: Science and Ideology Then and Now*, 2022, 28 Nov. [online]. Disponibil: https://hxstem.substack.com/p/from-russia-with-love-science-and [citat: 27.12. 2023].

10. LANGBERT, M., STEVENS, S. *Partisan Registration and Contributions of Faculty in Flagship Colleges*, 17 January 2020 [online]. Disponibil: https://www.nas.org/blogs/article/partisan-registration-and-contributions-of-faculty-in-flagship-colleges [citat 17.04.2023].

11. MITCHELL, Cristopher. *America Has a Free Speech Problem*, 2022, 18 March [online]. Disponibil: https://dailybriefing.substack.com/p/america-has-a-free-speech-problem?s=r [citat: 6.02.2023].

12. NGUYEN, C. THI. *Eco Chambers and Epistemic Bubbles*. In: *Episteme*. 2018, vol. 17, nr. 2, p. 141-161.

13. LUCKROSE H., LINDSAY J. *Cynical Theories*. Durham: Pitchstone Publishing, 2020, 351 p.

14. PLUCKROSE, H., *What do we Mean by Critical Social Justice* [online]. Disponibil: https://counterweightsupport.com/2021/02/17/what-do-we-mean-by-critical-social-justice/ [citat 6.05.2023].

15. SAHAKIAN, T. *North Korean defector says ‚even North Korea was not this nuts' after attending Ivy League school*, 2021, 14 June [online]. Disponibil: https://www.foxnews.com/us/north-korean-defector-ivy-league-nuts [citat: 12.04.2023].

16. *Scholars Under Fire Database* [online]. Disponibil: https://www.thefire.org/research-learn/scholars-under-fire [citat: 3.03.2023].

17. TOMLINSON, B. *Faculty Members Propose an Anti-Racism Agenda*, 2020, 13 July [online]. Disponibil: https://paw.princeton.edu/article/faculty-members-propose-anti-racism-agenda [citat: 3.03.2023].

18. WILLIAMS, Joanna. *How Woke Won: The Elitist Movement that Threatens Democracy, Tolerance and Reason*. John Wilkes Publishing, 2022, 270 p.

19. ZUBOFF, Shoshana. *The Age of Surveillance Capitalism*. New York: Public Affairs, 2019, 691 p.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*.

CZU:82.09
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.15

STATUTUL CONCEPTELOR DE CONTINUITATE ȘI RUPTURĂ ÎN DISCURSUL CRITICII LITERARE

Natalia HARITON

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-8462-2625

Rezumat. *Acest studiu analizează statutul conceptelor de continuitate și ruptură în discursul criticii literare, determinând că acestea furnizează date prețioase despre dinamica literaturii și contextul său (constante ale schimbării), despre comportamentul conceptelor sub aspect tipologic (mărci ale paradigmelor literare), dar și despre mutațiile survenite la nivelul discursului critic (unități discursive). Prin prisma conceptelor de continuitate și ruptură, se examinează mai multe aspecte ale fenomenului literar/critic în evoluție: lupta dintre vechi și nou drept luptă pentru o anumită înțelegere canonică; tensiunea dintre modernism și postmodernism, rezolvată nu numai în sens de depășire, ci și în sens de conlucrare; natura interogativă și, deci, ironică a discursului critic în postmodernism.*

Cuvinte-cheie*: continuitate, ruptură, discurs literar, discurs critic, paradigmă, tradiție, modernism, postmodernism.*

The Status of the Concepts of Continuity and Rupture in the Discourse of Literary Criticism

Abstract. *This study examines the status of the concepts of continuity and rupture in the discourse of literary criticism, determining that they provide valuable data about the dynamics of literature and its contextual (constants of change), the behavior of the concepts in the typological aspect (marks of literary paradigms), as well as about the mutations at critical discourse level (discursive units). In terms of the concepts of continuity and rupture, several aspects of the evolving literary / critical phenomenon are examined: the battle between the old and the new as a battle for a certain canonical understanding; the tension between modernism and postmodernism, solved not only in the sense of overcoming, but also in the sense of cooperation; the interrogative and, therefore, ironic nature of critical discourse in postmodernism.*

Keywords*: continuity, rupture, literary discourse, critical discourse, paradigm, tradition, modernism, postmodernism.*

În calitate de *constante ale schimbării,* conceptele de *continuitate* și *ruptură* furnizează date prețioase despre „*dinamica* literaturii și *contextul* său”

(Compagnon, 2007, p. 237), or perspectiva diacronică devine eficientă numai atunci, când datele oferite nu sunt interpretate exclusiv în sens cronologic, ca „un simplu raport de consecutivitate" (Lefter, 2000, p. 78-79), ci sunt trecute printr-un filtru valoric. Așa cum demonstrează Antoine Compagnon, conlucrarea dintre planul diacronic și cel sincronic permite trierea valorilor în timp (demersul istoriei literare) și în afara lui (demersul criticii literare) (Compagnon, 2007, p. 235).

Derivate din „*cea mai veche* și mai fundamentală *polemică* din întreaga istorie a ideilor literare" (Marino, 1973, p. 354), conceptele de *continuitate* și *ruptură* sugerează o structură temporală angajată să explice fenomene de cotitură, putând fi utilizată la analiza unui sistem literar şi a relaţiilor acestuia cu alte sisteme. Fie că plonjează în interior, construind o veritabilă morfologie a schimbării, fie că explorează legătura dintre diverse sisteme, termenii conlucrează pentru a explica cum poate fi dobândită, menținută și, evident, perpetuată istoricitatea unui sistem. Prin *istoricitate* vom înțelege calitatea unui sistem de a se impune în procesul temporalizării *câmpului puterii*, așa cum îl numește Pierre Bourdieu. Prin urmare, conceptele se aplică în vocabularul tranziţiei, în studiile privind schimbările de paradigmă, marcând tensiunea dintre sistemul dominant și sistemul ce-i sfidează dominația. În opinia lui Pierre Bourdieu, lupta se dă pentru „dobândirea monopolului asupra impunerii categoriilor legitime de percepție și de apreciere" (Bourdieu, 2012, p. 211). Pentru a-și menține pozițiile cucerite, tabăra dominanților se vede legată „de continuitate, de identitate, de reproducere", pe când tabăra adversă își caută argumentele în discontinuitate, ruptură, diferență și revoluție *(ibidem*).

Plasate într-un registru al simultaneităţii, *continuitatea* şi *ruptura* evocă, așadar, o contradicţie dintre două sisteme distincte, un „antagonism etern, ireductibil, universal" (Marino, 1973, p. 354), or termenii „exprimă dialectica esențială a vieții și creației literare, animată de două tendințe diametral opuse: spre conformism și canonic (normă, universal și permanent valabil, tradiție, imitație), respectiv spre progres și inovație (invenție, originalitate, libertate, actualitate)" (*ibidem*).

În lucrarea sa *Cultură și explozie*, I. M. Lotman stabilește două căi prin care se poate produce evoluția: procesele graduale și cele de ruptură. Deși le consideră „două laturi ale unui mecanism unic, coerent, ale structurii lui sincronizate", teoreticianul menționează că ele îndeplinesc totuși funcții diferite: procesele graduale sunt responsabile de continuitatea sistemului, iar cele de ruptură „asigură inovația" (Lotman, 2004, p. 30). Continuitatea şi schimbarea-ruptură sunt, așadar, două procese antitetice care „există doar prin raportare unele la altele". Dacă continuitatea „echivalează cu previzibilitatea conştientizată", atunci ruptura implică imprevizibilitatea schimbărilor. Este important să remarcăm aici traseul rupturii, așa cum îl surprinde I. M. Lotman, de la *imprevizibilitatea* momentului inițial, la *previzibilitatea* evenimentelor obținută prin repetiție și, în fine, la un

„timp al *autocunoașterii*" din faza finală. Eșalonarea rupturii permite să surpindem mecanismul transformării acesteia în continuitate, or din toate momentele de ruptură se instituţionalizează acele momente care şi-au găsit continuitatea în faza imediat următoare. Pentru început, ruptura trebuie să aibă continuitate ca să-şi certifice impulsul iniţial al înnoirii, obţinând dreptul de a exista pe axa valorilor. Momentele de ruptură sunt acele momente care şi-au configurat o continuitate metamorfozată, în mişcare. Din moment ce schimbarea se instituţionalizează, se canonizează, când intră în toate domeniile vieţii culturale, ea începe să se epuizeze, să se stingă. În fine, erodarea unui sistem se produce în momentul în care impulsul iniţial al rupturii este supralicitat, suprasaturat de propriul efect. Între impulsul iniţial care anunţă ruptura şi impulsul final există o confruntare, un moment de înaltă tensiune artistică, reactivând datele polemicii dintre sistemul continuității și cel al rupturii.

La fel, cele trei faze de manifestare a rupturii favorizează stabilirea a trei moduri distincte de a te raporta la tradiție: ruptura cu tradiţia formulei precedente (ruptura ca intenţie fondatoare); ruptura cu tradiţia ca instituţionalizare (certificarea rupturii); ruptura cu propria tradiţie instituită şi suprasolicitată (epuizarea rupturii). În primul caz, vorbim despre mişcările de avangardă, care sparg tiparele, marcând astfel o distanță față de tradiție. Cea de-a doua atitudine reflectă trecerea rupturii într-o fază continuă. În fine, în ultima fază, când repetiția devine contraproductivă, vorbim despre două tipuri de mișcări: de conservare (cu orice preț) a acestei tradiții (ariergarda) și alta ce deplânge declinul (decadenţa). Comportamentul rupturii poate fi explicat prin însăși „forța Vechiului, care, pentru a se împlini, are nevoie de Nou". După Theodor W. Adorno, „Vechiul nu se poate refugia decât pe creasta Noului; în rupturi și nu în continuitate" (Adorno, 2006, p. 36). Altfel spus, noul, ca să înțeleagă că a marcat cu adevărat o poziție nouă, are nevoie să devină, la un moment dat, vechi. Certificarea rupturii, pe de o parte, și menținearea continuității, pe de altă parte, nu sunt decât două mecanisme prin care se poate asigura istoricitatea unui sistem și deci valoarea acestuia.

În consecință, lupta dintre tendințele conservatoare și cele înnoitoare este o luptă ce se dă în câmpul puterii pentru o anumită înțelegere canonică. Iar pentru ca această „bătălie" să conducă, într-un final, la edificarea canonului este nevoie de intervenția criticii literare, care să dea acestei tensiuni sens și valoare.

Urmărind comportamentul conceptelor de *continuitate* și *ruptură* sub aspect tipologic (*mărci ale unor paradigme*), ținem să observăm că, odată reduse la esență, ele reunesc în jurul lor teorii și practici literare diferite. Atât conceptul de continuitate cât și cel de ruptură au acumulat de-a lungul istoriei mai multe însușiri, unele ilustrând „pledoaria proclasică" (afinitatea, ereditatea arhetipală, viziunea atemporală și eleată a istoriei, ordinea conservatoare, prestigiul întâietății, prestigiul adevărului, gloria binelui, vigoarea „începutului", imitația etc.), altele, dimpotrivă, aducând un „elogiu ideii de modern" (conflictul de generație, psihologia

concurenței și promoției sociale, polemica împotriva anchilozării și universalității gustului, ideea de progres, superioritatea mijloacelor de expresie, spiritul critic, emulația, criza, noutatea, ruptura totală ș.a.) (Marino, 1973, p. 354-399). Mijlocul secolului al XX-lea surprinde aceste formule într-o stare contraproductivă, or atât tradiția, cât și modernitatea au încetat „să producă timp", să înscrie „o nouă poziție în afara celor deja stabilite" (Bourdieu, 2012, p. 211). Criza opozițiilor consacrate ale evoluției nu poate fi rezolvată printr-un credit acordat la nesfârșit tradiției sau inovației, ci prin afirmarea unei formule constructive, capabile să reorienteze impulsul înnoirii și cel al conservării către un centru al interogării, și nu al soluțiilor absolute. E un moment al contradițiilor, al imposibilului ce caută să devină posibil. Vorbim aici despre capacitatea *continuității* și *rupturii* de a fuziona într-o formulă unitară, care ar vertebra întreaga poetică postmodernistă, asigurând pluralismul, relativismul, eclectismul, critica istorismului teleologic, scepticismul față de ideologie ș.a. Poetica postmodernismului este, potrivit Lindei Hutcheon, „o structură deschisă și flexibilă prin intermediul căreia să putem ordona cunoașterea culturală actuală" (Hutcheon, 2002, p. 349) și care să se bazeze pe problematizare, pe neobosita interogare a unor teme precum individul, istoria, limbajul, relația cu lumea etc. Interesantă, în acest context, ni se pare atitudinea lui Matei Călinescu, care constată că „între fețele modernității, postmodernismul este poate înzestrat cu cel mai înalt spirit critic: autosceptic și totuși curios, neîncrezător și totuși căutător, binevoitor și totuși ironic" (Călinescu, 2005, p. 270).

Menținerea la cote maxime a tensiunii critice culminează cu siajul dialectic dintre continuitate și ruptură, contradicția fiind sesizată în multiplele aprecieri pe care le-a acumulat noua paradigmă: „neîncredere în metapovestiri" (Jean-François Lyotard), „întoarcerea la tradiție împotriva modernismului" sau „depășire a modernismului" (Luc Ferry), „postistorie", „gândire slabă" (Gianni Vattimo), „sfârșitul istoriei" (Francis Fukuyama), joc de „simulacre și de seducție" (Jean Baudrillard), „ruptura cu ruptura", „deznodământul epopeii moderne" (Antoine Compagnon), „epuizare" și „împlinire" (John Barth), poetica problematizării (Linda Hutcheon), „eclectism rafinat" (Matei Călinescu) ș.a.

Distingem în miezul acestor evaluări trei poziții: una de continuitate, alta de ruptură și, în cele din urmă, una de conlucrare între continuitate și ruptură. Altfel zis, ideea de „demitizare a demitizării", formulată de Gianni Vattimo se vrea o replică la *demitizarea* modernistă, care, la rându-i, reprezintă o replică la adresa *mitului* din culturile tradiționale: „Când și demitizarea e dezvăluită ca mit, mitul recuperează legitimitate, dar numai în cadrul unei experiențe generale de „slăbire" a adevărului […]. Momentul demitizării demitizării … poate fi considerat adevăratul moment de trecere de la modern la postmodern" (Vattimo, 1995, p. 49). În acest fel, se recunoaște că postmodernul este o „gândire slabă", capabilă să producă ceea ce Nicolae

Leahu numește „mituri ludico-ironice” (Leahu, 2007, p. 9). Un alt exemplu îl găsim la Antoine Compagnon, care consideră că postmodernismul reprezintă o „ruptură cu ruptura” (Compagnon, 1998, p. 169), invocându-se astfel paradigma rupturii, ca și țintă a primei rupturi și paradigma continuității, pentru a marca ținta celei de-a doua rupturi, înfăptuite, la timpul său, de modernism. La Jean-François Lyotard, sistemul triadic poate fi descifrat drept un traiect de la „neîncrederea în metapovestiri” (Lyotard, 1993, p. 15), specifică postmodernismului, la *încrederea* în metapovestiri (modernism) și, anterior, la încrederea în *povestiri* (tradiție), ca să nu spunem chiar *povești*.

Modelul lui Ihab Hassan este considerat una dintre cele mai solide contribuții în clarificarea conceptului de postmodernism, dar care totuși rămâne vulnerabil prin coloanele paralele elaborate. De altfel, anume mecanismul opoziției este folosit drept contraargument de Matei Călinescu și Antoine Compagnon, care plasează postmodernismul în rândul celor „cinci fețe” și, respectiv, „cinci paradoxuri” ale modernității. Matei Călinescu va conchide în finalul volumului *Cinci fețe ale modernității* că tocmai prin opoziție „modernitatea supraviețuiește” (Călinescu, 2005, p. 300), în timp ce Antoine Compagnon susține – în *Cele cinci paradoxuri ale modernității* – că, din ideea de „ruptură cu ruptura”, operația cheie rămâne, totuși, ruptura. Linda Hutcheon ține însă să regândească logica consituirii coloanelor paralele, optând pentru „atât/cât și”, și nu pentru varianta „ori/ori”: „postmodernismul este *procesul* de făurire a *produsului*; este *absență* în cadrul *prezenței*, este *dispersatul* care necesită o *centrare* pentru a *fi* dispersat, este *idiolectul* care dorește să fie, dar știe că nu poate, *codul* dominant; este *imanență* negând și totuși tânjind după *transcendență*” (Hutcheon, 2002, p. 89). Se recunosc aici, cu ușurință, particularitățile stabilite de Ihab Hassan în *Sfârșierea lui Orfeu*: Indeterminarea, Fragmentarea, Decanonizarea, Lipsa de sine/lipsa de adâncime, Nereprezentabilul, Ironia, Perspectivismul, Hibridizarea, Carnavalizarea, Performanţa/participarea (implicarea receptorului), Construcţionismul (constituirea de lumi funcţionale), Imanenţa (Hassan, 1986, p. 180-187). Tentația de a elabora o „hartă a unui teritoriu în continuă mișcare” îl motivează pe Nicolae Leahu să recalibreze formula hassaniană, adăugând în grila comparativă și ideea de tradiție, pe care o folosește în calitate de „instrument de verificare” (Leahu, 2007, p. 8) nuanțată a diferențelor dintre modernism și postmodernism. Jocul diferențelor dintre *tradiție – modernism – postmodernism* se vrea un exercițiu de identificare a „acelor linii de continuitate și ruptură ce înlesnesc perceperea nuanțată a diferențelor ontologice, epistemologice și artistice care caracterizează mișcarea în timp a formelor literare/culturale” (*ibidem*, p. 9). Tabelul sinoptic vizează patru aspecte: *fundalul filozofic/ideologic/social; semne ale idealului artistic; trăsături ale discursului literar; cultură și civilizație*. Cele 42 de trăsături diferențiale divulgă caracterul extrem de complex al conceptelor periodizante de

modernism și postmodernism, oferind o vastă rețea de semnificații în stare să stimuleze explicarea reciprocă a acestora.

După cum se poate observa, tensiunea dintre modernism și postmodernism poate fi rezolvată nu numai în sens de depășire, ci și în sens de conlucrare. Trebuie de adăugat că în această „relație esențială, ombilicală" (Cărtărescu, 2010, p. 86) devine tot mai stringentă clarificarea raportului cu tradiția. Modernismul este rejectat […] nu pentru că el este *trecutul*, ci tocmai pentru că el *disprețuiește* trecutul", îndepărtându-se „de la *adevărata* și marea tradiție literară a secolelor trecute" (*ibidem*, p. 83). Cu toate acestea, noua paradigmă se va adresa tradiției nu în termeni nostalgici, „inocenți", ci ironic și ludic. Ideea este formulată în *Marginalii la „Numele trandafirului"* (1983) de Umberto Eco: „Răspunsul postmodernului dat modernului constă în recunoașterea că trecutul, de vreme ce nu poate fi distrus, pentru că distrugerea lui duce la tăcere, trebuie să fie revizitat: cu ironie, fără candoare" (Eco, 2014, p. 604). Ironia și jocul asigură recuperarea tolerantă a trecutului, păstrând o necesară distanță critică.

Vom regăsi aceeași idee la Gianni Vattimo, care susține că postmodernismul nu neagă modul de legitimare promovat în etapa precedentă, ci propune o „variație" a acestuia, articulată în baza unui „raport critic față de principiul anterior" (Vattimo, 2000, p. 17). În continuare, filozoful italian explică de ce definirea postmodernismului drept „sfârșit al istoriei" se întemeiază pe „problema istoriei ca bază de legitimare" (*ibidem*, p. 16). Dacă modernitatea este considerată „epoca legitimării metafizic-istoriste", atunci „postmodernitatea este punerea explicită sub semnul întrebării a acestui mod de legitimare" (*ibidem*).

Pornind de la ideea că natura relației dintre modernism și postmodernism este una „tipic contradictorie", Linda Hutcheon stabilește că relația nu implică „nici o ruptură simplă și radicală, nici o continuitate neabătută; *este amândouă și nici una deopotrivă* (*s.n. – N.H.*)" (Hutcheon, 2002, p. 40). Echilibrul la care se face apel este posibil în condițiile în care noua paradigma și-a asumat interogarea ca pe o condiție. Este vorba de o cale către moderație care dezvăluie două faze: momentul „disperării apocaliptice" și al „euforiei vizionare" (proiectul anilor '60) și momentul problematizării asumate (proiectul anilor '70-'80), când postmodernismul devine „interogativ în mod și „dedoxificator" în intenție", extrăgându-și „fundamentarea ideologică din acea generală contestare a autorității specifică anilor '60, iar conștiința istorică (și morală) din înscrierea în istorie a femeilor și a minorităților etnice/rasiale din acei ani" (Hutcheon, 1997, p. 14-15). Distincția dintre postmodernismul radical și cel moderat este necesară pentru a recunoaște în postmodernism o paradigmă, chiar dacă instrumentarul retoricii apocaliptice divulgă un nihilism afișat (foarte aproape în acest sens de negația modernistă): *ruptură*, *discontinuitate*, *dislocare*, *de(s)centrare*, *indeterminare*, *antitotalizare*. De reținut însă că *de(s)centrarea* nu se produce decât printr-o legătură organică

cu centrul pe care-l contestă, căci postmodernismul „poate, în cunoștință de cauză, să încorporeze și, simultan, să provoace acel modernism din care a derivat și căruia îi datorează până și existența sa verbală" (Hutcheon, 2002, p. 90).

O opinie curentă, așa cum ne convinge Caius Dobrescu, este că postmodernismul marchează, la rândul său, „o detensionare a relației dintre cele două modernisme [modernismul conservator și cel radical – n.n. – N.H.], al cărei resort ar trebui să fie tocmai recâștigarea sensului pierdut al moderației, al echilibrului moral și intelectual" (Dobrescu, 2008, p. 320-321). Acest rol, se pare, condiționează accederea către acea „poziție de «centralitate» spirituală" (*ibidem*, p. 322), care să reziste prin forța indeterminării și a interogației.

Critica reacționează la schimbările din epistemologia contemporană, atribuind conceptelor de *continuitate* și *ruptură* statutul de *unități discursive*. Astfel, se afirmă nevoia unei schimbări substanțiale, care trebuie să țină seama de felul în care omul se raportează la timp, punând la îndoială vechile intuiții asupra realității fizice. Critica, în postmodernism, ne convinge Linda Hutcheon, este „o fiară paradoxală, care pune întrebări" (Hutcheon, 2002, p. 101). Redescoperindu-și natura interogativă și, deci, ironică, ea nu distruge, ci de(s)centrează (în sens derridian), punând în discuție bazele oricărui raționament. Ea doar se întreabă asupra valabilității consacrate sau potențiale a canonului. Faptul că se verifică, la fiecare nod istoric, dacă opera lui William Shakespeare, bunăoară, reprezintă „un centru canonic", vorba lui Harold Bloom (Bloom, 2007, p. 69), nu înseamnă că o plasăm sub semnul incertitudinii sau a suspendării, ci, mai degrabă, este un necesar exercițiu al recontextualizării, al interogării cotei valorice pe care o poartă prin timp. Ceea ce reușește să impună și să mențină posmodernismul este lupta cu *falsa dilemă*, cunoscută în știință și sub denumirea de *falsa alegere*, *eroare logică a terțiului exclus*, *gândire în alb și negru* etc. Iluzia că opțiunile criticului sunt mutual exclusive, că acesta acceptă adevărul de la un singur pol, este denunțată prin contribuțiile unor teoreticieni de redutabilă formație interdisciplinară, cum sunt Roland Barthes, Pierre Bourdieu, Antoine Compagnon ș.a.

Natura „interogativă, optativă sau dubitativă" (Barthes, 1987, p. 156) a discursului critic este strâns legată de ideea de iluzie, după cum ne convinge Roland Barthes în *Critică și adevăr* (1966), sugerând că demersul criticului nu trebuie focusat pe găsirea adevărului, care rămâne, în fond, o iluzie, ci pe *scriitură*. Scriitura îi oferă șansa de a scrie despre ceea ce citește, fără a pretinde că a elaborat o grilă de lectură „în numele lecturii altora" (*ibidem*, p. 155). Vom reține din lucrarea lui Roland Barthes și ideea că ironia este „ceea ce îi este dat imediat criticului: nu să vadă adevărul […], ci să fie acest adevăr" (*ibidem*, p. 154-155). Mai mult, Barthes insistă că „Ironia nu este nimic altceva decât întrebarea pusă limbajului de către limbaj" sau „un fel de a pune limbajul în discuție prin excesele aparente, declarate ale limbajului" (*ibidem*, p. 154).

Ironia instrumentează parcursul dialectic al denotației către conotație și invers, criticul având acces la „adevăr" doar prin scriitură, căci „a scrie înseamnă tocmai a întâlni riscul apofantic, alternativa ineluctabilă adevărat/fals" (*ibidem*, p. 156). Rolul criticului rămâne, așadar, după Barthes, acela de a fi „un comentator, dar unul deplin […]; căci, pe de o parte, el este un transmițător care recondiționează un material vechi […]; iar, pe de altă parte, el este un operator ce redistribuie elementele operei cu scopul de a-i da un anume înțeles, adică o anume distanță" (*ibidem*). Este demersul unei critici de interpretare, o „critică a funcțiilor și a semnificațiilor", pentru care pledează Roland Barthes și care este opusă criticii universitare, considerată o „critică a determinărilor" (Barthes, 2006, p. 290).

Într-un amplu studiu despre geneza și structura câmpului literar, sociologul francez Pierre Bourdieu atrage atenția asupra pericolului la care se expune un interpret al fenomenelor literare și artistice: „luările de poziție privind arta și literatura, ca și pozițiile în care acestea iau naștere, se organizează în cupluri de opoziții – deseori moștenite dintr-un trecut polemic și concepute ca niște antinomii de nedepășit, ca alternative absolute, în termeni de «totul sau nimic» – care structurează gândirea, dar o și încătușează într-o serie de false dileme" (Bourdieu, 2012, p. 256). Este un avertisment plin de consecințe pentru critica ultimelor două-trei decenii.

Despre false dileme, dar și despre imperativul dezamorsării acestor „contradicții-capcane", „paradoxuri fatale" este și eseul *Demonul teoriei. Literatură și bun simț* de Antoine Compagnon, autorul propunându-și să reziste „dilemei intimidante teorie sau bun simț, totul sau nimic, pentru că adevărul este întotdeauna la mijloc" (Compagnon, 2007, p. 27). Recurgând la o demonstrație complexă, autorul rescrie istoria criticii, a teoriei și a istoriei literare prin intermediul metaforei balanței dintre teorie și bun simț. La baza cercetării sunt puse șapte elemente primordiale ale discursului literar și ale celui despre literatură: *literaritatea, intenția, reprezentarea, receptarea, stilul, istoria* și *valoarea*. Iar întrebările pe care le are în față oricine vrea să cerceteze un text literar sunt, pentru teoreticianul literar francez, următoarele:

Ce este literatura?

Care este relația dintre literatură și autor?

Care este relația dintre literatură și realitate?

Care este relația dintre literatură și cititor?

Care este relația dintre literatură și limbaj?

Ce ipoteze emitem asupra schimbării, mișcării, evoluției literare?

Cum înțelegem tradiția, atât sub aspectul ei dinamic (istoria), cât și sub cel static (valoarea)?

(*ibidem*, p. 24)

Antoine Compagnon pledează în *Demonul teoriei* pentru un echilibru între

teorie și bun simț, or mizând pe reinserția bunului simț în actul critic, teoria își temperează ambiția de a oferi un instrument ideal și ultim de lectură, pentru că, insistă el, „Singura teorie consecventă este aceea care acceptă să se chestioneze pe sine, să își conteste propriul discurs" (*ibidem*, p. 317-318). Astfel, Compagnon mizează pe cultivarea îndoielii și a vigilenței critice, punând „sub semnul întrebării certitudinile" (*ibidem*, p. 319) cititorului avizat sau amator.

Deși problemele sunt aceleași, există diverse variante de a le combina, pentru a sintetiza opțiunile tematice și metodologice ale exegezei. Antoine Compagnon, după cum am văzut, stabilește șapte direcții de (auto)interogație. Criticul american Meyer Howard Abrams dezvoltă un sistem din patru elemente, ce se referă la *operă*, *lume*, *artist* și *public*, delimitând astfel patru tipuri de critică: obiectivă (New Criticism-ul, formalismul rus, structuralismul), mimetică (critica marxistă), expresivă (psihanaliza) și pragmatică (critica marxistă, teoriile Reader-Response) (Abrams, 1953). La Umberto Eco, în *Limitele interpretării* (1990), vom regăsi formula celor trei intenții (*intentio auctoris, intentio operis* și *intentio lectoris*), care însă nu trebuie înțelese ca trei structuri închise în propria intenționalitate; dimpotrivă, „ar trebui să se studieze vasta tipologie ce ia naştere din felul cum se întretaie opţiunile între intenția autorului, cea a operei sau cea a cititorului, și numai în termeni de combinatorie abstractă această tipologie ar da putința de a se formula cel puțin șase teorii și metode critice posibile, profund diferite" (Eco, 1996, p. 26).

Într-un studiu amplu dedicat criticii românești postbelice, Oana Fotache preia modelul lui Umberto Eco, pentru a putea vorbi despre trei tipuri de critică: critica orientată spre *autor* (biografismul, critica genetică, psihanaliza, psihocritica ș.a.), critica orientată spre *text* (stilistica, formalismul, structuralismul, noua critică americană și franceză, textualismul, deconstructivismul ș.a.) și critica orientată spre *receptor* și contextul social (impresionismul, critica sociologică, sociologia lecturii, critica feministă, postcolonialistă ș.a.) (Fotache, 2009, p. 43). Faptul că în ecuația interpretării a fost inclus cititorul, conduce la „o schimbare de paradigmă față de disputele critice anterioare" (Eco, 1996, p. 18), or explozia teoriilor receptării, declanșată în anii '60 de Școala de la Konstanz, relativizează autoritatea teoriilor axate doar pe text și autor. Mircea Cărtărescu susține că dimensiunea *operă – public* (receptare) contribuie, alături de cunoscutul versant *autor – operă* (creație), la transformarea sistemului valorilor literare dintr-o „*structură* geometrică și rigidă" într-un „*câmp* dinamic, în continuă fluctuație". Așa se face că în interiorul acestui câmp „valorile devin *virtuale și interactive* […], ceea ce face ca un consens total să nu mai poată fi realizat" (Cărtărescu, 2010, p. 213).

Redimensionarea domeniului de cercetare se produce, evident, concomitent cu cea din sfera metodelor și a felului în care le înțelegem. Apelăm aici la Jean Starobinski, care oferă în lucrările sale o formulă a moderației în demersul critic.

În *Vălul Poppeii* (1961) este evocată *privirea* criticului care funcționează într-un registru dinamic. În *Relația critică* (1970), se lansează noțiunea de *traiect critic*, ceea ce implică deopotrivă „rigoare metodologică (legată de anumite tehnici și de procedeele lor verificabile)" și „disponibilitate reflexivă (liberă de orice constrângere sistematică)" (Starobinski, 1974, p. 42). Tehnicile, prin simplul fapt că sunt „obligate să se repete" răspund unei voințe de continuitate în cadrul acestui traiect, pe când reflecția exprimă o voință de ruptură, astfel ca „să poată îngloba cât mai mult și în același timp să fie cât mai diferită" (*ibidem*, p. 43). Calea pe care o parcurge criticul „de la acceptarea naivă la o înțelegere integratoare, de la o lectură fără păreri preconcepute […] la o reflecție autonomă față de operă și de istoria în care ea se inserează" (*ibidem*, p. 28) imprimă discursului un pronunțat caracter relativ, or relativitatea poate fi obținută în momentul în care critica tinde nu doar *să cunoască*, dar și *să se cunoască*. De aici și înțelesul pe care îl dă Jean Starobinski metodei, însemnând „atât reflecția asupra scopurilor criticii, cât și codificarea mijloacelor ei" (*ibidem*, p. 27). Traiectul critic poate fi descifrat cu ajutorul *gesturilor fundamentale ale criticii*, identificate în lucrarea omonimă: trierea, restituirea, alegoria, refuzul și cunoașterea. Altfel zis, alegerea ca „formă inițială" a traiectului culminează numaidecât cu „o voință de înțelegere recapitulativă" (Starobinski, 2014, p. 53).

Explozia metodelor, urmărită începând cu anii '60 până în prezent, este o dovadă a asumării *voinței de înțelegere recapitulativă:* poststructuralismul, deconstrucția, psihanaliza, teoriile marxiste, fenomenologia, teoriile Reader-Response, critica feministă, neo-darwinismul literar, poetica cognitivă, noul istorism, studiile culturale, postcolonialismul, etocritica, ecocritica, critica testimonială ș.a. Vădit diferite, aceste teorii configurează două teritorii distincte: primul include teoriile ce zdruncină modelul linear de interpretare a fenomenelor literare, marcând astfel premisele pentru post-teorie; al doilea asigură continuitatea poststructuralismului, așa cum remarcă cercetătorul american Vincent B. Leitch în lucrarea *Literary Criticism in the 21st Century: Theory Renaissance*. Una dintre concluziile lui Leitch este că poststructuralismul rămâne în inima teoriei critice moderne, iar concentrarea deconstrucționistă continuă să fie unul dintre cele mai fructuoase repere ale exegezei contemporane: „The current dominant schools and movements of literary and cultural theory, namely postcolonialism, new historicisms, and cultural studies, do not refute but extend poststructuralist work" (Leitch, 2014, p. 91). Conceptele poststructuralismului rămân instrumente valabile pentru cercetările actuale: *scriitura, abjecția, discontinuitatea, rizomul, corpul fără organe, deconstrucția, spectacolul, dialogismul, simulacrele, neîncrederea* ș.a.

Ajunși în acest punct al demonstrației, ne întrebăm care este totuși diferența

majoră a criticii postmoderniste în raport cu vechea filologie. Răspunsul este la fel de contradictoriu ca și însăși esența actului critic redescoperit de noua paradigmă: critica este aceeași ca și întotdeauna și în același timp diferită prin conștientizarea acestui fapt.

Referințe bibliografice:

1. ABRAMS, Meyer Howard. *The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition*. Oxford: University Press, 1953.

2. ADORNO, Th.W. *Teoria estetică*. Pitești: Paralela 45, 2006.

3. BARTHES, Roland. *Cele două critici*. În: *Eseuri critice.* Trad. I. Vasiliu. Chișinău: Cartier, 2006, p. 284-290.

4. BARTHES, Roland. *Critică și adevăr (II)*. În: *Romanul scriiturii*. București: Univers, 1987, p. 134-157.

5. BLOOM, Harold. *Canonul occidental. Cărțile și Școala Epocilor.* Ediția a II-a. Trad. D. Ungureanu. București: Art, 2007.

6. BOURDIEU, Pierre. *Regulile artei. Geneza și structura câmpului literar*. Ediția a II-a. Trad. L. Albulescu și B. Ghiu. București: Art, 2012.

7. CĂLINESCU, Matei. *Cinci fețe ale modernității: modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*. Ediția a II-a. Trad. T. Pătrulescu, R. Țurcanu, M. Antohi. Iași: Polirom, 2005.

8. CĂRTĂRESCU, Mircea. *Postmodernismul românesc*. Ediția a II-a. București: Humanitas, 2010.

9. COMPAGNON, Antoine. *Cele cinci paradoxuri ale modernității*. Trad. R. Baconsky. Cluj: Echinox, 1998.

10. COMPAGNON, Antoine. *Demonul teoriei. Literatură și bun simț*. Trad. G. M. și A-P. Corescu. Cluj: Echinox, 2007.

11. DOBRESCU, Caius. *Revoluția radială. O critică a conceptului de postmodernism dinpre înțelegerea plurală și deschisă a culturii burgheze*. Brașov: Editura Universității „Transilvania", 2008.

12. ECO, Umberto. *Limitele interpretării*. Trad. Șt. Mincu și D. Bucșă. Constanța: Pontica, 1996.

13. ECO, Umberto. *Marginalii la „Numele trandafirului"*. În: *Numele trandafirului*. Ediție revizuită. Trad. Fl. Chirițescu. Iași: Polirom, 2014, p. 575-611.

14. FOTACHE, Oana. *Divanul criticii. Discursuri asupra metodei în critica românească postbelică.* București: Editura Universității din București, 2009.

15. HASSAN, Ihab. *Sfâșierea lui Orfeu. Spre un concept de postmodernism*. În: *Caiete critice*. 1986, nr. 1-2, p. 180-187.

16. HUTCHEON, Linda. *Poetica postmodernismului*. Trad. D. Popescu. București: Univers, 2002.

17. HUTCHEON, Linda. *Politica postmodernismului*. Trad. M. Deac. București:

Univers, 1997.

18. LEAHU, Nicolae. *Postmodernismul (o definiție); Jocul diferențelor dintre modernism și posmodernism; Tabel sinoptic; Noua paradigmă și sensul schimbării; Mircea Cărtărescu, al șaptelea corifeu*. În: *Semn*. 2007, nr. 4, p. 7-20.

19. LEFTER, Ion Bogdan. *Postmodernism. Din dosarul unei „bătălii" culturale*. Pitești, Brașov, București, Cluj-Napoca: Paralela 45, 2000.

20. LEITCH, Vincent B. *Literary Criticism in the 21st Century: Theory Renaissance.* London: Bloomsbury, 2014.

21. LOTMAN, Iuri M. *Cultură și explozie.* Trad. J. Bandol și Gh. Ghețu. Pitești: Paralela 45, 2004.

22. LYOTARD, Jean-Fraçois. *Condiția postmodernă. Raport asupra cunoașterii*. Trad. C. Mihali. București: Babel, 1993.

23. MARINO, Adrian. *Dicționar de idei literare*. Vol. I. București: Eminescu, 1973.

24. STAROBINSKI, Jean. *Gesturile fundamentale ale criticii literare*. Trad. A Martin. București: Art, 2014.

25. STAROBINSKI, Jean. *Relația critică*. Trad. Al. George. București: Univers, 1974.

26. VATTIMO, Gianni. *Etica interpretării.* Trad. Șt. Mincu. Constanța: Pontica, 2000.

27. VATTIMO, Gianni. *Societatea transparentă.* Trad. Șt. Mincu. Constanța: Pontica, 1995.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literară cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*.

CZU:929:27-72
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.16

UN NUME CONSACRAT ÎN ISTORIA CULTURII ROMÂNE, CĂRTURARUL PREOT AVVA PAUL MIHAIL

Svetlana KOROLEVSKI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0042-0289

Rezumat. *Articolul evocă personalitatea omului de cultură, preotului dr. Paul Mihail, în datele esențiale ale parcursului său existențial și creativ. Lucrările sale sunt cunoscute și frecventate de medieviști, în special, dar, luată în ansamblul ei, zestrea științifică, grăitoarele pagini de jurnal și corespondență se cuvin readuse în atenția generațiilor tinere. Creațiile românești din trecut, laice și duhovnicești, asupra cărora s-a aplecat, cu pătrundere și exigență; mărturiile de spiritualitate românească din Basarabia pe care le-a tot adunat de-a lungul întregii sale vieți – sunt tot atâtea dovezi ale continuității neamului românesc în istorie – în care cărturarul a crezut cu tărie.*

Cuvinte-cheie*: Paul Mihail, Chișinău, Iași, București, istoria culturii române, spiritualitate românească, spaţiu cultural basarabean, personalități basarabene.*

An Established Name in the History of Romanian Culture, the Scholar Priest Avva Paul Mihail

Abstract. *This article speaks about the personality of the priest Dr. Paul Mihail, in the essential data of his existential and creative path. His works are well known and read by great thinkers especially, but, in general, the scientific dowry, the eloquent journal pages and correspondence must be brought back for the benefit of the younger generations. Past Romanian works, the secular and the confessional ones, which were analyzed in a deep and profound manner; the testimonies of Romanian spirituality from Bessarabia picked up during his life – are also data of the continuity of Romanian people throughout history – in which the writer truly believed.*

Keywords: *Paul Mihail, Chisinau, Iasi, Bucharest, history of Romanian culture, Romanian spirituality, cultural space from Bessarabia, Bessarabia personalities.*

Despre Paul Mihail (1905-1994), cărturarul și preotul, sunt rândurile care urmează, omul care a crezut cu tărie în forța cuvântului și în puterea acestuia în relațiile cu semenii; un cinstitor al gândului rostit care, aidoma lui Alexei Mateevici, a ales să ne spună „în hram și-acasă veșnicele adevăruri” (Mateevici, 1993, p. 161), dar și în pagini de carte.

Născut în Cornova Orheiului, pe 29 iunie 1905, școlar la mănăstirea Hîrjauca, bursier la Seminarul Teologic din Chișinău, unde învață zece ani, apoi student la Facultatea de Teologie din Chișinău și la Facultatea de Istorie a Universității din Iași. La Seminarul Teologic prinde contur interesul pentru studiul documentar, desăvârșit peste ani în cercetări din arhivele și bibliotecile din Bulgaria, Grecia, Turcia, Muntele Athos, Constantinopol. Într-un memorabil interviu, realizat de jurnalista Emilia Ghețu (vezi „Literatură și artă", 13 iulie 1995), de altfel, ultimul interviu, imprimat cu puțin timp înainte de trecerea întru cele veșnice a părintelui, aflăm: „La Seminarul Teologic s-a dezvoltat în mine dragostea către documente, către conferințe. Vă arăt în original conferințele mele de la Societatea „Gavriil Bănulescu-Bodoni" de la Seminarul Teologic din Chișinău. Vă arăt conferința mea din 1924 despre preotul Alexe Mateevici. Făcusem cunoștință cu fratele lui, Victor Mateevici, care ne era profesor, și din dorința mea de dezvoltare către trecut am scris această conferință, fragmente din care s-au citit la dezvelirea monumentului din fața Catedralei din Chișinău [distrus, dar reînălțat între 2012 și 2016, s.n.]. După aceea am scris și despre B.P. Hasdeu" (Mihail, 1995, p. 4). A scris apoi și despre rectorul Seminarului Constantin Popovici (de care se atașase), un luptător pentru limba română în Basarabia – era de acum în 1966 – presiunea opresivă a regimului nepermițând publicarea materialului în țară (spre a nu irita vecinul din Răsărit), articolul apare, grație efortului Zamfirei Mihail, fiica cărturarului, într-o revistă franceză pentru români de la Paris. În 1945 își ia doctoratul în teologie. Premiul „Udriște Năsturel" (1939). Titlul onorific Avva Pavel (1980). În 1995, la Chișinău ia ființă Societatea bibliofilă „Paul Mihail".

În lunga-i viață cu care a fost dăruit (*un favorit longeviv al destinului*, zice Vasile Malanețchi, într-un articol publicat în „Țara", 1995), a știut „să rodească grâu curat între mărăcini, să lase științei românești și Bisericii Ortodoxe *pietre de vad* [s.n.], adunând cu răbdare de furnică, dar cu viziune de uriaș, spre pilda generațiilor noi de istorici și teologi, sute de documente inedite despre trecutul nostru și al Bisericii noastre, descoperite în arhive străine, pe care le-a publicat, pe unele le-a adus în țară și le-a dăruit ca un filantrop instituțiilor publice" (Cândea, 1994, p. 43). Academia Română; Biblioteca Academiei Române; Arhivele Statului din Iași; Biblioteca Centrală Universitară din Iași; Biblioteca Națională de la Chișinău s-au bucurat de donații făcute între anii 1937 și 1990: cărți tipărite și manuscrise, acte juridice, scrisori boierești, albume, între care un manuscris din 1894 al Cancelariei Eparhiale Chișinău, în limba rusă, cuprinzând nume, toponimice și date de istorie socială, dovezi ale continuității neamului românesc în Basarabia; un manuscris cuprinzând Jurnalul Episcopului Pavel al Chișinăului din 1873, la inspecția parohiilor, cu însemnarea autografă a Episcopului că în unele biserici și mănăstiri cercetate se slujea în limba română; un exemplar al *Cazaniei* lui Varlaam (*Carte românească de învățătură*, tipărită la Iași, în 1643); o *Evanghelie* legată în argint la Mănăstirea Snagov, de la 1697;

copia manuscrisă din 1814 a Predicilor lui Antim Ivireanul; copia manuscrisă din 1781 a cronicii lui Ioan Neculce, păstrată în casa părintească și cunoscută ulterior drept Manuscrisul „Mihail" ș.a. Spicuim aceste date din: **Paul Mihail. *Jurnal (1940-1944) și Corespondență*. Ediție în două volume îngrijită de Eugenia Mihail și Zamfira Mihail, București: Paideia, 1998- 2001**, ediție reluată și de editura Știința din Chișinău, în 2018. Sunt apariții editoriale definitorii pentru întregirea profilului omului și savantului Paul Mihail, care ne-a dat și câteva cărți importante, considerate și de istoricii de la Chișinău adevărate „*pietre de temelie* [s.n.] pentru istoria spiritualității românești din Basarabia" (Țurcanu, 2000, p. 177): *Fapte trecute și basarabeni uitați* (1938 și urm. ediții); *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 până la 1918* (1941); *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia* (Chișinău: Știința, 1993); *Acte în limba română tipărite în Basarabia 1812-1830*. (București: Editura Academiei Române, 1993, o ediție îngrijită împreună cu Zamfira Mihail). Câteva dintre edițiile princeps ale lui Paul Mihail, unele cu autograf, se păstrează în Fondurile Muzeului Național al Literaturii Române din Chișinău.

Universul spiritual românesc a fost o preocupare continuă – *promotor al ideilor iluministe în Basarabia interbelică* (Dragnev, 2020), pune în valoare dovezi (grăitoare!) de spiritualitate românească din spațiul pruto-nistrean – o probă de cinstire a pământului strămoșesc și, dacă vreți, un imbold pentru noi cercetări. Publicând în reviste bisericești și laice studii, articole, diverse documente – toate pornind de la date de arhivă sau cercetări de teren, cu atât mai prețioase, căci veneau să întregească suflul continuității. Dedicat cercetării științifice și competent valorificator, acad. Ștefan Ștefănescu îl distingea drept „valoros colaborator al Institutului de Istorie „A.D. Henopol" de la Iași și al Institutului „Nicolae Iorga" de la București, prețuit de comunitatea academică, propus, înainte ca moartea lui să survină, să fie ales membru de onoare al Academiei Române (Mihail, 1998, p. 277). Ampla activitate de cercetător a însemnat „o muncă de sacrificiu și de adevărată mucenicie pe care el a îndeplinit-o cu sfințenie până la sfârșitul vieții" (Pelin, 2005, p. 75). Pentru medieviști, în special, lucrările sale sunt cunoscute și frecventate, dar, luată în ansamblul ei, zestrea științifică, dublată de pilduitoarele pagini de jurnal și corespondență se cuvin readuse în atenția celor interesați de mărturiile trecutului, dimensiunea valorică a contribuțiilor sale comportând încă largi, multiple posibilități de abordare.

Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul „Mihail". Ediție de Zamfira Mihail și Paul Mihail. **Cuvânt-înainte de Ștefan Ștefănescu. București: Litera, 1980** (reluată de editura Știința din Chișinău, în 1993). Apărut în 1980, volumul ajunge curând și la Chișinău; putea fi consultat la Biblioteca Națională, în populara sală de literatură de la etaj, unde, ca într-un stup albinele, în anii studenției mele, se îngrămădeau toți cei avizi de carte românească. Acolo m-a și îndemnat s-o răsfoiesc doamna profesor universitar, regretata Elena Țau,

știindu-mă atrasă de literatura română veche, în particular de opera lui Ion Neculce. Atunci am reținut numele lui Paul Mihail; zece ani mai târziu, aveam să-l cunosc nemijlocit, în casa de la București, din strada Zefirului 22, unde am poposit, îndrumată cu dragoste de buna prietenă a familiei, remarcabila medievistă, regretata Cătălina Velculescu. Vârtej de emoții, gânduri rostite, gânduri tăcute. Părintele Mihail, cu nesfârșitu-i dor de Basarabia…

Ediția pornește de la o copie inedită a lui Ioasaf Luca (care a realizat șase cópii), nepotul lui Ion Neculce, fiul vistiernicului Ștefan Luca și al Mariei, sora cronicarului. Manuscrisul, un monument caligrafic din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea are un scris frumos, citeț și foarte regulat, cu însemnări marginale ulterioare, cum ar fi F. 108 sus: „Precum ca să s‹ă› știe că toamna a fost ploioasă și toată roada s-a stricat pe câmp. Am scris Ion Șoimaru din satu Cornova 1899"; F. 108 jos: „Am cetit aicea Vasile Darie. Anul 1901". Pe F. 108^{v} citim: „Această copie manuscrisă de cronică a lui Ioan Neculce am aflat-o în casa părinților mei: dascălul Iustin și Elena Mihail din comuna Cornova, jud. Orhei. Dascălul Iustin, în anul 1895, a adus manuscrisul la Cornova din casa familiei sale, a preoților Mihail din satul Ciuciulea, ținutul Iași. Am scris aceasta la anul 1933 iunie 1, când am slujit pentru întâia dată la biserica cu hramul Sf. Gheorghe din Cornova – ctitorie și a părinților mei. Diacon Paul Mihail cu soția Eugenia" (*Cronica*, 1980, p. XVI). Convins din bun început că manuscrisul se cuvine integrat în circuitul științific, Paul Mihail a făcut cunoscut mediului de cercetare, prin referate și comunicări publice (1932; 1943; 1948), importanța acestei întreprinderi care a prins în cele din urmă contur, astfel că la comemorarea a 235 de ani de la moartea cronicarului Neculce (1980) manuscrisul-copie este publicat. Un număr impresionant de referințe, semnate de specialiști în materie: Alexandru Duțu, Liviu Onu, Ștefan Ștefănescu, Mircea Anghelescu, Cătălina Velculescu, Ștefan Gorovei, Ioan Alexandru, Alexandru Zub, Ștefan Lemny, Dan Horia Mazilu, vor evidenția erudiția și probitatea științifică a editorilor, materializată în această *descoperire arheografică de importanță notorie* [s.n.] (vezi Mihail, 1998, p. 346-348). O carte de reținut pentru istoria culturii românești din secolul al XVIII-lea, cu deschideri privind laboratorul operei neculceene și noi posibilități de interpretare.

Paul Mihail. Zamfira Mihail. Acte în limba română apărute în Basarabia. I. (1812-1830). ***Precedate de Bibliografia tipăriturilor românești din Basarabia (= BTRB). 1812-1830.*** **București: Editura Academiei Române, 1993.** O istorie a Basarabiei în texte tipărite (101 acte și foi volante), republicate pentru prima dată de pe exemplare, în marea majoritate unicate; pentru unele texte, la care s-au înregistrat variante, fiind alcătuite ediții critice. Sunt informații istorice și lingvistice de certă însemnătate, or, textele reproduse atestă/ confirmă tradiția românească în materie de organizare a instituțiilor, a drepturilor țăranilor. Un foarte util indice lexicografic, tematic și de „cuvinte-cheie", precum și un indice

general întregesc lucrarea. Autorii remarcă, în *Cuvânt-înainte*, că volumul în cauză constituie informații în special pentru istoria dreptului românesc; dar aceste acte sunt la fel de semnificative pentru istoria culturii românești și pentru dimensiunea diacronică a limbii române, cu perspectivele etno/sociolingvistice; o mină de explorat pentru toți cei interesați de evoluția limbii românești, de datele incontestabile care îi confirmă continuitatea în spațiul pruto-nistrean, impunătorul volum numărând peste 400 de pagini. Distins de Academia Română cu Premiul „Eudoxiu Hurmuzaki", 1993.

Paul Mihail. Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia. **Chișinău: Știința, 1993.** Volumul apărut la Chișinău în același an, 1993, sincronizând cu cel apărut la București, impresionează prin titlurile și abordările concrete, convingătoare, la valoarea de document a scriiturii adăugându-se semnificația etică (V. Cândea). Interesele și preocupările autorului se identifică cu însemnele cele mai depline ale istoriei naționale. Valorizând tezaurul științific, Paul Mihail, „prin pasiune și devotament, îmbogățește spiritual pe fiecare dintre cei care îi caută tovărășia în căsuța din strada Ionescu 4, în locuința unde s-a trudit, cu decenii în urmă, la ridicarea altui monument al culturii noastre, G. Călinescu, în vremea când și-a scris *Istoria literaturii române*" (detaliu simbolic!), ne spune Ștefan Gorovei, unul dintre mai tinerii și foarte dotatul istoric care i-a susținut publicarea mai multor texte în revistele de profil (vezi *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol"*, Iași, 1985, p. 999-1000). Paul Mihail, în *Postfața* volumului, reluând și acest fragment apreciativ din cronica cercetătorului ieșean, ține să mulțumească „tuturor tinerilor care se apleacă asupra scrisului meu și doresc să-l scoată la lumină, printre care, cu deosebire, redactorilor Mihai Papuc, Dumitru Boicu și doamnei Nina Negru" (Mihail, 1993, p. 340).

Când toate cele trăite și sperate ***Au rămas în Basarabia*** (este și titlul care deschide volumul): „Au rămas atâtea documente, urme ale trecutului, ale vieții românești, ale sufletului moldovean, ale credinței creștine; a rămas limba, dulcea limbă moldovenească, a cântecului, a vorbirei și a rugăciunii săteanului; a rămas pământul plin de holde, de grădini, de pomi, de podgorii, de stupi și păduri. A rămas Dumnezeu…" (Mihail, 1993, p. 13); un text sfâșietor (publicat la Iași, în ianuarie 1941), vibrant de dureros, dar și înălțător, pătruns de o încredere nestrămutată în mântuirea neamului; un text-odă, scris cu gândul la cei rămași, „răzeși harnici și evlavioși, cu bogatul suflet și cu zapisurile vechi ascunse în podul caselor", cu care, după 1944, a păstrat preponderent legătura prin scrisori – cu personalități din Basarabia, dar și cu consătenii săi din Cornova, care i-au scris, după cum mărturisește și în interviul amintit, „cu litere latine": „Cu C. Dumitru am avut o întreagă corespondență, și cu Orest Vascan, Iacob Roșca, Gheorghe Roșca, Ion Șoimaru, cu Vasile Șoimaru, fiul lui. Am un teanc de scrisori de la familia Vasilița Roșca, femeia care mi-a trimis fotografii cu pomii pe care i-am

altoit în pădure, la vie… Fata [Zamfira Mihail, fiica cărturarului, n.n.] le-a luat și le-a arătat la o conferință a lingviștilor să vadă ce limbă au sătenii din Basarabia. S-a mirat profesorul Mircea Anghelescu… Și fata le-zis: Când veți dori, le vom publica" (Mihail, 1995, p. 4). Parte din corespondența preotului cu consătenii săi o aflăm în volumul **Paul Mihail. Reconstituiri. Jurnal. Corespondență. Ediție îngrijită de Zamfira Mihail și Mihai Papuc. Prefață: acad. Ștefan Ștefănescu. Chișinău: Știința, 2018.**

Bunica mea Catinca Huzun este textul care încheie, ca într-un inel, evantaiul de confesiuni, dar și de învățături din volumul *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia* și care certifică, prin excelență, calitatea de narator a lui Paul Mihail. Simbolic, dens și plin de miez, un portret vibrant și mișcător al celei care a fost bunica cărturarului: „Mult aș dori ca mata să sameni cu bunica, ziceam mamei la vârsta când se apropia absolvirea Seminarului Teologic", iată fraza care ne introduce, abrupt, în subiect. Scris în 1945, la Râmnicu-Vâlcea, în refugiu, textul este un imn adus unei vrednice păstrătoare a tradiției, care, pe vremuri, „a botezat mulți copii și a cununat numeroși gospodari, ca prin aceasta să unească familiile". Reluăm alte câteva fragmente elocvente, din care crește, „artistic" de frumos, aidoma cuibului de rândunică, chipul bunicii – o Vitoria Lipan a Basarabiei: „N-am auzit povești de la bunica. Păstra însă amintiri și tradiții de peste veac. Păstra obiceiurile moldovenești și folosea în graiul ei vorbe vechi. Astfel, de la ea, am auzit cuvintele „guguman" – de ocară; și „sluga matale", ca o exprimare de respect față de străinii ce veneau în casă. La ea pentru întâia oară am auzit vorba: călimară și pană de scris, pe care le știam numai în limba străină de la școală… Bunelul avea *Ceaslov* cu chirilice (Sibiu, 1853), pe care-și făcea rugăciunile dimineața. În casa bunicii s-a păstrat un vechi covor pe fond albastru, cu marginea cărămizie și motive florale, geometrice, albe, pe care mama l-a vândut după Unire, într-un an de secetă, și a ajuns mai târziu în colecția curții regale. L-am aflat publicat în revista franceză „L'Illustration" din 1929 și, arătând mamei această revistă, l-a recunoscut". Școala vieții a parcurs-o aici, la bunii dinspre mamă. „Bunica, o femeie și jumătate, curată, orânduită, cu voință, harnică. Nu putea suferi vorba lungă. Totul era strunit în gospodăria ei. Mâța știa când să intre și să iasă din casă. Puii nu piuiau la ușa bucătăriei. Câinele cunoștea locul său. Porcii nu râmau. Găinile nu săreau în grădiniță. Femeile nu veneau a doua oară după borș, după ce întâia oară le dădea borș, huce, tărâță și altele…"; „Era fiica lui Constantin Botezatu, răzeș din Meleșeni. Botezații erau cu vechi legături și rudenii din Moldova… Bunica a învățat să citească și să scrie în chirilică în casa părintească. Câtă carte știa bunica, tot atâta a învățat-o și pe fiica ei, Ilenuța…[mama cărturarului, *n.n.*]. Mă închin și acum icoanei Maicii Domnului din casa bunicilor, icoană veche de două veacuri, salvată din trei refugii (1940, 1944, 1945) și bombardamente.

Iar pentru tot ce este bunica în sufletul meu, la Sfânta proscomidie încep șirul pomelnicului cu roaba lui Dumnezeu Catinca și continui rugăciunea pentru cei rămași în pământul natal" (Mihail, 1993, p. 325-336).

Un capitol aparte al creației lui Paul Mihail îl are memorialistica sa**,** ***Jurnalul***, pentru anii 1940-1944, precum și ***Corespondența***, expediată și îndeosebi primită. Manuscrisul *Jurnalului*, scris pe caiet școlar, purtând titlul autograf *Note zilnice, impresii, gânduri,* despre evenimente epocale, oameni și locuri, reînvie ani, zile, clipe de grea, extremă încercare, *de zdruncinare sufletească și trupească*. Peste toate stă însă gândul la soarta bibliotecii rămase în necunoscut, în mila Celui de Sus, or, „fiecare carte, document și dosar își are pentru mine istoria sa și în fiecare am lăsat o parte din sufletul meu. Cum de mai pot trăi și nu-mi plesnește inima, e doar pentru că mă ține nădejdea că le voi vedea și nu m-am despărțit de ele. Pe de rost, cu ochii închiși, pot descrie manuscrise, documente și cărți. Le am cu mine, le visez, îmi sunt dragi și nu aștept decât să vină, să le am", nota autorul într-o zi de duminică, 22 septembrie, Iași (Mihail, 1998, p. 19). „Dumnezeu mi-a dăruit munca ca supremă satisfacție și scop al vieții. Muncesc nebunește", nota în *Jurnalul* său, Vineri, 1 octombrie 1943, Chișinău – se lucra în jurul *Soborului Vechi* și al *Muzeului Religios* (Mihail, 1998, p. 143), – demolate, vai! mai târziu, „distrugându-se cu viclenie tot ce arhitectul G.M. Cantacuzino numea un surâs latin pe fața orașului" (Negru, 2005, p. 7). Rămase doar în câteva vechi fotografii sau în crâmpeie de amintiri, cum e și textul ***Biserica Sfinților Arhangheli*** **din Chișinău**. Ctitorită la 1802, „cea mai frumoasă biserică în stil baroc și podoabă românească a orașului", în care a slujit Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni „cea dintâi Liturghie și până la moartea sa din 1821, precum și succesorul său, de aceea biserica va fi numită Sobor", ultimul slujitor al ei, între anii 1936-1944, fiind Paul Mihail. „De ce ultimul? Pentru că biserica, în anii 1962-1965, a dispărut de pe fața pământului. Pe locul unde se înălța biserica trece o autostradă, acolo unde a fost prestolul e centrul unui cinematograf. Acad. Evghenii M. Russev, directorul Institutului de Istorie al Academiei R.S.S. Moldovenești, la întâlnirea mea cu el în 1970, a relatat printr-o frază scăpată situația. Institutul de Istorie a luptat și s-a opus dărâmării unui monument istoric, înregistrat și pus sub ocrotirea Direcțiunii Monumentelor Republicane, dar factorii sistematizării orașului au făcut acest sacrilegiu. Orașul a pierdut astfel unul dintre cele mai reprezentative monumente legate de evoluția stilului baroc de la sfârșitul secolului al XVIII-lea în Moldova. Provincia dintre Prut și Nistru a pierdut un simbol al vechii vetre moldovenești, în jurul căreia, după anul 1812, s-a întreținut și s-a dezvoltat spiritul românesc" (Mihail, 1998, p. 219).

La fel de edificatoare sunt și paginile din volumul *Corespondență*, care ne dezvăluie chipuri și fapte revelatoare, pline de inedit (Volumul reia o parte din bogata colecție cuprinzând un schimb de scrisori cu peste 1300 de persoane, depusă la „Fondul Paul Mihail", Arhivele Statului din Iași, partea de arhivă de până la 1940 pierzându-se în iunie 28).

Victor Mateevici îi scrie fostului său elev, din Câmpulung Muscel, pe 25 decembrie 1961:

„…N-am putut afla la București nici „Neamul românesc" din anii 1918-1924, unde au fost tipărite amintirile mamei despre poetul A[lexe] M[ateevici]. Sunteți la curent cu ziarele și revistele din Republica Moldovenească? Eu sunt abonat la ziarul „Moldova socialistă" de mai mulți ani, iar pe anul 1962 m-am abonat și la revista „Limba moldovenească", iar sporadic citesc „Nistrul" și „Cultura Moldovei" (Mihail, 2001, p. 224).

Pan Halippa: „2 nov. 1970, București. Iubite părinte Paul, Vă rog să căutați printre cărțile Dv. *Abeceda Română* a lui Ion Doncev, pe care a lucrat-o și a tipărit-o la Chișinău în anii 1862, 1863 și 1865. Îmi trebuie ca document al vremii, când se crease un spirit românesc în toată Basarabia în legătură cu retrocedarea către Principatele Unite a celor trei județe din sudul provinciei. Eu am căutat-o aici la București, dar n-am găsit-o. Poate s-ar găsi la Iași. Dacă nu, încercați s-o găsiți la cineva din Basarabia. Cu cele mai bune sentimente pentru familia D. Voastră. Sănătate!" (Mihail, 2001, p. 200).

Un loc aparte în lotul de corespondență îl ocupă schimbul de scrisori dintre Paul Mihail și istoricul chișinăuian Eugeniu Russev. Îi lega, după definirea dnei dr. Zamfira Mihail, o caldă prietenie cărturărească. Afinitățile care s-au născut între ei, doi basarabeni cu studii umaniste și preocupări care se intersectau s-au cimentat printr-o lungă, semnificativă corespondență. Primele scrisori trimise de la Chișinău îl aveau ca adresat pe *Mult stimatul tovarăș Paul Mihail*; în timp, formula de salut devenind *Scumpe părinte*; de la Iași, scrisorile porneau spre *Mult stimatul tov. Director E.M. Russev*; *mult stimate coleg*; *scumpe coleg*; mai târziu, mesajele erau adresate *Mult stimatului academician și scump prieten*. S-au cunoscut, pe viu, în februarie 1968, când Paul Mihail vine „ca turist la Chișinău". Sâmbătă, 17 februarie, având programată audiența la Academie, unde se vor întreține într-o „convorbire prelungită și interesantă" (Mihail, 2001, p. 271). Paul Mihail a căutat să fructifice orice prilej de a reveni în Basarabia, cum a fost și în decembrie 1969, când a mers cu un autocar la Cornova să se închine la mormintele părinților, dar și să treacă pe la Academia de Științe, pentru a se întâlni cu cercetători din domeniu. Studiile elaborate la Chișinău l-au interesat îndeaproape. În octombrie 1969, Paul Mihail îi scria lui E. Russev: „Ideea călăuzitoare a studiului Dvoastră la Cronica lui Ion Neculce este admirația și totodată participarea personală intimă la viața și activitatea marelui cronicar.

Am scris o mică prezentare asupra ediției Cronicei și a studiului introductiv și-am prezentat-o la „Anuarul Institutului de Istorie" din Iași. …Am văzut nu demult pe soția poetului Alexie Mateevici, într-un sanatoriu. E sănătoasă, mi-a recitat frânturi din poezia *Limba noastră*. Soția și fiica Vă omagiază și vă salută respectuos. Cu cele mai alese sentimente și prețuire, Paul Mihail" (Mihail, 2001, p. 298).

Și altă dată, din inima Basarabiei, răspuns: „16.XII.1972, Chișinău. Scumpe părinte! …Am fost adânc mișcat de elogioasa recenzie la ediția cronicii lui Grigore Ureche și-ți sunt extrem de recunoscător pentru frumoasele cuvinte la adresa studiului meu introductiv. Sper că și materialul despre Miron Costin va avea darul să-ți placă. M-am străduit să dau o imagine cât mai plenară, mai veridică și mai vie a acestui luminat cărturar al bătrânei Moldove. Chipul lui l-am purtat decenii în mine, și l-am așternut pe hârtie în decurs de o lună. … Mă apuc acum de studiul consacrat prinosului cronicăresc în cultura noastră. Cu acesta se va încheia cartea mea care urmează să apară în toamna anului '73 [E vorba de volumul în lucru *Slova cronicărească – ecoul bătrânei Moldove*, s.n.]. …Îmi iau rămas bun cu o caldă strângere de mână. Al dumitale Russev" (Mihail, 2001, p. 342).

Răvașele abundă în detalii, date, semnificații. Citite dinspre palierul științific, lingvistic și, bineînțeles, literar, ele renasc într-o nouă lumină o lume și o viață intelectuală intensă. Cărți și scrisori călătorind spre un destinatar sau altul. Spirit, rafinament, unitate de idei, delectări, dublate de împlinirea cunoașterii.

…Chișinăul l-a revăzut cu adevărat în 1990, împreună cu preoteasa Eugenia și cu fiica Zamfira, redutabila lingvistă, însuflețitoare și promotoare a istoriei românilor din stânga Prutului, care, împreună cu Paul Mihail, prin articolele și cărțile publicate, cinstesc locul de baștină; or, cum mărturisește distinsa doamnă, și o spune având certitudinea omului de știință deprins să se bazeze pe dovezi netăgăduite: „basarabenii nu s-au rupt spiritual niciodată de la trunchiul românității" (Mihail, Zamfira, 1995, p. 4).

Arca vieții distinsului cărturar a marcat pe răboj mai multe inele: Cornova, Chișinău, Iași, București. A poposit în multe locuri, a admirat multe meleaguri, a cules mult polen. Nimic n-a egalat însă dragostea pentru provincia unde a văzut lumina zilei, *atât de greu încercata* Basarabie. „Doresc ca osemintele mele să fie îngropate în satul meu, la cimitir, lângă mama și lângă oamenii de acolo" (Mihail, 1995, p. 4). Chiar luna aceasta, într-un mai potopit de floare, căci mult i-au plăcut florile – cu flori întâmpina pe oricine-i trecea pragul casei – prin efortul cornovenilor, de care a fost întotdeauna foarte atașat, s-a împlinit dorința-i adâncă de a reveni acasă.

Cărțile la care a trudit se cuvin readuse pe masa de citire, deschise mai des, parcurse cu atenție, pentru că au fost gândite sub semnul pilduitor al unei nobile și curate aspirații de dăinuire a neamului.

Referințe bibliografice:

1. CÂNDEA, Virgil. *Cuvânt la trecerea întru cele veşnice*. În: *Luminătorul*, 1994, nr. 5, p. 42-44.

2. *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca*. Manuscrisul „Mihail". Ediție de Zamfira Mihail și Paul Mihail. Cuvânt-înainte de Ștefan Ștefănescu. București: Litera, 1980, 263 p.

3. DRAGNEV, Demir. *Un promotor al ideilor iluministe în Basarabia*. În: *Limba română*, 2020, nr. 6, anul XXX.

4. MALANEȚCHI, Vasile. *Trei întâlniri cu Paul Mihail*. În: *Țara*, 1995, 18 iulie.

5. MATEEVICI, Alexei. *Opere.* I. *Scrieri în limba română*. Ediție critică de Ion Nuță, Efim Levit, Sava Pânzaru. Chișinău: Știința, 1993, 622 p.

6. MIHAIL, Paul, MIHAIL, Zamfira. *Acte în limba română tipărite în Basarabia*. I. 1812-1830. Precedate de Bibliografia tipăriturilor românești din Basarabia (= BTRB) 1812-1830. București: Editura Academiei Române, 1993, 411 p.

7. MIHAIL, Paul. *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*. *Aşezăminte. Scrieri. Personalităţi*. Chișinău: Știința, 1993, 405 p.

8. MIHAIL, Paul. *Parfumul pe care l-ați adus din Basarabia reînvie în mine dorul de satul natal* [Ultimul interviu cu preotul și cărturarul Paul Mihail, realizat de Emilia Ghețu]. În: *Literatură și artă*, nr. 28 (2604), 1995, 13 iulie

9. MIHAIL, Paul. *Jurnal (1940 – 1944) și Corespondență. I. Jurnal*. Ediție îngrijită de Eugenia Mihail și Zamfira Mihail. Argument de Gheorghe Buzatu. București: Paideia, 1998, 378 p.

10. MIHAIL, Paul. *Jurnal (1940 – 1944) și Corespondență. II. Corespondență.* Ediție îngrijită de Eugenia Mihail și Zamfira Mihail. București: Paideia, 2001, 378 p.

11. Paul Mihail. *Reconstituiri. Jurnal. Corespondență*. Ediție îngrijită de Zamfira Mihail și Mihai Papuc. Prefață: acad. Ștefan Ștefănescu. Chișinău: Știința, 2018, 412 p.

12. MIHAIL, Zamfira. *Basarabenii nu s-au rupt niciodată spiritual de trunchiul românității* [Interviu realizat de Veronica Boldișor]. În: *Literatură și artă*, nr. 28 (2604), 1995, 13 iulie.

13. NEGRU, Nina. *Centenar Paul Mihail*. În: *Jurnal de Chișinău*, 2005, 11 octombrie.

14. PELIN, Valentina. *Paul Mihail, un onorabil fiu al Basarabiei*. În: *Cugetul*, 2005, nr. 2 (26), p. 72-75.

15. ȚURCANU, Ion. *Părintele cărturar Paul Mihail. Evocare în legătură cu apariția postumă a Jurnalului său*. În: *Limba română*, 2000, nr. 6-12 (60-66), p. 177-179.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*.

CZU:821.111.09
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.17

O OPERĂ EXPONENȚIALĂ A MODERNISMULUI LITERAR AJUNSĂ LA CENTENAR

Sergiu COGUT

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1235-7942

Rezumat. *2022 a fost marcat de împlinirea a 100 de ani de la publicarea a două creații literare care, cu timpul, au fost apreciate drept opere emblematice ale modernismului. Este vorba de celebrul roman „Ulise” a lui James Joyce și poemul „Țara pustie/ Tărâmul pustiit” de Thomas Stearns Eliot. Acesta din urmă a avut un impact covârșitor asupra poeziei ulterioare, propulsându-l pe autor în vârful ierarhiei poeților secolului XX, deși în epocă a fost perceput ca o creație poetică obscură, contrariind astfel critica literară a timpului. În procesul elaborării operei sale inovatoare și ca mesaj, și ca formă, T. S. Eliot a fost profund influențat de sugestiile prietenului său, mare poet american Ezra Pound care a avut rolul de mentor pentru autorul englez născut și el în Statele Unite, întrucât s-a implicat activ în redactarea remarcabilului poem „Tărâmul pustiit”. Prin această creație a sa, T. S. Eliot s-a afirmat ca o voce de o rezonanță deosebită ce a reliefat dezintegrarea, fiind, astfel, considerat apoi un apostol al postmodernismului. E binevenit să menționăm că pentru o interpretare adecvată a acestei opere de anvergură a secolului trecut e necesară clarificarea și aplicarea conceptului de „corelativ obiectiv” ce a fost teoretizat de același T. S. Eliot în eseul său despre Hamlet.*

Cuvinte-cheie: *poem, modernism, tradiție, influență, dezintegrare, corelativ obiectiv.*

An Exponential Work of Literary Modernism Reaching its Centenary

Abstract. *2022 was marked by the 100th anniversary of the publication of two literary creations that over time were appreciated as emblematic works of modernism. They are James Joyce's famous novel Ulysses and Thomas Stearns Eliot's poem The Waste Land. The latter had an overwhelming impact on subsequent poetry, propelling the author to the top of the hierarchy of poets of the 20th century, although in that era it was perceived as an obscure poetic creation, thus contradicting the literary criticism of the time. In the process of elaboration of his innovative work in both message and form, T. S. Eliot was deeply influenced by the suggestions of his friend, the great American poet Ezra Pound who had the role of mentor for the English author also born in the United States, as he was actively involved in the drafting of the outstanding poem The Waste Land. Through this creation of his, T. S. Eliot asserted himself as a voice of special resonance that highlighted the disintegration, being thus considered an apostle of postmodernism. It is welcome to mention that for an adequate interpretation of this far-reaching work of the last century, it is necessary to clarify and apply the concept of „objective correlative” which was theorized by the same T. S. Eliot in his essay concerning Hamlet.*

Keywords: *poem, modernism, tradition, influence, disintegration, objective correlative.*

La sfârșitul primului deceniu al secolului trecut s-a produs o schimbare cu un impact covârșitor asupra întregii epoci literare și artistice care s-a afirmat și s-a impus pe parcurs și pe care azi o cunoaștem cu toții ca epoca modernismului. Astfel, după cum remarca în 1924 reputata prozatoare Virginia Woolf, „în decembrie 1910, sau cam pe atunci, firea omenească s-a schimbat". Referindu-se la această constatare, David Macey în al său *Dicționar de teorie critică* precizează: „Mulți ar consimți că s-a schimbat ceva în primele decenii ale secolului XX, chiar dacă nu însăși firea omenească, dar unii ar proclama anul 1922 – când s-au publicat *The Waste Land*, *Ulise*, dar și romanul lui Virginia Woolf *Camera lui Jacob* – drept *«*anul modernismului*»"* (Macey, 2008, p. 285). Asupra primei creații literare din cele enumerate ne vom concentra atenția în cele ce urmează și asta întrucât în 2022 s-au împlinit exact o sută de ani de la apariția celor trei. Este vorba de remarcabilul poem scris de Thomas Stearns Eliot în timpul recuperării sale după o cădere nervoasă suferită ca urmare a morții tatălui său și care a „devenit simbolul generației postbelice, generație deziluzionată și debusolată, și totodată piatră de temelie a poeziei moderne" (Bujor, Papuc, Bujor, 2006, p. 151). Tot cu referire la această operă de cotitură în istoria poeziei, autorii volumului *Literatura. Idei fundamentale* menționează și ei despre căderea nervoasă a scriitorului, remarcând totodată: „Contemporanii săi, precum poetul american Ezra Pound – personalitate a modernismului timpuriu care l-a ajutat pe Eliot să șlefuiască poemul –, au văzut în pesimismul, formele fragmentate, citatele nemarcate în diferite limbi și în vocile care alternează o prezentare genială a haosului lumii postbelice, care includea sex fără rost, vulgaritate și pustietatea metaforică tipică unei societăți în decădere" (*Literatura…*, 2022, p. 213). La rândul său, John Higgs, în lucrarea sa *Mai ciudat decât ne putem imagina. O istorie alternativă a secolului XX* și anume în capitolul *Modernism. Şocul noului* notează despre celebra creație a lui Eliot: „Titlul inițial al poemului era *Imită polițiștii pe voci diferite*, reproducând o replică din romanul *Prietenul nostru comun*, de Charles Dickens, unde Betty Higden, vorbind despre fiul ei, spune: «N-ai crede, dar Sloppy citește tare frumos ziarul. Imită polițiștii pe voci diferite!» Fără îndoială, această alternanță a vocilor diferite este importantă în poemul lui Eliot. *Tărâmul pustiit* este, totuși, un titlu mai potrivit, pentru că poemul nu este despre această schimbare de perspective", ci „despre moarte sau, mai precis, despre conștientizarea morții în timpul vieții" (Higgs, 2016, p. 47), în continuare fiind reliefate următoarele: „Trimiterea la legenda arthuriană pe care o face poemul sugerează o stare spirituală sterilă, care nu se identifică întru totul cu moartea, dar nici nu mai poate fi numită viață. Îndepărtându-se de așteptările cititorilor în ceea ce privește consecvența narațiunii, Eliot obține libertatea de a privi subiectul din multe unghiuri diferite. Traversează, pe sărite, ipostaze preluate din nenumărate culturi și perioade istorice, concentrându-se pe momentele cu legătură tematică între ele" (Higgs, 2016, p. 47). În același volum *Literatura. Idei fundamentale*, la fel se face precizarea despre această legendă arthuriană a

Regelui Pescar la care se referă titlul preferat în cele din urmă de Eliot, acel rege ce „avea în grijă Sfântul Graal și a cărui impotență nu afecta doar capacitatea sa de a face copii, ci și fertilitatea întregului regat, devenit un tărâm pustiit. Apa și setea, moartea cuprinsă în însăși ideea de creștere sunt teme importante în poemul lui Eliot; de aici și primul vers: «Aprilie este cea mai nemiloasă lună» – nici chiar primăvara nu aduce cu sine speranță" (*Literatura…*, 2022, p. 213).

O remarcă aparte merită și colaborarea dintre T. S. Eliot și notoriul poet Ezra Pound la elaborarea celebrului său poem; în legătură cu aceasta, cercetătorul Peter Conn, în monografia sa *O istorie a literaturii americane,* relevând că reputatul autor al *Cantos*-urilor l-a ajutat cu „câteva din sugestiile dintre cele mai amănunțite și prețioase oferite vreodată de un poet unui confrate al său. Eliot a urmat în mare parte sfaturile lui, tăind fragmente întregi din manuscris, fapt ce a afectat mult conținutul și finalul poemului. *Țara pustie* cerea de la cititorii săi o pregătire academică și o capacitate de percepție fără precedent datorită aluziilor multiple, dense și uimitoare prin antiteze și contrast" (Conn, 1996, p. 226). Totodată, istoricul literar citează și el celebrele versuri de început ale influentei creații poetice: „April is the cruellest month, breeding / Lilacs out of the dead land, mixing / Memory and desire, stirring / Dull roots with spring rain. Prier e cea mai crudă lună, născând / Flori de liliac din țara moartă, amestecând / Amintire și dorință, îmboldind / Rădăcini amorțite cu ploaie de primăvară" (Conn, 1996, p. 226-227) – în cea dintâi transpunere a poemului în limba română, datorată remarcabilului poet Ion Pillat. De un prestigiu aparte se bucură și traducerea realizată de Mircea Ivănescu, în varianta sa *Tărâmul pustiit*, deschizându-se cu aceste versuri: „Aprilie este luna cea mai nemiloasă, stârnind / Liliacul dintr-un pământ mort, amestecând / Aducerile aminte și dorințele, trezind / La viață rădăcinile amorțite în ploi primăvăratice" (Eliot, 2022, p. 143). Un indiciu al respectului și al prețuirii deosebite pe care o avea Eliot pentru poetul american este și dedicația pe care o citim sub titlul poemului său din 1922, și anume: „Pentru Ezra Pound *il miglior fabbro"* (Eliot, 2022, p. 141), ceea ce înseamnă „meșterul (poetul) mai bun", apreciere care e preluată, așa cum precizează traducătorul Mircea Ivănescu în una dintre note, „din Dante, *Purgatoriul*, XXXI, 117, unde i se aplică lui Arnaut Daniel, unul dintre marii poeți provensali, în mod special studiat, tradus și parafrazat în poezia sa proprie de Ezra Pound" (Eliot, 2022, p. 177), menționând totodată: „Dedicația aceasta exprimă și datoria de recunoștință – în repetate rânduri mărturisită de poetul însuși și evidentă la publicarea manuscriselor inițiale ale poemului – a lui Eliot față de Pound. Acesta din urmă a dat forma actuală a poemului, dintr-o «masă informă» pe care autorul i-o prezentase la reîntoarcerea dintr-un concediu medical, tăind pasaje întregi, stabilind niște treceri mai abrupte între secțiuni, «modernizându-l»" (Eliot, 2022, p. 177).

Revenind la Peter Conn, relevăm că, potrivit specificărilor sale, tonul poemului eliotian „se modulează de la suspinul timid al acestor prime versuri până la inflexiunile fricii, anxietății și tulburării, evoluând în final către replica ambiguă, șovăielnică: «Am ridicat aceste fragmente pe ruinele mele»" (Conn, 1996, p. 227), cercetătorul remarcând că respectivele fragmente, ridicate de Regele Pescar „pe ruinele tărâmului pustiit" sunt, de fapt, „cioburile unei timide speranțe. Ele reprezintă totodată o cheie către metoda poetică a autorului, aceea de a rezuma caleidoscopic criza civilizației. El a încercat să înfățișeze discontinuitățile societății postbelice prin încorporarea lor într-o singură structură deliberat idiosincratică" (Conn, 1996, p. 227).

Așa cum menționează Pedro Gómez Carrizo, impactul acestei creații poetice a fost, la apariția sa, destul de puternic, *The Waste Land* producând „o fisură în poleiala superficială a lumii interbelice, dezvăluind sub ea un abis atât de profund, încât multora le-a înghețat surâsul pe buze. Ființa umană rămăsese fără sprijin, dar mulți încă nu conștientizaseră acest lucru" (Carrizo, 2018, p. 304). În pasajele consacrate renumitei creații moderniste, autorul spaniol remarcă și el versul despre luna aprilie, precizând că pornind de la acesta, „Eliot compune 433 de versuri imense pentru a alcătui un text obscur și enigmatic, întins de-a lungul mai multor epoci, în care lirismul, epicul și elegia își dau mâna. În ele se aude un cântec dezolant despre condiția umană care l-a transformat pe autor în apostolul postmodernismului, înțeles ca o epocă a dezintegrării, care încerca cu disperare să facă oarecare ordine în haosul crescând cu ajutorul mitologiilor și al formelor moștenite din trecut" (Carrizo, 2018, p. 304).

În legătură cu obscuritatea textului *Tărâmului pustiit*, subliniem că acest aspect al poemului a fost abordat și de reputatul critic literar, dar și poet englez Ivor Armstrong Richards care, apropo, s-a remarcat printr-o rivalitate anume cu Eliot, dar una, așa cum notează Anca Roșu, „pur intelectuală" ce „nu l-a împiedicat (…) să se refere totdeauna cu înaltă considerație la poezia acestuia din urmă" (Roșu, 1974, p. 5). Astfel, în cele câteva pagini consacrate creației poetice a ilustrului său contemporan, el precizează că „obișnuita acuzație adusă poeziei lui Eliot" are în vedere „caracterul ei hiperintelectualizat. Una dintre justificările acestei acuzații este modul în care scriitorul folosește aluzia" (Richards, 1974, p. 275-276), relevând că în cazul lui, ea „este un procedeu tehnic de comprimare", astfel că „*Țara pustie* echivalează în esență cu o epopee. În lipsa acestui procedeu tehnic i-ar fi fost necesare douăsprezece volume. Aceste aluzii însă și notele care elucidează parte din ele au atras oprobriul categoric al multor cititori susceptibili. Dar asemenea cititori nici măcar n-au început să priceapă ceva" (Richards, 1974, p. 276). În aceeași ordine de idei, el semnalează și „acuzația de obscuritate", citându-l pe John Middleton Murry care obiecta autorului poemului *Tărâmul pustiit* următoarele: „Cititorul este nevoit, în elementarul efort de a pricepe, să adopte o atitudine de suspiciune intelectuală ce interzice

comunicarea sentimentului. Opera încalcă cea mai simplă regulă a scrisului de calitate: ocolirea ambiguității efectului imediat" (Richards, 1974, p. 276), după care vine cu o replică la adresa acestui Murry ce insistă asupra regulii respective: „Ce s-ar fi ales din *Hamlet* sau din cele mai izbutite sonete ale lui Shakespeare dacă ar fi fost respectată? Adevărul este că foarte multă poezie valoroasă prezintă cu necesitate ambiguități în privința efectului imediat. Până și cel mai atent și sensibil lector e silit să recitească și să depună eforturi până ce poezia îi devine limpede și fără ambiguități. Ca și o nouă ramură a matematicilor, poezia originală obligă mintea să se autodepășească, iar asta cere timp. Cel care, după un timp de cumpănire, afirmă despre sine contrariul, este fie semizeu, fie impostor; poate că Middleton Murry era numai grăbit. Observațiile sale sunt o dovadă că n-a izbutit să citească poemul, iar parțial, sunt o dovadă a eșecului său, și anume propria sa manieră de abordare arhiintelectuală. Ca lectura să-i fie reușită trebuia să-și părăsească propriile mistificări" (Richards, 1974, p. 276-277). Același Richards face în continuare unele recomandări pe care le considerăm deosebit de importante pentru cel care vrea să se descurce în semnificațiile poemului eliotian și să pătrundă în ceea ce vrea să ne comunice redutabilul scriitor: „Trebuie să citești *De la ritual la romanț* și să renunți la toate ornamentele «astrale» ale autoarei Jessie L. Weston, care n-au nimic de-a face cu poemul lui Eliot. Trebuie să studiezi Cântul al XXVI-lea din *Purgatoriu* – trebuie chiar să insiști asupra însemnătății finalului acestui cânt pentru ansamblul operei lui Eliot. El luminează interesul său constant pentru chestiunea sexuală, problema generației noastre, așa cum religia fusese problema generației anterioare. Trebuie să te dumirești asupra locului central ocupat de Tirezias în poem; forma criptică a notei lui Eliot asupra acestei chestiuni este destul de greoaie. Este o manieră de a sublinia împrejurarea că poemul se interesează de multiplele fațete ale problemei sexuale" (Richards, 1974, p. 277). Totodată, el face și aceste sugestii ce merită luate în considerație: „Unii, înșelați fără îndoială de originea poemului, care se găsește într-un mister medieval, au năzuit să-i ofere o lectură simbolică. Simbolurile sale însă nu sunt mistice, ci afective. Nu reprezintă, prin urmare, obiecte inefabile, ci experiență omenească obișnuită. De fapt, poemul este naturalist; numai esențializarea îl face să pară altfel. Prin asta, poate, se apropie de misterul originar și îl perpetuează cu mult mai multe șanse de izbândă decât transcendentalismul" (Richards, 1974, p. 277).

Este bine cunoscut că, în ipostaza sa de critic literar, Eliot, în eseurile sale, s-a afirmat ca unul dintre cei mai înverșunați promotori ai depersonalizării poetului. Astfel, reputatul cercetător român Matei Călinescu preciza: „Lecția eliotiană ar putea fi rezumată cam astfel: ca să poată *modifica* trecutul (prin *noutatea* creată), poetul este obligat să-și „«dezvolte conștiința trecutului». De aici, o nouă justificare a unuia dintre marile principii ale poeticii moderne (antiromantice), pe care-l întâlnim mereu, în formulări mai mult sau mai puțin asemănătoare, de

la Edgar Poe și Baudelaire încoace: «Astfel are loc – scrie Eliot – o continuă renunțare la eul propriu, așa cum este el la un moment dat, în favoarea a ceva mai valoros. Progresul unui artist este un continuu sacrificiu de sine, o continuă anulare a personalității sale»" (Călinescu, 1972, p. 165). De asemenea, așa cum relevă ceva mai departe M. Călinescu, poetul, în accepția eliotiană, „condiționează transformarea în poezie a unor elemente care se înscriu (…) în două categorii distincte: emoții și sentimente (*emotions and feelings*). «Emoțiile» par a fi – temeiurile dichotomiei rămân totuși obscure – stări de spirit fundamentale, în timp ce «sentimentele» (sau «simțămintele») s-ar atașa, pentru scriitor, «unor cuvinte, expresii sau imagini particulare». Esențială rămâne distincția între *emoțiile biografice* și cele *artistice*. Unui poet, emoții pe care nu le-a încercat niciodată îi pot folosi în creație la fel ca și cele care-i sunt familiare: scopul lui este, însă, *să producă* «emoții artistice» complexe, a căror putere se manifestă pe alt plan, în alt context decât acel al «personalității»" (Călinescu, 1972, p. 166). Totodată, se menționează că anume „pentru a evita capcanele concepției expresive" Eliot a elaborat „cunoscuta sa teorie cu privire la «corelativul obiectiv»" (Călinescu, 1972, p. 166). Astfel, în eseul *Hamlet și problemele lui* găsim acest celebru alineat: „Singurul fel de a exprima emoția în artă e de a găsi un «corelativ obiectiv»; cu alte cuvinte, o serie de obiecte, o situație, o înșiruire de evenimente care trebuie să alcătuiască formula acelei emoții *anume*; așa încât, atunci când sunt date faptele externe care trebuie să se finalizeze în experiența senzorială, emoția să fie imediat evocată. Dacă examinați oricare din piesele izbutite ale lui Shakespeare, veți *găsi* această echivalență exactă; veți descoperi că starea de spirit a lui Lady Macbeth, care umblă în somn, v-a fost comunicată printr-o prioceută acumulare de impresii senzoriale imaginare; cuvintele pe care le rostește Macbeth când află de moartea soției lui ne frapează ca fiind, în acea înșiruire de întîmplări, cuvinte țâșnite automat din ultima întâmplare a seriei" (Eliot, 2013, p. 199-200). Așa cum remarcă același Matei Călinescu, teoria lui Eliot referitoare la „corelativul obiectiv" a fost „mult discutată în critica anglo-americană a unei anumite perioade" și „are câteva implicații indubitabile, în ciuda terminologiei destul de ambigue pe care-o folosește Eliot (principala ambiguitate, dacă nu inconsecvență, o constituie întrebuințarea chiar a noțiunii de «expresie»). Care sunt aceste implicații? Mai întâi, idealul obiectivității, care poate fi atins doar prin căutarea «corelativului», printr-un efort, deci, de strictă obiectivare conștientă. Emoția nici nu este, în ultimă instanță, exprimată, ci *doar evocată*, printr-o *formulă* (ideea că poezia găsește *formule* pentru emoțiile omenești am întâlnit-o și la Pound). Această *formulă* nu este însă abstractă, ea este menită, dimpotrivă, să prilejuiască o «experiență sensorială», prin intermediul acelui «ansamblu de obiecte» sau al acelei «situații», sau al acelui «lanț de evenimente», de care vorbește autorul. În chip evident, judecata critică trebuie să se refere nu la emoția inițială, personală, ci la «corelativul obiectiv» și la eficacitatea lui în

ordine estetică, în strânsă dependență de calitățile lui structurale" (Călinescu, 1972, p. 167).

În volumul lor publicat în 2006 despre *100 de scriitori notorii ai lumii*, referindu-se la creația lui Thomas Stearns Eliot *The Waste Land*, Ala Bujor, Eugenia Papuc și Cristina Bujor specifică: „Poemul conține numeroase aluzii literare și mitologice, care amintesc de opera lui Ovidiu, Dante, Shakespeare, Baudelaire, precum și pasaje din Biblie. Structurat polifonic, poemul realizează relatări și imagini fragmentare eteroclite, sub forma colajului literar: inserarea în operă a narațiunii scurte, a monologului interior, a unor citate. Formula poetică fragmentară, promovată pentru prima oară de Eliot, amplifică impresia de dezechilibru al omenirii" (Bujor, Papuc, Bujor, 2006, p. 152), relevând totodată: „Caracterul intelectual, problematica modernă, registrul enciclopedic al referințelor și citatelor, precum și concentrarea maximă a expresiei poetice fac din scriitorul, revendicat de americani și de englezi, cel mai reprezentativ poet al literaturii anglo-saxone contemporane" (Bujor, Papuc, Bujor, 2006, p. 153). Iar în încheiere, considerăm binevenit să menționăm că în savuroasa-i carte *Viața secretă a marilor scriitori*, R. Schnakenberg, în paginile consacrate lui Eliot, făcând precizarea că existau de acei care susțineau că el nu a fost altceva decât un plagiator isteț, remarcă: „De parcă ar fi anticipat asemenea acuzații, Eliot a spus cândva că «poeții imaturi imită, poeții maturi fură; poeții slabi modifică tot ce iau, în timp ce poeții buni transformă totul în ceva și mai bun»" (Schnakenberg, 2017, p. 172).

Referințe bibliografice:

1. BUJOR, Ala, PAPUC, Eugenia., BUJOR, Cristina. *100 de scriitori notorii ai lumii: Viața. Activitatea. Opera*. Chișinău: Editura Epigraf, 2006, 400 p.

2. CARRIZO, Pedro Gómez. *Cultură generală în 365 de zile. Călătorie prin istoria ideilor care au modelat lumea în care trăim.* Trad. din limba spaniolă și note: Anca Irina Ionescu. București: Editura Lider Internațional, 2018, 384 p.

3. CĂLINESCU, Matei. *Conceptul modern de poezie (de la romantism la avangardă)*. București: Editura Eminescu, 1972, 333 p.

4. CONN, Peter. *O istorie a literaturii americane*. Traducere și note de Cosana Nicolae și Dalida Pavlovici. București: Editura Univers, 1996, 392 p.

5. ELIOT, T. S. *Eseuri alese: critica literară.* Trad. de Petru Creția și Virgil Stanciu. Prefață de Ștefan Stoenescu. București: Editura Humanitas Fiction, 2013, 474 p.

6. ELIOT, T. S. *Tărâmul pustiit și alte poeme: 1909-1962*. Trad. de Șerban Foarță, Mircea Ivănescu, Sorin Mărculescu și Șerban Foarță & Adriana-Carmen Racoviță. Prefață de Ștefan Stoenescu. Cronologie de Ioana Zirra. Note de Mircea Ivănescu, Sorin Mărculescu și Ștefan Stoenescu. București: Editura Humanitas Fiction, 2022, 428 p.

7. HIGGS, John. *Mai ciudat decât ne putem imagina. O istorie alternativă a secolului XX.* Trad. din limba engleză de Patricia Neculae. București: Editura Litera, 2016, 330 p.

8. *Literatura. Idei fundamentale.* Traducere din limba engleză: Andreea Popescu. București: Editura Litera, 2022, 352 p.

9. MACEY, David. *Dicționar de teorie critică*. Trad. de Dan Flonta, Sorana Corneanu, Sorin Gherguț, Gigi Mihăiță, George Tudorie. București: Editura Comunicare.ro, 2008, 528 p.

10. RICHARDS, I. A. *Poezia lui T.S. Eliot*. În: RICHARDS, I.A. *Principii ale criticii literare*. În românește de Florica Alexandrescu. Cuvânt înainte de Anca Roșu. București: Editura Univers, 1974, p. 275-280.

11. ROȘU, Anca. *I. A. Richards și înnoirea criticii literare*. În: RICHARDS, I.A. *Principii ale criticii literare*. În românește de Florica Alexandrescu. Cuvânt înainte de Anca Roșu. București: Editura Univers, 1974, p. 5-20.

12. SCHNAKENBERG, Robert. *Viața secretă a marilor scriitori. Tot ce nu ți-au spus profesorii despre romancieri, poeți și dramaturgi celebri*. Ilustrații de Mario Zucca, Trad. din limba engleză și note de Mădălina Vasile. București: Editura Art, 2017, 304 p.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literară cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*.

CZU:821.135.1-1.09
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.18

MUTAȚIILE POEZIEI ROMÂNE POSTOPTZECISTE. NOUL AUTENTICISM ÎN CONTEXT POSTUMAN

Cristina DICUSAR

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6480-994X

Rezumat. *Acest articol își propune să identifice principalele forme de autenticitate în opera poeților români post-80, care exprimă idei postumaniste în scriitura lor. Ne vom concentra pe trei aspecte literare principale: relația dintre autor, text și cititor; cotidianul și corporalitatea. Vom investiga evoluțiile și mutațiile din cadrul acestor trei aspecte în contextul gândirii postumaniste.*

Cuvinte-cheie*: postumanism, umanism, autenticitate, cyborg, nou antropocentrism, textualism.*

The Mutations of Post-eighties Romanian Poetry. The New Authenticism in a Posthuman Context

Abstract. *This article aims to identify the main forms of authenticity in the work of post-80s Romanian poets who express posthumanist ideas in their writing. We will focus on three main literary aspects: the relationship between the author, the text, and the reader; everyday life; and corporeality. We will investigate the evolutions and mutations within those three aspects in the context of posthumanist thought.*

Keywords*: posthumanism, humanism, authenticity, cyborg, new anthropocentrism, textualism.*

Neavând o definiție exhaustivă, noțiunea de postumanism se situează în relație cu o serie de concepte și problematici ce țin de existența umană în postmodernitate. Aceste problematici abordează așa-zisa „condiție postumană”, ce se intersectează cu o serie de teorii „post-”: postmodernism, poststructuralism, post-politic, post-adevăr, post-istorie, post-cinema etc. În cadrul acestor *post*-lumi, literatura ilustrează noi tematici și atitudini, venind cu schimbări ce marchează o nouă paradigmă literară universală.

Postumanismul este, așadar, o serie de abordări a problemei antropocentrismului în context contemporan, iar aceasta presupune un spectru imens de atitudini față

de umanitate și om. În abordarea noastră a postumanismului, ne vom limita la relația anunțată chiar în interiorul noțiunii în cauză, cea dintre postumanism și umanism. În contextul acestei relații, postumanismul are două înțelesuri contrare. Pe de o parte, acesta este văzut ca un umanism „reciclat" și ține de *redefinirea omului în contextul postmodernității*, un context tot mai de-naturalizat și tehnologizat[1], dar care, în același timp, facilitează schimbarea raportării omului la natură, i.e. renunțarea la superioritatea umană și situarea omului pe același palier cu celelalte forme de viață; și, pe de altă parte, postumanismul ar putea însemna o renunțare la umanitate în favoarea tehnologiei.

În viziunea lui Radu Vancu, post*umanismul* presupune replierea înspre subiectul uman (Vancu, 2016), cu depășirea dezumanizării prezente în modernitate[2]. În comunicarea de față, vom explora tocmai această abordare a postumanismului ca nou umanism, urmărind felul în care (câteva dintre) aceste idei (redefinirea omului în context tehnologic și natural, dar și insistența pe subiectul uman) s-au pliat pe literatura scrisă în postoptzecism.

În literatura română, paradigma postumanistă a fost anunțată odată cu afirmarea scriitorilor optzeciști, ale căror teorii (noul antropocentrism (Alexandru Mușina), textualism (Marin Mincu), limbajul tranzitiv (Gheorghe Crăciun) ș.a.) anunță o clară schimbare de paradigmă, nu doar literară, ci și în planul realității. Alexandru Mușina vorbește despre o serie de crize, printre care criza eului și criza realității; iar Gheorghe Crăciun, prin metafora răsturnării aisbergului, argumentează trecerea la o nouă etapă existențială și literară. Demersul optzeciștilor a continuat, cu anumite modificări, în perioada postoptzecistă.

Delimităm trei direcții esențiale ale „noului autenticism" optzecist și postoptzecist: modificarea relației autor-text-cititor; accentul pe cotidian și obsesia față de corporalitate. În cele ce urmează, vom explora modificările produse în aceste trei zone, raportându-le la „condiția postumană".

Schimbarea raportului Autor-Text-Cititor. În optzecism se schimbă raportul autor-text-cititor. Optzecistul Marin Mincu, teoreticianul textualismului, tratează mutația produsă în statutul auctorial în cadrul literaturii optzeciste, declarând că autorul nu mai are superioritatea „geniului" sau „profetului" pentru că „se elimină transcendența instanței narative exclusiviste de până acum" (Mincu, 1993, p. 148). Prioritar devine mecanismul de producere a textului: „centrul atenției se deplasează de pe comunicare pe fabricarea obiectului artistic" (Mușina, 2017, p. 39), fabricare

[1] „devenirea eului într-o lume și o realitate tot mai „de-naturalizată", realitate de care individul s-a izolat complet" (Ilea, 2017, p. 102).

[2] „postmodernitatea e o modernitate reumanizată – sau cel puțin încercând cu stăruință aproape disperată să se umanizeze. Să reintroducă subiectul uman în centrul discursului – uneori chiar în exces, cu orice risc, așa cum modernitatea sfârșise prin a-l exila de acolo, și tot din exces, și tot cu orice risc (…) Postmodernitatea este, sub acest aspect, o obversiune radical umanizantă a modernității" (Vancu, 2016).

echivalentă unei operații de perpetuă redefinire a sinelui-autor identificat cu textul.

Odată cu această schimbare de raport autor-text-cititor, temele abordate în poezie fac loc noilor realități tehnologice, socio-politice; autorii poetizează și umanizează cotidianul deja tehnicizat și, prin intermediul acesta, se umanizează pe sine. *Noul antropocentrism*, termen introdus de poetul optzecist Alexandru Mușina, este definit ca „centrarea pe ființa umană, în datele ei concrete, fizic-senzoriale, pe existența noastră de aici și de acum" (Mușina, 2008) și tocmai acest termen anunță depășirea etapei textualiste.

În nouăzecism, scriitorul *trebuie* să trăiască așa cum scrie și viceversa (acest dicton îl vedem reflectat în fracturism, în cadrul Grupului de la Brașov, dar și dincolo de curente și grupări). În nouăzecism se continuă ideea textualistă de relație de identificare a autorului cu textul, totuși, accentul se deplasează pe o relație sinceră cu cititorul, relație cultivată printr-un discurs poetic familiar, intimist. În unele cazuri, autorii scriu cărți-dialog, cum ar fi *Lucrări în verde* de Simona Popescu; *Submarinul iertat* de Ruxandra Cesereanu și Andrei Codrescu. Însă chiar la modul general, în poeziile pe care le scriu, nouăzeciștii îl au în vedere pe receptor: la Romulus Bucur, tonul confesiv îl transformă pe cititor în prieten; *Deadevă*, de Caius Dobrescu, își apropie cititorii prin limbajul ironic-colocvial. Cititorul nu mai este în postura de „public anonim" (Mușina, 2017), ci devine din ce în ce mai prezent în text. Expresia caracteristică a *Zeitgeist-ului* perioadei nouăzeciste o regăsim mai ales la Grupul de la Brașov, în fracturism și utilitarism („generația tu"). Miza fracturiștilor este, în primul rând, autenticitatea, scriu Dumitru Crudu și Marius Ianuș în Manifestul fracturist (Crudu, 2014, p. 199), dar despre aceeași miză discutăm în cazul scriitorilor nouăzeciști în general. Adoptarea idealului autenticității a presupus abordarea noilor realități virtuale în text, realități care s-au insinuat pentru prima oară timid în textele nouăzeciștilor, iar apoi, decisiv în textele douămiiștilor: „nouăzeciștii introduseseră, prin Ion Manolescu & co., ideea de literatură digitală și de hiperspațiu, dar douămiiștii sunt primii pentru care tehnologia digitală nu mai este un lux livresc, ci un obiect natural de recuzită" (Iovănel, 2021, p. 617).

Douămiiștii au pus accent mai ales pe receptare, textul fiind nimic altceva decât o modalitate de a trezi o reacție în celălalt. Iar pe lângă text sau carte, la poeții douămiiști, comunicarea autor-text-cititor are loc prin intermediul unui anumit tip de performance și/sau printr-o comunicare directă: „Poetul nu mai coboară în stradă, ca optzeciștii, plimbându-se ludic-ironic, ci îl trage de mânecă pe cititor. Atrage atenţia unui public fărâmiţat printr-o strategie scandaloasă (precum Ianuş, în perioada fracturismului) sau printr-o apropiere empatică (în lecturi publice sau în mediul online), care şterge sau măcar diminuează convenţionalismul şi distanţa canonică dintre scriitor şi

cititor (…). Îi întinde mâna, fumează o ţigară, bea o bere şi discută relaxat – fără morga creatorului neînţeles şi fără emfază anesteziantă.

Iar cititorul are revelaţia să descopere că poetul e solidar cu angoasele ori cu limbajul lui cotidian şi că poezia nu e neapărat estetizantă/edulcorată. (…) Că poezia (nu doar poetul) îl poate cuceri. Funcţia teleologică a poeziei e exploatată de poeţii anilor 2000 pe linia „generaţiei-tu" despre care vorbea cu aplomb Adrian Urmanov, chiar dacă aceştia nu au nimic în comun cu utilitarismul ca formulă poetică" (Benga, 2016, p. 144).

Douămiismul a devenit generația care a consolidat dimensiunea virtuală în poezie, unii dintre poeții douămiiști, cum ar fi Răzvan Țupa, ajung să prefere spațiul online (tot mai ofertant) de relaționare cu cititorul, celui exclusiv livresc. Cu toate acestea „momentul postuman" în literatura română, corespunde poeticii „postdouămiiste" a unor scriitori ca Alex Văsieș, Vlad Moldovan, Gabi Eftimie, Vlad Drăgoi, Florentin Popa, Cosmina Moroșan (Iovănel, 2021, p. 618), care deseori se disting prin impenetrabilitatea unui jargon digital (pentru cititorii nefamiliarizați cu acest limbaj), accentuând „valoarea subiectivă" a produsului literar. În opinia aceluiași Mihai Iovănel, „poetul postuman poate fi reprezentat de figura hipsterului – individ integrat naiv în cultura digitală, care însă explorează și integrează ecologic diverse straturi culturale predigitale, „arhaice" în raport cu ceea ce este contemporan" (Iovănel, 2021, p. 618). În acest mediu digital, dinamica relației autor-text-cititor se schimbă. Nu mai avem de-a face cu o poezie a dialogului, ci cu un performance al excesului contemporan (Florentin Popa), al singurătății din fața ecranului (Gabi Eftimie), al lumii matrix (Alex Văsieș), al sinelui artificial (Deniz Otay).

În douămiism și, mai accentuat, în postdouămiism, dincolo de literatura ce se întâmplă exclusiv prin interacțiunea dintre cititor și cartea-obiect, se cultivă o relație autor-text-cititor în diferite alte contexte socio-culturale și digitale. „(Subminând) pretenția de excepționalism a literaturii (…) epoca post-adevărului și a postumanismului este cea în care o postare pe Twitter sau un comentariu pe Facebook sunt lecturi la fel de interesante ca și cele «literare»" (Clinci, 2017, p. 102). Beneficiul acestei lipse de excepționalism este deschiderea poemului spre alte medii, tradusă în comunicarea dintre poemul-text cu materiale audio, video, tactile ș.a., punându-se accent pe performativitate, pe impactul imediat asupra cititorului. Poemul iese astfel din tiparele clasice și poate arăta ca o conversație pe Facebook (vezi volumul lui Tudor Pop, *Softboi mimosa*); devine videopoem; audiopoem; poem însoțit de alte materiale vizuale: fotografii, picturi, grafică, emoticoane etc.; devine o postare pe TikTok, o imagine pe Instagram, un comentariu pe YouTube, un performance pe scenă. Scopul de a crea această simbioză între instanțele textului, prin orice metodă aflată la dispoziție, mai ales cea digitală, vine, în postumanism, ca una dintre definițiile posibile ale autenticității textuale.

Estetizarea cotidianului. Începând cu generația optzecistă și, mai ales, în nouăzecism, se observă un interes sporit față de cotidian, față de banal și apoetic, față de trăirea în actualitate, într-o lume desacralizată, tehnologizată[3]. „Ceea ce optzeciștii români au numit „coborârea poeziei în stradă", „poezia realului" (Mircea Cărtărescu), „poezia cotidianului" (Alexandru Mușina) e, de fapt, o repliere disperată înspre subiectul uman, pe care comunismul autohton îl evacuase brutal (nu numai estetic, vreau să spun)" (Vancu, 2016).

În poezia optzecistă și postoptzecistă, tema cotidianului a devenit centrală atât în poezie, cât și în literatură în general. Se pune accent pe intimitatea lucrurilor și întâmplărilor aparent obișnuite, este problematizată ambiguitatea unei vieți banale. Scopul pe care și-l pun autorii este, astfel, utilizând cadrul domestic, să exprime irepetabilul, frumosul, tragicul, să de-banalizeze realitatea, dar și să utilizeze obiectul ca deschidere spre (re-)trăirea unor întâmplări și emoții: „să speli vasele la șase dimineața / nu e cel mai plăcut lucru din lume dar / ai citit undeva că e un bun exercițiu meditativ / o cale spre autodisciplină chiar / așa că te gândești la ascultări (…) / să speli vasele în general / nu-i o îndeletnicire prea plăcută / chiar dacă unii din asta trăiesc / iar alții / au practicat-o cel puțin ca pe un / job temporar // să speli vasele e oricum mai bine / decât să faci ordine prin cameră / nu riști să dai de vreo fotografie / cu tine și frate-tu / când erați copii / și să realizezi că de fapt / el a murit acum trei săptămâni" (Bucur, 2017, p. 221-222)

Eu vs. obiect. Transfer de autenticitate. În postumanism, „problema centrală este ce se întâmplă atunci când omul este scos din scenă, când acesta este mort, asemenea lui Dumnezeu" (Clinci, 2017, p. 101). Raportând la poezie, ideea omului absent, „mort", este manifestată prin prezența acestuia în obiecte, cărora li se atribuie trăiri: „materialitatea devine mai mult decât simpla materie – ea e exces, forță, vitalitate, relaționalitate, impredictibilitate, creație, productivitate" (Ilea, 2017, p. 94). Transferul trăirilor umane asupra obiectelor, devine unul dintre procedeele de bază la autorii douămiiști. Teodor Dună mizează deseori pe relația subtilă dintre trăire și obiect: „(…) asfaltul/ respiră, lemnul respiră, miezul nopții respiră./ și chiar dacă nu e nimeni în jur, lumea fierbe de viață cu nimeni în ea. (…)" (2021, p. 68). Aceleași accente le găsim și la Adrian Urmanov: „nu știu sigur dacă inspir eu sau expiră aerul mulat pe mine" (2021, p. 38), Alexandru Vakulovski: „obiecte vechi și noi împachetate/ în celofan & hârtie// obiectele se lasă/ împachetate/ într-o haină ce le/ umanizează ce le/ desparte desprinde/

[3] Ilustrativ este poemul „În pădure" al aceluiași Alexandru Mușina, unde este abordată ironic noua relație a omului cu lumea prin prisma tehnologizării: „Mă plimb prin pădure. Un muzeu ultramodern;/ Am cea mai sofisticată instalație de climatizare/ și cea mai trendy muzică de fond" (Mușina, 2017, p. 348).

de/ istorie// casă împachetată/ de pereți/ picior în ciorap/ ochi în noapte/ inimă în noroi/ porc în coștireață/ în mine împachetată/ greață" (2021, p. 94), Aurelia Borzin: „șireturile pe care le port/ mai reale ca vârsta pe care o am" (2021, p. 118). Distanța pe care o iau autorii față de trăire ca față de un obiect/ fenomen exterior propriei ființe ilustrează, la suprafață, un joc de apropiere-distanțare față de sinele autentic, iar în adâncime, o metodă de distilare a propriei autenticități, contextualizând-o. Eul autentic nu se mai găsește în imaginea abstractă a sinelui, ci este oglindit de obiecte, fenomene, întâmplări. Dispariția/ „moartea omului" (Foucault), teoretizată în postumanism, se manifestă în poezia postoptzecistă în două moduri principale, observabile de la o anumită distanță generalizantă. Pe de o parte, are loc o pulverizare a eului în identități-obiecte (Teodor Dună), iar pe de alta, o încorporare a sinelui în una/ multiple identități corporale/ senzoriale (Ioan Es. Pop, Simona Popescu, Ruxandra Cesereanu ș.a.).

Corporalitate. Corpul, în postumanism, este o entitate fragmentată, multiplă, versatilă, trecând printr-o serie de mutații, transformări, traume, suprapuneri identitare, extensii tehnologice, ajungând o acumulare de tip rizomatic (în postumanism, corpul este „modificat de dietă, geografie, limbaj, chirurgie şi genetică (…)" (Codrescu, 2017, p. 99).

Pentru textualismul optzecist, corpul înseamnă, întâi de toate, o potențialitate textuală[4], iar apoi presupune conexiuni livrești, intertextuale, incorporate: „Corporalitatea ca fenomen livresc este impusă de scriitorii români optzeciști: corpul-literă, (…) litera – ca natură, formă și stare a corpului" (Corcinschi, 2019, p. 327). Preocuparea față de corp și corporalitate devine texistență, i.e. o existență biologic-textuală (Gheorghe Crăciun, Ion Stratan etc.), iar apoi o existență livrescă, a corpului-bibliotecă (Emilian Galaicu-Păun, Ruxandra Cesereanu etc.).

În literatura nouăzecistă, dar și dincolo de ea, una dintre cele mai sugestive reprezentări ale multiplicității, mutațiilor, suprapunerilor identitare este romanul poetic *Exuvii*, de Simona Popescu, în care naratoarea își amintește și exprimă experiențele senzoriale ale sinelui-personaj la diferite vârste. Prin intermediul acestor experiențe amintite și conștientizate, autoarea își reactualizează sinele. Alți autori, ca Ioan Es Pop abordează corpul fragmentar, diferite părți ale corpului căpătând o anumită independență față de trup, sau se continuă metafora textualistă a textului-corp: „într-o zi voi fi citit/ numai pe dinăuntru. voi fi o carte legată în propria-mi piele" (Es Pop, 2017, p. 105). În poemele și romanele Ruxandrei Cesereanu corpul este un vast teren de explorare, o supratemă.

[4] „m-am hotărât să nu mai scriu// eu, care beau doar cerneală, care/ primesc o rază de cerneală în ochi,/ care am sânge de cerneală// care rămâne cerneală-nghețată/eu, care înot în ocean de cerneală,/m-am hotărât să nu mai scriu// mi-am deschis venele// (m-am hotărât să nu mai scriu)// și uite ce s-a format." (Stratan, 2017, p. 138).

Treptat, tema corporalității a devenit centrul de greutate al literaturii douămiiste (Benga, 2016, p. 123), mai ales al poeziei feminine: Miruna Vlada scrie o poezie a unei „corporalități vulnerate" (Benga, 2016, p. 151), accentuând atenția pe corporalitatea și psihologia feminină; Aurelia Borzin poetizează corpul feminin și maternitatea; în poezia Dianei Geacăr se vorbește despre un corp dublu, cel pentru ceilalți și cel doar pentru sine. De fapt, în douămiism, tema corporalității face loc unei alte teme, cea a alienării și a singurătății. Autenticitatea douămiistă derivă din expresia acestei singurătăți viscerale și, mai ales, din directețea neezitantă în abordarea traumelor. Corpul devine un mecanism defectat, străin: „sunt o grămadă de oase/ de neputință de otravă/ ești cușca mea de fier/ tu nu poți trece dincolo/ de pereții trupului meu de pereții craniului meu/ nu poți ajunge în această măcelărie/ pe care uneori o numesc creier" (Vlădăreanu, 2018, p. 54); „*sunt la bistrița de treizeci de ani. nimic nu mi-a luminat* trupul/ așa că acum cântăresc cu 80 de kilograme în plus: ca un porc/ umbra mea scormonește prin mine și mi se freacă de oase" (Coman, 2018, p. 9). Dar corporalitatea, în douămiism, devine și senzorial, o poezie a atingerilor și a comunicării corporale cu celălalt.

În una dintre direcțiile postumanismului literar român, corporalitatea dispare într-o lume tip matrix (Alex Văsieș), în imaginarul jocurilor video (Florentin Popa, Vlad Drăgoi), în biologicul non-uman (Mircea Andrei Florea). O altă poetică continuă însă demersul douămiist al imaginarului corporal/senzorial, cu accentul pe vulnerabilitate: „deschid fereastra ca trupul meu să respire/ (va trebui să-l învăț suferința)/ mâinile devin grele de lumină/ (metodele noi induc un fel de plăcere absurdă, gândul la imaginea unui corp nou nouț/ limitat de numere standard/ mărimi inutile/ obiective înalte/ trebuie doar ca trupul să devină ușor/ un instrument de a măsura plăcerea/ un album deschis la o fotografie tăiată/ (aici eram frumoasă/ dar lipsesc)" (Amariei, 2019, p. 65).

Considerăm aceste trei aspecte ale autenticității poetice (relația autor-text-cititor; poezia cotidianului; reprezentările corporalității) și transformările pe care le-au suferit în parcursul literar postoptzecist, un bun argument al prezenței teoriilor postumaniste în practica literară românească recentă:

- Relația autor-text-cititor trece de la accentul textualist pe produsul artistic la atenția pe impactul transformativ asupra cititorului, ca mai târziu să transpară tendința către performativitate cu impact mai mult sau mai puțin imediat asupra audienței reale sau virtuale.
- În cadrul poeziei cotidianului am remarcat o insistență pe reprezentarea banalului atât în poezia optzecistă, nouăzecistă, cât și în „jurnalismul poetic" al douămiiștilor și postdouămiiștilor. Epitetele personificatoare sunt des utilizate pentru a marca o pulverizare a eului în identități-obiecte.

- Corporalitatea, în optzecism, ținea de texistență. Apoi, în nouăzecism și douămiism, corpul biologic revine în text, în varianta unor identități suprapuse sau ca expresie a unei singurătăți viscerale. În douămiism-postdouămiism, observăm tendința spre o poetică a senzorialului.

Focalizarea pe aceste trei aspecte centrale (pe care se bazează autenticismul optzecist și postoptzecist), ne-a facilitat urmărirea modificărilor ce au avut loc în interiorul acestor abordări ale autenticității poetice în raport cu noile realități postumaniste. Cu toate acestea, simțim necesitatea unui studiu mai amplu al subiectului, care să includă mai mulți autori, mai multe poetici și care să ne permită elaborarea unei imagini mai complexe a relației dintre postumanism și autenticitate poetică în poezia postoptzecistă română.

Referințe bibliografice:

1. AMARIEI, Luminița. *Ascunde amintirile și distruge tot ce-am atins*. Bistrița: Casa de Editura Max Blecher, 2019.
2. BENGA, Grațiela. *Rețeaua. Poezia românească a anilor 2000*. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2016.
3. BUCUR, Romulus. *Opera Poetica*. București: Cartea Românească, 2017.
4. *Cine nu e mângâiat nu există. Antologia generației 2000* (alcătuitori: Anastasia Gavrilovici și Alexandru Cosmescu). Chișinău: Cartier, 2021.
5. CLINCI, Daniel. „*Bios, techne și postumanismul”*. În: *Vatra*, nr. 3-4, 2017, p. 101-102.
6. CORCINSCHI, Nina. *Narațiuni ale erosului*. Chișinău: Cartier, 2019.
7. COMAN, Dan. *Ghinga*. București: Ed. Tracus Arte, 2018.
8. CRUDU, Dumitru. *Falsul Dimitrie*. Chișinău: Cartier, 2014.
9. ES POP, Ioan. *Opera Poetica*. București: Cartea Românească, 2017.
10. ILEA, Laura T. *Libertatea în condițiile non-autonomiei. Noile materialisme și postumanismul*. În: *Vatra*, nr. 3-4, 2017, p. 94-95.
11. IOVĂNEL, Mihai. *Istoria literaturii române contemporane*. Iși: Polirom, 2021.
12. MINCU, Marin. *Textualism & autenticitate. (Eseu despre textul poetic, III)*. Constanța: Pontica, 1993.
13. MUȘINA, Alexandru. *Poezia – teze, ipoteze, explorări*. Brașov: Aula, 2008.
14. MUȘINA, Alexandru. *Eseu asupra poeziei moderne. Teoria și practica literaturii*. Chișinău: Cartier, 2017.
15. STRATAN, Ion. *La umbra Greciei în floare: poem(e)*. București: Ed. Tracus Arte, 2017.
16. VANCU, Radu. *Elegie pentru uman.* București: Humanitas, 2016, (ebook).
17. VLĂDĂREANU, Elena. *europa. zece cântece funerare*. București: Ed. Tracus Arte, 2018.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone şi interconexiuni europene în creaţia populară şi literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent).*

SECȚIUNEA IV
TRADIȚIE ȘI CONTINUITATE ÎN ȘTIINȚA LITERARĂ ȘI ÎN CREAȚIA POPULARĂ

CZU:82-34.09(478+477)”1954-1985”
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.19

DIALOG FOLCLORIC ROMÂNO-UCRAINEAN ÎN PERIOADA 1954-1985: HERMENEUTICA RECEPTĂRII

Dumitru APETRI
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4374-2154

Rezumat. *Dialogul folcloric româno-ucrainean a demarat în anii ’50 din secolul al XIX-lea și a continuat până în 1985. Editurile din R. Moldova au scos la lumină cinci ediții de povești, două cărți care conțin povești de autor și un volum de creație paremiologică. Din punct de vedere numeric, cam aceeași e și contribuția Ucrainei: cinci ediții de povești, o culegere de proverbe și zicători, un compartiment de creație populară din patru texte incluse în cartea Cântecele Moldovei, ediție trilingvă: românește, ucrainește și rusește și un alt compartiment (șapte legende și opt povești) plasat în culegerea Koȣpii, care este, în linii mari, destinat prozei. Textele poveștilor sunt destinate vârstei tinere școlare și preșcolare, creația paremiologică și cântecele sunt adresate cititorului matur. Edițiile se disting prin calitatea traducerii, o bună executare poligrafică, iar producția ucraineană se impune și printr-un număr solid de exemplare: de la 5 mii la 200 de mii.*

Cuvinte-cheie*: dialog, opere folclorice, traducere, receptare, interpretare critică, executare poligrafică, circulație.*

Romanian-Ukrainian Folklore Dialogue in the period 1954-1985: Hermeneutics of Reception

Abstract. *The Romanian-Ukrainian folklore dialogue started in the 50s of the 19th century and lasted until 1985. Publishing houses in the Republic of Moldova published five editions of stories, two books containing stories by the author and a volume of paremiological creation. From a numerical point of view, the contribution of Ukraine is about the same: five editions of stories, a collection of proverbs and sayings, a compartment of popular creation from four texts included in the book Songs of Moldova, trilingual edition: Romanian, Ukrainian and Russian and another compartment (seven legends and eight stories) placed in the Koȣpii collection, which*

is, widely spoken, intended for prose. The texts of the stories are intended for young school and preschool age, the paremiological creation and the songs are addressed to the mature reader. The editions are distinguished by the quality of the translation, a good polygraphic execution, and the Ukrainian production grows by a solid number of copies: from 5 thousand to 200 thousand.

Keywords: *dialogue, folklore works, translation, reception, critical interpretation, polygraphic execution, circulation.*

Inițiativa în dialogul nominalizat aparține ucrainenilor – națiune care dispune de un tezaur folcloric foarte bogat, mai ales, în ce privește repertoriul cantabil și cel narativ umoristic. De menționat că procesul de receptare a folclorului românesc a pornit în Ucraina prin editarea în 1954 a basmului de sorginte folclorică *Andrieș* de Emilian Bucov, valoroasa scriere fiind reeditată peste 12 ani, tirajul total constituind 68 mii de exemplare.

Prima ediție a acestui basm a fost urmată de poveștile populare *Făt-Frumos și Soarele* (aici și în continuare traducerea ne aparține – D.A.), *Cum au găsit frații comoara părintească*, 1962, reeditare în 1980, *Muma lui Ștefan cel Mare*, 1966 și *Povești populare moldovenești,* 1971. Genul poveștilor a fost însoțit de apariția volumelor *Proverbe și zicători moldovenești*, 1969, și *Cântece populare moldovenești*, 1971.

De remarcat că procesul de receptare în Ucraina a folclorului românesc nu s-a limitat la edițiile nominalizate, ci a fost suplinit de un compartiment din cinci cântece populare (*Frunzișoară de mohor*, *Ciobănașul, Du-te, du-te dorule*, *M-a trimis mama la vie* și *Ciobănaș*), incluse în volumul trilingv *Cântecele Moldovei* (în românește, ucrainește și rusă), care a apărut în serialul *Cântecele popoarelor URSS* în 1972, și de trei secțiuni de creație anonimă (șapte legende, două povești și șase basme satirice din viața cotidiană) plasate în culegerea *Коδрii* (1984) care întrunește diverse opere narative.

O privire generală asupra contribuției ucrainenilor la dialogul folcloric scoate în evidență următoarele caracteristici: prezența unei conștiințe înalte privind valoarea ideatică, artistică, instructivă și educativă din partea promotorilor (oameni de cultură de diverse categorii: scriitori, traducători, editori, pictori ilustratori, critici și istorici literari).

Referindu-se la comoara folclorică românească, Ion Druță, cel mai de seamă scriitor român din Basarabia în ultimele 7 decenii, făcea o constatare judicioasă: „Suntem poate unicul popor din lume, la care operele folclorice rămân net superioare ca măiestrie, ca adâncime, ca seninătate straturilor de cultură modernă. Astăzi, pe bună dreptate, în orice colț al lumii, cu orice prilej de manifestare, când e vorba să prezentăm firea neamului, într-o formulă cât mai scurtă și cât mai cuprinzătoare, se recurge la folclor. La Doine, la Balade, la Miorița. Ele sunt cea de-a doua stemă a republicii. Cel de-al doilea drapel al nostru” (Druță, 1998,

p. 160). Anume conștiința valorii, de care dispune zestrea noastră folclorică, i-a determinat pe ucraineni să inițieze dialogul folcloric româno-ucrainean prin editarea, ulterior și reeditarea basmului *Andrieș* de Emilian Bucov și să ofere în continuare cititorilor săi, cu preponderență celor de vârstă preșcolară, școlară, dar și tineretului și maturilor, încă 7 ediții de creație populară românească, reușit selectată, tradusă, executată poligrafic, comentată (nu toate, desigur) și răspândită în tiraje de masă care variază între 40 de mii și 200 de mii de exemplare.

Procesul de receptare a comorilor folclorice ucrainene a început în R. Moldova pe la mijlocul anilor '50 prin editarea, în 1956, poveștii populare *Mănușa*, reeditată peste 11 ani, într-un tiraj aproape dublu. Actul editorial incipient a fost urmat de următoarele ediții ce întrunesc genul basmelor: *Poveşti norodnice ucrainene*, 1957, *Viţeluşul de paie*, 1973, *Spicul de grâu*, 1975, și *Povești populare ucrainene*, 1985. În paralel, a fost editată povestea *Harbuzul fermecat*, 1964, ce aparține prozatorului Vl. Ivanovici și culegerea de povești *Fetița și vânătorul,* 1975, semnată de scriitorul Iuri Iarmâș. În paralel cu edițiile nominalizate a fost editată și culegerea de proverbe și ghicitori ucrainiene *Poporul când ți-o ticuliește, cearcă de-o clintește*, 1983. Ca și edițiile de povești, elaborate de ucraineni, volumele similare apărute în R. Moldova sunt destinate preșcolarilor și elevilor, iar cartea de creație paremiologică este menită contingentului din școala medie.

După prezentarea unui tablou general al operelor din cadrul dialogului folcloric româno-ucrainean, se cuvine să ne pronunțăm asupra selecției creațiilor, calității actului de traducere, a executării poligrafice, a promovării edițiilor de către critică literară și, în final, asupra asigurării unei bune circulații prin numărul de exemplare.

Editurile din Ucraina au efectuat, în majoritatea cazurilor, o selecție reușită. Excepție face ediția ucraineană *Cântece populare moldovenești* care conține patru texte ce îl proslăvesc pe Lenin, partidul comunist, munca falsă stahanovistă și tutunul, îngrijirea în masă a căruia a zdruncinat sănătatea mai multor agricultori. Este lacunară întrucâtva și selecția materiei din culegerea trilingvă *Cântecele Moldovei* în care figurează trei texte care glorifică partidul comunist, Moscova și comsomolul. Editorii moldoveni s-au dovedit a fi mai atenți în privința selecției.

Calitatea traducerii nu o putem aprecia la modul cuvenit din următoarele două motive: unul – editurile de la noi din republică și cele din Ucraina nu indică edițiile după care s-a efectuat transpunerea – condiție strict necesară în cazul operelor folclorice; nu dispunem de majoritatea originalelor din cauza imposibilității din ultimii doi ani de a consulta fondurile bibliotecilor din Ucraina. Atât operele tălmăcite de moldoveni, cât și cele replăsmuite de ucraineni, fiind citite fără confruntarea cu originalul, creează o impresie bună, favorabilă. Aceasta datorează faptului că operele folclorice au fost încredințate pentru recreare unor scriitori și traducători valoroși. Printre ucraineni figurează Andrii Miastkivski, Volodimir Pianov, Evghen Huțalo, Iliya Ilienko și Valentin Bâc'ko, iar printre românii

moldoveni îi aflăm pe eminenții scriitori George Meniuc, Ion Gheorghiță, Petru Cărare și folcloriștii Efim Junghietu și Sergiu Moraru.

În ce privește promovarea edițiilor nominalizate e îmbucurător faptul că unele dintre ele s-au bucurat de ecouri pozitive în presa de limba română și rusă din spațiul basarabian (Cf. Apetri, 1973; Apetri, 1974; Apetri, 1977; Apetri 1982; Apetri, 1983).

Executarea poligrafică, de asemenea, este reușită. Dacă edițiile moldovenești au un aspect poligrafic satisfăcător, cele ucrainene sunt executate la un nivel înalt, unele dintre ediții trezesc admirația atât prin arta ilustrării, cât și prin numărul impresionant de exemplare: între 40 de mii și 200 de mii. Printre autorii ucraineni de prefețe îi aflăm pe Ivan Ilienko, traducător consacrat, și pe clasicul literaturii ucrainene Maksim Râlski, printre moldoveni – pe savanții folcloriști Efim Junghietu și Sergiu Moraru.

În final, venim cu unele sugestii: să se revină la acest dialog cât de curând, întrucât comoara folclorică ucraineană și cea românească este foarte bogată, ea se află în continuă desfășurare și reprezintă o înaltă diversitate ca gen și specie. Ambele părți ale dialogului să acorde o atenție mai sporită operelor folclorice destinate cititorului matur. Concomitent ne exprimăm satisfacția pentru faptul că scriitorul ucrainean Andrii Miastkivski, inspirat de consonanța unor motive folclorice produse de dialogul discutat, a creat povestirea *Фет-Фрумос і Котигорошко* (Київ, *Веселка,* 1978, 72 de pagini) care dispune de un mesaj profund revelator.

Câteva concluzii. E salutabil faptul că, în paralel cu promovarea creației literare propriu-zise (poezie, proză și dramaturgie), în cadrul raporturilor literare româno-ucrainene, s-a constituit, în baza poveștilor, a cântecelor populare și a creației paremiologice, un consistent dialog folcloric. Ca volum, tezaurul folcloric, inclus în circulație în ambele contexte culturale, este inferior față de producția reprezentată de genurile literare principale, dar este superior prin calitatea traducerii, executarea poligrafică, precum și prin nivelul ilustrării artistice și prin dimensiunea tirajelor. Acestea sunt argumente care denotă marea dragoste nutrită de românii moldoveni și de către ucraineni față de tezaurul lor folcloric, care este de neprețuit.

Referințe bibliografice:

1. APETRI, Dumitru. *Cântecele Moldovei*. În: *Cultura*, 1973, 7 noiembrie.
2. APETRI, Dumitru. *В русле плодотворных традиций*. În: *Кодры*, 1974, nr. 8.
3. APETRI, Dumitru. *Moldova muzicală în grai ucrainean*. În: *Literatura şi Arta*, 1977, 6 oct.
4. APETRI, Dumitru. *Făgaş rodnic*. În: *Moldova Socialistă*, 1982, 31 ian.

5. APETRI, Dumitru. *Poporul când ți-o ticluiește, cearcă de-o clintește*. În: *Literatura și Arta*, 1983, 22 dec., p. 5.

6. DRUȚĂ, Ion. *Ora jertfirii*. Chișinău, Editura *Cartea Moldovei*, 1998.

Surse prime
Din folclorul românesc:

1. БУКОВ, Ем. *Андріеш. Казка.* Pentru vîrsta medie şcolară. Trad. din mold. de V. Bîc'ko. Київ: Веселка, 1966, 107 p., tiraj: 40000.

2. БУКОВ, Ем. *Андріеш. Казка.* Pentru vîrsta medie. Trad. din mold. de V. Bîc'ko. Київ: Молодъ, 1954, 123 p., tiraj: 48000.

3. *Молдавські народні казки*. Trad. din mold. Pentru vârsta tânără şcolară. Colectiv de traducători; Desene Iu. Krig. Київ: Веселка, 1971, 96 p., il., tiraj: 65.000 (*Poveştile popoarelor din URSS*).

4. *Молдавські народні пісні*: *Пісенник з нотами*. Selecţie şi prefaţă G. Ceaikovski. Redacţie lit. B. Cin, P. Goreţki. Colectiv de traducători. Pictor M. Ostapko. Київ: Музична Україна, 1977, 128 p., tiraj: 5000 (*Cântece populare ale republicilor frăţeşti din URSS*).

5. *Молдавські прислів'я та приказки*. Selecţie şi traducere de I. Ilienko; Prefaţă I. Ilienko. Київ, Дніпро, 1969, 207 p., tiraj: 45.000 (*Înţelepciunea populară*, vol. II).

6. *Стефанова мати*: Молд. казка. Pentru preşcolari. Trad. de E. Huţalo, Desene A. Bazilevici. Київ: Веселка, 1966, 14 p., tiraj: 200.000.

7. *Фет-фрумос і сонце*: Молд. народ. казки. Pentru vârsta tânără şcolară. Trad. din mold. de A. Miastkivski; Selecţie Gr. Botezatu; Desene L. Grigoraşenko. Київ: Дитвидав України, 1959, 69 p., il., tiraj: 65.000.

8. *Як брати батківський скарб знайшли*: Молд. казка. Pentru preşcolari. Ilustraţii de I. Prinţevski. Київ: Дитвидав України,1962, 15 p., il., tiraj: 156.000.

9. *Як брати батківський скарб знайшли*: Молд. казка. Pentru preşcolari. Prelucrare Gr. Botezatu. Trad. din mold. de V. Pianov; Desene P. Ghimon. Київ: Веселка, 1980, 16 p., il., tiraj: 600.000.

Din folclorul ucrainean:

1. IARMÂȘ, Iu. *Fetița și vânătorul. Poveşti.* Pentru școala primară. Trad din rusește de Efim Tarlapan. Chișinău: Lumina, 1975, 95 p.

2. IVANOVICI, V. *Harbuzul fermecat. Poveste.* Pentru școala primară. Trad. de P. Vangheli, pictor A Bazilevici. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1964, 31 p.

3. *Mănuşa: Poveste norodnică ucraineană*. Trad. de G. Meniuc. Chişinău: Şcoala Sovietică, 1956, 16 p.

4. *Mănuşa: Poveste populară ucraineană*, Pentru grădiniţa de copii, Trad. de G. Meniuc,

il. de A. Hmelniţki. Chişinău: Lumina, 1967, 30 p.

5. *Poporul când ți-o ticuliește, cearcă de-o clintește*. Proverbe și ghicitori ucrainești. Selecție, tălmăcire și prefață Efim Junghietu și Sergiu Moraru. Pictori L. Nikitin, Vl. Ciupin. Chișinău: Literatura Artistică, 1983, 64 p.

6. *Poveşti norodnice ucrainene*. Pentru şcoala începătoare, Trad. din rus. de F. Rabii, Prefaţă de M. Râlski, Chişinău: Școala Sovietică, 1957, 227 p.

7. *Poveşti populare ucrainene*. Pentru clasele primare. Întocmite într-un volum și repovestite în moldovenește de Ion Gheorghiță. Pictor A. Sveatcenko. Chișinău: Literatura Artistică, 1985, 188 p.

8. *Spicul de grâu: Poveste populară ucraineană*, Pentru grădiniţa de copii, Trad. din rus. de Gr. Botezatu, Pictor A. Iavtuşenko, Chişinău, Lumina, 1975, 14 p.

9. *Viţeluşul de paie: Poveste ucraineană*. Pentru grădiniţa de copii, Trad. de Petru Cărare, il. de A. Sveatcenko. Chişinău: Lumina, 1973, 12 p.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone şi interconexiuni europene în creaţia populară şi literatura cultă din Basarabia* (*sec. XIX până în prezent*).

CZU:82-1.09
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.20

DIMENSIUNILE SACRE ALE EXPERIENȚEI PO(I)ETICE

Oxana GHERMAN

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7366-2599

Rezumat. *Articolul elucidează, prin prisma tripticului hermeneutic Om-Lume-Dumnezeu, conceptualizat în studii de referință semnate de filosofi și teologi precum R. Otto, A. LaCoque, P. Ricoeur, M. Eliade, L. Blaga, M. Popa, dimensiunile sacre ale experienței creatoare. Autoarea identifică o serie de afinități între trăirea sacrului și actul creației poetice, atât la nivelul emoției estetice, cât și al practicilor de metaforizare, al formelor de transpunere artistică a „existenței în mister” (L. Blaga), de re-creare a universului privat prin imitarea simbolică a cosmogoniei. Imaginarul sacrului își găsește expresie în toate domeniile artei, și, prin excelență, în poezie, care e antrenată în revelarea sublimului ce trezește în sufletul omului sentimentul măreției, al magiei, farmecului indicibil, al tainei de nepătruns a unor secvențe de realitate în care se simte prezența lui Dumnezeu. Concluziile conduc spre ideea că sacrul are o influență modelatoare asupra conștiinței, în câmpul dinamic al căreia se articulează imaginea lumii, iar experiența po(i)etică validează caracterul divin al obârșiei ființei umane.*

Cuvinte-cheie: *sacru, mister, Dumnezeu, conștiință creatoare, experiență po(i)etică.*

The Sacral Dimensions of Po(i)etic Experience

Abstract. *The article elucidates, through the hermeneutic triptych Man-World-God, conceptualized in the reference studies signed by philosophers and theologians as R. Otto, A. LaCoque, P. Ricoeur, M. Eliade, L. Blaga, M. Popa, the sacred dimensions of creative experience. The author identifies a series of affinities between the sacral feeling and the act of poetic creation, at the levels of aesthetic emotion and of metaphorization practices, of the artistic forms of the „existence in mystery” (L. Blaga) transposition, of re-creating the private universe through the symbolic imitation of the cosmogony. The sacral imaginary finds expression in all fields of art, and, par excellence, in poetry, which is involved in the revelation of the sublime that awakens in the human soul the feeling of greatness, of magic, of unspeakable charm, of impenetrable mystery from sequences of reality in which it feels the presence of God. The conclusions converge towards the idea that the sacre has a shaping influence on consciousness, in the dynamic field of which the image of the world is articulated, and the po(i)etic experience validates the divine character of the human being origin.*

Keywords: *sacred, mystery, God, creative consciousness, sublime, po(i)etical experience.*

Orice poziție ar ocupa în raport cu ideea sacrului, omul nu poate trăi în afara determinantei sale spirituale. Conștiința umană, înțeleasă ca un complex de

procese psihice, senzații, percepții, reprezentări, judecăți, raționamente, reacții afective și volitive etc., se află într-o relație de condiționare reciprocă cu structura matricială a inconștientului, care conține, prin moștenire ereditară și culturală, reminiscențele unei mentalități profund religioase. Acest fond embrionar, care, stimulat de ambient (fie confirmat, fie negat/ reprimat la nivel rațional), pătrunde în sfera conștientului și influențează percepția realității.

Evoluția spirituală a omului, indiferent de opțiunile religioase, a fost marcată mereu de tendința raportării sale la transcendent. Cunoașterea (mitică, religioasă, științifică), explorând realitatea imediată și transfigurând-o în sisteme conceptuale clare și ordonate logic, nu s-a limitat niciodată la dimensiunea accesibilă senzorial. Știința ultimelor secole urmărește, asemeni mitologiei antice, revelarea misterelor, operând însă cu alte mijloace. Einstein a fost cel care a afirmat că „o știință care nu se mai miră și nu venerează e o știință moartă" (Steinhardt, 2005, p. 335). Miturile, afirmă L. Blaga, transpun secvențele neînțelese ale (supra) realului în echivalente raționale, exact ca teoriile și ipotezele științifice. Ceea ce face însă știința, spre deosebire de mitologie, este că desființează aparențele concrete ale lumii, le descompune: sunetul este redat prin teoria vibrațiilor, lumina prin cea a fotonilor etc. Mitologia, din contra, integrează aceste aparențe în structuri mai mari, în Marele Tot, formând experiența vitalizantă a omului. Mai mult, mitul pătrunde în zone inaccesibile științei, spre ceea ce se poate doar presimți, nu și demonstra în limbaj, „întocmai cum ceea ce este «poezie» într-o poezie nu poate fi tradus în proză" (Blaga, 2018, p. 380). Deși omul contemporan tinde să se debaraseze de mit (și de religie) ca de un sistem de credințe perimat și limitativ, el nu face decât să trăiască mitul sub alte forme. Religiozitatea lui nu mai este una manifestată *in stricto sensu*. Omul simte existența misterului, intuiește transcendentul, crede în sacralitatea anumitor lucruri, indiferent în ce sistem de imagini le concepe, fiind dotat cu o conștiință ce funcționează pe tipare religioase.

Filosofii postmodernității recunosc că „imaginarul, esențialmente identificat cu mitul, formează primul substrat al vieții mentale" (Wunenburger, 2022, p. 35) și permite conștiinței să se detașeze de imediat. Confirmând percepția lui G. Durand, precum că „miturile nu mor, ele cunosc doar perioade de eclipsă (M. Eliade vorbește de «camuflaj») precum acele ape care, înainte de a reveni sub formă de izvoare la suprafață, dispar în labirinturi subterane" (*idem*, p. 70), J.-J. Wunenburger probează evoluția ciclică a miturilor și „dinamica lor de pluralizare" prin atestarea unei multitudini de mituri moderne (cultul televiziunii, fetișul banului, idolatria vedetelor din showbiz, mitul grevei generale, mitul donațiilor, mitologia industrială, utopia luxului *vs* contra-utopia penuriei etc.). Scenariile miturilor zilelor noastre circulă în societate, stimulând și orientând existența umană spre o perpetuă re-ordonare și transformare a realului, or „imaginarul este singura instanță capabilă să producă o asemenea intensificare

a trăirii sociale, să determine indivizii și grupurile să împărtășească credințe mobilizatoare și să le împingă la angajarea în experiențe sociale alternative" (*idem*, p. 111). Imaginarul, ca sistem de reflexii ale realității în conștiința individuală sau colectivă, se află într-un proces continuu de schimbare.

Wunenburger descoperă o analogie nebănuită între cultul televiziunii și percepția ancestrală a divinului. Televizorul îi procură omului acea plăcere primară de a participa vizual la o imagerie „de dincolo", odată cu posibilitatea de a transcende spațiul (el poate vedea ce se întâmplă în alte părți ale globului pământesc, de a explora vizual nivelul cosmic sau catul microscopic al lumii etc.), de a depăși limitele timpului (poate scruta realitatea altor epoci sau descoperi proiecții ale unui viitor potențial). Ecranul, spune cercetătorul francez, „amintește de un altar asupra căruia coboară imaginea divinității în densitatea spațiului profan și cotidian. Antena de receptare (…) poate chiar aminti de funcția mitică a unui *axis mundi*, a unei coloane intermediare legând cerul și pământul, (…) invenția tehnică a televizorului are meritul de a «însufleți imaginea», de a-i dărui viață, restituindu-i puteri nevăzute, (…) prin aceasta fenomenul ritualului televizual – mai mult decât cel al spectacolului – se prezintă ca o veritabilă metamorfoză a fenomenului religios" (*idem*, p. 132-134). TV-ul a capturat, ca și lumea virtuală/ digitală a ultimelor decenii, conștiința omului, oferindu-i acces la viața personală a celorlalți, făcându-l să urmărească cursul evenimentelor imediate, de la distanță, ca un zeu, să-și depășească condiția fizică prin a fi (virtual, imaginar) în mai multe locuri simultan, și creându-i iluzia cunoașterii absolute. Indubitabil, conștiința funcționează astăzi într-un alt repertoriu mitologic, iar omul practică alte ritualuri, condiționate de alte credințe. Reprezentările ontologice individuale și colective se extind în sferele imaginarului artistic, care reactualizează „fondul comun" (Wunenburger) al memoriei culturale și al moștenirii spirituale.

Conceptualizarea raportului om-divinitate trimite inevitabil la mitul biblic al genezei, la condiția primordială a lumii, cea de grădină edenică, și la starea inițială a omului conceput „după chipul și asemănarea" Creatorului (Geneza 1:26), care după săvârșirea păcatului este izgonit din rai, abandonat într-un spațiu ce va parcurge etapele unui îndelungat proces de degradare, de decădere din starea paradisiacă. În ciuda eforturilor de recuperare a conexiunii cu divinul, omului îi este sortit să se îndepărteze tot mai mult de perfecțiunea primordială. Durerea pierderii legăturii nemijlocite cu Dumnezeu (conform textului biblic, Dumnezeu a vorbit direct cu Adam și Eva, Cain, Noe și Moise, iar după ei comunicarea a fost mediată de profeți (LaCoque, 2002, p. 191) îi produce omului numeroase neliniști, frustrări, suferințe, schisme interioare. Conștiința umană, ispitită de cunoaștere, evoluează în umbra nostalgiei condiției primare.

Nostalgia originilor, remarcă M. Eliade, este o trăire prin excelență religioasă: „Omul dorește să regăsească prezența activă a zeilor, dorește să trăiască Lumea proaspătă, curată și «puternică», așa cum a ieșit ea din mâinile Creatorului"

(Eliade, 2000, p. 71). El are conștiința *eternei reîntoarceri* („eterna repetare a ritmului fundamental al Cosmosului: distrugerea și re-crearea sa periodică" (*idem*, p. 84), tânjind după copilăria civilizației umane. „Dorul" – acest sentiment specific spiritualității românești, definit de L. Blaga ca „aspirație trans-orizontică, existență care în întregime se scurge spre «ceva»" (Blaga, 2018, p. 283) – depășește semnificațiile individuale, fiind, în fond, o aspirație spre absolut. Omul trăiește o febrilă căutare a spiritului divin, a sensului existenței, a adevărului ultim, atât în realitatea imediată, care abundă în semne ale sacrului, cât și în profunzimile Sinelui, ce prezervă esența divină. Această nesfârșită căutare se concretizează, de-a lungul timpului, în numeroase forme și modalități de expresie în toate domeniile culturii spirituale.

Conștientizând că „viața nu poate fi reparată, ci doar re-creată prin repetarea simbolică a cosmogoniei, deoarece cosmogonia este modelul exemplar al oricărei creații" (Eliade, 2000, p. 64), omul a învățat să experimenteze diverse formule rituale și rostiri magice care reiau cosmogonia la nivel lexical, gestual, pentru a produce o minune terapeutică (vindecare de boli, de infecunditate etc.) sau pentru „stimularea inspirației poetice" (*idem*, p. 64). Reproducerea în limbaj a ritmicității cosmice structurante (a se vedea studiul lui Blaga despre influențele modelatoare și catalitice în creația eminesciană (Blaga, 2018, p. 305-322)) este o practică primitivă care a cunoscut o evoluție ramificată atât în domeniile ezoterice, cât și în cele ale artei poetice.

Cuvântul poetic, materializat grafic sau produs sonor, are funcții întemeietoare și magice, exact precum a avut cuvântul divin inaugural. În felurite formule ale limbajului artistic, cuvintele „devin revelatorii prin însăşi substanța lor sonoră și prin structura lor sensibilă, prin articularea și ritmul lor. Ele nu exprimă numai ceva prin conținutul lor conceptual, ci devin revelatorii prin însăşi materia, configurația și structura lor materială. Limba poetică nu întrebuințează cuvintele numai pentru darul lor expresiv-conceptual, ci și pentru unele virtuţi latente ale lor, pe care tocmai poetul știe să le actualizeze" (*idem*, p. 397-398). Poezia se realizează prin fenomenul metaforizant chiar și în absența procedeului stilistic al metaforei.

Amintim, în acest context, disocierile lui Lucian Blaga, în *Trilogia culturii*, între exprimarea tabuizată și practica metaforizantă, ce relevă cât de aproape se află gândirea poetică de cea religioasă. Omul, marcat profund de *mysterium tremendum* („sentimentul tainei înfricoșătoare" – Rudolf Otto), recurge la eufemisme metaforice. Deși „mentalitatea magică a tabuizării, în opinia lui Blaga, nu lămurește nici unul din aspectele esențiale ale modului metaforic ca proces spiritual" (*idem*, p. 353), exprimarea metaforică este o condiție ce face posibilă acest tip de mentalitate. Metafora ascunde o legătura directă între anumite entități, dar totodată „încearcă într-un fel «revelarea» unui «mister» prin mijloace pe care ni le pune la îndemână lumea concretă, experiența sensibilă și

lumea imaginară" (*idem*, p 354), așa cum se întâmplă în mitologie și în religie. Exemplul ilustrativ pe care ni-l oferă Blaga este fragmentul din balada *Miorița* (pe care o supranumește „cântec de transfigurare a morții"), unde cadrul natural în care are loc nunta(-moarte) a Ciobănelului se asociază spațiului mirific al unei biserici, sacralitatea naturii construind o perspectivă revelatorie în interpretarea textului. Fenomenul metaforizant accentuează afinitatea dintre gândirea poetică și gândirea sacră, mecanismele cărora sunt stimulate de o anume sensibilitate față de taina ființială.

Teoria blagiană, ar mai fi de remarcat, explică legătura intimă dintre metaforă și evoluția constituției interioare a omului: „Câtă vreme metaforele plasticizante rezultă dintr-un dezacord imanent al structurilor spirituale ale omului (dezacordul dintre concret și abstracțiune), metaforele revelatorii rezultă din modul specific uman de a exista, din existența în orizontul misterului și al revelării. Metaforele revelatorii sunt întâile simptome ale acestui mod specific de existență. (…) Cât timp omul (încă nu de tot „om") trăiește în afară de mister, fără conștiința acestuia, într-o stare netulburată de echilibru paradisiac-animalic, el nu întrebuințează decât metafora plasticizantă, cerută de dezacordul dintre concret și abstracțiune. Metafora revelatorie începe în momentul când omul devine în adevăr „om", adică în momentul când el se așază în orizontul și în dimensiunile misterului" (*idem*, p. 355). Felul metaforic, figurat, poetizant, dacă generalizăm, de a vorbi despre lucruri ține așadar de *humana conditio*, de specificul uman al existenței, de evoluția percepțiilor aprofundate de alte și alte revelații, pentru care formulele comunicării curente sunt insuficiente.

Creația poetică e „țesut metaforic" (L. Blaga), adică e, întâi de toate, plăsmuire spirituală, arta, în genere, fiind „expresia concretă a unui anume spirit țâșnit în om" (*idem*, p. 203). „Rolul pe care în poezie îl are limbajul revine în sculptură materiei și volumului, în pictură pastei, liniei, formelor, în arhitectură masei tectonice și organizării spațiului, în muzică tonurilor, melodiei, armoniei. Rămâne un miracol această virtute a materiei de a colabora atât de hotărâtor la revelarea misterelor, proces a cărui inițiativă stă în puterea artistului", subliniază L. Blaga (*idem*, p. 339). Fascinația în fața misterului furnizează conștiinței umane o nestăvilită forță po(i)etică.

Întrucât omul nu se poate sustrage unei „existențe în mister", propriul său spirit alcătuind misterul, el tinde să și-l reveleze prin cunoaștere rațională (care îi este limitată) și prin creație (în care se poate bucura de o deplină libertate). Conștiința creatoare are, ca și gândirea religioasă, capacitatea de a transcende limitele senzoriale ale lumii, fiind orientată spre dimensiunile ei suprasensibile, imaginația oferind conștiinței mai mult decât poate promite rațiunea. Imaginile vizuale și de limbaj, conchide J.-J. Wunenburger, „contribuie la îmbogățirea reprezentării despre lume (G. Bachelard, G. Durand) sau elaborarea identității Eului (P. Ricoeur)", alcătuind „un mod de expresie a libertății umane confruntate

cu orizontul morții (G. Durand)" (Wunenburger, 2022, p. 43-44). Această proprietate a conștiinței umane de a lucra, în mod neîntrerupt, în terenul imaginar propriu și relaționat cu cel al semenilor, ca și necesitatea impetuoasă de a transpune imaginile în formele artistice fine, relevă dimensiunea sacră a experienței po(i)etice.

Cea mai fidelă reprezentare a misterului aparține, în artă, categoriei *sublimului* care trezește același sentiment al măreției, al magiei, farmecului indicibil, al tainei de nepătruns a realității în care se simte „ritmul intim al ființei" (Otto Fisher). Obiectele de artă fac spiritul uman să reacționeze ca în fața lui *numen praesens* (R. Otto). În monografia sa despre sacru (4), filosoful german Rudolf Otto asociază sentimentul numinos primar cu judecata estetică și categoria frumosului, identificând expresii ale acestora în secvențe biblice și în poezie. Curioasă este, în această ordine de idei, percepția teologului André LaCoque din studiul *Cum să înțelegem Biblia,* realizat în colaborare cu filosoful Paul Ricoeur, care disociază legea morală și justiția oficială de legea iubirii în interpretarea poruncilor divine, menționând că „justiția operează cu reducția conceptuală, iubirea cu amplificarea poetică (…). «Amplificarea poetică» este dusă la dezvoltarea sa ultimă de Isus, care în mod vădit era mai curând poet decât om al legii" (LaCoque, Ricoeur, 2002, p. 109), ca într-un alt context, Paul Ricoeur să completeze: „iubirea convertește justiția la cel mai înalt ideal" (*idem*, p. 149). Această provocatoare opinie sugerează forța mobilizatoare a sentimentelor umane și pregnanța planului spiritual înscris actului poietic în general și creației lirice în mod special.

Sentimentul misterului sacru își găsește expresie în poezie. Faptul că emoția estetică „mai păstrează, chiar și pentru învățați, o dimensiune religioasă" (Eliade, 2000, p. 118) ni-l confirmă M. Eliade. Emoția estetică, simțită fulgerător în profunzimile interioare înainte de a fi ridicată în zona comprehensibilului, cristalizată în concepte, este, în prima ei fază – irațională. Ea are putere revelatorie – mai întâi sufletul cunoaște obiectul estetic prin starea profundă de emoție, apoi mintea o expune prin asocieri și reprezentări. Revelației estetice, Rudolf Otto îi echivalează astfel *divinația*: „facultatea de a cunoaște și de a recunoaște cu adevărat sacrul în manifestarea sa concretă" (Otto, 1996, p. 158). Pentru că „această formă de cunoaștere se află în om sau, mai bine zis, întrucât el e capabil să o aibă și să-i dea formă, el este în stare ca, atunci când întâlnește un anumit lucru frumos, să recunoască frumusețea", aceasta venind din „înclinația categorică spre sacru existentă în suflet" (*idem*, 173-176). Fenomenul este explicat și de teologul Friedrich Schleiermacher, care numește *presimțire* – „facultatea de a te cufunda în contemplarea marelui ansamblu al vieții și realității care se face simțit în natură și în istorie când un suflet se deschide impresiilor provocate de *univers*" (*idem*, p. 160), presimțirea fiind, de asemenea, o formă de re-cunoaștere a valorii frumosului. Între „conținutul sentimental al credinței" și trăirea poetică se află, așadar, o înrudire evidentă: fascinația în fața sublimului indicibil.

Emoția estetică se răsfrânge, în opera de artă, într-o configurație specifică a formelor, într-un anumit stil. Iar stilul, după Blaga, ține de ingineria spirituală a omului, e „atributul în care înflorește substanța spirituală, e factorul imponderabil prin care se împlinește unitatea vie" (Blaga, 2018, p. 10), producerea unui stil fiind „un fapt primar, asemănător faptelor din primele șapte zile ale genezei" (*idem*, p. 13). Stilurile artistice sunt expresii individualizate ale ființării, poezia fixând în materia limbii infinitele reverberații interioare ale experienței ontologice.

Gândirea religioasă și cea artistică funcționează într-o paradigmă similară, de revelare a tainei și de exprimare a ei, dând claritate tripticului hermeneutic om-lume-Dumnezeu. O modalitate de restabilire a comuniunii omului cu Dumnezeu este, deci, creația. Conștiința umană antrenează toate procesele mentale și afective în slujba plăsmuirii, a re-producerii universului creat de Dumnezeu în nenumărate modele secunde. Omul este, așadar, dotat nu doar cu o conștiință morală, ordonatoare și reglatoare a existenței, ci și cu una creatoare, care repetă actul originar al Facerii. Înțelesul exact al acestei capacități îl redă termenul *poiesis*, denotând un act al spiritului la care colaborează senzorialitatea, imaginația, reprezentarea și plăsmuirea. „*Poiesis*, *a face*, îl apropiem mai degrabă de actul artistic, dar numai întrucât, ca şi creaţia estetică, imaginaţia poietică se conduce după propriile sale reguli, plăsmuitoare, fiind orientată însă metafizic. Spiritul are adevărata putere sintetică în poiesis, în act, se foloseşte de imaginaţie, iar imaginea plăsmuită sub impulsul poietic este Frumosul în viziune concretă. (…) Oglindind procesualitatea pură, în poiesis omul se manifestă în totalitate, devine, aşa cum spune Constantin Noica, întru fiinţă" (Popa, 2019, p. 356-359). *Homo aesteticus*, care își oferă experiența unei plenitudini existențiale prin imaginarul artistic, este așadar un succesor al culturii inițiate de *homo religiosus*, care își obiectiva/ experimenta trăirile prin intermediul practicilor ritualice, ambele presupunând canale de exprimare a sensului ontologic.

Sacrul are o influență modelatoare asupra conștiinței umane. În câmpul dinamic al acesteia, sacrul articulează imaginea lumii și incită omul să vadă dincolo de imediat, or „imediatul nu există pentru om decât spre a fi depășit " (Blaga, 2018, p. 459). În același timp, are loc un continuu proces de transformare a imaginarului inconștient în imaginar conștient (Wunenburger numește acest proces *figurare*, L. Blaga – *personanță*, disciplinele psihanalitice – *sublimare*). Accesându-și potențele creatoare, omul își depășește stadiul animalic, biologic, iese din poziția de confort, securitate și conservare, părăsește starea de echilibru, situându-se în zone de înaltă tensiune spirituală. „Omul poietic (…) îşi revarsă imaginaţia şi astfel opune materiei o formă vie a sufletului, armonioasă, frumoasă, pură – care izvorăşte din sine şi se obiectivează." (…) Actul poietic este de aceeaşi natură cu actul divin, are, prin intenţie şi participare, semnificaţie eternă, revelă subiectului ceva din actul abstract al purităţii creaţiei iniţiale" (Popa, 2019, p. 358). Pentru

că „Marele Anonim ne ține la o rodnică distanță de sine” (L. Blaga), această distanță ne stimulează potențialul creator. Trăind, într-o varietate de intensități, nostalgia paradisului, omul tinde a-și redobândi condiţia inițială. Destinul creator îi reîntoarce starea paradisiacă, iar experienţa po(i)etică validează caracterul divin al obârșiei sale, făcându-l să participe necontenit la Marea Creație, la măreţul proiect divin care este Lumea.

Referințe bibliografice:

1. BLAGA, Lucian. *Trilogia culturii*. București: Editura Humanitas, 2018, 502 p.
2. ELIADE, Mircea. *Sacrul şi profanul*. București: Editura Humanitas, 2000, 166 p.
3. LACOQUE, André. RICOEUR, Paul. *Cum să înţelegem Biblia*. Iași: Editura Polirom, 2002, 400 p.
4. OTTO, Rudolf. Sacrul. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1996, 208 p.
5. POPA, Mihai. *Poiesis şi metafizică*. În: *Revistă de filosofie*. Bucureşti, 2019, nr. LXVI, 3, p. 355-363 [online]. Disponibil: http://www.institutuldefilosofie.ro [citat 12.04.2023].
6. STEINHARDT, Nicolae. *Jurnalul fericirii*. Galați: Editura Rohia, 2005, 464 p.
7. WUNENBURGER, Jean-Jacques. *Imaginarul*. Craiova: Editura Aius, 2022, 199 p.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului *La recherche sur l'Imaginaire littéraire-artistique. Perspectives interdisciplinaires* al Institutului de Filologie Română „B. P. -Hasdeu”.

CZU:821.135.1.(478).09
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.21

REPREZENTĂRI MALEFICE ALE APEI

Olesea GÎRLEA
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7427-3509

Rezumat. *Apa reprezentată ca element natural conține două accepții ale binelui și răului. Din perspectiva reprezentării apei ca sălaș al răului, aceasta e interpretată ca o veritabilă coborâre în infern, ca reprezentare psihologică; scufundarea în apă este în unele cazuri echivalentul sondării inconștientului. Ne propunem să elucidăm valențele negative ale apei și a reprezentărilor imaginare ale ei pornind de la opera lui Mircea Eliade „Isabel și apele diavolului”, Radu Găvan „Diavoli fragili”, Alexandru Popescu „Adâncuri incolore” și conceptul de „complex al Ofeliei” din opera lui Gaston Bachelard. Aceste opere reactivează abordările negative ale apei de la conflictele interioare ale personajului spre stihia apei, forța distructivă.*

Cuvinte-cheie*: malefic, distructiv, complexul Ofeliei, inconștient, moarte.*

Evil Representations of Water

Abstract*. Water represented as a natural element contains two meanings of good and evil. From the perspective of representing water as the abode of evil, this is interpreted as a veritable descent into hell, as a psychological representation, immersion in water is in some cases the equivalent of probing the unconscious. We propose to elucidate the negative valences of water and its imaginary representations starting from Mircea Eliade's work „Isabel and the waters of the devil”, Radu Găvan „Fragile devils”, Alexandru Popescu „Colorless depths” and the concept of „Ophelia's complex” from the work of Gaston Bachelard. These works activate the negative approaches of water from the inner conflicts of the character to the element of water, the destructive force.*

Keywords: *evil, destructive, Ophelia complex, unconscious, death.*

Încă din cele mai vechi timpuri apa a reprezentat un element primordial al existenței și bunăstării oamenilor, utilizată în agricultură, în stingerea focului, potolirea setei și a preparării hranei. În dicționarele de simboluri valorizările apei sunt reduse la trei semne dominante „origine a vieții, mijloc de purificare, centru de regenescență” (Chevalier, 2009, p. 80). Moștenirea culturală a percepției apei cumulează o serie de simboluri de la moartea simbolică, asociată cu o sondare a inconștientului, la simbolul universal al fecundității și fertilității. În același

timp, accepția apei este legată de contrarii, ea este generatoare de viață, dar și de moarte, creatoare și distrugătoare. Valențele negative ale apei cuprind scenarii apocaliptice și abilități justițiare: „Apa poate pustii și înghiți totul, vijeliile nimicesc viile înflorite. Deci apa poate să comporte o parte nefavorabilă. În acest caz, ea îi pedepsește pe cei păcătoși, dar nu se va atinge de cei drepți, care n-au a se teme de puhoaie" (Chevalier, 2009, p. 84). Reprezentările negative ale apei sunt consemnate în proverbele românești: *Apa stătută e cu draci umplută; În apa liniștită sălășluiesc dracii,* aceste caracteristici ale apei – „stătută", „liniștită", indică un anumit tip de manifestare a răului, o începetinire ispititoare, care prevestește calamitatea, sfârșitul vieții. Răul este oglindit în materie, în corporalitatea apei.

Investigarea universului imaginar printr-o fenomenologie a imaginii constituie grila de interpretare propusă de G. Bachelard, care pornește de la înțelegerea operei prin modul de exprimare a gândirii în fiecare domeniu de manifestare a psihismului uman. Bachelard pune în lumină rolul imaginației creatoare prin care realitatea e definită ca o sumă de experiențe și fenomene individuale prin care pot fi descoperite profunzimile inconștientului. Reprezentările negative ale imaginii apei în creația diferitor scriitori permit înțelegerea contrariilor, sintaxa imaginilor și travaliul artistic

Valorizările negative ale apei, cu multiple variații și interpretări, le-am surprins în câteva romane și povestiri *Isabel și apele diavolului* de Mircea Eliade, povestirile lui Vasile Voiculescu (*Lacul rău* și *Lostrița*), romanul *Adâncuri incolore* de Alexandru Popescu și *Diavoli fragili* de Radu Găvan.

Titlul romanului lui Mircea Eliade *Isabel și apele diavolului* dublează percepția reprezentării, scriitorul combină semnul vieții, imaginea feminină, cu cel al morții, apa malefică. O viață care se va încheia curând anticipează dezlănțuirea derulării subiectului romanesc. În interpretare psihanalitică bachelardiană oglinda apei este o aluzie psihologică a omului cu frământările sale, reflectă interioritatea, latura mai puțin cunoscută: „ființa umană are destinul apei care curge (…) Apa curge întruna, apa cade într-una, ea sfârșește prin moartea-i orizontală (…) chinul apei este nesfârșit" (Bachelard, 1997, p. 11). Imaginea apei este valorificată în registru negativ în romanul *Isabel…*, fiind asociată cu substanța impură, care este un receptacol al răului, apa preia ideea demonizării. Ea (apa) conține și simbolizări antagoniste deduse din natura dual, poate fi generatoare de viață, dar poate și lua viața.

Apei i se conferă și rolul unei matrice arhetipale, ea este o etapă de întoarcere în trecut, de sondare a zonelor subconștientului. Caracterizarea destinului unor personaje devine posibilă prin psihismul apei, spre exemplu Leanor Axon este tipul de femeie al cărei suflet e comparat cu o „mare moartă", în transpunerea textuală a romanului Leanor este o femeie insipidă, lipsită de feminitate. O altă caracterizare cu aluzii acvatice este transpunerea textuală a părerii lui Tom în

discursul indirect al doctorului cu referire la experiențele celui din urmă: „Viața mea n-a fost furtunoasă, și prezentul nu e calm marin (…) dimpotrivă furtuna și răul, și neprevăzutul de abia acum le cunosc” (Eliade, 1990, p. 40). Apa devine aici o asociere dintre spațiul terestru și pretinsa latură intimă a personajului.

Psihanaliza apei conține și accepția unei dureri omenești, în care experiența fluidității devine una a morții. Scriitorul care recurge la simbolismul apei este marcat de un *complex al lui Caron* (Gaston Bachelard), iar călătoria pe apă devine deseori o călătorie pe fluviul infernului. Gaston Bachelard afirma că „pentru anumite suflete, apa este materia deznădejdii” (Bachelard, 1997, p. 106), ele își găsesc alinare în uitare. La Mircea Eliade feminitatea apei e trecută prin prisma sensibilității masculine, generând asocieri cu nefericirea și moartea; materia apei devine pentru protagonist un mormânt, ea este tensiunea conștiinței sale transpusă în termeni vizuali: „și eu pluteam de acum fără lumină și fără mustrări, pe ape negre, ape moarte” (Bachelard, 1997, p. 144). Nu este dificil să decriptăm semnificațiile apei la M. Eliade, apa conține o imagine mortuară, eshatologică, o trecere/transcendere în lumea de dincolo; o lume a uitării totale și neființei.

Ca element al găzduirii răului, al conviețuirii cu obscuritatea, apa însușește toate trăsăturile malefice. Arhetipologia răului e configurată și de metamorfozele diavolului în romanul *Isabel…* O primă apariție a Necuratului se produce în lupta dintre acesta și doctor, cel din urmă renaște din morți cu ajutorul apei vii. Mircea Eliade readuce motivul ambivalenței apei prin această „nuntire” a morții cu viața. Apa devine sursă a procreării și menținerii vieții, lichidul amniotic fiind cel care are puteri regeneratoare; nașterea pruncului lui Isabel, îl readuce la viață pe Alan. Nașterea este o luptă cu evadarea din apele diavolului, Alan se salvează prin pruncul care tocmai s-a născut și e viu. Prin acceptarea nou-născutului, Alan săvârșește o întoarcere la starea primordială, embrionară, care-i aduce salvarea proprie și soluția perpetuării vieții în lupta cu forțele răului.

Imaginea apei distructive, acaparatoare, seducătoare și aducătoare de moarte este constelată în povestirile lui Vasile Voiculescu *Lacul rău* și *Lostrița*. Nuntirea apei cu omul, învolburarea și seducția apei e privită prin prisma negativismului, a coborârii în infern. Apei i se aduc ritualuri și jertfe pentru recuperarea decedatului. Imprecația consemnează demonismul apei: „s-a îndurat iezerul să te înghită, usca-i-ar Dumnezeu rădăcinile apelor?” (Voiculescu, 2013, p. 159). Iezerul este o figură mitică, este spiritul rău al apei, care ia vieți și le duce în lumea morților. Pasajele descriptive au proporții destul de mari și menirea de a amplifica simbolismul negativității apei, care devine un personaj malefic prin excelență: „Bântuit de duhuri și vârtejuri lăuntrice, lacul se știa că e fără fund, lac rău: înhață – și ce apucă, nu mai dă drumul. La față se arată curat și ademenitor. Dar numai câteva palme dedesubt mișună o plasă vie de brădiș lacom, răsfirat ca o nesfârșită caracatiță, care te prinde și te încâlcește fără putință de scăpare. În

câteva clipe iezerul te trage într-unul din nenumăratele puțuri și cotloane care-l căptușesc, unde te închide ca într-o pungă.

Lacul rău își avea tainele lui, venite din veleaturi, pravile, pe care pescarii le țineau din moși-strămoși cu smerenie, nu era îngăduit să calci anume locuri, am ales mijlocul, care sta ca un iezer aparte, miez negru, viu unde vine ca de ape groase ca pe picior zbucnire din alte tărâmuri bulbuceau în afunzișuri, primenindu-l necontenit cu rotiri de unde când calde, când înghețate" (Voiculescu, 2013, p. 159-160). Apa malefică înghite persoane cu aceeași energie negativă (ucigași, tâlhari, nelegiuiți), dar și pe un copil din flori pe nume Gheorghieș, care, amețit de băutură, pune un pariu cu prietenul său că va trece iazul în înot. Gheorghieș nu e un copil oarecare, destinul său stă de la început sub semnul incertitudinii și damnării, a fost născut pe marginea lacului, iar oamenii bârfeau că maică-sa s-ar fi iubit cu zmeul lacului, de aici rezidă cunoștințele depline ale băiatului despre lac și înțelegerea reciprocă dintre aceștia.

În majoritatea povestirilor despre apele malefice/nefaste, recuperarea cadavrului din mrejele apelor este imposibilă. Apa cea rea nu întoarce „trofeul" pe care l-a obținut. Autoritățile pun dinamită pe lac, mulțimea de pești morți generează o bucurie enormă pentru localnici, fiind asociată cu pomana pentru sufletul decedatului, însă nu este recuperat trupul celui înghițit de ape. Recuperarea decedatului din mrejele apei impune acțiuni soteriologice. Ritualul îmbunării apei de către un reprezentant al forțelor benefice (preotul) și ustensilele necesare (prescura, crucea, rugăciunea), pomana dată apelor de sufletul mortului, jertfele și rugăciunile rostite pentru recuperarea răposatului, aprinderea lumânărilor sunt factorii care îmbunează lacul și fac posibil schimbul. Lacul aduce la suprafață cadavrul pentru a fi înmormântat creștinește în schimbul ofrandelor și rugilor.

O altă perspectivă a apei și ispitelor ei o surprindem în povestirea *Lostrița*, vietatea acvatică seduce, ispitește, e „nesătulă de carne de om" (Voiculescu, 2013, p. 232). Tânărul Aliman prinde lostrița, care îi scapă din mâini, luptă cu ea, o pândește, e obsedat de vraja ei. În ziua nunții sale Aliman, își părăsește mireasa, fiind sedus de lostriță, cade pradă ispitei apelor învolburate.

Reprezentarea malefică a hidronimului *Iazul cel vechi,* care înghite lacom tineri neprihăniți și oameni certați cu legea, o surprindem în romanul *Adâncuri incolore* de Alexandru Popescu. Apa devorează jertfele una după alta, iar localnicii își amintesc de victimele anterioare din pozele vechi în care apare lacul. Spre deosebire de celelalte descrieri malefice ale apelor (prezentate anterior), autorul surprinde subtil ultimul gând al victimelor înainte de moarte, fracțiuni de secunde redau teama, neputința, neacceptarea morții subite: „E un vis. Nu pot să mor așa… așa de ușor, își spune Dragoș. Să fi avut încă cinci secunde, poate că și-ar fi spus: „Nu pot să mor acum. Vacanța de vară e-n toi!" (Popescu, 2023, p. 22); „Un ultim gând îi trecu prin minte (n.n. moartea Veronicăi). Deși nici acela până la capăt. Slabă. Sunt slabă" (Popescu, 2023, p. 99).

Aceleași indicii ale apei malefice apar și în descrierile oferite de Alexandru Popescu, locul damnat e contaminat cu forțe malefice, care nu întorc morții înapoi. „Apa tulbure, cleioasă, ascunde totul: iarba, mâlul, lumina, viața" (Popescu, 2023, p. 51); „Cum pot să se înece așa, la rând (…) de parcă ar trăi Necuratul în iazul acela" (*ibidem*, p. 110-111); „Poate e blestemat, părinte, lacul? Poate zace răul în el și nu-și vrea morții înmormântați creștinește (Popescu, 2023, p. 155), „e plin de vârtejuri la fund și face prăpăd" (Popescu, 2023, p. 163). În confluență cu descrierea monstruozității apei, apare strigătul șoimului care prevestește moartea victimelor ce intră în apă. Premoniția se adeverește, victimele iazului au o linie a succesiunii, iar răul acvatic capătă proporții stihiale.

Acțiunile soteriologice de îmbunare și purificare a lacului, stropirea cu agheasmă nu dau rezultatul scontat, apele malefice nu aduc la suprafață morții. Iar sectoristului Tudor Roibu îi vine ideea neinspirată de a da foc apei. Apa care arde aduce la suprafață cadavrul fiicei sale, dar îl ia în schimb pe al său. În narațiunea lui Alexandru Popescu apa devine un personaj malefic, care devorează orice suflare, acaparează și nu întoarce înapoi victimele, îi seduce cu căldura nămolului, apoi brusc îi învăluie cu o răceală din care nu mai au scăpare, iar senzația pieptului care explodează copleșește victimele în ultimul moment al vieții lor. Seducția și moartea devin două elemente distincte în romanul *Adâncuri incolore*. Scena morții mirelui și miresei, a Veronicăi are loc simultan, jocul, răcoarea și seducția morții, completează palmaresul victimelor iazului. Răul nu are ființă în sine, dar își găsește refugiul în apă, acolo unde ispitește și ucide.

O reprezentare diferită a apei o surprindem în romanul *Diavoli fragili* de Radu Găvan în care apa malefică devine complice la moarte, iar monstruozitatea umană și cea a apei devin prilej de reflecție pe tot parcursul romanului. La nivel de structură și compoziție narațiunea lui Radu Găvan se caracterizează prin fragmentarism, nenarabil, multiperspectivism, psihologism (descrierea angoaselor și a spaimelor, a flashback-urilor din memorie, visele), inserții mitologice (Ielele, locurile malefic, locul blestemat, babele – bătrânele înțelepte). Spre deosebire de narațiunile anterioare, care au o compoziție liniară, romanul lui Radu Găvan surprinde prin acest mod complex de narare. Una din povestiri are ca personaj central un copil de treisprezece ani, căruia i-a murit mama înecată, durerea pierderii, a obișnuinței cu pierderea, supraviețuirea după dispariția mamei își lasă o amprentă adâncă în memoria copilului: „ În acea zi s-au plimbat cu barca, doar ei doi, plutind pe acel lac blestemat (…) Căzuse din barcă, spunea tata și se duse imediat la fund. Oricât au căutat, nu au reușit să o găsească. Trupul ei se odihnește pe fundul lacului, o siluetă subțire, învești mântată în alb (Găvan, 2017, p. 24-25).

Rămas singur cu tatăl său, copilul e martorul neputinței și reproșurilor pe care și le face zilnic tatăl său că nu a putut să-și salveze soția în momentul

în care era și el în barcă. Bărbatul se consumă între reproșuri, neputință, singurătate, depresie, iar în cele din urmă se sinucide. Copilul lăsat în grija mătușii, care-i ura mama, pedepsele la care este supus, dezvăluie traumele copilăriei sale cu tot spectrul de senzații, reproșuri și dureri. O inocență maturizată mult prea devreme, realitatea dură în care s-a pomenit copilul, vor marca destinul și devenirea acestuia.

Lacul e un personaj malefic care absoarbe oameni, iar oamenii ucid alți oameni în lac; sunt două perspective ale negativității pe care le surprindem la Radu Găvan; monstruozitatea lacului și cea umană.

O altă scenă surprinsă din romanul lui Radu Găvan evocă moartea copilului în apă și adresarea către „demonul apei": „Dă-i drumul! a strigat și și-a încleștat palma și celălalt băiat s-a întins să-l prindă și el, apoi a zărit o formă neagră sub ei și atunci i-a dat drumul, ba nu, i-a fost smuls dintre degete și s-a dus la fund. Celălalt băiat s-a scufundat în apă după copil, în timp ce el a rămas acolo, bătând apa și privind forma ei neagră. O umbră care se întindea sub picioarele lui" (Găvan, 2017, p. 33).

Apa devine complice al morții femeii (înecată de bărbatul ei), al fetei (înecată de băiat), al umbrei care mișună în apă, ispitește și seduce victimele: „ceva întunecat (…) forma din spatele ei se apropie și ea, încă un pas, e chiar în fața fetiței și ea tace acum, forma întunecată o ajunge și ea simte atingerea rece și țipă, dar el nu o oprește, o strânge în brațe și îi sărută părul, iar ea se zbate și acum urlă, apoi apa îi intră în gură și nas și horcăie (…) băiatul simte arsura unghiilor ei, zgârâindu-i spatele, și, pentru o clipă, e gata să-i dea drumul, apoi o strânge și mai tare, apa îi atinge bărbia, părul ei îl gâdilă și îi vine să râdă și chiar râde, râde cu putere, râde cu poftă, râde în timp ce ea plânge și e fericit și trist în același timp, pe când corpul ei se lasă moale în brațele lui și de acum îmbrățișează doar o păpușă cu ochii larg deschiși și cu buzele ei căscate" (Găvan, 2017, p. 66).

Violența copilului, este, de fapt, o negare a purității și inocenței lui, acesta devine ucigaș, iar apa e complice la această ucidere a fetei.

În narațiunile analizate ale scriitorilor M. Eliade, V. Voiculescu, R. Găvan, Al. Popescu, apa înregistrează semnificații stihiale, are un duh rău care ispitește, acaparează și ucide; este investită cu funcția de personaj malefic fără ființă în sine, dar cu o paletă de semnificații negative. Galeria de reprezentări malefice ale apei, de la seducția, moartea și înduplecarea ei prin diverse ritualuri și cutume soteriologice consemnează conturarea unei imagini negative unitare. În mentalul popular, lacul și balta sunt locuri nefaste în care sălășluiește diavolul. Lacul este un loc malefic îmbibat de energii negative, care trebuie curățat, îmbunat pentru a face posibilă recuperarea victimelor.

Referințe bibliografiece:

1. BACHELARD, Gaston. *Apa și visele. Eseu despre imaginația materiei*. Traducere și tabel bibliografic de Irina Mavrodin. București: Univers, 1997, 200 p.

2. CHEVALIER Jean, GHEERBRANT, Alain. *Dicționar de simboluri*. Iași: Polirom, 2009, 1072 p.

3. ELIADE, Mircea. *Isabel și apele diavolului.* Craiova: Scrisul românesc, 1990, 239 p.

4. GĂVAN, Radu. *Diavoli fragili.* București: Pandora, 2017, 238 p.

5. POPESCU, Alexandru. *Adâncuri incolore*. Chișinău: Arc, 2023, 230 p.

6. VOICULESCU, Vasile. *Lostrița*. Antologie de proză fantastică. București: Art, 2013, 339 p.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent).*

CZU:821.135.1-34(478).09
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.22

UN SIMBOL ARHETIPAL AL IMORTALITĂŢII

Tatiana BUTNARU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5771-908

Rezumat. *În articolul de faţă şi-a găsit expresie semnificaţia arhetipală a păsării-cuc, un topos folcloric de o răspândire largă în eposul nuvelistic, cu vădite semnificaţii sacrale şi resorturi de maximă concentrare lăuntrică. Imaginea păsării-cuc este prezentă în mai multe texte folclorice, cântece lirice, subiecte baladeşti, fiind amplasată în contextul unor situaţii ritualice, cu deschidere spre noi dimensiuni ontologice, exprimă diferite ipostaze ale spiritului uman, cu orientare spre o dramatică contemplare a rosturilor omeneşti, a unor probleme vitale de viaţă. Pasărea-cuc participă la drama sufletească a eroilor epici, apărând în ipostaza de mesager al unor profunde trăiri, sentimente, frământări interioare şi poartă o semnificaţie simbolică şi funcţională în acelaşi timp, are menirea să aprofundeze un vast univers spiritual, ca să exprime nişte resorturi fundamentale ale existenţei umane.*

Cuvinte-cheie*: arhetip mitic, pasăre a predestinării, topos folcloric, univers spiritual, epos nuvelistic, orizont popular, remediere funcţională.*

An Archetypal Symbol of Immortality

Abstract. *In the present article - the archetypal meaning of the bird - cuckoo, a folkloric topos of wide distribution in the novelistic epic, with obvious sacred meanings and springs of maximum inner concentration, found expression. The image of the bird - cuckoo is present in several folklore texts, lyrical songs, ballad subjects, being placed in the context of ritual situations, with openness to new ontological dimensions, it expresses different postures of the human spirit, with an orientation towards a dramatic contemplation of human joints, of vital life problems. The cuckoo bird participates in the soul drama of the epic heroes, appearing as a messenger of deep feelings, feelings, inner turmoil and carries a symbolic and functional meaning at the same time, it is meant to deepen a vast spiritual universe, to express some springs fundamentals of human existence.*

Keywords*: mythical archetype, bird of predestination, folkloric topos, spiritual universe, novelistic epic, popular horizon, functional remediation.*

În tradiţia folclorică a românilor, pasărea-cuc are o semnificaţie arhetipală deosebită şi transpare drept un topos folcloric de o individualizare estetică pregnantă, fiind interceptată drept „o pasăre augurală şi un simbol al imortalităţii,

este vestitorul primăverii, mesager din alte lumi, … o pasăre a nemuririi" (Evseev, 1997, p. 89). După cum precizează în continuare autorul acestor aserţiuni, cucul „este pasărea de cea mai mare importanţă în riturile agrare, în cultul strămoșilor mitici, în legende şi în lirica de dragoste" (Evseev, 1997, p. 101). Nu numai Evseev, dar şi alţi specialişti din domeniul folcloristicii, în marea lor majoritate, au evidenţiat calităţile sacrale deosebite ale acestui arhetip mitic, au subliniat în mod special gândul, că „nici una dintre păsări nu e atât de des pomenită măcar pe departe – nu numai în cântece, în legende, proverbe, credinţe – precum cucul, nu numai la noi, ci şi la toate popoarele zonei septentrionale a pământului" (Papadima, 1968, p. 90). Or, geniul popular, în numeroasele credinţe, incursiuni lirico-narative, texte folclorice s-a referit la importanţa conceptuală a acestui arhetip mitic, a imortalizat această pasăre printr-o comparaţie sugestivă: „Cum este cucul ales între toate păsările şi busuiocul dintre toate florile" (Papahagi, 1979, p. 180), l-a prezentat în analogie cu diferite personaje mitologice din folclorul nostru ritualic, în strânsă legătură cu „cultul stămoşilor şi străvechilor divinăţi ale naturii" (Evseev, 1997, p. 102).

Motivul păsării-cuc, prezent în mai multe texte folclorice, cântece lirice, subiecte baladeşti, este amplasat într-un context etnologic specific, fiind orientat spre evocarea anumitor probleme şi situaţii de viaţă. Pasărea participă la drama sufletească a eroilor epici, apărând în ipostaza de mesager al unor profunde trăiri sufleteşti şi poartă o semnificaţie simbolică şi funcţională în acelaşi timp. Astfel, într-un text baladesc, cu vădite accente lirice, axat pe tematica înstrăinării se spune:

„Cucuşor, desfă-ţi aripa
Şi du carte la mămica.
Şi o du în depărtare,
Unde inima mă doare" (AF IFRBPH, 1969, f. 27-28).

În situaţia epică descrisă, „cucuşorul" transpare în ipostaza unui purtător de cuvânt al fiicei înstrăinate, este mesagerul care transmite întreaga gamă de sentimente ale personajului epic, exprimă o senzaţie de melancolie grea şi copleşitoare, de frământări interioare diverse, în ultimă instanţă, exprimă starea sufletească a eroinei aflate în depărtare şi despărţită de cei apropiaţi. Simbolismul păsării transpare în corelaţie cu nişte resorturi de maximă intensitate lăuntrică, vine să aprofundeze „elegia înstrăinării" (Caracostea, 1969, p. 532), este chemată să exteriorizeze o profundă dramă existenţială. În acelaşi timp, este dezvăluită o gamă complexă de trăiri, determinată fiind de o stare de neliniște şi durere sufletească, prefigurată metaforic prin nişte imagini şi sugestii poetice oximoronice, intuite până la unele generalizări estetice ale realităţii, ce capătă nemijlocit şi o nuanţă specifică de dor, jale, de nostalgie copleşitoare.

De subliniat, imaginea păsării-cuc este amplasată în contextul unor situaţii existenţiale ritualice de limită şi are deschidere spre o dimensiune absolută,

exprimă diferite ipostaze ale spiritului uman, se manifestă în dramatica contemplare a rosturilor, problemelor existenţiale, cu care se confruntă în permanenţă omul. Glasul cucului vibrează „cât îi lunca Nistrului" (Colac, 2004, p. 176), având deschidere spre o dimensiune absolută, se încadrează în veşnica corelaţie dintre cele două tărâmuri ontologice, viaţa şi moartea. Încadrat în tematica familial-erotică, de cele mai multe ori, „cucul frăţior" este chemat să aprofundeze o atmosferă elegiacă, sub forma unor confesiuni, meditaţii despre „marea trecere", despre trăirile şi sentimentele general-umane. Imaginile artistice recreate în unele cântece populare conturează o stare de seninătate lăuntrică, dar şi de resemnare sufleatească, prin analogie metaforică, este exprimată alegoria vieţii omeneşti, determinată de ridicări şi prăbuşiri interioare, dar şi de o evidentă jubilaţie sufletească reveletoare. Un exemplu concludent:

„Frunzuliţă şi-o lalea,
Cuculeţul ce-i zicea?
Ia taci surioara mea,
De-oi auzi că-i muri
Penele mi-oi jumuli,
Jumătate le-oi cerni
Şi-oi veni şi te-oi jăli.
M-oi urca pe mărăcine
Şi te-oi jeli, soră, bine,
C-ai fost străină pe lume…" (AF IFRBPH, 1961, f. 14).

Această răvăşire sufletească generalizează universul simţirii populare, găsindu-şi concretizare printr-un dor nestăvilit de viaţă, de aproapele, de drag de lumea înconjurătoare. Versurile ce urmează în continuare se manifestă prin nişte nuanţe de sorginte mioritică, oferind o deschidere de orizont spre o continuitate a vieţii, dincolo de tărâmurile veşniciei, este „dorul stânei îndepărtate" (Caracostea, Bârlea, 1971, p. 138), ceea ce semnifică contemplarea lăuntrică a unui bilanţ existenţial.

„Şi te-oi jeli cu focuşor,
Că ai fost, soră, cu dor
Şi ai cucul frăţior" (AF IFRBPH, 1961, f. 14).

În ipostaza de pasăre a predestinării, „cucul frăţior", la fel ca şi turturica sau mierla, capătă în această ordine de idei, o analogie metaforică cu destinul trecător al omului, el poare fi raportat la trecerea ireversibilă a timpului şi viabilitatea sentimentelor umane. „Cucul, în credinţa omului din popor, este o pasăre misterioasă, scrie V. Alecsandri, ce are tainice legături cu soarta omului. Glasul său meneşte a bine, când răsună de-a dreapta auzului, şi, dimpotrivă, meneşte a rău, când răsună în stânga" (Alecsandri, 1976, p. 475). Misterul păsării este predispus spre remedierea diferitor stări şi sentimente contradictorii, înfăţişează drama unui

destin existenţial, marcat de căderi şi prăbuşiri interioare, aprofundează ideea de solitudine nostalgică în faţa trecerii ireversibile.

De multe ori, substanţa elegiacă exprimată prin intermediul acestui topos folcloric este înlocuită treptat printr-o stare de seninătate sufletească, este vorba de o aură benefică, care se manifestă prin capacitatea nemijlocită de a transmite „puterea sacrală ogoarelor, determină norocul şi belşugul" (Evseev, 1997, p. 89) roadelor pământului, exprimă ideea de fertilizare a naturii, de perpetuare şi continuitate a vieţii în aspectele sale fundamentale.

Aflată într-un dialog polemic cu întruchiparea demistificată a morţii, pasărea-cuc, îşi demonstrează superioritatea şi pledează pentru triumful vieţii asupra haosului şi peste întunericul existenţei efemere. Astfel, într-o baladă de o profundă de inspiraţie mitică, la rugămintea morţii, „Cucule cu pană sură, / Schimbăţi glasul tău cu mini" (AF IFRBPH, 1969, p. 40-41), pasărea îi va răspunde cu demnitate şi îndrăzneală:

„Eu glasul nu ni-oi schimba,
N-are în codru cine cânta.
Glasul meu cine-l aude,
Inimioara'ntrânsul râde.
Dar glasul tău cine îl vede,
Nu mai calcă iarbă verde" (AF IFRBPH, 1960, p. 104).

Balada dezvăluie o situaţie specifică de jubilaţie sărbătorească a vieţii asupra morţii, relevă triumful binelui asupra răului. Acest mesaj de idei este aprofundat în mai multe texte folclorice, înregistrate în contextul etnologic basarabean, unde cântecul păsării-cuc se manifestă în dimensiunea unei interpretări concertistice demne de individiat, fiind marcată de nişte intonaţii lirice vibrante, melodioase.

De aceea, pasărea-cuc mai poartă şi o conotaţie erotică, întrevedem un dor nestăvilit de viaţă, de oameni, dar, în acelaşi timp, şi de aproapele, sentimente raportate la o stare de efervescenţă sufletească. Expresia metaforică „cântă dorul dorului", exprimă o culminaţie emoţională, ce poate fi interpretată drept o expresie a împlinirii lăuntrice, cu deschidere spre un complex de valori ale spiritualităţii autohtone, înclină spre ideea de realizare, este o celebrare a iubirii şi înfloririi totalizatoare.

„Colo în pădurea verde
Cântă-un cuc, dar nu se şede,
Aşa cântă-n mine dorul,
Când mă chiamă puişorul" (Mocanu, 2001, p. 52).

De menţionat, anume, datorită acestor calităţi sacrale, cucul mai posedă şi nişte „practici divinatorii", fiind numit în popor „blagoveş(t)nicul" (Evseev, 1997, p. 101), deoarece, după opinia unor etnologi, începe să cânte primăvara, odată cu venirea sărbătorii numită în popor „Buna-Vestirea" sau „Blagoveştenie", „una din cele mai importante sărbători creştine" (Băieşu,

2004, p. 64). Din aceste considerente, rezultă ideea, că în ipostaza sa de pasăre augurală, cucul este plăcut Lui Dumnezeu, el vine ca să aducă oamenilor bucurie sufletească, lumină, căldură, este „vestea cea bună", ce se manifestă prin tendinţa de revigorare a naturii şi a vieţii, prin desăvârşirea spirituală a coordonatelor existenţiale ale universului. Vedem nişte revelaţii interioare specifice condensate şi într-o versiune de cântec liric popular, unde sensibilitatea autorului anonim atinge dimensiunile baladescului, mai ales atunci când se referă la jubilaţia sărbătorească a naturii, a realităţii înconjurătoare privită în analogie cu semnificaţia arhetipală a păsării-cuc:

„Sus în vârfu nucului
Cântî tata cucului,
La mijlocu nucului,
Cântî puiul cucului,
Iar mai jos de rădăşină
Cântî maica şei bătrână.
Şi-aşa cântî de duios,
Di sî lasî frunza-n jos.
Ş-aşa cântî di dureri,
Di mai toată frunza pieri" (AF IFRBPH, 1969, f. 145-146).

Este vorba de o germinaţie totalizatoare, care se manifestă în armonia generală a universului, condensată prin nişte stări sufleteşti de excepţie. Se poate face referinţă la ritmurile primare ale naturii, raportate la un cadru existenţial specific, unde persistă „nişte stări primare geomorfe a vieţii pe pământ" (Rusu, 2005, p. 55), determinate fiind de o evidentă iniţiere mitologică. Cucul imprimă acestei simfonii corale o notă particulară şi aprofundează o jubililaţie specifică, în acelaşi timp, mai poartă o semnificaţie erotică, îndeamnă la dragoste şi împlinire sufletească. Melodicitatea versului, claritatea, profunzimea exprimării determină orizonturile simţirii populare în cadrul unor meditaţii lirice profunde.

Există şi situaţii atunci când părerile exegeţilor nu coincid, se contrazic într-o anumită măsură, în special, atunci când se referă la semnificaţia arhetipală a acestui topos folcloric. Astfel, în cunoscutul său Dicţionar de simboluri literare, M. Ferber califică pasărea respectivă „destrăbălatul cuc" (Ferber, 2001, p. 74) şi exprimă ideea că acesta este „simbolul adulterului". Dacă turturica figurează în majoritatea exegezelor etnografice, drept o expresie a iubirii şi credinţei, „al tristeţii şi fidelităţii conjugale" (Evseev, 1994, p. 190), pasărea-cuc, din contra, transpare drept „o pasăre nestatornnică cu îndoelnice calităţi domestice" (Fochi, 1975, p. 128), fiindcă acesta „îşi depune oule în cuiburile altor păsări" (Ferber, 2001, p. 73), lăsându-şi puii să fie crescuţi de păsări străine, un moment funcţional, relevat şi în unele subiecte baladeşti, îndeosebi, în cântecele de jale, în doine, în diferite confesiuni existenţiale, acestea fiind marcate de o tonalitate meditativă gravă şi un lirism copleşitor. Astfel, într -un cântec baladizat înregistrat în Criva,

r. Briceni, sunt evocate nişte momente contradictorii prin însăşi esenţa lor, în analogie cu relatările expuse anterior, autorul anonim vorbeşte cu un sentiment specific de durere şi răvăşire sufletească, atunci când „cucul cel bătrân" , îşi afişează comportamentul său enigmatic printr-un moment funcţional de remediere, părăsindu-şi puii şi lăsându-i, ca o altă pasăre „să fie la puiuţi mămucă":

„S-a dus cucul cel bătrân
Şi-a lăsat puii plângând,
şi zbura din fagi în fagi,
şi-a lăsat puii săraci,
şi zbura din flori în flori –
n-avea grija puilor" (Mocanu, 2001, p. 54),
iar mai apoi, peste un anumit răstimp,
„Cucu, păsăre hicleană,
Pe puiuţiţi la dânsu-i chiamă
Şi-i ia sub aripa sa
Mândru-i învaţă a cânta" (Mocanu, 2001, p. 54).

Implicat în diferite jocuri erotice imprevizibile, „cucul – pasăre hicleană" mai este prezentat în analogie cu „bărbatul adulterin" (Ferber, 2001, p. 73), situaţie în care se face abstracţie de calităţile sacrale atribuite acestui topos folcloric, cu alte cuvinte, are loc o detaşare ironică faţă de semnificaţia sa arhetipală iniţială:

„Un cuc în fiecare pom
Îşi bate joc de bietul om
Cu-cu
O, cu-cu singur şi blestemat
Cum îţi râzi tu de omul însurat" (Ferber, 2001, p. 74).

Din această perspectivă, ne putem referi la balada *Cucul şi Turturica*, unde pasărea-cuc o roagă pe Turturică să-i accepte iubirea, dar de fiecare dată este respins printr-un refuz categoric: „Ba, cucule, ba./ Nu te-oi asculta,/ Dă-mi tu bună pace…" (Alecsandri, 1976, p. 352), eroina fiind predispusă să se transforme pe rând „în azimioară – vatră", „trestioară – baltă, subţire şi naltă", „un mic ciobănaş, din fluier doinaş", „iconiţă mică într-o biserică" (Alecsandri, 1976, p. 352). Duetul verbal şi schimbul de replici dintre personajele aflate în acest dialog contradictoriu, relevă incompatibilitatea acestor simboluri arhetipale erotice, care nu pot avea o relaţie de parteneriat, nu pot crea un cuplu conjugal, fiindcă au o coloratură diferită şi fac parte din diferite orizonturi existenţiale. Fenomenul în discuţie, îşi găseşte explicaţie printr-un moment de remediere funcţională, ce caracterizează tipologia păsărilor prefigurate într-un dialog polemic interminabil, acesta făcând parte dintr-un „complex de colizii umane, spirituale, morale, sociale" (Hâncu, 1986, p. 62), concretizat într-un conglomerat aparte din ciclul metamorfozelor cunoscut la mai multe popoare „în zona sud-est europeană" (Fochi, 1987, p. 158). În

această ordine de idei, în bibliografia de specialitatate se vorbeşte desppre ,,identitatea morfologică a subiectului la români şi macedonieni" (Fochi, 1975, p. 131), care se manifestă prin nişte „interpătrunderi culturale" şi similitudini cu poezia populară a mai multor ţări europene. B. P.-Hasdeu, la rândul său, aduce cu această ocazie, drept argument un bogat material factologic, cu un evident caracter comparativ, „o notiţă de literatură comparativă", unde circulaţia subiectului este amplasată „în România, Persia, Francia" (Hasdeu, 2011, p. 270). Pe lângă celelalte „surprize" ale metamorfozelor desprinse din presupusul joc erotic al păsărilor îndrăgostite, unde cucul deţine rolul de „agent" (Hâncu, 1977, p. 212) principal, Hasdeu mai evidenţiază în *Cucul şi Turturica* nişte situaţii poetice surprinzătoare, precum ar fi versurile dintr-un „variant francez", unde „amantul se schimbă în ţărână pentru ca să poată acoperi cadavrul iubitei sale" (Hasdeu, 2011, p. 270). La fel ca şi în versiunea românească, textul poetic depistat şi analizat de Hasdeu în versiune franceză, copleşeşte prin profunzime şi o evidentă intensitate lirică, se manifestă prin nişte acorduri de profunzime elegiacă, aşa cum se prezintă versurile ce urmează în continuare: „Si tu te fais morte/ Qu ainsi ils t enterrent,/ Je me fair terre / E de mois cuvriront" (Hasdeu, 2011, p. 271), ca să îndreptăţiască, cu justificat temei, aprecierea adusă baladei respective de „mic diamant poporan" (2011, p. 271) al creaţiei noastre folclorice.

În ipostaza de pasăre „mitică" (Vulcănescu, 1987, p. 269), dar şi topos al predestinării, imaginea păsării-cuc determină o complexitate de paradigme şi conotaţii imagistice, ce vor străbate marile teme ale eposului popular, ea vine să aprofundeze un vast domeniu de investigaţie folclorică, să ne aducă spre contemplarea lăuntrică a unui univers spiritual, care indică „solidaritatea geniului românesc cu acele realităţi vii, pe care istoria nu le poate atinge: Cosmosul şi ritmurile cosmice" (Cabasila, 1989, p. 146).

Referinţe bibliografice:

1. AF IFRBPH, 1960, ms. 134, f. 104, Coteala – Briceni, inf. A. Bulgari, culeg. V.Gaţac.
2. AF IFRBPH, 1961, ms. 200, f. 14, Giurgiuleşti – Vulcăneşti, inf. V. Longi, culeg. I. Gherman.
3. AF IFRBPH, 1969, ms. 202, f. 40-41, Alexandrovca – Voznesensc – Nicolaev, inf. M. Otrocuş, culeg. N. Băieşu.
4. AF IFRBPH, 1969, ms. 209, f. 145-146, Cigărleni – Anenii Noi, inf. Gh. Bâcu, culeg. A. Hâncu.
5. AF IFRBPH, 1969, ms. 209, f. 27-28, Ţipala – Anenii Noi, inf. M. Castraveţ, culeg. A. Hâncu.
6. ALECSANDRI, Vasile. *Opere*. V. I, Chişinău: Editura Cartea Moldovenească, 1976.
7. BĂIEŞU, Nicolae. *Sărbători domneşti*. V. I, Chișinău: Editura Cartea Moldovei, 2004.

8. CABASILA, Nicolae. *Tâlcuirea dumnezeeştii liturghii şi viaţa lui Iisus Hristos*. Bucureşti: Editura Episcopiei Bucureştilor, 1989, p. 146.

9. CARACOSTEA, Dumitru, BÂRLEA, Ovidiu. *Problemele tipologiei folclorice*. Bucureşti: Editura Minerva, 1971.

10. CARACOSTEA, Dumitru. *Poezia tradiţională română*. Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1969.

11. COLAC, Tudor. *Nistrule, apleacă-ţi malul. Folclor poetic din Transnistria*. Chişinău: Editura Grafema libris, 2004.

12. EVSEEV, Ivan. *Dicţionar de magie, demonologie şi mitologie românească*. Timişoara: Editura Amarcand, 1997.

13. FERBER, Mikail. *Dicţionar de simboluri literare*. Chişinău: Editura Cartier, 2004.

14. FOCHI, Adrian. *Coordonate sud-est europene ale baladei populare româneşti*. Bucureşti: Editura Academiei, 1975.

15. FOCHI, Adrian. *Valori ale culturii populare române*. Bucureşti: Editura Minerva, 1987.

16. HÂNCU, Andrei. *Conglomeratul baladic al transformării în păsări: Cucul şi Turturica, Mierla şi Sturzul, Metamorfozele, Amărâta turturică*. În: *Limba şi Literatura moldovenească*, 1986, nr. 4.

17. HÂNCU, Andrei. *Eposul baladic la moldoveni*. Chişinău: Editura Ştiinţa, 1977.

18. MOCANU, Maria. *Lin-pelin*. Timișoara: Editura Auguste, 2001.

19. PAPADIMA, Ovidiu. *Literatura populară română. Din istoria şi poetica ei*. Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1968.

20. PAPAHAGI, Tache. *Paralele folclorice*. Bucureşti: Editura Minerva, 1970.

21. Hasdeu = PETRICEICU-HASDEU, Bogdan. *Balada poporană Cucul şi Turturica în România, Persia, Francia. Notiţă de Literatură Comparativă*. În: *B. P.-Hasdeu. Scrieri*, Volumul V. *Folcloristică*. Chişinău: Întreprinderea Editorial Poligrafică „Ştiinţa", Biblioteca Municipală „B. P.-Hasdeu", 2011.

22. RUSU, Aurelia. *15 iunie. M. Eminescu*. În: *Buletin*. Serie nouă, 2005, nr. 2.

23. VULCĂNESCU, Romulus. *Mitologie română*. Bucureşti: Editura Academiei, 1987.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone şi interconexiuni europene în creaţia populară şi literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*.

CZU:821.135.1-1.09
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.23

OMUL „NEVINOVAT”, „PARADISIAC”, „OMUL DEPLIN” ÎN CREAȚIA LIRICĂ ȘI FILOSOFICĂ A LUI LUCIAN BLAGA

Dan VEREJANU

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5682-5955

Rezumat. *Cercetând funcția gnoseologică a metaforei, Blaga vorbește în eseul „Geneza metaforei și sensul culturii” despre omul „devenit om”. Blaga dintotdeauna a fost preocupat de Omul înzestrat cu un destin creator de cultură (metaforică și stilistică), „cu sacrele sale rădăcini abisale” și o lansare măreață de intenții revelatorii. Adevărat ambasador al României unite, preocupat în mod primordial: să sporească mai multă ființă în ființă, Lucian Blaga a conştientizat nespus de clar valoarea momentului de creație. Omul, existând in orizontul misterului şi pentru revelare, e om de creație, om de cultură. Referindu-se la puterea creatoare, către care au fost direcționate toate celelalte concepte potențate din lucrările filosofice şi opera sa poetică, Blaga afirmă că suntem ceea ce creăm. Or, însuși creatorul de valori reprezintă puterea creatoare. Zămislind chipul omului de cultură, după chipul şi asemănarea sa, lirosoful sugerează că fiecare se poate concepe şi se poate afirma pe sine însuși ca o putere absolută. Anume în clipa când Omul de creație descoperă că puterea Divină e în noi, el descoperă şi puterea creatoare pe care o deține. Doar conștientizând câtă putere creatoare deții, te poți surprinde într-un proces de devenire spre puterea absolută.*

Cuvinte cheie: *omul deplin, puterea creatoare ca putere absolută, metafora, comunicarea dintre conștient și inconștient, timpul nemuririi, conștiința de sine.*

The „Innocent”, „Paradise”, „Absolute” Man in Lucian Blaga’s Lyrical and Philosophical Works

Abstract. *Researching the metaphor function, Blaga speaks in his essay „The genesis of the metaphor and the sense of culture” about the man who „became a man”. Blaga was always preoccupied of the Man who has a destiny of creating culture (metaphorical and stylistically), with its sacred abyss roots and a great launch of revelation intentions. The true ambassador of united Romania, focused especially into giving greatness to the being, Lucian Blaga became aware of the value of creation moment. The man, existing in the mystery horizon for revelation, it is a creation man, a man of culture. Referring to the creative power which attracted all the other concepts from his philosophical and poetry works, Blaga thinks that we are what we create. The value creator himself represents the creative power. Working on the face of the culture man, after his own face, the lyrical philosopher suggests that each of us can affirm himself as an absolute power. Only when the creation Man discovers that the Divine power it is in us, he discovers the*

creation power that he has. Only being aware of how much creation power one has, one can surprise himself in a transformation process that leads to absolute power.

***Keywords**: the absolute man, the creative power as an absolute power, metaphor, the communication between conscious and unconscious, the time of immortality, the self-conscience.*

Ajungând la *comunicarea dintre conştient şi inconştient,* unde se naște metafora, și creându-și un timp al *nemuririi,* pornind de la omul *„perfect, nevinovat, paradisiac"* despre care vorbea Neitzsche în *Voința de putere*, deschizându-și „ochiul cunoașterii", precum mărturisește în poemul *„Tristețe metafizică",* Lucian Blaga va concepe „un om deplin". Omul, despre care Poetul scria în poemul „Sat natal" că e „prietenul mic al țărânii din sat" și poartă acum în sine „febra eternității". Lucian Blaga își înfăţișează programul lirosofic nu în temeiul timpului abstract, ci al tuturor dimensiunilor lui: *timpul de ieri*, *timpul de azi*, *timpul de mâine.* Prins în *imaginea mişcătoare a eternităţii (după Platon), timpul* la care se referea Blaga nu era atât *timpul vieţii* sale, cât *timpul nemuririi* sale, durata căruia e măsura talentului şi importanţa mesajului pentru noile generaţii printre care trăiește deja nu autorul, ci opera sa.

Cercetând funcția gnoseologică a metaforei, în eseul „*Geneza metaforei și sensul culturii"* (primul eseu din *Trilogia culturii*, din care vom cita în acest studiu), Blaga vorbește despre omul „devenit om" (neapărat subiect creator), deoarece „în om s-a finalizat evoluția" și dincolo de el „nu mai e posibilă o nouă specie biologică, superioară lui". Prin această constatare, vorbind de „poziția centrală a omului în lume", despre omul care într-un fel sau altul ar fi „încoronarea de nedepășit a evoluției", despre „destinul creator", – lirosoful invocă „eforturile gândirii" ale generațiilor viitoare. Or, dintotdeauna el a fost preocupat de Omul „înzestrat cu un destin creator de cultură (metaforică și stilistică)", „cu sacrele sale rădăcini abisale" și o lansare măreață de „intenții revelatorii". Omul creator se lansează „în existența întru mister și revelare", plină de primejdii, tulburătoare, dinamică și creatoare. După Blaga, „omul, silit, prin propria sa constituție spirituală, să exprime lumea concretă exclusiv prin abstracțiuni", prin „redare indirectă, instantanee, a concretului", creează metafora. Or, „geneza metaforei plasticizante e un moment nonistoric, care ține de geneza constituției spirituale „om" ca atare", precum afirmă lirosoful în *Trilogia Culturii.* Metafora plasticizantă „ține definitiv de ordinea structurală a spiritului uman. În acest discurs, smuls din „spiritul modernităţii dramatice", eul blagian se admiră, se prețuiește, se vrea senin și luminos, conștientizând că Dumnezeul căutat de toți e în fiecare, e în cuvânt, în gând, putând fi chiar în conștiința de sine. Pe cât te crezi Om, pe atâta Îl poți cunoaște pe Dumnezeu… Dimensiunile care conviețuiesc în Lucian Blaga „într-o armonie desăvârşită", și care sunt rodul opțiunilor sale „poetice

şi filosofice", generează *ferma conştiinţă de sine*: a *puterii creatoare ca putere absolută,* și convingerea, tot atât de fermă că prin comunicarea continuă între *conştient şi inconştient* este dobândită metafora. *Întruparea logosului Dumnezeiesc în metafore moderne îl ajută pe om să simtă necesitatea receptării mesajului proaspăt, nou, cu atât mai mult cu cât imaginea atinge inima înainte de a atinge inteligenţa* (Michel Quenot). În aceasta constă esenţa puterii creatoare, despre care vorbea Lucian Blaga. Poetul se adresează lui Dumnezeu cu rugămintea de a pune lumea în general şi lumea în particular în temeliile ei morale, spirituale şi estetice firești: „Trebuie să ieşim curaţi, / Luminaţi, / Din sângerosul amurg", citim în poezia *Ieşind din amurg.* Făcând o radiografiere a întregii sale vieţi, constatăm că anume activitatea sa din perioada diplomației a cunoscut cele mai înalte aprecieri. În lucrările acestor ani putem atesta lineamentele esențiale ale gândirii blagiene: *funcția gneoseologică a metaforei cu tainele paradisiacului și lucifericului, comunicarea dintre conștient și inconștient, considerarea omului de cultură ca adevărata putere creatoare, operarea cu unele concepte precum timpul, misterul, eonul…*

Lucian Blaga face o clasificare metaforică a principalelor orizonturi temporale posibile: „timpul-havuz" care specifică un orizont deschis unor trăiri îndreptate spre viitor; „timpul-cascadă" axat pe trăiri cu accentul pus pe dimensiunea trecutului; „timpul-fluviu" care presupune trăirea prezentului. Anume prin asocierea acestor orizonturi temporale se naşte lirosofia: „Oricât de abstractă ar fi o concepţie metafizică, ea e, întotdeauna, pătrunsă de filoanele lirismului propriu sufletului uman, ca un obraz de zvâcnirile albastre ale venelor. Lirismul şi spiritul metafizic fiecare cu făgaşurile sale, dar ce împletituri dau câteodată împreună, datorită orizonturilor inconştiente ale sufletului! Ce diferenţe de lirism, de exemplu, între o concepţie metafizică în perspectiva „timpului-cascadă" şi o concepţie metafizică în perspectiva „timpului-havuz"! Ce latentă, tulbure, subterană melancolie în una; ce expresii, posibile, de încredere şi de bucurie, ca sămânţă de lumină în cealaltă" (Blaga, 2011, p. 85), – exclamă, mirat, lirosoful. După 1989 atât în România, cât şi în Republica Moldova s-a simţit „nevoia omului de instruire prin imagine", nevoia de acea „Fereastră spre Absolut", la care se referea Michel Quenot, specificând: „Iubirea pentru frumuseţe ne satisface şi ne umple de bucurie… Trebuie să coborâm în liniştea şi singurătatea propriei inimi, pentru a asculta vibrând inima lumii transfigurată".

Aflat la nivelul comunicării dintre *conştient* şi *inconştient,* când „*luna şi alte vreo câteva astre*" vor sau speră „*în jurul inimilor noastre să se învârtească*", Lucian Blaga rămâne în acest cerc al *paradisiacului, lucifericului şi mioriticului* pentru a-și revela propria ființă. Or, el, lirosoful, este dator, „cu rostirea esenţială despre Fiinţă, despre marea trecere şi cuvintele înmuiate în substanţa rarifiată şi amară a suferinţei amare se neantizează cu de la sine putere, se autoreduc la necuvinte recăzătoare în tăcerea increatului verbal şi sincronizat perfect cu

căderea Fiinţei însăşi în increatul cosmic", afirmă acad. Mihai Cimpoi în volumul *Lucian Blaga – Paradisiacul, Lucifericul, Mioriticul*. În starea de „deplină conştiinţă că ne găsim în faţa unor porţi dincolo de care începe mitul", exteriorizându-și focul sufletului, „incendiat solar şi lunar", Lucian Blaga îşi anunţă demersul programatic: *Eu nu strivesc corola de minuni a lumii…* Versul dat, asupra căruia au stăruit nenumăraţi exegeţi, exprimă doar apropierea „salvării", dacă e să ne oprim la nişte noţiuni mai vizibile. „Salvarea" adevărată e în destăinuirea proiectului de o viaţă: *„Eu cu lumina mea sporesc a lumii taină"…* Acesta nu e „prisosul de lumină cu care soarele îşi acoperă petele", ci „un act de autentică credinţă" cu care „poţi ridica zei din nefiinţă", constată Lucian Blaga. Acesta e obiectivul strategic al puterii creatoare în calea sa către puterea absolută. *„Câteodată, datoria noastră în faţa unui adevărat mister nu e să-l lămurim, ci să-l adâncim aşa de mult, încât să-l prefacem într-un mister şi mai mare"*, – astfel își va formula obiectivul filosofic și liric în *Pietre pentru templul meu.*

Eugeniu Coșeriu, cel care a contribuit la prima traducere a lucrărilor *Orizont şi stil* şi *Artă şi valoare* într-o limbă (italiană) de circulaţie universală, afirma că „la Blaga găsim două motive centrale, în *Metafizică* și în *Teoria cunoașterii*, în *Estetică* și în toată *Trilogia valorilor*. Întâi – ideea de mister, legată imediat de ideea de orizont al misterului, care este orizontul specific omului; adică absolutul ca mister sau unitatea cosmică – universul – văzută întâi și în mod fundamental ca mister. A doua idee – modul specific de existență al omului: adică omul ca o nouă specie sau un nou regn în univers, diferit de celelalte clase (regnul animal și cel vegetal) și definit de celelalte prin cultură, prin creația culturală; ba, mai mult, omul care are această misiune de a se afirma ca om prin cultură, care este chiar condamnat la cultură pe vecie, adică condamnat să eșueze mereu în toate încercările și să caute mereu alte soluții, să creeze alte lumi". Eugeniu Coșeriu îl apropie lui Blaga pe Cassirer, „un filosof pe care nu l-am găsit citat în aceste opere", fiindcă întrebuințează și Blaga o expresie foarte tipică, și anume spune că omul e o „ființă metaforizantă"; știm că și Cassirer spune că omul e o „ființă simbolică", adică o ființă care simbolizează, care creează această lume a culturii – o lume ce este tocmai o lume simbolică, nu o lume de cunoaștere obiectivă" (Coșeriu, 2021, p. 4). Căutând „legătura cu filosofia tradițională" și mai ales „cu estetica contemporană", Coșeriu constată că „la Blaga e vorba de poziția omului în univers. Aceasta e problema centrală a lui Blaga. Toată filosofia lui Blaga nu este decât o variantă foarte bine caracterizată a filosofiei dintotdeauna, a filosofiei antropologice", de unde și „determinarea esenței omului" care dă „soluția că omul e caracterizat prin aceea că nu acceptă lumea așa cum i se dă și că își creează propria lui lume", ce putem numi „caracterul demiurgic al omului". Îndreptându-şi *ochiul filosofic* spre interiorul omului, spre substanţa care creează puterea creatoare, Lucian Blaga va constata că însăşi *problematica*

spiritului omenesc devine tot mai adâncă şi mai complexă datorită soluţiilor pe rând absorbite de ea.

Freidrich Nietzsche afirma că cel „care se întrebă în ce fel categoria *om* ar putea fi înălţată la cel mai înalt nivel de strălucire şi putere, acela va înţelege de îndată că trebuie să se plaseze în afara moralei" (Nietzsche, 2012, p. 5). „Cel mai puternic dintre oameni, cel capabil de creaţie, ar trebui să fie şi cel mai rău, în măsura în care impune tuturor oamenilor idealul lui în pofida tuturor idealurilor lor şi-i recreează în imaginea sa", afirmă lirosoful. Or, Nietzsche lămureşte ce înseamnă acest rău aici: „dur, dureros, constrâns". Deoarece „oameni ca Napoleon trebuie să apară mereu, întărind credinţa în măreţia individului", Lucian Blaga este convins că o deosebită importanță are „simţul adevărului" (Blaga, 2013, p. 21). Atunci când este respinsă moralitatea poruncii „să nu minţi", trebuie să apară legitimarea în faţa altui for – ca mijloc de conservare a omului, ca „*voinţă de putere*", or, „există în acest pesimism încă foarte mult conţinut", dacă e să-l parafrazăm pe Nietzsche. E *metafizica tristeții.* Nietzsche îşi dorea să nu se distrugă în ţara sa „noţiunea autentică de filozof", Blaga oferea în ţara sa nobleţe noţiunii autentice de filozof. Lirosoful se creează sau creează omul creator al unor valori, care se ridică „la nivelul unei gravităţi încă neatinse" (Nietzsche, 2012, p. 17). Demonicul, scrie Lucian Blaga în *Zări şi etape*, „e ieşirea din sine a divinităţii, o evadare a acesteia din ordinea logică şi morală ce şi-a impus-o: de aici puterea irezistibilă ce-l caracterizează, de aici latura pozitivă a manifestărilor sale, care diferă aşa de binefăcător de cele negative ale drăcescului Mefistofel; de aici şi întâmplătorul, capriciosul şi providenţialul în toate izbucnirile demonicului" (Nietzsche, 2012, p. 237).

Adevărat ambasador al României unite, preocupat în mod primordial: „*să sporească mai multă fiinţă in fiinţă"*, Lucian Blaga a conştientizat nespus de clar valoarea momentului de creaţie. Omul, existând in orizontul *misterului* şi pentru *revelare*, e om de creaţie, *om de cultură***.** Adevărul acesta filosoful l-a descoperit în clipa când a aflat calea cea mai scurtă pentru a se apropia de Dumnezeu. „Cunoaşterea individuată tânjeşte după adevăr", afirmă în *Trilogia cunoaşterii*. Dar mai întâi crede că e necesar a se „ajunge la centru, la cunoaşterea de sine", la răstălmăcirea proprie a sa – lucru pe care pot să-l facă doar marile personalităţi. Revendicându-și „demn caracterul de noutate al lucifericului", Lucian Blaga „beneficiază de o libertate" hărăzită „de însăși rostirea românească a fiinţei". Se impune o *Noologie Abisală,* o inteligenţă a inconştientului, pe care Blaga o consideră partea dominantă (a spiritului, a sufletului?), căci puterea Divină e în noi. Anume în clipa când *Omul de creație* descoperă acest mister el descoperă şi *puterea creatoare* pe care o deţine. Doar conştientizând câtă putere creatoare deţii, te poţi surprinde într-un proces de devenire spre *puterea absolută.* În universul blagian vom descoperi *mănunchiul de stigme şi de motive, pe jumătate tăinuite, pe jumătate revelate,* coeficientul prin care un produs al spiritului

uman ***își dobândește demnitatea***. Or, dobândindu-și *demnitatea supremă* la care poate aspira, *puterea creatoare îşi* ***devine sieşi înțelegătoare*** şi apare ca ***putere metafizică.*** Contextul cultural şi filosofic european i-a fost foarte prielnic *pentru a se crea pe sine*. Astfel, se naşte întrebarea: în ce măsură omului *„ar putea să-şi fie îndeajuns”* să se creeze *putere creatoare* pentru a se recunoaşte *putere absolută?*

Referindu-se la *puterea creatoare,* către care au fost direcţionate toate celelalte *concepte potențate* din lucrările filosofice şi opera sa poetică*,* Blaga afirmă că suntem ceea ce creăm. Or, însuși creatorul de valori reprezintă *puterea creatoare.* Lirosoful *pune în lumină „virtuţile analitice şi sintetice ale spiritului”* (am citat din *Trilogia culturii*), decis să se convingă pe sine însuşi că activitatea culturală e *„un mod specific al omului de a fi în Univers”,* omul devenind om în momentul în care caută să cunoască Misterul; altfel zis, atunci când creează cultură. Putem spune, aşadar, că şi Lucian Blaga creează cultură pentru a se crea pe sine, ca *Om de cultură*. Sapă în adâncimi, până a se recunoaşte el însuși ca o adevărată *putere creatoare.* Fiind considerat model de „energie românească” (precum afirma *Vasile Băncilă)*, lirosoful descoperă adevărul suprem nu în laborator, asemenea unui alchimist, ci în sufletul său, contopit cu cosmosul. Lucian Blaga a zămislit chipul omului de cultură, *după chipul şi asemănarea sa*, sugerându-ne că fiecare se poate concepe și se poate afirma pe sine însuși ca o *putere absolută***.** Nimicnicia stă în umbra unei asemenea puteri, chiar dacă o ignoră, o detestă, – nu o poate nimici, din simplul motiv că nu are capacităţi să o perceapă, să o vadă în toată plinătatea şi măreţia ei. *Nimeni nu poate considera omul ca mijloc; fiecare om este un scop în sine,* afirma Kant într-o formă admirabil de simplă, unul din punctele cardinale ale filosofiei sale fiind conceptul de comunicare, o legătură specială pe care umanitatea o împărtășește.

Asumându-și surprinderea dimensiunii esențiale – profunzimea și dramatismul condiţiei umane, Lucian Blaga vorbește despre „omul deplin”. Complexitatea ființei umane lirosoful o explorează. Totodată acestea sunt puncte de vedere reducţioniste, limitând la unele aspecte considerate relevante. După Blaga, omul „se simte dator, față de propria sa conștiință, să-și ia singur în stăpânire imperiul, adică să-l reîntemeieze” (Blaga, 2013, p. 20). În subcapiolul „Singularitatea omului” din „Geneza metaforei și sensul culturii” (Nistor, 2017, p. 360), lirosoful de la Lancrăm afirmă: „Sub rezerva surprizelor ce le ascunde viitorul, omul ar fi, până la clipa de față, ființa cea mai complex evoluată pe pământ. Că omul ar fi într-un fel sau altul încoronarea de nedepășit a evoluției… Cât de cu totul altfel e omul! Omul e capturat de un destin creator, într-un sens cu totul adevărat, omul e în stare pentru acest destin să renunțe câteodată până la autonimicire, la avantajele echilibrului și la bucuriile securității”. În prefața antologiei „Sistemul filosofic blagian”, în care Eugeniu Nistor a adunat toate Trilogiile lui Blaga, antologatorul conchide: „Manifestare a unui spirit simetric, sistemul de gândire a lui Lucian

Blaga este construit pe relația de apropiere dintre Adevăr și Frumusețe, rotunjind în ansamblul său un mare poem filosofic închinat Omului, unic în univers, care, ca ființă istorică, dornică de cunoaștere și creatoare de cultură, deși a îngenunchiat sub grele și ticăloase deznădejdi, a rămas, prin veacuri, și milenii luminat de (Nistor, 2017, p. 10)… „stele interzise și fiarelor din peșteri și îngerilor din cer, deopotrivă" (Blaga, 1996, p. 190). În concluzie, Lucian Blaga cu cât mai departe pleacă în timp, în veacuri, cu atât mai clar se impune ca Om de cultură (ca poet şi filosof), şi putem da credit acelor exegeți care îl pun pe lirosoful român cu „concepţia sa despre inconştient şi matrice stilistică" alături de Jung, Spengler, Frobenius şi a celor exegeţi care cred că își are locul alături de marii gânditori ai lumii. Or, prin abordarea *puterii creatoare*, care are o posteritate fecundă, Blaga a impus, prin opera și personalitatea sa, *puterea creatoare* ca *putere absolută.*

Referinţe bibliografice:

1. BLAGA, Lucian. *Trilogia culturii.* Bucureşti: Humanitas, 2011, 500 p.
2. BLAGA, Lucian. *Artă şi valoare*. Humanitas, București, 1996, 192 p.
3. BLAGA, Lucian. *Trilogia cunoaşterii.* Bucureşti: Humanitas, 2013, 652 p.
4. CIMPOI, Mihai. *Lucian Blaga – Paradisiacul, Lucifericul, Mioriticul.* Iaşi: Princeps Edit, 2012, 190 p.
5. COȘERIU, Eugen. *Estetica lui Blaga în perspectivă europeană.* În: *Revista Limba română*, Nr. 4, anul XXXI, 2021**.**
6. NIETZSCHE, Fredrich. *Aforisme*. Humanitas, 2012, 156 p.
7. NISTOR, Eugeniu (coord.). *Sistemul filosofic blagian*. Târgu-Mureș: Ardealul, 2017, 666 p.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone şi interconexiuni europene în creaţia populară şi literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*.

CZU:821.135.1-1(478).09
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.24

SIMBOLURI ŞI MODALITĂŢI ARTISTICE DE REÎNTOARCERE ÎN COPILĂRIE LA GRIGORE VIERU

Cristian SERDEŞNIUC
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8522-2523

Rezumat. *Grigore Vieru este, în primul rând, un poet al copiilor, pentru că prin intermediul lor se reîntoarce, sub semnul imaginarului, în universul pierdut al copilăriei sale. Reîntoarcerea metafizică în trecutul îndepărtat înseamnă revenirea la tradiţie şi la izvoarele autohtone. Ajuns în universul candorilor, poetul e mişcat în totalitate de reîntâlnirea cu ţărmurile primordiilor, de contactul cu chipul matern, de revenirea în cadrul hotarelor băştinaşe. Căutarea insistentă a copilăriei, la Vieru, înseamnă nu altceva decât „căutarea de sine”. Sub semnul reveriilor şi al rememorării, poetul reproiectează artistic un univers al reîntregirii cu locurile paternale care i-au marcat pe deplin fiinţa. Imaginea trecutului este sugerată estetic prin expresii revelatoare, poezia viereană identificându-se cu o confesiune lipsită de artificial şi miniaturi inerte. Transpus în ipostaza unui copil, poetul coboară în adâncul fiinţei sale pentru a sacraliza universalitatea şi pentru a (re) chema omul (post)modern spre perpetuarea valorilor moral-spirituale.*

Cuvinte-cheie: *poezie viereană, copil, copilărie, reîntoarcere în trecut, amintire, univers rural.*

Symbols and Artistic Ways of Coming Back into Childhood to Grigore Vieru

Abstract. *First of all, Grigore Vieru is a children`s poet because, under the sign of imagination, he returns through intermedia of them to the lost universe of childhood. The metaphysic return to the distant past means the revenue to the traditions and inland isolation. Being reached to the innocent universe, the poet is totally moved to primordial places by the contact with the mother`s image and the returning to the frame of the native borders. The insistent looking for childhood, by Vieru means nothing but ``looking for himself``. Through the sing of reflection and reminding, the poet redesigned in an artistic way the whole universe of native places which fully marked for him a living creature. The image of the past is suggested esthetically by revealing expression, and the rhymes of Vieru are identified as a confession with the lack of artificial and inner miniature. Being transposed in the hypostasis of a child, the poet gets down in the deep creature of himself to sanctify the universality and for calling the modern man through the perpetuation of spiritual and moral values.*

Keywords: *rhymes of Vieru, child, childhood, return to the past, memory, rural universe.*

Poezia lui Grigore Vieru demonstrează neîndoielnic inițierea excentrică într-un proces continuu de căutare a sensurilor primordiale. Valorificând un spectru larg de tematici pentru toate vârstele, poetul își găsește delectarea pe tărâmul ființelor mici, sub „zodia" copilăriei. Universul evocator al copilăriei îl ajută pe Vieru să cunoască cu minuțiozitate misterele inocenței, „reanimându-și" trăirile intense ale copilăriei spulberate în mod abrupt. Cucerit de aventurile copilărești, pe care le rememorează cu nostomanie amplificată, poetul e pătruns de o dorință mistuitoare de a se (re)întoarce în paradisul pierdut, pe tărâmul candorii. Poetizarea accentuată a copilăriei demonstrează apropierea excepțională a lui Vieru de granițele trecutului ireversibil. Cu cât Vieru „coboară" mai adânc în ființa cititorilor mici, cu atât poetul se vede mai aproape și pe „viu" de meleagurile natale: casa părintească, livada din ogradă, dealul, miriștea, pădurea, izvorul ș.a. Pentru poet, poezia pentru (și despre) copii este o adevărată „fisură" astrală prin intermediul căreia pătrunde dincolo de limitele temporale și spațiale, încercând să recupereze, filă cu filă, momente autobiografice care i-au marcat devenirea. Întâlnindu-se, sub semnul imaginarului, Poetul-Copil cu Copilul-Poet, în poezia sa are loc un proces metafizic de „reînnoire" lăuntrică: (re)întâlnirea cu chipul matern, revederea edenului rural, prigorirea năzuințelor arzătoare și imortalizarea trăirilor compensatoare.

Acest fenomen artistic, pe de o parte, iar pe de altă parte – socio-afectiv, propriu lui Vieru și specific poeților consacrați literaturii pentru copii, presupune căutarea perfecțiunii în individualitatea copilărească. În viziunea Mariei Montessori, copiii sunt niște acumulatori de puteri ascunse și comori tainice de forme desăvârșite pe care ochiul nu le poate descoperi (Montessori, 1991, p. 23). Grigore Vieru, în cazul nostru, nu doar evidențiază însușirile identitare ale ființei inocente, el caută să-i reeduce viziunea asupra realității și să-i formeze abilități de a gândi autonom. Pentru poet, în ființa copilului e tăinuită sacralitatea. Această trăsătură distinctivă ființelor neprihănite, „estompată" de adultul degradat de la valorile intangibile, trebuie păstrată intactă.

În speranța proteguirii ființelor caste, posedând (și) competențe de pedagog, ca un bun cunoscător al psihologiei copiilor, poetul creează o lume de „lumi" proprii gândirii juvenile, un univers al desfătării și al jocului fabulos – mediu care-l „tentează" pe cititorul mic spre fantezie continuă. Necuvântătoarele și fenomenele naturii sunt umanizate, natura apare în ipostază de conciliant, iar Răul este substituit de o adevărată utopie a candorii, jovialității și a mirajului îmbietor. Acest cadru mitologic este intersectat de cele două extremități ontologice: copilăria și maturitatea. Entitățile nu se intersectează decât sub semnul paranormalului. Despre aceste două „fețe" sau „epoci" ale vieții Montessori afirmă că una are menirea de a forma ființele și cealaltă, de a călăuzi ființele formate în lumea

externă (*ibidem*, p. 23). Dacă copilăria reprezintă vârsta ce se „alimentează" din ficțiune, imagini, aspirații și idealuri imense, maturitatea se manifestă ca o retroacțiune (feed-back), omul matur devenind ceea ce i s-a „implantat" de-a lungul dezvoltării sale raționale, sociale și psiho-afective în mediul unde s-a dezvoltat ca personalitate.

Recunoscând faptul că întoarcerea în trecutul distanțat este posibilă doar prin intermediul poeziilor pentru copii, în procesul său de creație, Grigore Vieru trăiește expansiv efectul amintirilor. Amintirile reprezintă călătorii astrale prin care poetul se întoarce într-un ciclu neîntrerupt la originile ființei sale, în copilărie. Tablourile artistice sugerate și poetizarea celor mai sensibile fire tematice demonstrează faptul că Vieru încearcă să-și „salveze" ori de câte ori poate copilăria, reproiectând-o într-o nouă configurație, păstrându-i doar substanța alegorică a tragismului autobiografic, care este indisolubil de copilăria colectivă a întregului neam. Reproiectarea amintirilor și adaptarea acestora la stările poetului definește poezia viereană ca o stare de reverie compensatoare. Teoreticianul Gicu Dan e de părere că visele nu sunt altceva decât o reflectare a tuturor trăirilor existente în corpul astral (Dan, 2002, p. 41). În viziunea sa, toate dorințele, pasiunile, poftele și plăcerile neîmplinite sunt elemente ale corpului astral, cu care el operează în lumea fizică, pentru că aici le poate îndeplini (*ibidem*, p. 41). Așadar, reflectarea insistentă a copilăriei în vis, la Vieru, nu este altceva decât o dorință insistentă de îndeplinire a pasiunii sale „febrile". Întorcându-se sub semnul reveriilor la stările copilăriei, poetul (re)trăiește simțitor revederea locurilor maternale. Contactul imaginar cu realitatea este atât de puternic încât cititorul, la lectura poeziilor, devine un tot întreg cu ființa eului liric.

Fără exagerări, capacitatea de imaginație metafizică a lui Grigore Vieru este excepțională. Poetul nu doar că versifică în mod inedit misterele iluzorii ale copilăriei, ci are capacitatea de a se (re)transpune în diverse ipostaze ale ființei unui copil: a râde, a plânge, a se juca, a se bucura de frumusețea fenomenelor din natură, a se minuna, a emana îngrijorare ș.a. Aceasta i se datorează condiției esențiale pentru creare – „puritatea morală". După Marcel Luis Forhan, fără „puritatea morală" toate celelalte mijloace își pierd eficiența și pot deveni primejdioase, întorcându-se asupra autorului (Yram, 1998, p. 32). Rămâne să ne întrebăm dacă judecata artistică a poetului este o judecată liberă sau o judecată impusă de imposibilitatea de a se debarasa de trecut. După Fortan, judecata liberă atrage asupra autorului ei repercusiuni pe care el singur le va rectifica atunci când le va înțelege reacțiunile dureroase, cea de-a doua provoacă inhibare, un blocaj general în mecanismul eforturilor necesare stabilirii unui echilibru mai apropiat evoluției sale psihologice (*ibidem*, p. 87). Ideile lui Fortan ne ajută să înțelegem faptul că Vieru nu este un „prizonier" al reveriilor proprii, ci, fără îndoială, un poet care își „alimentează" din albia copilăriei parcursul estetic al creației sale.

Evadând din „temnițele” proprii ale labirinturilor spirituale, poetizarea copilăriei vierene se identifică cu o „căutare de sine”. Pe de altă parte, copilăria i-a marcat poetului întreaga ființă, felul de a fi și de a gândi. În viziunea lui Ilie Cioară, mintea noastră cunoscătoare este și rămâne în continuare prizoniera timpului și spațiului care i-au modelat și condiționat înfățișarea (Cioară, 1994, p. 110). Nu putem nega evenimentele istorice care au lăsat o amprentă cicatrizantă în copilăria lui Vieru: despărțirea dramatică de tata, ororile războiului, foametea, exilul macabru, deportările comuniste și constrângerea ideologică ce a mutilat ființa basarabeană. Aceste adeveriri uluitoare, infiltrate adânc în „țesutul” poetic, au creat din poezia viereană, indiscutabil, un „instrument” terapeutic pentru cititorii de toate vârstele.

Atașamentul patern al poetului față de cititor, în mod special față de cel mic, poate fi justificat prin faptul că poetul încearcă să recupereze lucrurile și stările de care a fost lipsit personal în copilărie. Urmărit în permanență de „umbra” singurătății, Vieru oferă cititorului tot ce are mai sfânt, fără niciun regret, oferindu-se și pe sine în numele idealului măreț. După Ilie Cioară, factorul răspunzător de crearea atașamentului e starea de însingurare pe care nu o acceptăm și nici nu încercăm să o înțelegem (*ibidem*, p. 118). Teoreticianul mai consemnează că, atunci când suntem singuri, ne simțim goi, neimportanți și vrem neapărat să umplem acest vid cu ceva ce apreciem noi, ce merită (*ibidem*, p. 118). Or, Vieru vrea ca copiii acestui popor să nu fie despărțiți de brațele părintești; să nu existe război și vărsare de sânge, prigoană împotriva frăției și iubire nefariseică; să fie neamul unit, la vatra căsuței de humă ș.a. Poetul înțelege ideea că pentru a fi „acceptat”, poezia trebuie să reprezinte o confesiune plauzibilă, sinceră, autentică, ca să-l poată convinge pe cititorul adult spre (re) educarea viziunii asupra vieții, spre (re)întoarcerea la tradiție și la conviețuire fraternă. De aceea, în poezioarele vierene consacrate publicului juvenil este reliefată ideea stării de bine, iar în poetica pentru adulți – predilecția pentru valorile moral-spirituale.

Este de menționat faptul că poezia lui Vieru se încadrează pe deplin pe dimensiunea temporală a anteriorității. Pe de o parte, poetul ne inițiază într-o mărturisire confesivă a cărei martor ocular s-a dovedit a fi. Pe de altă parte, predilecția pentru timpul trecut demonstrează confluența organică cu izvoarele strămoșești. În cazul poetului, proiectarea artistică a trecutului nu înseamnă ruperea de actualitate, ci mai degrabă esențializarea primordialității. În condițiile în care timpul este determinat de principiul ireversibilității, pentru a-și umple golul psihologic, Vieru plăsmuiește o poezie în care sacralizează „ADN-ul” străbun. Poetizarea tradiționalului este strâns legată de circumstanțele maturității sale: jocul desculț pe miriștea satului, brazdele dealului, mirosul sfeclei de zahăr, împrietenirea cu animalele domestice ș.a.

În poezia viereană întrevedem varierea timpului psihic. Spre deosebire de particularitățile timpului fizic, care „se îndreaptă spre veșnicie” (*ibidem*, p. 358) și este iremediabil pentru ființa umană, timpul psihic este un produs al gândirii individuale, deci e limitat de dimensiunile fiecărui ins în parte (*ibidem*, p. 358). Vieru își începe activitatea poetică cu poezia pentru copii, ca mai apoi, în maturitatea deplină, să caute (re)întoarcerea spre coordonatele inițiale. Ființa copilului este fragilă și vulnerabilă în fața prezentului. Realitatea înconjurătoare pune la îndoială siguranța inocenței copilărești. Întoarcerea „astrală” în copilărie îl ajută pe Vieru să descopere posibilități de anticipare a eșecului pe plan intern și extern, care ar amenința puritatea lăuntrică a individualității imature. Reeducarea responsabilității și a autocontrolului moral se pune în sarcina „organizării” circumspecte a versificării formative. Cu alte cuvinte, „timpul” vierean caută să-l reorienteze pe cititor spre însușirea rosturilor fundamentale și redobândirea armoniei edenice.

Exegetul Mihai Cimpoi vede în copilăria viereană un tot întreg. În viziunea sa, copilăria este, la Grigore Vieru, însăși copilăria universului, clădit pe maternitate, natura respiră aerul pur al genezei și e pătrunsă de irizările blagienei lumini dintâi, ale luminii din lumină (Cimpoi, 2009, p. 7). Lumina comportă multiple valențe stilistice în creația viereană. În poezia pentru cei mici, lumina e transfigurată artistic prin intermediul soarelui și a corpurilor luminiscente: luna, stelele, razele ș.a., pe când în poezia pentru cititorul adult, lumina capătă nuanțe providențiale. Prin lumină se înțelege puterea rațiunii umane, contactul cu Divinitatea sau semnul desăvârșirii spirituale. La drept vorbind, lumina poeziei vierene, în general a poeticii basarabene șaizeciste, iese de sub tiparul valențelor propagate de literatura „moldovenească” sovietică. Prin lumină, poeții (re)cheamă cititorul spre deșteptare națională, or, populația subjugată de URSS era obligată să iubească nu lumea, cum se spunea în lozinci, ci URSS-ul, „bastionul păcii”, locul de unde venea „lumina” (…), ci devotamentul față de „sovietici” (Pop, 2014, p. 78). Pe de altă parte, creația viereană se identifică, ca fenomen artistic, cu o irupere luminiscentă prin care s-a reușit topirea „aisbergului” proletcultist. „Lumina” lui Vieru a readus dimensiunea lirismului în poezia postbelică care a stagnat în timp, reușind să o reanimeze și să o reîntoarcă spre matca identității sale, în firea comuniunii cu Dumnezeu: „Învrednicește-ne, Doamne, / Să ne păzim noi / Pe calea credinței, / A slavei Tale / Și-a mântuirii. / Cu duh stăpânitor / Scoate Țara / Din înstrăinarea Țării / Căci nu mai sunt atâția români / Cât pământ minunat avem! Și binecuvântează pacea! / Pacea care-a desprins / Limba războinicilor cruzi. / Amin!” (*Lumina vine din cer*). Mai mult, pe baza motivului luminii, Grigore Vieru plăsmuiește o culegere de poeme inedite – „Floarea de lumină”, prin intermediul căreia invocă destinul crucial al basarabenilor care cred cu-adevărat că „Hristos veni-va pe pământ” și le va face dreptate: „El îmi este

dragostea / Din copilăria mea, / Floare de lumină, / De lumină lină / Din a cerului grădină" (*Floare de lumină*).

Un alt motiv al reîntoarcerii lui Vieru în copilărie, credem că, este „chemarea" apei aborigene. Apa, alături de lumină, este substanța originii, semnul primordialității și al germinării de la *Facerea lumii*. Ea simbolizează inteligența divină, viața, nemurirea, reprezentând un mijloc de purificare, de vindecare sau de renaștere (Sibișteanu, 2004, p. 95). În poezia viereană apa comportă semnificații artistice complexe. În poezioarele pentru publicul juvenil, apa este sugerată prin intermediul ploii, rouăi, izvoarelor și al curcubeului miraculos. De cealaltă parte, lirica viereană pentru adulți evocă metamorfozele apei în raport cu suferința umană și cu imposibilitatea de a ieși de sub pecetea interdicțiilor mitice. Apa, care este purificatoare, se identifică cu lacrima maternă, cu izvoarele din preajma satului și cu roua dorului. Poetizarea apei e un semn al mioritizării imaginii rurale: „Scăldat de-o apă de vioară / Curată ca lacrima / Încălzit iarna la pieptul / A trei păduri de stejari / Răcorit vara de frunza lor / De umbra prelungă a munților / Cu izvoare adânci pe vale…" (*Satul meu*).

Sub semnul artisticului, apele la Vieru sunt umanizate. Ele participă în aventura jocurilor copilărești, „ostenesc" în ideea perpetuării sevelor folclorice, totodată caută să-l reîntoarcă pe om spre filonul patriarhalității. În același rând de idei, apele au puteri vindecătoare, „alimentând" sufletul omenesc cu vigoare și izbândă asupra patimilor lăuntrice. În viziunea lui Nicolae Bucur, contactul cu apa comportă totdeauna o regenerare: pe de o parte, pentru că disoluția este urmată de o *nouă naștere*, pe de altă parte, pentru că imersiunea fertilizează și amplifică potențialul vieții (Bucur, 2008, p. 308). La Vieru susurul izvorului din satul natal – „mierea lui Dumnezeu" – străbate limitele distanței și ale timpului, ca să recheme spre reîntregirea cu locurile copilăriei și ogoarele ereditare: „Să cresc tot în bucurii / Mă bate un gând mereu / Să mă-ntorc în satul meu! / Măcar șapte-opt copii / Și vreo sută să botez, / Altfel de ce mai trăiesc!" (*Lăsai apă de izvor*). Pentru poet, apele satului natal reprezintă o apă „vie" prin care s-a încreștinat omenirea. Sfântă și regenerabilă pentru trup și suflet, apele rurale au sfințit brazdele gliei: „Plugarii/ se stropesc cu apă pe față / și trupul lor se luminează / ca o fremătătoare dimineață" (*Apă vie*).

Credem, cu siguranță, că fenomenul artistic al rememorării infantile, atestat vădit în creația lui Grigore Vieru, scoate în lumină „tentative" consternante de reînviere a trecutului îndepărtat. Infiltrată adânc în palierele subconștientului uman, intimitatea copilărească „magmatizează" simțitor de-a lungul vieții, pentru a erupe din opreliștea reveriilor spre realitate și materializare. Istoricul Boia Lucian e de părere că multitudinea reînvierilor trecutului oferă un argument suficient pentru incapacitatea noastră de a-l reînvia cu adevărat (Boia, 1998, p. 15). Înțelegând prin conceptul de *trecut* un echivalent al istoriei, teoreticianul

crede că istoria nu este realitate, ci reprezentare, condiția ei fiind cea a imaginii (*ibidem*, p. 15). Această constatare ne ajută că înțelegem semnificațiile majore ale imagisticii vierene și modul prin care poetul restabilește estetic cronografia autobiografică.

Să recunoaștem faptul că proiectarea artistică a copilăriei nu este la Vieru o simplă manipulare prin imagine. În viziunea lui Mihai Cimpoi, imaginile vierene sunt luminate brusc de gânduri adânci și de viziune (Cimpoi, 1968, p. 18). Exegetul relevă faptul că în poeziile vierene pentru copii gândul este comunicat prin mijlocirea unor desene memorabile, prin trăsături particulare ale obiectului, accentuate puternic, sau prin punerea lor în contrast (*ibidem*, p. 23). Poetul recurge la cromatica culorilor calde, care, îmbinate armonios cu un registru vast de diminutive, redau o stare de beatitudine, condiție ce garantează siguranța emoțională a copilul-cititor și *copilul din sine*: „Foaie verde, foaie-albastră, / Drag mi-e soarele de sus, / Că-ndulcește glia noastră / Și e harnic de nespus" (*Floare-albastră*). Galben e soarele *bălai*, lumina și spicul de grâu, vara… Prin intermediul galbenului este sugerată proprietatea căldurii și a strălucirii corpurilor cerești. Verde e primăvara, firul de iarbă, frunza, dealul, codru, colinele… Roșu e mărul, toamna cea bogată, amurgul și murele coapte… Limpede e roua, izvorul și lacrima mamei. Curcubeul e colorat și vărgat, anotimpurile sunt impresionante, iar prin albul mistic poetul transfigurează artistic dimensiunea păcii, bătrânețea mamei, liniștea și efemeritatea. Până și imaginea pământului, a brazdelor și a țărânei este sugerată printr-o imagine lirică îmbietoare, fără ca versul vierean să fie afectat de gravitatea culorilor inerte. În aserțiunea lui Mihai Cimpoi, începând cu „Muzicuțe" (1958), culoarea e din ce în ce mai frecvent invocată cu titlu deziderativ: roșu, galben, albastru, verde (Cimpoi, 1985, p. 105).

La drept vorbind, poezia viereană se prezintă ca „o baladă despre timp și despre sine" (*ibidem*, p. 11). Orientarea spre baladesc este o condiție indispensabilă a legăturii organice cu germenele folcloric. Poezia capătă nuanțe de rit, abundă în semnificații arhetipale, metaforicul transformă miniaturile poetului în adevărate „peisaje sufletești" (*ibidem*, p. 117). Pentru a se proiecta astral în dimensiunile trecutului, Vieru inițiază practica ludicului. Prin joc are loc metamorfoza vârstelor, coborârea în spațiul copilăriei, spre arealul formelor vii. Imaginarul este depășit de expresia fantasmagoricului, iar formulele poetice cultivă fantezia și efectul mirării în individualitatea cititorului mic. După Mihai Cimpoi, jocul este o anticipare, o transformare și o asimilare a realului în cadrul unei anumite logici instituitoare de ordine acauzală (*ibidem*, p. 97). La Vieru, în mod particular, jocurile copilului pornesc din cauzele singurătății, ca o necesitate a debarasării de aprehensiune. Treptat, copilul caută să-i înroleze în aventura jocului pe cei care-l înconjoară, atât membrii din familie, obiecte de natură statică, cât și vietăți necuvântătoare. Jocul la Vieru nu e o formă de distracție, este o activitate ingenuă

prin care se valorifică inocența copilului, capacitățile sale extrasenzoriale prin care întruchipează un „om deplin” (*ibidem*, p. 98). Pe de altă parte, jocurile mărturisesc bucuria copilăriei care este vremelnică: „Copilărie: bucurie, / Dăunăzi parcă ne-am jucat, / Copilărie: poezie, / Mai ieri în scrânciob noi ne-am dat, / Copilărie: păpădie, / Ce grabnic vremea te-a suflat!” (*Copilărie*).

Indiscutabil, dincolo de iluzia vitalității pe care poetul o sugerează artistic, copilăria la Vieru nu reprezintă doar o înșiruire de evocări personale sau colective, ea reprezintă o „lume originară, reală, un *heimat* bine localizat” (*ibidem*, p. 121), un univers al sensibilității absolute în care coexistă naivitatea puerilă și pornirile interioare spre comuniunea cu universalitatea. Prin intermediul acestei „oaze luminoase a spiritului” (Roibu, 1991, p. 62) poetul ne (re) cheamă în lumea valorilor, dimensiuni ale spiritualității de care este lipsită, spre marea noastră dramă, societatea (post)contemporană.

În concluzie, predilecția lui Grigore Vieru pentru poezia despre (și pentru) copii este o mărturie convingătoare a unui atașament intens pentru trecut și pentru (re)întoarcerea în universul pierdut al copilăriei sale. Reîntoarcerea metafizică în trecutul îndepărtat înseamnă revenirea la tradiție și la izvoarele ereditare. Este o modalitate prin care poetul încearcă să-și recupereze golurile interioare, să-și atenueze dorurile infantile, revenind, sub semnul imaginarului, în albia primordiilor. Cu alte cuvinte, căutarea copilăriei la Vieru înseamnă „căutarea de sine”. Lumea copilăriei vierene reprezintă un tărâm al candorilor, un paradis al coexistenței armonioase a copilului și tuturor viețuitoarelor și formelor pământene, reale și supranaturale, care-l ghidează spre descoperirea rosturilor umane. Poetizarea lumii infantile și a misterului juvenil îl ajută pe poet să-și tămăduiască rănile mistuitoare ce i-au marcat covârșitor destinul. Pe de altă parte, Vieru silește, apelând la soare, ploaie, curcubeu, frunză, floare și spic, să reeduce în subconștientul cititorului nevoia de conviețuire acortă cu natura după legitățile strămoșești. Imaginea trecutului este sugerată artistic prin expresii revelatoare, poezia viereană identificându-se cu o confesiune lipsită de artificial și miniaturi inerte.

Referințe bibliografice:

1. BOIA, L. *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune.* București: Humanitas, 1998.

2. BUCUR, N. *Simbolistica apei. Apa generatoare de viață, apa generatoare de moarte.* În: *Angvstia*, nr. 12, 2008, p. 303-310.

3. CIMPOI, M. *Întoarcerea la izvoare.* Chișinău: Literatura artistică, 1985.

4. CIMPOI, M. *Mirajul copilăriei.* Chișinău: Lumina, 1968.

5. CIMPOI, M. *Poezia originilor.* În: *Akademos*. *Revistă de știință, inovare, cultură și artă*, nr. 4(15), 2009, p. 7-10.

6. CIOARĂ, I. *O călăuză astrală. Ferestre spre infinit.* București: Editura All, 1994.
7. DAN, G. *Ecluza astrală.* Deva, Hunedoara: Editura Vultur ZM, 2002.
8. MONTESSORI, M. *Copilul, ființă divină dar neînțeleasă.* Trad. Ilie Șulea-Firu. București: Centrul de Educație și Dezvoltarea Creativității, 1991.
9. POP, I.-A. *Istoria, adevărul și miturile: note de lectură.* Ed. a 2-a. București: Editura Enciclopedică, 2014.
10. ROIBU, N. *Focul din verb. (Scriitori prezenți la radio național sau o istorie subiectivă a literaturii).* Chișinău: Editura Hyperion, 1991.
11. SIBIȘTEANU, L. L. *Apa – element primordial și simbolurile ei în religii.* În: *Zargidava.* Revistă de istorie, nr. 3, 2004, p. 90-101.
12. YRAM. *Secretele lumilor astrale.* Editura Shambala, 1998.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene.*

COMITETUL ŞTIINŢIFIC:

Acad. **Gheorghe CHIVU**, Universitatea din București, România, Președintele Secției de filologie și literatură a Academiei Române, **ORCID**: https://orcid.org/0000-0003-0756-4098

Dr. hab., conf. univ. **Nina CORCINSCHI**, director al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu", **ORCID**: https://orcid.org/0000-0002-4903-4477

CȘ I, dr. **Gabriela HAJA**, director al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române – Filiala Iași

Dr. hab., conf. univ. **Adrian GHICOV**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă"

Dr., conf. univ. **Nicolae LEAHU**, Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți, **ORCID**: https://orcid.org/0000-0002-1818-144X

Dr., conf. univ. **Aliona ZGARDAN-CRUDU**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", **ORCID**: https://orcid.org/0000-0002-2969-4953

Dr., conf. univ. **Oxana CHIRA**, Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți, **ORCID**: https://orcid.org/0000-0002-5296-4931

Dr., conf. univ. **Elena VARZARI**, Universitatea de Stat din Moldova, **ORCID**: https://orcid.org/0009-0004-0647-7923

COMITETUL DE ORGANIZARE:

PREŞEDINȚI:

Dr. hab., conf. univ. **Nina CORCINSCHI**, director al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Dr. **Gabriela HAJA**, director al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române – Filiala Iași

MEMBRI:

Dr., conf. cerc. **Viorica RĂILEANU**, secretar științific al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Dr. hab., conf. univ. **Eugenia MINCU**, șef al Centrului de Terminologie al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Dr. **Liliana BOTNARI**, șef al Centrului de Lingvistică al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Dr. **Galina ANIȚOI**, șef al Centrului de Literatură și Folclor al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Dr. **Dorina MACOVEI**, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

Dr. **Ecaterina BRĂGUȚĂ**, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

LUCRĂRILE CONFERINȚEI ȘTIINȚIFICE NAȚIONALE
LECTURI *IN MEMORIAM* ACAD. SILVIU BEREJAN
EDIȚIA A VI-A

Chișinău, 16 mai 2023

Bun de tipar 28.06.2023. Formatul 60×84¹⁄₁₆

Comanda 55/23. Tirajul 100 ex.

Centrul Editorial-Poligrafic al USM
str. Al. Mateevici, 60, Chișinău, MD-2009
e-mail: cep1usm@mail.ru

Conferința științifică națională

ediția a VI-a

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„BOGDAN PETRICEICU-HASDEU”
AL UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA

Lecturi *in memoriam* acad. Silviu Berejan

(ediția a VI-a)

Chișinău • 2023

Lecturi *in memoriam* acad. Silviu BEREJAN
ediția a VI-a